

AKRA KÜLTÜR SANAT VE EDEBİYAT DERGİSİ

HAKEMLİ DERGİ
SAYI: 7- EYLÜL 2015

AKRA KÜLTÜR SANAT VE EDEBİYAT DERGİSİ

Yıl: 3

Sayı: 7

Dört Ayda Bir Yayınlanır

İmtiyaz Sahibi

Dr. ŞADI YAZICI

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

MUSTAFA ÖZDEMİR

Editörler

MUSTAFA ÖZDEMİR

TAHİR ERDOĞAN ŞAHİN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. ESMA ŞİMŞEK

TAHİR ERDOĞAN ŞAHİN

Prof. Dr. ERDAL AKPINAR

Prof. Dr. MUSTAFA ALICI

Yrd. Doç. Dr. SALİM DURUKOĞLU

ÜZEYİR GÜNDÜZ

HAMDİ ÜLKER

Dr. SALİH DİRİKLİK

Dr. LÜTFÜ ŞEHSUVAROĞLU

Dr. LÜTFÜ ÖZŞAHİN

Sanat Danışmanları

Yrd. Doç. Dr. CAN ŞAHİN

CENGİZ BAHŞI

Genel Koordinatör

GÜVEN ADA

Dizgi

MUSTAFA ÖZDEMİR

Grafik Tasarım

M. BAHADIR ÇEKİÇ

Baskı ve Cilt

C&B BASIMEVİ

Litos Yolu 2. Matbaacılar Sit. No: ZA16 Topkapı/İSTANBUL

Yazışma ve Haberleşme Adresi

Evliya Çelebi Mahallesi

Hatboyu Caddesi, No: 2/2 TUZLA/İSTANBUL

Tel: 0532 732 00 21

mozdemir1949@hotmail.com

Kaynak gösterilerek dergimizdeki yazılardan alıntı yapılabilir.

Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

AKRA KÜLTÜR SANAT VE EDEBİYAT DERGİSİ

HAKEMLİ DERGİ
SAYI: 7 - EYLÜL 2015

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU	(Emekli öğretim üyesi)
Prof. Dr. İsmail E. ERÜNSAL	(İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK	(Mimar Sinan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan KAVRUK	(İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadettin YILDIZ	(Lefke Avrupa Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	(Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Nihat TEMEL	(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ALICI	(Erzincan Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin ÖZKUL	(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Cemalettin ÇOPUROĞLU	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ	(İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayri COŞKUN	(İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Nazir DUMANLI	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı DURAN	(Adıyaman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali DEMİRSOY	(Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat NİŞANCI	(Erzincan Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekai ÖZDEMİR	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ŞEKER	(Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Şehabettin YALÇIN	(İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Tevfik KARAKAYA	(Emekli öğretim üyesi)
Prof. Dr. Nakış KARAMAĞARALI	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Yıldırım ÖZBEK	(Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet İBRAHİMİ	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. İrfan COŞKUN	(Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal AKPINAR	(Erzincan Üniversitesi)
Prof. Dr. Necmettin TOZLU	(Bayburt Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat BİLGİN	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Turgut KARABEY	(Erzincan Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman DEMİRDÖĞEN	(Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin KARADAĞ	(100.Yıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Enver TÖRE	(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN	(Erzincan Üniversitesi)
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK	(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülden Sağol Yüksekaya	(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Akif ÇEÇEN	(İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman KONUK	(Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Orhan YAZICI	(İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulkadir GÜL	(Erzincan Üniversitesi)
Doç. Dr. Sezai BALCI	(Giresun Üniversitesi)
Doç. Dr. Özlem KUMRULAR	(Bahçeşehir Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ÇEVİK	(Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep DÜNDAR	(İnönü Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Salim DURUKOĞLU	(İnönü Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Handan ASLAN	(Fırat Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM: 1

Prof. Dr. MUSTAFA ALICI <i>Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine</i>	9
BAHAETTİN KARAKOÇ <i>Anadolu Türkçesiyle Bir Ulu Çınar Konuştu / Beyaz Bulutlar Altında/ Bekleyiş / İlk Yazda / Yürek Yordamıyla Aradığımız</i> ..... (Şiir)	30
Prof. Dr. ZEKAİ ÖZDEMİR <i>Kırgızistan Krizinin Sosyolojik Arka Yüzü</i>	35
Prof. Dr. ERDAL AKPINAR <i>Seyahatnamelere Göre Erzincan'da Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hayat</i>	59
NİLÜFER ZONTUL AKTAŞ <i>Biriktirmeliydin / Umut / Talihsiz mi İdi Stiyah</i> .....(Şiir)	72
Dr. AHMET SALİH DİRİKLİK <i>Türk Sinemasında Millî Sinema Akımını Başlatan Yönetmen: Yücel Çakmaklı</i>	75
İSMAİL BİNGÖL <i>Aşk İmiş Her Ne Var Âlemde</i>	97
NAFİZ NAYIR <i>Gelirdim / Gece / Yurdumun Dikenleri / Hüzün ve Ben / Kuşlar</i> .....(Şiir)	101
HAMDİ ÜLKER <i>Munzurun Parmak İzi</i>	105
TUNCAY AKDOĞAN SEZER <i>Biz Göğe Bakartız / Orası Küba Mahallesi</i> ..... (Şiir)	109
MUSTAFA ÇEVİK <i>Bir Yaz Bir Bahar Gözlerin / İkrâm'ın Gelişi</i> .....(Şiir)	113
Yrd. Doç. Dr. NAZLI RÂNÂ GÜREL <i>İlk Kadın Cinâî Roman Yazarımız Halide Edip ve Yolpalas Cinayeti Adlı Romanı</i>	115
İSMAİL BİNGÖL <i>Kaçış</i> ..... (Şiir)	126
Prof. Dr. ALİ BERAT ALPTEKİN <i>Ölümünün Onuncu Yılında Âşık Murat Çobanoğlu</i>	127

BÖLÜM: 2

Prof. Dr. ALİ YILDIRIM

*Bir Tasavvuf Düsturu Olarak “Ân-ı Dâim”, “İbnü'l-Vakt”,
“Ebu'l Vakt” Düşüncelerinin Klasik Türk Şiirine Yansımaları*.....145

Doç. Dr. ABDULKADİR GÜL

Son Dönem Osmanlı Eğin Nüfus Defterleri ve Bize Sundukları.....155

Yrd. Doç. Dr. EBRU ŞENOCAK

Halk Muhayyilesinde İbn Sîna ve Hayatı Etrafında Anlatılan Efsaneler..... 175

YASEMİN KATI

Yavuz Bahadıröğlü'nun Çocuk Hikâyelerinde Değerler Eğitimi 187

Yrd. Doç. Dr. SALİM DURUKOĞLU / SEVİM SALİK

Türklerin Uğradığı İşkençe, Sürgün, Katliam ve Soykırımlar Sözlüğü 211

DOSYA: SUŞEHİRİ / AKINCILAR / GÖLOVA

TAHİR ERDOĞAN ŞAHİN

*Hayâşa'nın Kuzey Batısı: Endres (Suşehri), Ezbider (Akıncılar),
Avğanis (Gölova), Buldur (Erence), Çermişek, Polat ve Akşar*.....261

İLYAS EGE

Mevlânâ'nın Suşehri'ne Geliş 298
Erzurum ve Sivas Kongreleri Öncesinde Atatürk'ün Suşehri'ne Gelişleri 303

DURSUN AYAN

Çoban Baba Efsanesi ve Yavuz'un Çaldıran Seferi.....309
Gölova (Sivas) Üzerine Bir Çalışma-Bir Küçük Kent Olmanın Hayali.....317
Sivas İli Akıncılar İlçesi Hakkında Bazı Notlar.....325

Suşehri Kazasının 18 Teşrin-i evvel 1296 Tarihinde Yapılan İdari Taksimatı.....331

YÖRENİN ŞAİR, YAZAR VE EDEBİYATÇILARI

Cemal Kırcı 333
İhsan Teyfik Kırcı 335
Kemal Orhan Eren.....336
Seyfettin Çoban.....339
İlyas Ege.....340
Dursun Ayan.....341
Celal Kaya.....344
Halil Önge.....346
Birsel Alver Yazıcı.....348

1. BÖLÜM

YAHUDİLİKTE OTORİTE KURUMLARI ÜZERİNE

Prof. Dr. Mustafa ALICI

Özet: Tarih boyunca Yahudilik otorite konusunda kendi nevi şahsına münhasır bir karakter arz eder. Yahudi tarihinde güçlü ilahi kelamı vahyeden peygamberlerin toplum içindeki gücünü zaman zaman krallar olumlu veya olumsuz açıdan etkilemişlerdi.

Özellikle Babil Sürgünü sonrasında gittikçe kurumsallaşmaya başlayan ruhban sınıfı, özellikle günümüze kadar uzanan geleneğe ait, en önemli beşeri kurumdur. Ruhban sınıfının mirasını devralan rabbiler ise Talmud'un oluşum dönemi (MS, II-VI. asırlar) sırasında modern öncesi geleneğin oluşmasında, klasik dönem Yahudiliğin modern döneme aktarımında ve onun yeniden yapılanmasında hayati roller oynadılar.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, rabbani gelenek, Yahudi ruhbanlığı otorite, dinî otorite

ON THE AUTHORITY INSTITUTIONS IN THE JUDAISM

Summary: Throughout the history, Judaism has its own sui generis characters on the authority. In the history of Jewish people, the power of the Jewish prophets who had revealed the divine powerful words in their mouths was in times effected by the political powers such as kings either in the positive direction or negative one. In particular, post exilic periods the Jewish priesthood got its own huge power in the religion along with increasing its institutional forces forming the tradition itself. Replacing their posts, the Rabbinic Judaism had played the vital roles in this matter, constructing the faith as the Talmudic tradition (especially the II - VI.th centuries) as well as forming the pre-modern Judaism apart from the classical faith.

Key Words: Judaism, rabbinic tradition, Jewish priesthood, religious authority

GİRİŞ

Dinler tarihçilerinin “kurucusu olan dinler” diye sınıflandırdığı Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm gibi dinlerde dinî otorite öncelikli olarak kurucudan ve/veya onun vahiy tecrübesinden gelmektedir. Özellikle Yahudilik, karakteri itibarıyla kurucusuna ve kutsal kitaplarına aşırı vurgu yapan, neşet ettiği kavmin etnik kökeninde ısrar eden, onun tarihine kutsal bir tarih olarak önem veren, meydana getirdiği dinî kurumlara özgün etnik hususiyetler verme ihtiyacını duyan tek tanrılı bir dinî gelenektir. Bu anlamda dinî otoriteye dayalı kurumlar özellikle, geleneğin genel karakteristiklerinin karşılıklı örgüsü içinde, bilhassa kavmin sosyo-kültürel ve tarihsel süreçleri bağlamında incelenmesi gereken bir konudur.

Otorite kelime olarak Yahudi kutsal kitap külliyatı (Eski Ahit) içinde geçmez. Ancak Kitab-ı Mukaddes, (bilhassa Yeni Ahit), özgün hatta keyfi bir işin imkânını, yerine getirilme hakkını, onu ifa özgürlüğünü ve zorla yapma gücünü ifade eden bir kelime olarak (Grekçe) *exousia*'yı kullanır.

İbranice ve Aramice bir karşılığı olmayan bu kelime aynı zamanda resmi bir makam ve onu elinde tutan kişiyi ifade etmektedir.¹

Bu çalışmamızda önceki sayılarda değindiğimizden farklı olarak ilahi dinlerin ilki olan Yahudiliğin başlıca dinî otorite kurumlarını ve bu kurumların dini şekillendirmedeki rollerini değerlendireceğiz.

a. Tanrı Otoritesi

Eski Ahit, İsrail dinî hayatındaki dinî otoritenin mutlak sahibi olarak Tanrı hâkimiyetine zaman zaman etkili vurgular yapmaktadır. Mesela Kral Davut, krallığının büyüklüğü karşısında bir anlık gurura kapıldığında Tanrı, kendi mutlak otoritesinin büyüklüğünü ona gösterir.²

Yine İsrail tarihinde Tanrı'nın insanoğlunu denemesinin sembolleştiği bir peygamber olan Eyüp, Tanrı'nın kaçınılmaz kudretini en açık dille ifade eden insandır.³ Sonraki dönem Eski Ahit külliyatı Tanrı otoritesini *ilahi güç ve kudret*⁴, *evrene hâkim olan ilahi kudret*⁵ *yeryüzünün idaresini elinde bulunduran Rabbin gücü*⁶ gibi ifadelerle betimlemektedir.⁷

İlk Çağ toplumlarına yaygın bir şekilde hâkim olan dışi ilahların varlığına rağmen, Yahve'nin eril sigalarla kişileştirilmesi bir anlamda ilahi otoritenin gücünün İsrail toplumunda iyice yerleşmesini sağlamaktaydı.⁸ Buna göre Tanrı, İsrail ilahı olmasına rağmen yeryüzüne ve evrene hâkim mutlak kraldır.⁹ Tanrı'nın otoritesi sadece soyut ifadelerle değil bizzat ona verilen somut, vasıflarla da destekleniyordu. Mesela onun yüzü,¹⁰ sırtı,¹¹ kolları,¹² bacakları¹³ vardır. Ayrıca Eski Ahit, öteki ilahlara tapınmaya şiddetle karşı çıkmakta, hatta Yahve'nin bu konuda kiskanç ilah olduğu vurgulamaktadır.¹⁴ Sonuçta mutlak kral olarak Yahve, bu davranışı, kendi otoritesini zedeleyecek, karşılığında da bir azabı gerektirecek kötü bir hareket olarak görür.¹⁵

1. Wolfgang Beilner, "Authority", *Encyclopedia of Biblical Theology*, ed. Johannes B. Bauer, London 1978, 52.

2. II. Samuel, 24/1-14.

3. Eyüp, 10/7.

4. Ester, 13/9.

5. Daniel, 4/17.

6. Daniel, 2/21-22; 4/25; 6/26-27.

7. Tanrının mutlak otoritesine vurgu yapan diğer Eski Ahit referansları arasında, Çıkış 15/18; Mezmurlar, 29/10; 93/1-2; 146/10; Daniel, 4/34-35 sayılabilir.

8. S. David Sperling, "God:God in the Hebrew Scriptures, *ER*, VI, 5.

9. Mezmurlar, 47/3; 95/1, 3; Hâkimler, 8/23; I. Samuel, 8/7; İşıya, 41/21;45/6; Nahum,1/ 2

10. Çıkış, 33/20.

11. Çıkış, 33/23.

12. Tesniye, 32/40.

13. Nahum, 1/3;Zekarya, 14/4.

14. Çıkış, 20/5;35/14;Tesniye, 4/24;5/9;Yeşu, 24/19.

15. Tesniye, 4/15-27.

Otoritenin kaynağı olan İsrail Tanrısı, mutlak kudretini kavmi (İsrail) üzerinde iyi bir şekilde ifa etmek için bir takım araçlar kullanır. Mesela peygamberler, ruhbanlar ve krallar bu şekilde ilahi otoritenin icra memurları sayılabilir.¹⁶ Bunun yanında Eski Ahit, Tanrı'nın aynı zamanda olağanüstü durumlarda sıradan insanlara da bazı *yetkiler* bahşettiğini bildirir. Hatta bazen bu otoritenin, İsrail Oğulları dışındaki insanlara da ihsan edildiği kabul edilmektedir.¹⁷ Ancak yine de en önemlisi İsrail kavmine bahşetmiş olduğu *Musa Şeriatı* yoluyla Tanrı'nın otorite vermesidir.¹⁸ Babil Sürgünü Dönemi'nin peygamberlerinden Daniel, gördüğü rüyada, "İnsanoğlu" diye isimlendirdiği birine sonsuza kadar sürecek bir otorite bahşedileceğini bildirir.¹⁹

b. Peygamber Otoritesi

İsrail peygamberleri, Yahudi dinî geleneğinde en önemli sırayı alan bir diğer otoriter kurumdur. Tekrar belirtelim ki İbrani peygamberlerinin otoritesi taşıdıkları ilahi elçilik vazifelerinden, ilettikleri mesajlardan ve öğrettikleri kutsal öğretilerden dolayısıyla da sonuçta bizzat Tanrı'dan gelmektedir.²⁰ Bu ilahi yön, onların insanlar tarafından eleştirilmesini etkisiz bırakmaktaydı. Daha önemlisi peygamber çağrısı ilahi bir otoriteyi taşıdığından onların korkutulması ve tehdit edilmesi de mümkün değildi.²¹ Yine de Eski Ahit peygamberlerinin yüksek yetkilerle donatıldığını biliyoruz.²²

Yazılı bir otorite kaynağı olarak Eski Ahit, Tanrı tarafından bazı insanlara verilen peygamberlik çağrısını bazen hikâye etmekte ve onların bu otoriteyi nasıl aldıkları sembolik dillerle ifade etmektedir. Mesela İşıya²³ ve Yeremya²⁴ gibi mukaddes insanlar, -birazda kendi dönemlerinden kaynaklanan bir hassasiyetle- özellikle otoriteye nasıl sahip olduklarını gösterecek şekilde peygamberliklerinin başlangıcını betimlemektedirler. Burada hemen dikkat çeken husus, onların Tanrı tarafından yetkilendirilmesidir.²⁵ Aslında kendi davalarına bu gibi ifadelerle başlamaları, otorite bağlamında onların gerek halk tabakaları gerekse ruhban üzerindeki hâkimiyetlerini pekiştirecek, meşurlaştıracak belki de bazen şoke edici bu ilk mesajlar yoluyla kutsal alanla ilişki kuran kimseler olarak, toplum içindeki karizmatik otoriteleri hemen sağlanmış olacaktı.

16. Mesela; Yeremya, 1/1-8.

17. Mesela Daniel 4/ 18-19.

18. Tobit, 2/13.

19. Daniel, 7/13.

20. Çıkış, 7/1.

21. Yeremya, 1/7-8; Ezekeil, 2/6.

22. Yeremya, 1/10.

23. İşıya, 6.

24. Yeremya,1.

25. Mesela Yeremya, 1/9'da .... *bu gün sana yetki verdim*" ifadesi özellikle kullanılmaktadır.

Eski Ahit'te peygamber olarak tanımlanan ilk kişi İbrahim'dir.²⁶ Musa ise icra ettiği önderliği veya taşıdığı mesajlardan dolayı peygamberlerin en büyüğü olarak taltif edilir.²⁷ Bir peygamber, kendisine verilen ilahi tebliği halka iletmekle memurdur.²⁸ İsrail peygamberlerinin Tanrı çağrısını yapmalarından dolayı kazandıkları güçten başka bir kudretleri bulunmamaktadır. Zaten onlar, çoğunlukla türlü sosyal sınıflardan gelmişlerdi; mesela Amos²⁹ ve Elişa³⁰ bir çiftçi, İbrahim ise bir prens olarak tanıtılmaktadır.³¹ Yahudi din geleneğine göre kadınlardan hatta çocuklardan bile bu yüce din otoritesine sahip olabilenler bulunabilir.³² Bazıları, kendilerine ait olmayan, ama bizzat ilahi vasıfta olan³³ bu çağrıya hayatları boyunca muhatap olurken bazıları için bu durum, bir anlık meseledir.³⁴ Her iki durumda da peygamberler Kut-sal Ruh'un otoritesiyle konuşmaktadırlar.³⁵

Peygamberin verdiği mesaj, zaman tahdidi olmadan sonraki tüm İsrail halkını kapsar ve tüm nesiller üzerinde ilahi bir otoriteye sahip olur; mesaj, ya gelecekteki bir olayın kehaneti³⁶ ya da peygamberlerin ömürleri sırasında veya sonradan ortaya çıkan bir durumun ifade edilmesidir.³⁷ Her durumda da İbrani peygamberlerinin başlıca rolü, Tanrı sözünü hakkıyla taşımak, onu öğretmek, insanları kınamak veya düzeltmek ve doğruluk içinde onları eğitmektir. Zaten bu durumu peygamberlere verilen sembolik unvanlar da göstermektedir; mesela bir peygamber bazen bir kralın elçisi gibidir,³⁸ bazen Tanrı kulu,³⁹ bazen de bir çoban⁴⁰ veya gözetleyicidir.⁴¹ Yine o, Allah Adami⁴² veya haberci⁴³ olarak da tavsif edilir.

Peygamberin dindeki konumu konusunda özellikle Orta Çağ Yahudi din geleneğinde büyük tartışmalar yaşanmış ve bu konuda farklı yorumlar getirilmiştir. Bazılarına göre peygamberlerin geçirdikleri dinî tecrübeler, bil-hassa gördükleri vizyonlar “gerçek” olup bu aynı zamanda onların Tanrı

26. Tekvin, 20/7.

27. Tesniye, 34/10-12.

28. Amos, 3/8.

29. Amos, 7/14.

30. I. Krallar, 19/19.

31. Tekvin, 23/6.

32. Mesela, I. Samuel, 3/19-20; II. Krallar, 22/14.

33. Yeremya, 23/16; Ezekeil, 13/2.

34. Sayılar, 11/25-26.

35. Sayılar, 11/29; 24/4.

36. Tesniye, 18/20.

37. I. Krallar, 13/3; II. Krallar, 23/15-16.

38. İşaya, 44/26; Haggay, 1/13.

39. Amos, 3/7.

40. Zekarya, 11/4, 7; Yeremya, 17/16.

41. İşaya, 62/6.

42. Mesela Tesniye, 33/1.

43. II. Samuel, 10/2; İşaya, 42/19; Malaki, 3/1.

tarafından seçilmiş olmalarının işaretidir. Müslüman Endülüs'te yaşayan ve devrin önde gelen Yahudi âlimi olan Yuda Ha-Levi (1075?-1141), bu görüşün savunucusudur.

Bazı Yahudi otoriteleri ise peygamberlerin beşeri, ama karizmatik yönlerine vurgu yapar. Buna göre peygamberler, beşeri açıdan; akıl, maneviyat, hatta fiziksel yönlerden mükemmel kişilerdir. Bu görüşün en önemli temsilcisi olan Maimonides (1135-1204), *Delalat'ül-Hairin* adlı eserinin yaklaşık üçte birini bu konulara ayırmıştır. Ona göre Tanrı, bilgi ve ahlak bakımından alçak seviyedeki birini peygamber olarak seçmez. Peygamberler daha yüce meziyetlere sahiptir. Musa sadece bunlarla da yetinmemiş ve Tanrı ile yüz yüze görüşmüştür. Yahudi filozofu Maimonides, Yahudi olmayanlar arasında da peygamberlik yapabilenler olabileceğini kabul ederken bunların nispeten düşük olduğunu iddia etmiştir. Ancak yine de Yahudi geleneği kutsal kitabın yazılmasının Ezra Dönemi'nde tamamlandığını ve peygamberliğin Malaki ile bittiğini iddia etmektedir.⁴⁴

Sonuçta bilhassa sözlü geleneğin hâkim olmadığı dönemlerde mutlak ilahi otoriteyi elinde bulunduran unsur peygamberlerdi denebilir. Bir peygamber kendi otoritesini ispatladıktan sonra öncelikle İsrail'in öteki dinî ve siyasi otorite unsurları mesela, krallar veya ruhban tarafından sonra da toplum tarafından kabul edilmeliydi. Söz gelişi bazen peygamberler, sıkıntı duymadan kralların yanına, kraliyet saraylarına, Süleyman Mabedi'ne girebiliyor ve sorguya çekilmeksizin faaliyetlerini rahatça sürdürebiliyordu.⁴⁵ Peygamberler, söyledikleri sözlerden veya yaptıkları hareketlerden dolayı sorumlu tutulamazdı, zira onlar ilahi bir kelâmı ifade etmekteydiler.⁴⁶

Yine peygamberlerin taşıdığı mesajlar yazılı geleneği oluştururken aynı zamanda devrin en yeni ve en önemli otoriter vesikalarını bize sunmaktaydılar. Bizzat dinî geleneğe yön veren peygamberin kendisi olduğundan o, aynı zamanda İsrail'in beşerî ve sosyal işlerinde önderlik yaparak devrin sorunlarını ilk elden bilen kişidir. Yine peygamberlerin küçük veya büyük olarak tasnif edilmesi veya Musa'nın tartışmasız en büyük peygamber olarak tanımlanması, peygamberin sahip olduğu mesajın "İsrail kavmine yaptığı tesirlerin" büyük veya küçüklüğüne göre değişim göstermekteydi. Bir başka ifadeyle peygamberin karizmatik otoritesi, taşıdığı ilahi vahyin İsrail kavmi içindeki rolüne, algılanış biçimine ve sonucuna göre değişiklik gösterecektir.

c. Kralların Otoritesi

Hükümdarların dinî otorite olması, en ilkel kabilelerden en yüksek medeniyetlere kadar pek çok gelenekte gözlemlenebilmektedir.⁴⁷ Siyasi

44. Yusuf Besalel, "Peygamberler ve Peygamberlik" *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 503-504.

45. Robert R. Wilson, "Prophecy: Biblical Prophecy", *ER*, XII, 19.

46. Mesela, Yeremya 26/12-16.

47. Ekrem Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, Isparta 2002, 158-160.

açından en üst otorite olan kral (İbranice *Melék*), İlk Çağların en totaliter gücünü temsil etmekteydi. Hatta İsrail Oğullarının da bir ara köle durumuna düştükleri kadim Mısır'da Firavunlar (krallar) ilah olarak kabul görmekteydiler. Sonraki dönemlerde İsrail Oğullarının temasta bulunduğu öteki milletlerin de kralları mevcuttu.⁴⁸

Bu bağlamda başlangıçta bir aile durumundaki İsrail Oğullarına Tanrı, İbrahim yoluyla krallar bahşedeceğini vadetmişti.⁴⁹ Tanrı, bir kralın yapacağı bir şekilde Yahudi kavmini kurtardıktan sonra, onlara toprak olarak daha önce Kenan topraklarını vadetmişti. Musa ve Yuşa, bu dönemde bir anlamda ilahi kraliyet otoritesinin araçları gibi görev yapmaktaydılar. Hatta Yuşa peygamberin ölümüyle birlikte muhtelif şehirlerde “yaşlılar” adında kraliyeti kolaylaştırıcı idareciler bulunmaktaydı.⁵⁰

Kralın bulunmadığı ilk dönemlerde Tanrı, peygamberlerin yanında kendi otoritesinin sağlanması için *hâkimler* (yargıçlar) adı verilen bir takım önderleri de atamıştır.⁵¹ Tevrat, “Tanrı önünde görev yapan” hâkimi dinlemeyip saygısızlık edenlerin öldürülmesini ve kötülüğün kavmin içinden atılmasını emreder.⁵² Kavmin düzenini sağlayacak yasaların takibi böylelikle peygamberin önderliğinde yargıçlara ve kâhinlere bırakılmıştır.⁵³ İlahi yasaların işlenmesi ve insanların yargılamasına yapılan bu tür vurgularla kendini kavmin özel ilahı olarak tanıtan Tanrısı ve peygamberi bulunan ve toprağa yavaş yavaş bağımlı hâle gelen bir toplumda siyasi ve idari durumun gittikçe kozmopolitik hâle dönüştüğünü görmekteyiz. Ancak peygamber haricindeki bu idarecilerin otoritesi, ilk zamanlar yerel ve geçici olmaktadır. Daha ileri dönemlerde İsrail Oğulları, Filistin topraklarına iyice yerleştiklerinde mutlak Tanrı krallığı yanında kendileri için daha görülebilir ve beşeri özellikleri daha fazla göze çarpan bir kral talebinde bulunacaklardır.⁵⁴ İsrail Oğullarının kral talebini, dönemin peygamberi Samuel'in yaşlanmasına bağlayanlar bulunmaktadır.⁵⁵ Sonuçta peygamber Samuel, kavmin bu ısrarını Tanrı krallığına karşı bir isyan ve nankörlük olarak görse de,⁵⁶ belki artarak devam eden Filistin askeri tehdidi karşısında kavmin talebine boyun eğerek⁵⁷ Saul'u (Talut'u) kral olarak atamak zorunda kalmıştı.⁵⁸ Saul, ilk İsrail kralı ve Tanrı

48. Tekvin, 36/31; Hakimler, 11/13.

49. Tekvin, 17/6.

50. Yuşa, 24/31; Hakimler, 11/5.

51. Hakimler, 2/16-19.

52. Tesniye, 17/12.

53. Tesniye, 17/11.

54. Kur'ân-ı Kerim, İsrail Oğullarının ilahi otoritenin yanında beşerî kral istemelerinin İsrail tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olduğunun gayet farkındadır; Bakara, 2/246-251.

55. F. F. Bruce, 'Israel', *New Bible Dictionary*, ed. J.D. Douglas, Leicester 1997, 523.

56. I. Samuel 8.

57. I. Samuel, 8/20.

58. I. Samuel, 10/1.

peygamberinin seçtiği siyasi bir lider olarak hem askeri hem de kendine özgü nitelikleriyle çok geçmeden kendini kabul ettirmişti. Bununla birlikte *de facto* olarak Samuel peygamber, kralın siyasi liderliğini kabul etmekle birlikte onun Musa şeriatına uyması için elindeki dinî yetkileri kullanmaktaydı.⁵⁹ Burada dikkat çeken nokta, en yüksek beşer otorite olan peygamberin siyasi otoriteyi bizzat ataması ve Tanrı otoritesine bağlılığın hâlâ toplum içinde devam etmesiydi. Hatta bu dönemde Tanrı krallığı yerine komşu kavimlerdeki ne benzer monarşi istenmesi, ahlaki bir zafiyet olarak görülebilir.⁶⁰

Eski Ahit, krallın otoritesinin kapsamını bazen oldukça geniş tutmuştur. Söz gelişi o, hem sosyal adaleti gerçekleştirmeli, hem de doğruluk ve adaletle hükmetmelidir.⁶¹ Tanrıyla yapılan ahitlere sadık kaldığı müddetçe kralın mülkiyeti yine Tanrı tarafından korunma altındadır.⁶² Bu yüzden kral her durumda Tanrı otoritesine boyun eğmek ve şeriatı açıkça ilan etmek zorundadır.⁶³ Ancak şu var ki krallık otoritesini kötüye kullanan ve kötülük yapan hem Yahuda hem de İsrail kralları her zaman olmuştur.⁶⁴ Hatta kralların doğru yola gelmesi için peygamberler türlü nasihatte bulunmuşlardı.⁶⁵

Neticede uzun İsrail tarihi (özellikle Davud’la birlikte yaklaşık 400 sene) içinde, siyasi otorite olarak krallık fazla yer tutmamasına rağmen, Musa şeriatına uyumlu olduğu dönemlerde monarşinin iyi işlediğini söyleyebiliriz. Zira Kitab-ı Mukaddes’e göre Davud⁶⁶ hanedanının güvenliği yine ilahi kudret tarafından emniyet altına alınmıştır.⁶⁷ Sonraki asırlarda krallar dönemi, ezilen ve zulüm gören Yahudi toplumu için daima bir özlem ve ideal olmuştur. Bunun neticesinde bilhassa Babil Sürgünü ve sonrasında, Yahudi altın çağı denilebilecek bir anlayış ve ideal İsrail kralı (Mesih) beklentisi ortaya çıkmıştır. Mesih’in yeryüzünde kuracağı hükümdarlık, Tanrı krallığı olup, dünyaya tam bir esenlik ve huzur verecek, Yahudileri tekrar milletlerin efendisi ve ışığı yapacak bir yönetimdir.⁶⁸ Krallık, konusunda özellikle Orta Çağ’da Yahudi dinî geleneği, farklı görüşler ortaya koymuştur. Konu hak-

59. I. Samuel, 13/9-14.

60. “King, Kingdom”, *Nelson’s Illustrated Bible Dictionary*, ed. Herbert Lockyer, F. F. Bruce, New York 1986, 616.

61. İşaya, 11/1-4; Yeremya, 33/15.

62. I. Samuel, 10/25; I. Krallar, 9/4-7; II. Krallar, 11/12.

63. II. Krallar, 23/1-3.

64. I. Krallar, 14/16; II. 21/16.

65. II. Samuel, 12/1-18; I. Krallar, 18/17-18; Yeremya, 26/1-6.

66. Kitab-ı Mukaddes’e göre Davut, hem bir kral ve hem de bir rahip olarak anlatılmaktadır; Mezmurlar, 110, hatta bazen o, İsrail din kültüründe liderlik konumundadır; II. Samuel, 6/13-20; I. Krallar, 8/5.

67. Mezmurlar, 132/11-18.

68. “Kingdom of Heaven”, *The Encyclopedia of Jewish Religion*, ed. R. J. Zwi Werbofsky- Geoffrey Wigoder, London 1967, 229; Mesih kavramı konusunda özellikle üç dindeki daha geniş tartışmalar için; Ekrem Sarıkçıoğlu, “Mesih”, *tabula rasa*,

hakkında tezler ve antitezler iç içe geçmiş durumdadır. Bu görüşler, hem krala teokratik bir yapı içinde yetki vermekte hem de onu Tanrı'nın mutlak melekutunu beğenmeyen beşeri bir isyan olarak görmektedir. Aynı zamanda Mesih'in idaresindeki Tanrı krallığının yeryüzünde tesisi için vazgeçilmez bir eskatolojik ideale hasret duymakta ve niyazda bulunmaktadır. Mesela bazı rabbaniler, kralın atanmasını ilahi bir emir görürken bazıları ise özellikle ilk başta Samuel peygamberin karşı çıkmasına dayanarak ilahi otoriteye isyan ve Tevrat'ın emir ve yasaklarının ihlaline sebep olacak beşeri bir güç kay-nağı olarak itiraz edeceklerdir. Hatta Rabbi Isaac Abravanel (1460-1521), Tesniye (17/ 13-20)'de geçen pasajları yorumlarken kral atanmasının sadece zaruri olduğunu, ama mutlak manada ilahi iradeyle uyumlu olmadığını ileri sürer. Ona göre ideal hükümet şekli monarşi değildir. Ancak genel rabbani çizgisine baktığımızda tam tersi bir durumla karşılaşırız. Babadan oğula geçen ve Davud soyuna dayandırılmak istenen monarşi Yahudilik için en zir-vedeki yönetim biçimidir ve her bir Yahudinin duasında ideal Davud Hane-danı'nın tekrar ikame edilmesi niyazı bulunur. Davut soyundan olmayan ruhbanların teokratik bir devlet denemesinde buldukları Makkabiler Dö-nemi (MÖ, 65-MÖ, 63), kral unvanını almayı reddederken Yahudi dinî gele-neliğinin tepki-sinden çekinmekteydi. Nitekim hanedan içinde Alexander Yannai (MÖ, 103-MÖ, 76) bu unvanı almaya teşebbüs edince Mesih bekleyen Yahudiler tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştı. Daha sonraki uzun azınlık yıllarında kral ve krallıkla ilgili rabbani kurallar, genel olarak tarihsel verilere göre değil teorik açıdan tedvin edilmişti. Bu konuda Maimonides (1135-1204) eklektik bir görüşle Yahudi geleneğini yorumlamıştır; ona göre bir kral ancak bir peygamber tarafından atanır ve Tanrı yolunda giderse meşru sayılabilir.⁶⁹

d. Ruhban Otoritesi

Eski Ahit, rahipliği (İbranice *kohen*.⁷⁰ çoğulu *kohenim*) İsrail'in Levi oğullarına⁷¹ ait bir görev olarak görmekte⁷² ve aynı zamanda Musa'nın abisi

(Mayıs- Ağus-tos 2003), say. 8, 29-34.

69. Hilkhoh Melakhim, 1/8'den naklen; "King and Kingship", *The Encyclopedia of Jewish Religion*, 229.

70. Kohen kelimesinin etimolojisinin "bağlanmak" veya "saygı göstermek" anlamında Akkadça *k'n* kökünden veya doğrudan *kwn* "ayakta durmak" kökünden geldiği ileri sürülmektedir. Tesniye, 10/8 bu anlamı daha kuvvetli kılmaktadır. Geniş tartışmalar için, Roland De Vaux, *Ancient Israel- Its Life and Institutions*, London 1994, 345-346.

71. Tarihsel gelişmeler, zaman zaman Levi oğulları dışında ruhbanların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Hâkimler dönemi ve monarşinin başlarında tüm rahipler Levi soyundan gelmiyordu. Mesela, Hâkimler, 17/5; I. Samuel, 1/1; 2/18; I. Tarihler, 6/18-23. Bu konuda açıklamalar için Roland De Vaux, 361. Sonuçta şartlar bazen dönemin ruhani otoritesine bağlı olarak değişse de Levi oğulları etnik kökeni merkeze alan bir gelenekte Musa'nın soyu olma avantajını ve onun otoritesini ellerinde bulundurmayı sürdürmek istemiş olabilirler.

72. Çıkış 38/21; Sayılar, 1/47-54,

Harun'a dayandırmakta ve onun erkek soyunun sahip olduğu dinî otorite makamı olarak sunmaktadır.⁷³ Rahiplik böylelikle miras yoluyla elde edilen dinî görevleri, sorumlulukları ve imtiyazları ihtiva eder.⁷⁴ Onların vazifeleri sadece külte dayalı meditasyonu, kurban veya kâhinlik görevlerini kapsamaz,⁷⁵ aynı zamanda bir dereceye kadar Musa Şeriatı'nın öğretimi ve idaresini de içerir. Rahipler dinî konularda bir anlamda hâkimlik de yapmaktadırlar. Mesela Helenistik ve Roma Dönemlerinde rahiplerden oluşan bir mahkeme bulunmaktaydı. Bunu Yahudi kutsal kitabı haber vermektedir.⁷⁶ Rahipliğe dair imtiyazlar⁷⁷ veya kavmin yahut kavimden bir ferdin kutsanması⁷⁸ ve tapınak görevleri⁷⁹ gibi kâhinlik hizmetlerinin yanı sıra, rahiplerin halka yönelik olarak bir tür tıp hizmetleri⁸⁰ veya sürgün sonrası ortaya çıkan bir idari ve siyasi yönetim görevleri hatta vergi toplamak gibi kavim içindeki otoritesini sağlamlaştırıcı bir takım işlevleri vardır.

Başkâhinlik, geleneksel olarak Harun'a kadar dayanmakta ve İsrail halkından "seçilmiş biri olarak" Tanrı elçisine yardım etmektedir. Başkâhin, kavmin en yüksel "sivil" dinî otoritesidir. Yine o, giydiği elbiselerle,⁸¹ yaptığı özel işlerle (mesela öteki tüm rahiplerden sorumlu olması,⁸² İsrail'in peygamberden sonraki en önemli eğitmen öğreticisi oluşu⁸³ gibi) ve Tanrı halkının manevi önderi olarak ifa ettiği görevlerle (mesela, kavmin günahlarına kefarete olarak takdime sunması gibi)⁸⁴ öteki rahiplerden ayrılır.

73. Sayılar, 18/20.

74. Yahudi geleneğine göre İsrail Oğullarının Rab önünde hiyerarşiye dayalı bir yerleşik düzeni bulunmaktadır. bu aynı zamanda dinî otorite konusunda da bize ip uçları verecektir. Buna göre bir rahip, bir Levi'den üstündür. Bir Levi ise (öteki) İsrailiden üstündür. İsraili ise meşru bir evlilikten doğmayan bir İsrailiden (mamzer'den) üstündür. Mamzer, Netin (Tapınağa adanan kölenin evladı)'den, o da bir Yahudi olmayan mühtediden (proselyte) üstündür. Son olarak bir mühtedi hürriyeti sağlanmış bir köleden üstündür. Ancak rabbilere göre eğer bir mamzer bir bilgenin talebesi ise başrahipten bile üstün olur; Horayyot, 3/8'den naklen; Neusner, *Rabbanic Judaism*, 48.

75. Yahudilik'te Kurban ibadetinin anlamı konusunda bkz; Ahmet Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, İstanbul 2003, 144-261.

76. Malaki, 2/7.

77. Rahiplik imtiyazları, kurban etlerinden, yemek takdimeleri (mesela un, yağ gibi), ilk ürün takdimeleri, koyunun ilk yünü takdimesine kadar 24 çeşide ayrılmaktadır; "Priest and Priesthood", *The Encyclopedia of Jewish Religion*, 309.

78. Sayılar, 6/23-27.

79. Rahiplerin, başrahipten başlayarak, başrahip yardımcısı, askeri işler için görevli rahip, haznedar, tapınak ibadetlerinin zamanını düzenleyen rahip ve sıradan bir tapınak hizmetkârı olarak kâhine kadar bir hiyerarşi içinde ifa ettikleri tapınak görevleri bulunmaktadır. a.e., 309.

80. Levililer, 13 ve 15. bablar.

81. Elbisenin özellikleri detaylı olarak Tevrat'ta anlatılmaktadır; Çıkış, 28/5-14; 28/15-30-40.

82. I. Tarihler, 19/11.

83. Tesniye 33/8; Sayılar, 27/21.

84. Çıkış 30/10; Levililer, 16; 4/3-21.

Rahiplerin sürgün öncesi durumu gayet olumludur. Ruhban sınıfının, özellikle Mabed öncesi ibadet mekânı, *Toplanma Çadırı'na yönelik* önemi mevcuttu. Söz gelişi Levi oğullarının çöldeki yerleşik düzeni bir anlamda onların otoriter gücünü gösterecek şekilde Toplanma Çadırı'nın hemen etrafında bulunmaktaydı.⁸⁵ Rahipler bu taşınabilir mabedin resmi muhafızları⁸⁶ ve taşıyıcılarıydı.⁸⁷ Babil Sürgünü öncesi İsrail tarihinde ruhban sınıfı, peygamberlerin Süleyman Mabedi içindeki ritüel işlerine yardımcı olup⁸⁸ kehanet hizmetiyle görevliyken özellikle MÖ,VIII. asırdan itibaren rahiplik kurumsallaşmaya başlamış ve peygamberler bu kurumsallaşma ve kültleşmeden hoşlanmamış, sonuçta bazı olumsuz tedbirler almışlardı. Sürgün sonrasında rahiplik kast şekline bürünmüş ve politik sahaya da müdahale etmeye başlamıştır. II. Mabed'in yıkılışıyla (MS, 70) birlikte tapınak merkezli rahiplik kurumu sona ermişti. Onların yerini Yahudi din bilginleri rabbiler alacaktır.⁸⁹

Aslında ruhbanların ifa ettiği görevlerin İsrail Oğullarıyla Tanrı arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine yönelik olduğunu ve bir anlamda İsrail'in *Tanrı halkı* oluşunu pekiştirici bir fonksiyon üstlendiklerini söyleyebiliriz. Bu kadar karmaşık kurallara ve ritüellere sahip olan bir geleneğin, rahiplik kurumunu canlı tutması ve sürdürmesi olağan görülebilir. Buna bağlı olarak Yahudi din geleneğinde otorite bir anlamda helezon şeklinde, Sina'dan emri alan Musa'dan veya devrin peygamberinden başlayarak –varsa hâkimler-ve ruhbanlar aracılığıyla kavme doğru genişlemekte ve kutsal otorite kavmin arasına yayılmaktaydı. Sonuçta kavmin kutsanması ve seçilmiş olma özelliği asırlar boyu bu kurumlar yoluyla daha dinamik tutulmaktaydı.

e. Rabbanilerin Otoritesi

Bu konuya değinmeden rabbani geleneğinin öncesindeki hazırlayıcı durumlardan özellikle Yahudi ana fırkalarından bahsetmemiz gerekir. MS, 70'te Romalılarca II. Tapınağın tahribinden önceki birkaç asır içinde dinî otoriteyi elinde bulunduranlar Yahudi Saduki veya Esseni fırkalarından ziyade özellikle Ferisiler (*peruşim*, kelime anlamı, *ayrışanlar*) idi. Bu insanlar, sözlü geleneğe (şifahi şeriata) sıkı sıkıya bağlı ve Tevrat tefsirinde otoriter kimselerdi. Rabbani literatür, Ferisilerin kendilerine özel disiplin kurallarından bahseder; mesela onlar kendilerinden olmayan insanlardan bir şey yemezler, özellikle Yahudi ana görüşlerine (ruhun ölmezliği, bedeninin yeniden dirilişi, irade hürriyeti ve meleklerin varlığı gibi) sahip idiler.

85. Sayılar, 1/53.

86. Sayılar, 1/53;3/28.

87. Sayılar, 4/5; Tesniye, 10/8.

88. Yahudilikte mabed ve ibadet konusunda ayrıntılı bilgi için; Ahmet Güç, *Dinlerde Mabed ve İbadet*, İstanbul 1999, 100-157.

89. Sarıkçıoğlu, 162-163.

Yahudi avam tabakaları, Ferisilerden Tanrıdan korkar gibi çekinmekteydiler. Yine onlar arasından yazıcılar grubu, dua ve ilahilerin kompoze edilmesi, mabetlerde kutsal metinlerin okunup tefsir edilmesi gibi gündelik dinî hayatın vazgeçilmez hususlarında etkin rol üstlendiler. Ferisiler, Ezra'nın liderliğinin devamı olduğunu iddia ettiklerinden Başrahipten kendi otoritelerine boyun eğmesini talep etmişlerdi. Yahudi hukuk kodeksi *Halaqah*, onların kontrolünde olduğundan teşri işlerinde de otorite idiler. Ferisi çizgisinin, sonraki dönemlerde Talmud/Rabbani gelenek içinde eridiği ve günümüz ana Yahudi geleneğinin oluşmasında etkili olduğu bilinmektedir.⁹⁰

Rabbi kelime olarak tıpkı Arapça'da olduğu gibi "üstadım", "öğretmenim" anlamlarına gelmektedir. Rabbani geleneğe göre rabbi terimi II. Tapınağın MS, 70'te Romalılar tarafından tahrip edilmesinden önce özel anlamıyla kullanılmıyordu.⁹¹Bu dönemden önce rabbi kelimesi Musa'ya gelenek tarafından verilen önemli bir unvan⁹²olarak bulunmaktaydı. Rav terimi ise sonraki dönemlerde özellikle Babil'de aynı anlamda kullanılmaktaydı.

Rabbiler, Talmud'un oluşum dönemi (MS, II-VI. asırlar) sırasında modern öncesi geleneğin oluşmasında, klasik dönem Yahudiliğinin modern döneme aktarımında ve yeniden yapılanmasında hayati roller oynadılar. Kabaca Tevrat'ın öğretmenleri ve yorumcuları olarak kabul edilen bu insanlar, o döneme kadar sözlü olarak aktarılan ve yazılı kutsal metinler⁹³kadar otoriteye sahip olan *sözlü şeriat* öğretilerini aktarırken bunu sözlü geleneğin meşru ve mutlak yetkilendirilmiş sözcüleri olarak ifa ediyorlardı. Öyle ki bir rabbi olmadan herhangi bir metnin anlaşılması ve onun tefsir edilmesi mümkün

---

90. "Pharisees", *The Encyclopedia of Jewish Religion*, 299 Ekrem Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, Isparta 2002, 162-163.

91. Roma idaresinin otorite bağlamında Yahudilik üzerine pek çok yönden etki ettiği ileri sürülmektedir; buna göre, rabbilerin Yahudi toplumu içindeki işlevleri sivil ve siyasi olmaktan ziyade dinî olarak daha da artmış, diasporanın hızla genişlemesiyle birlikte Yahudilik içinde teolojik genişlemeler ve teşekküller zenginleşmişti; Herbert Loewe, "Judaism", *E.R.*, VII, 591.

92. Moşe Rabenu; Efendimiz Musa.

93. Rabbiler, geleneği oluşturan kutsal kitapların iki temel kaynaktan geldiğini söylerken, yazılı vahyin öteki insanlar tarafından ele geçirilebileceğini, ama özeldede bir rabbiye genelde ise İsrail halkına kimlik ve dindarlık kazandıran şeyin aslında ağızdan ağıza nakledilen sözlü Tevrat (şeriat) olduğuna inanırlar; bu konudaki Talmud öğretisi için BT. Şabat 31a'dan naklen, F. E. Peters, *Judaism, Christianity and Islam- The Classical Texts and Their Interpretation*, New Jersey 1990, II, 157, ayrıca, Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul 2001, 158-163; bir başka gelenek kitabı olan *Sayılar Rabbah* ise daha açık olarak şifahi şeriatın İsrail için yazılı şeriatın daha önemli bir ayırt edici vasıf sunduğunu öğretir; buna göre Tanrı, yazılı şeriatı 613 emirle donatmış ve kavmin faziletli olmasına vesile olmuştur. Tanrı, rabbilerin naklettiği şifahi şeriatla onları öteki insanlardan ayırırken, aynı zamanda gerçek İsrail olarak sadece Yahudilerin ayakta kalmasını sağlamıştır, *Sayılar Rabbah*, 14/10'dan naklen Peters, 158.

değildir.⁹⁴ Kutsal metinlerin yorumlanması konusunda otorite ihtilafları bulunsa da en önemli fikhî (Halaqah) ve teolojik konularda anlama, tedvin yapma veya kanunlaştırma yetkisi onların tekelindeydi. Yine Yahudi dinî takvimini (gündelik ibadet zamanlarını, haftalık veya bayramlar gibi) düzenleme işi de onların görevleri arasındadır.⁹⁵

Orta Çağlarda rabbiler büyük bir şeref ve hürmet gördüler. Mesela onlar, Tevrat okumak üzere sinagoga davet edildiğinde tüm dindarlar ayağa kalkardı. Bir rabbi, dinî eğitim kurumunun önderi veya eğitmeni olabilirdi. Rabbilik veraset yoluyla geçmezdi, ama örgün eğitim yoluyla meziyet kazanma işiydi. Sonuçta Orta Çağ'daki rabbani kurum ile Talmud Dönemi arasında çok az farklarla benzerlikler bulunmaktaydı. Bu dönemde de bir rabbi, öğretmenlik yapar, yargılar, sünnet, evlilik, cenaze gibi merasimleri icra eder, ritüel kurallara uygun olarak kurban keserdi. En önemli işlerinden biri de özel olarak kutsal kitap tedrisine devam etmesiydi. Hatta rabbi fazla dinî tedris yapmadığı zaman bazı Yahudi cemaatleri tarafından uzaklaştırılabilir-
di.⁹⁶

Modern Çağ'da rabbanilerin görevleri çağdaş problemlere bağlı olarak yoğunlaşarak devam etmektedir. XIX. asırla birlikte Yahudi toplumu nispeten birliktelik ruhunu kaybetmiş görünse de sadece muhafazakâr değil reform, liberal Yahudilik içinde bile rabbani geleneği sürdürme arzusu daima mevcut olmuştur. Artık rabbaniler kendilerine ait modern ilahiyat fakültele-
rinde “*Yahudilik Bilimi*” (Wissenschaft des Judentums) eğitimi almaktadırlar.⁹⁷

Rabbanilerin oluşturduğu otoritenin en önemli somut kanıtı Rabbani Yahudilik veya Talmud Yahudiliği denilen dinî gelenektir. Din, Yahudi geleneğinde kutsal metinlerin okunması ve yorumlanması yetkisi bağlamında değer kazanmaktadır. Yahudi geleneği bilhassa Orta Çağ Dönemi'nde kitap dini⁹⁸ olarak algılanmıştır. Kadim Dönem Yahudiler için midraş,⁹⁹ kutsal kitapla hayatın bütünleşmesi anlamına gelmekte ve bu anlamda din, daha çok

94. Nitekim Kur'an-ı Kerim, Yahudi din adamlarının kutsal metinleri yorumlanması başta olmak üzere dinin temel esaslarını koruma ve kollamada bir zamanlar İsrail peygamberleri kadar sorumluluk taşıdıklarını şu şekilde anlatmaktadır; “*Gerçekten Biz Tevrat'ı indirdik. Onda bir hidayet ve bir nur vardır. Allah'ın emrine râm olan peygamberler, onunla Yahudilere hüküm ederlerdi. Rabbaniler ve fakihleri (Ahbar) de Allah'ın kitabını korumaya memur olmaları ve üzerine şahit bulunmaları itibarıyla onunla hüküm ederlerdi. Artık insanlardan korkmayın benden korkun. Benim ayetlerimi az bir değere satmayın. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir*” (el-Maide, 5/44; el-En'am, 6/91).

95. Arnold Jacob Wolf, “Rabbanite”, *ER.*, XII, 182.

96. Wolf, 183,

97. Wolf, 184.

98. Kur'an-ı Kerim, Hristiyanlarla birlikte Yahudilere “Ey Ehl-i Kitab” diye hitap etmektedir.

99. Midraş, (kelime olarak *araştırma ve soruşturma yapmak, daras*), kutsal kitapların Yahudi bilgelerin inisiyatifinde anlam ve yorumlarının sağlandığı gelenek literatürünün genel

formlarla kaplanmış ritüeller bütünü olarak algılanmaktaydı. Nitekim Rabbanî Yahudilik, İbrani kutsal kitabı merkezli; yani kutsal metinlerin okunduğu, tedris edildiği, yorumlandığı ve uygulamaya konduğu bir geleneğin adıdır.¹⁰⁰

Rabbanî Yahudiliğin resmi oluşum dönemi ana hatlarıyla MS, 70-640 yıllarını kapsar. Rabbanî Yahudiliğin çıkışında Mesih'i beklentiler ve dinî hayatın daha fazla sistematikleştirilmesi arzuları da yatar. Bir başka deyişle temel olarak bu gelenek, Mesih umudunu yeşerten iki savaştan sonra (biri MS, 66-73 öteki 132-135 yılları arasında olmak üzere Romalılarla) ve Yahudi hayat nizamını yeniden tesis edip pratiğe koymayı amaçladı.¹⁰¹ Rabbanîlik, bir anlamda kelime manasının da gösterdiği gibi, İsa sonrası Yahudiliğin kayıtları olup bir anlamda bu kayıtlar, rabbanilerin Musa Şeriatı, Yahudi teolojisi ve seçilmiş halk öğretisi¹⁰² (özgün Yahudi etnolojisi) üzerinde oluşturdukları sözlü geleneğin kendisiydi.

Rabbanî Yahudilik kendi otoritesini Mişna'dan¹⁰³ ve Mişna'nın bir anlamda *tefsiri* olan (biri yaklaşık 500 yılında Babil de öteki, yaklaşık 400 yılında Filistin'de yazılan) iki Talmud'tan alır. Bu iki önemli vesikanın

---

adıdır. Bu tarz çabaların en erken dönemlerden beri bulunduğu sanılmaktadır. İlk defa Babil dönüşünden sonra hem yazıcılar hem de Yahudi bilgeleri olarak bilinen Soferim ve onların başkanı Ezra, yazılı şeriatın geleneksel yorumlarını tedris etmeye ve onu gündelik hayata uygulamaya koyuldu (Ezra, 7/6, 10-11) Bu süreç, hem son soferim'den biri kabul edilen hem de Mişna'nın ilk öğretmenlerinden sayılan Simeon Ha Tzaddik (M.Ö. IV-III. asırlar)'a kadar devam etti. Bundan sonra Mişna yazılı hâle getirilmeye başlandı. Halaqah ve Aqqadah Midraşı, Mişna Dönemi'nden başlayarak XII-XIII. asırlara kadar devam etti. Geniş bilgi için, "Midrash", *The Encyclopedia of Jewish Religion*, 261-262. Kur'an-ı Kerim, Yahudi bilgilerinin kutsal kitap okuma, yazma ve tedris etme faaliyetlerinden bahsetmektedir; Al-i İmran, 3/79-80.

100. Jacob Neusner, *Rabbinic Judaism- Structure and System*, Minneapolis 1995, 31; Mircea Eliade, Ioan P. Couliano, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş, İstanbul 1997, 294-298.

101. Jacob Neusner, "Rabbanic Judaism in Late Antiquity", *ER*, XII, 185.

102. Yahudi seçilmiş halk öğretisi konusunda ileri tartışmalar için; Kürşat Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, İstanbul 2000, 26-31.

103. Mişna Yahudi geleneğinin en önemli kayıtlarından olup, kesintisiz bir zincirle Musa'ya kadar dayandığına ve "Prens" unvanlı Rabbi Yuda tarafından MS, 220 yılında toplanıp düzenlendiğine (tedvin edildiğine) inanılır. İlk kez Mişna şifahi olmaktan çıkarak, yazılı hâle dönüşmüştür. Maimonides bu eserin söz konusu rabbi tarafından nasıl toplandığını geniş olarak Mişna Torah adlı eserinin girişinde anlatmaktadır; F. E. Peters, II, 166-168. Yahudiler, Mişna'nın Tevrat ile birlikte bizzat Sina'da Tanrı tarafından uluhiyet gizemi olarak betimlenerek verildiğine inanırlar; bu konuda geniş anlatımlar için; Pesikta Rabbati 14b'den naklen ; F. E. Peters, 158; ayrıca Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul 2001, 157-158. Mişna bununla birlikte kendi otoritesini sağlamlaştırmak için peygamberlik eseri olduğu iddiasında bulunmaz. Sadece Tanrı vahyi Tevrat'ın, tüm kutsal kitaplarla birlikte Mişna'yı da kapsadığına ve sözlü bir formülasyon ve sözlü bir aktarımla Sina'dan itibaren onun çatısını oluşturanlara kadar nakledildiğine inanılır; bu konuda geniş bilgi için; Neusner, *Rabbinic Judaism- Structure and System*, 47; ayrıca Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul 2001, 157-158.

yanında gelenek içinde oluşan, Eski Ahit'in bazı bölümlerine yapılan tefsirler¹⁰⁴ ile Yahudi dua kitabı *Siddur* ve bazı mistik risaleler bulunmaktadır.¹⁰⁵

Talmud, rabbani geleneğe bazen Talmud geleneği adını verecek kadar önem arz etmektedir. Talmud, Yahudi halkı için bilinç ve imanı somut olarak bir arada işleyen bir kayıttır. Talmud'un içeriğini oluşturan en temel unsurlardan biri Halaqah ise öteki Haqqadah'tır. En basit dille Halakah Yahudi hukuk kodeksi olup, muamelat, ibadet gibi normatif kanunları bildiren yorumları oluşturur. Normlar kendilerine uygun otoriter müeyyidelerle takviye edilmiş bir şekilde, insanların sivil cemiyet içindeki haklarını ve yükümlülüklerini içerir. Haqqadah ise genel olarak rabbilerin, Filistin ve Babil'de yaşayan Yahudi fikir ve düşünce sistemini yansıttıkları yorumlar olup, içerik olarak folklor, dinî âdet hatta etnik hurafelerle beraber kıssalar, öyküler ve atasözleri, darb-ı meseller, vaazlar, dinî ve millî diyaloglar hatta mitolojik unsurlarla bezedikleri konuları işler. Haqqadah'ın önceliği, Yahudi bilincine, zihnine ve tasavvur sahasına yönelmektir. Bu bölüm bilhassa kutsal kitapta adı geçen kutsal kahramanların hayatlarının şifahi olarak anlatılan kısımlarını, İsrail tarihinde geçen önemli olayları idealize eder, onları romantik bir tarzda süsler ve Yahudi nesillerin kutsal tarih bilincine sahip olmalarını sağlar. Bu yönüyle Haqqadah, Tamud'un üçte birini kapsayan sanatsal ve ilmi bir literatürdür. Rabbilerin otoriter kalemlerinden çıkan bu içerik, Romalılar için Latin edebiyatı neyi ifade ediyorsa Yahudiler için de onu ifade eder. Böyle bir yapıya sahip olan Talmud, aynı zamanda rabbilerin dinî karakterlerini, üsluplarını ve düşünce dünyalarını, onların tabiat anlayışlarını ve Yahudi dinî tecrübe anlayışının sosyal hayat üzerindeki etkileri ile İsrail halkının Yahudi olmayanlarla ilişkilerinin mahiyeti konusundaki fikirlerini bildiren genel, tarihsel Yahudi anlayışını yansıtır.¹⁰⁶

Rabbilerin, ilk zamanlarda önemsiz sayılacak kadar Yahudilik içinde değeri varken zaman geçtikçe üstün tabiata bürünmüşlerdir; öyle ki artık bir rabbi hem bir kanun adamı hem bir büyücü hem de bilge bir mistik olarak Yahudi milleti içinde dinî eğitim, zahitlik ve doğaüstü kudretleri açısından zirveye ulaşmış, Talmud üzerine otoriter biri hâline dönüşmüştü.¹⁰⁷

Rabbani Yahudilik sonuçta bir açıdan Yahudi millete uyarlanmış bir hayat tarzı, bir dünya görüşüdür. Onun en önemli özelliği normatif oluşu ve zaten varolan şer'i kuralların daha da sistematize edilmesi ve kanunlaştırılması işidir. Rabbilerin oluşturduğu bu formel Yahudilik, peygamberlerin

104. Bunlar Çıkış kitabı için Mekhilta; Levililer kitabı için Sifra; Sayılar ve Tesniye kitapları için Sifrei ve Tekvin ve Levililer kitapları üzerine yapılan tefsirleri içeren Bere'şit Rabbah ve Vayiqra Rabbah.

105. Neusner, "Rabbanic Judaism in Late Antiquity", 185.

106. Boaz Cohen, "Introduction", *Everyman's Talmud* ed. A. Cohen, New York 1975, III-IV.

107. Neusner, "Rabbanic Judaism in Late Antiquity", 186.

olmadığı dönemlerde vahyin yerini alan ama beşeri kimlikteki otoriteyi ifade etmektedir. Hatta rabbilere göre sözlü geleneği oluşturan Talmud geleneği, aslında Musa'dan itibaren¹⁰⁸ tedvin edildiği döneme kadar bilgiler tarafından nakledilen hikmetlerin kayıtlarından ibarettir ve tüm Yahudi halkının kurtuluşu için vücuda getirilmiştir.¹⁰⁹

Yahudi geleneği, rabbilerin Yahudi toplumu içindeki otoriter rollerini sağlamlaştırıcı güçlü söylemlere de sahiptir; rabbiler tıpkı Tanrı'nın, meleklerin ve "Rabbi" Musa'nın gökte yaptığı gibi yeryüzünde Tevrat'ı tedris edenlerin kendileri olduğuna inanırlar. Rabbiler, semavi ilim adamları olarak ilahi suretin gerçek sahipleridir. Bir rabbi hem yazılı hem de sözlü vahyi, bedeninde barındıran mukaddes kişidir. Onun hâl ve hareketleri sadece doğru değil aynı zamanda ilahîdir. Tevrat'ın olağanüstü gücünü taşıdığından maddi ve manevi güçlere sahiptir. Bir başka deyişle rabbiler, Tevrat'ın muhtevası konusunda üstat olduklarından kendileri de büyük kudret sahibidirler. Dahası, öteki Yahudi otorite kaynaklarını tehdit edip onlara meydan okuyan temel şey, onların Tevrat hakkındaki derin bilgileri sebebiyle göksel iradeden bağımsız olarak hareket etme yetkisine sahip olduklarıdır. Bunun tabii sonucu olarak rabbiler, birini takdis edebilir veya onu lanetleyebilirler hatta *insanları ve hayvanları yaratabilirler*. Yine onlar çok kolay bir şekilde gökle (Tanrı ile) iletişim kurabildiklerinden ellerindeki Tevrat, kötü ruhların fillerini fesat edebilir. Hatta büyüye karşı olmalarına rağmen büyüçülerin yaptıklarının aynını yapabilirler.¹¹⁰

Bir rabbi sadece Yahudi maddi hayat üzerinde mutlak otoritesini kullanmakla kalmaz; aynı zamanda metafizik âlemin yapısı ve düzenine de müdahale edebilir, onun işleyişi konusunda etken rol oynar; Tanrı'nın gizli isimlerini, ilahi cenk arabalarının sırlarını, dahası yaratılışın esrarını bilebilir. Eğer olağanüstü bir karizmaya sahipse Tanrı'nın gerçek varlığını ifade eden Şakinah (Sekîne)'in yüzünü görebilir. Her halükârda zaten Şakinah, rabbani okullarında zaten gizemli olarak mevcuttur. Bu gücüyle rabbi, avamdan

---

108. Rabbilere göre Tanrı, Sina Dağı'nda Tevrat'ın yanı sıra Mişna'yı, Haggadah'ı, Talmud'u uygun bir nizam içinde Musa'ya okumuştur. Hatta Tanrı, Musa'ya gelecekte din adamlarına sorulacak soruları ve verilen cevapları da vahiyyle bildirmiştir. Tanrı konuşmasını bitirince "git ve oğullarıma bunu öğret" demiştir. Musa 'da "Rab, bunu onlar için yaz" diye karşılık verince, Tanrı "ben gerçekten bunu yazı hâlinde onlara vermek isterdim, ama Yahudi olmayan milletler (Gentile), gelecekte onlara sahip olabilir ve Tevrat'ı sahiplenebilir ve o zaman benim çocuklarım Gentile gibi olurlar. Sen onlara yazılı olarak kutsal kitapları ve Mişna'yı Haggadah'ı ve Talmud'u şifâhen ver..." diye buyurur; *Tanhuma 58b*'dan naklen; F. E. Peters, 157-158.

109. Neusner, "Rabbanic Judaism in Late Antiquity", 186.

110. Neusner, "Rabbanic Judaism in Late Antiquity", 189; hatta bir rabbi, Tevrat bilgisi olarak Yahudi geleneğinde *Tevrat'ın ete kemiğe bürünmüş* hâli olarak saygı görmektedir. Bu yönüyle o, Tanrı suretinde yaratılmış mukaddes bir kişidir; Neusner, *Rabbanic Judaism-Structure and System*, 54, 56-57.

insanlara nüfuz eden kötülükleri bertaraf edebilir, onların acılarını dindirebilir, kötü talihlerini ortadan kaldırabilir veya onlara sirayet eden her türlü hastalığı iyileştirebilir. Duanın etkili olabileceği uygun zamanları ve dua çeşitlerini bildiğinden, duasının etkisi, onun safiyetine, kutsiyetine ve öteki meziyetlerine bağlı olarak yücelebilir ki aslında bu, onun Tevrat'ın sırları konusundaki bilgisinden ve bilhassa özel diğer ibadetlerinden kaynaklanmaktadır. Bir rabbi tabiat olaylarına da müdahale edebilir; mesela yağmur getirebilir veya kıtlığa yol açabilir, onun bereketlendirmesiyle tarım mahsullerinin verimi artabilir veya lanetlemesiyle yok olabilir. Ruhani varlıklarla mesela meleklerle de iletişim kurabilir ve onlar tarafından ziyaret edilebilir veya onlardan mesajlar alabilir. Gücüne göre cinlerle hatta ölümlerle rahatlıkla konuşabilir, fal bakabilir veya rüya tabiri yapabilir, büyü için düğüm atabilir veya muska türü şeyleri yapabilir veya etkisini bozabilir.¹¹¹Rabbilerin sıradan insanlar üzerindeki etkileri oldukça büyüktür. Onlar Tevrat'ı biliyor avam ise bundan mahrumdur. Zaten bir Yahudinin kafasındaki temel kalıp “*Tevrat ancak öğrencilikle öğrenilir*” cümlesidir.¹¹² Ancak bu ayrıcalıklar, hiçbir zaman rabbinin dışlanması için kullanılmamış aksine bu durum onun gelecekte içindeki rolünün artmasını göstermişti. Yahudi toplumu, rabbileri normal bir insan olarak gördüğü gibi kutsal bir insan olarak da görürler. Çünkü onlar bizzat Tanrı tarafından seçilmemesine rağmen İsrail'in Tanrı'ya verdiği en üst seviyedeki beşer yanıtı olarak değerlidirler.

Hiyerarşi açısından tüm İsrail, peygamberleri, azizleri ve bilge kişileriyle kozmolojik bir nizam içinde Sina Dağı'nda, Tanrı huzurunda durmaktadır. Rabbi otoritesi, taşıdığı sorumluluklarının bir neticesidir. Bir kimse ancak Tevrat'ı iyi okuyup amel ettiği takdirde mukaddes bir hayata sahip olabilir. İsa sonrası dönemlerde rabbi, İsrail'in çok özlediği peygamber otoritesini halka tekrar yaşatmak için vardır. Rabbi sahip olduğu imtiyazlarla sosyal ve dinî farklılıklara yol açabilecek şekilde kendisiyle insanlar arasında kalın duvarlar örmez, aksine bizzat Tanrı halkı ve Tanrı çocukları olmak bilincini kendi şahsında yaşamak ve bu duyguları birinci elden Yahudi toplumuna öğretmek için vardır.

f. Günümüz Yahudi Mezhepleri ve Otorite

Günümüzde dinî otorite her ne kadar modernizmin etkisiyle sarsıntıya uğrasa da özellikle Ortodoks Yahudilik, dinî geleneğin oluşturduğu

111. Neusner, “Rabbanic Judaism in Late Antiquity”, 189.

112. Neusner, a.e, 190; Rabbanî Yahudilik, ilahî otoritenin yazılı hâli olarak kutsal kitabı merkeze alırken bilhassa Tevrat'a bir takım teolojik anlamlar da yüklemiştir; mesela bu kitap, Musa'ya verilen ve sadece rulolar hâlinde sarmalanmış kutsal metinler anlamına gelmez, rabbanilere göre o, Yahudi öğretiler bütünü, Yahudi olmanın pratik alanı, kurallar yumağı, Yahudi literatürünün bel kemiği, son olarak kurtuluş reçetesidir de. Geniş bilgi için; Neusner, *Rabbinic Judaism- Structure and System*, 46.

Halaqah'a sıkı bir şekilde bağlanan harekettir. Öncüleri XVIII. asırda Orta ve Batı Avrupa'da ortaya çıkan bu akım, Yahudi cemaat teşkilatlarının (qehillah) otoritesini kaybettiği bir dönemde dinî sorumluluklar almaya başlamış ve hem iman hem de etnik anlamda Yahudi değerlerine sahip çıkmıştır. Tevrat'ın semadan geldiğine ve mutlak otoritesine, Halaqah'ın doğrudan veya dolaylı olarak bir vahiy ameliyesi olduğuna bunun neticesinde de tüm Yahudilerin, Halaqah'la uyumlu bir şekilde hayat sürmesi gerektiğine inanır. Geleneksel Yahudiliğin aksine, modern hayatın getirdiği yeniliklerin bilincinde olmasına rağmen, bu akım bir Yahudi için meşru bir otorite olarak Yahudilikten başka bir hayat tarzını kabul etmez. Neticede Yahudi toplumu içinde takipçileri azınlık durumunda olup, rabbani geleneği kutsallaştıran bir harekettir. Hatta bu hareket içinde bir ara "yeni" olan her şeyin Tevrat tarafından yasaklandığı inancı bile mevcuttu. Talmud eğitimine vurgu yapılan bu mezhepte, gelenek, Yahudileri örten ve koruyan bir *yaygiya* benzetilir. Günümüzde İsrail devletinde anayasanın Tevrat'a ve rabbani otoriteye (Halaqah'a) dayalı olmasını savunurlar. Hatta önde gelen rabbani otoriteler, anayasanın Tevrat'a göre olmasını kontrole edecek bir bilge konseyinin olmasını talep ederler. Yine İsrail içinde bu mezhebin kendi eğitim kurumları bulunmaktadır. İsrail devleti, seküler gruplar tarafından kurulmasına ve kurumlaştırılmasına rağmen, daima dinî otoriteler tarafından sorgulanmaktadır ve ülke içinde dinin etkin rol oynayıp oynamaması sorunu aktüel tartışma olarak sürmektedir. Buna karşılık devlet, Ortodoks Yahudiliğin otoritesini kabul eder bir temayül içindedir; söz gelişi, dinî okulların açılması, gıdaların şeriata uygun olup olmadığının kontrolü (*koşer*), dinî mahkemeler, evlenme ve boşanmayla ilgili özel bir rabbani biriminin varlığını kabul etme, dinî yıkanmayla ilgili düzenlemelerin sağlanması, sinagog inşası veya rabbi maaşlarının ödenmesi gibi pratik dinî hizmetler devletçe verilmektedir.¹¹³

Modern Yahudilik içinde en önemli akımlardan biri olan Muhafazakâr Yahudilik¹¹⁴ ise aktüel olarak Yahudiliğin modern hayatla uzlaşmasını istemekle birlikte dinin modern hayata hâkim olmasını istemektedir. Hareket kitleler arasında otoritesini sağlayacak önemli kavramsal unsurlara sahiptir. Bunlar arasında en önemli yeri Siyonizm ideolojisine sahip çıkmak işgal eder. Yine Yahudi Halaqah'ının otoritesini kabul etmekte ve yazılı vahyi, en önemli değer kabul etmektedir. Bu akımın öncüleri, Sina Ahdi'nin literal çehresinin korunmasını ve bunun neticesinde Yahudi dinî geleneğinde ortaya çıkan tüm dinî literatürün Yahudilere zorunlu kılınmasını ısrarla vurgularlar.¹¹⁵

---

113. Charles S. Liebman, "Orthodox Judaism", *ER*, XI, 114-122.

114. Avrupa kıtasında, XIX. asır ortalarında kurulan bu hareket, Avrupa ve Amerika'da etkindir.

115. Herbet Rosenblum, "Conservative Judaism", *ER*, IV, 63-67.

Reformist Yahudilik ise modernizm ile en fazla uzlaşan bir hareket olarak Liberal Yahudiliği temsil eder. Yaklaşık bir milyon insanın sahip olduğu bu görüş, Avrupa ve Amerika dinî zümreler arasında yaygın bir harekettir. Dinî otorite bağlamında yazılı ve sözlü şeriatın yani Tevrat ve Talmud'un literal olarak Sina'da Musa'ya verildiği şeklindeki geleneksel görüşü kabul etmez. Aksine ona göre bu iki otorite kaynak, tarihsel tenkit metotlarına tabi tutulmalı ve hem kutsal metinler hem de gelenek, ilahi vahyin beşer yansımaları olarak kabul edilmelidir. Reformist Yahudilik, peygamberlerin sosyal adalete yönelik mesajlarını daha çok önemser ve bunları cemaatin kimliği için yararlı görür. Bunun yanında bu hareket, Yahudi dinini, daha yüce evrensel amaç için, yani gelecek olan Mesih'in varlığı için mühim görür. Zaten vahiy kavramı da gelişmeci bir yapıdadır ve beşer bilgisi ve dinî duyarlılıkla paralel ilerlemektedir. Böylece, bu akıma göre Yahudi düşünce geleneğinin gelişmesi, dinin yorumlanması konusunda en az vahiy kadar otoriterdir. Buna bağlı olarak fertlerin dinî hayatlarında esneklik mevcuttur ve geleneğin bağlayıcılığı çoğunlukla reddedilir. Sonuçta Yahudi olmak bu harekete göre dindar olmanın bir adım önündedir.¹¹⁶

SONUÇ

İlahi dinlerin ilki olan Yahudi geleneğinde otorite konusunu ele almak bir anlamda söz konusu dinin temel fenomenlerini incelemek anlamına gelecektir. İlk Çağlardan itibaren varlığını koruyabilen monoteist bir dine inanan Yahudiler, dinî hayatlarında Tanrı otoritesine özellikle dinî otoritenin mutlak sahibi olarak Tanrı hâkimiyetine güçlü ve etkili vurgular yapmaktadırlar. Bunun yanında İlahi otoritenin en önemli aktörü olan peygamberin karizmatik otoritesi, taşıdığı ilahi vahyin İsrail kavmi içindeki rolüne, algılanış biçimine ve sonucuna göre değişiklik gösterecektir.

Peygamberlerin toplum içindeki gücünü zaman zaman krallar olumlu veya olumsuz açıdan etkilemişlerdir. Ancak yine de eskatolojik bir Mesih beklentisine giren Yahudi geleneği kralın otoritesi konusunda uzlaştırıcı bir tavır sergiler ve bir kralın ancak Tanrı (dolayısıyla peygamber) tarafından atanması durumunda veya Tanrı yolunda gitmesi durumunda meşru sayılabileceğini savunur.

Babil Sürgünü sonrasında gittikçe kurumsallaşmaya başlayan ruhban sınıfı, özellikle günümüze kadar uzanan geleneğe ait, en önemli beşeri kurumdur. Bu beşeri kurumsallaşma ve kültleşme tehdidine karşı zaman zaman peygamberler bazı önleyici tedbirler almışlardır. Ruhban sınıfının mirasını devralan rabbiler ise Talmud'un oluşum dönemi (MS, II-VI. asırlar) sırasında modern öncesi geleneğin oluşmasında, klasik dönem Yahudiliğinin modern döneme aktarımında ve onun yeniden yapılanmasında hayati

116. Michael A. Meyer, "Reform Judaism", *ER*, XII, 254-256.

roller oynadılar. Kabaca Tevrat'ın öğretmenleri ve yorumcuları olarak kabul edilen bu insanlar, o döneme kadar sözlü olarak aktarılan ve yazılı kutsal metinler kadar otoriteye sahip olan *sözlü şeriat* öğretilerini aktarırken bunu sözlü geleneğin meşru ve mutlak yetkilendirilmiş sözcüleri olarak ifa ediyorlardı. Sonuçta otoritenin din içindeki en etkin aktörü, rabbiler ve onların oluşturduğu Talmud Yahudiliği olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abbott, Walter, M. Joseph Gallagher, (ed.), *The Documents of Vatikan II*, London 1972.
- Adam, Baki; *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul 2001.
- Adams, Luther; Thomas Mikelson, "Legitimation", *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, VIII, 499-509.
- Alberigo, G.; "Autorita e Potere", *Nuovo Dizionario di Teologia*, ed., Giuseppe Bar-baglio, Severino Dianich, Milano 1994, 79-94.
- Alicı, Mustafa; *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim Işığında İslâm- Hıristiyan Diya-loğu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.
- Atkinson, James; "Luther, Martin", *New Dictionary of Theology*, ed. Sinclair B. Ferguson, David F. Wright, Leicester 1996, 401-404.
- Aydın, Mehmet; *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Ankara 1995.
- Beilner, Wolfgang; "Authority", *Encyclopedia of Biblical Theology*, ed. Johannes B. Bauer, London 1978, 52-55.
- Belleville, L. L.; "Authority", *Dictionary of Paul and His Letters*, ed. Gerald F. Hart-horne, Ralph P. Martin, Leicester 1993, 54-59.
- Besalel, Yusuf; "Peygamberler ve Peygamberlik" *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 503-504.
- Bettenson, Henry; (ed., trans.), *The Early Chistian Fathers- A Selection from the writings of the Fathers from St. Clement of Rome to St Athanasius*, Great Britain 1969.
- _____, *The Later Chistian Fathers- A Selection from the writings of the Fathers from St. Cril of Jerusalem to St Leo the Great*, Great Britain 1970.
- Bruce, F. F; "Israel", *New Bible Dictionary*, ed. J. D. Douglas, Leicester 1997, 519-532.
- Caparros, E.; M. Theriault, J. Thorn, ed. *Code of Canon Law Annotated*, Montreal 1993.
- Carley, J. W.; "Roman Catholic Theology", *New Dictionary of Theology*, ed. Sinclair B. Ferguson, David F. Wright, Leicester 1996, 596-598.
- Chan, Wing-tsit; "Çin Dinleri", *Asya Dinleri*, ed. P. T. Raju, Wing-tsit Chang (çev. Abdullah Davudoğlu), İstanbul 2002, 219-462.
- Chanson, R.P.; "Authority", *A New Dictionary of Christian Theology*, ed. Alan Richar-dson, John Bowden, London 1996, 58-60.
- Chapman, Geoffrey (ed.); *Catechism of The Catholic Church*, London 1994.
- Clement, Keith; "Sola Fide", *A New Dictionary of Christian Theology*, ed. Alan Ric-hardson, London 1996, 545.

- Cilacı, Osman; "Lutheranizm" *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, İstanbul 2001, 224.
- _____, "Ortodoks Mezhebi" *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, İstanbul 2001, 224.
- Cohen, Boaz; "Introduction", *Everyman's Talmud*, ed. A. Cohen, New York 1975, VI.
- De Vaux, Roland; *Ancient Israel- Its Life and Institutions*, London 1994.
- Demirci, Kürşat; *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, İstanbul 2000.
- Eliade, Mircea; Ioan P. Couliano, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. A. Erbaş, İstanbul 1997.
- Elias, J. H.; "Authority", *New Dictionary of Theology*, ed. Sinclair B. Ferguson, David F. Wright, Leicester 1996, 64-66.
- Güç, Ahmet; *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, İstanbul 2003
- _____, *Dinlerde Mabed ve İbadet*, İstanbul 1999,
- Gündüz, Şinasi; *Dinsel Şiddet- Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hıristiyanlık*, İstanbul 2002
- _____, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara 2001.
- _____, Mahmut Aydın, *Misyonerlik-Hıristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Tür-kiye'ye Yönelik Faaliyetleri*, İstanbul 2002.
- Güngör, Ali İsra; *Vatikan Misyon ve Diyalog*, Ankara 1997.
- Gerish, B. A.; "Justification", *A New Dictionary of Christian Theology*, ed. Alan Richardson, John Bowden, London 1996, 314-315.
- Halligan, Nicholas; *The Administration of The Sacraments*, New York 1962.
- Hanson, R. P. C.; John Whale, "Papacy", *A New Dictionary of Christian Theology*, Alan Richardson, John Bowden, London 1996, 424-425.
- Hünemann, Peter, ed.; *Heinrich Denzinger – Enchiridion Symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Bologna 1995.
- Iverach, James; "Authority" *Encyclopedia of Religion and Ethics*, ed. James Hastings, New York 1981, II, 249-254.
- Katar, Mehmet; "Hıristiyan Bayramları Üzerine Bir Araştırma", *Dini Araştırmalar*, III (Ocak- Nisan 2001) 9, 7-27.
- Liebman, Charles S.; "Orthodox Judaism", *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, XI, 114-122.
- Loewe, Herbert; "Judaism", *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, VII, 127-149.
- Lull, Timothy F.; "Indulgences", *A New Dictionary of Christian Theology*, ed. Alan Richardson, John Bowden, London 1996, 295-296.
- Lockyer, Herbert; F. F. Bruce, (ed.), "King, Kingdom", *Nelson's Illustrated Bible Dictionary*, New York 1986, 616.
- Marty, Martin E.; "Protestantism", *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, XII, 23-38.
- Mcneill, J. T.; "Lutheranism, Luther", *A New Dictionary of Christian Theology*, ed. Alan Richardson, John Bowden, London 1996, 342-343.
- Meyer, Michael A.; "Reform Judaism", *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, XII, 254-256.

- Neuner, J.- J. Dupuis (ed.); *The Christian Faith in The Doctrinal Documents of the Catholic Church* Bangalore 1983.
- Neusner, Jacob; "Rabbanic Judaism in Late Antiquity", *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, XII, 185-192.
- _____, *Rabbinic Judaism- Structure and System*, Minniapolis 1995,
- Packer, J. I.; "Authority", *New Bible Dictionary*", ed. J. D. Douglas Leicester 1997, 105-106.
- _____, "Scripture", *New Dictionary of Theology*, ed. Sinclair B. Ferguson, Da-vid F. Wright, Leicester 1996, 627-631.
- Peters, F. E.; *Judaism, Christianity and Islam- The Classical Texts and Their Inter-pretation*, New Jersey 1990, I-III.
- Rosenblum, Herbet; "Conservative Judaism", *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, IV, 63-67.
- Richard P. McBrien; "Roman Catholicism", *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, XII, 429-445.
- Provost, James H.; "Canon Law", *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, III, 69-71.
- Raju, P. T.; "Hindistan Dinleri (Hinduizm'e Giriş: Genel Bir Bakış)", *Asya Dinleri*, ed. P. T. Raju, Wing-tsit Chang (çev. Abdullah Davudoğlu), İstanbul 2002, 23-214.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem; *Din Fenomenolojisi*, Isparta 2002.
- _____, "Mesih", *tabula rasa*, (Mayıs- Ağustos 2003), say. 8, 29-34.
- Sperling, S. David; "God: God in the Hebrew Scriptures", *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, VI, 1-8.
- Suffrin, A. E.; "God (Jewish)", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, ed. James Has-tings, New York 1981, VI, 295-299.
- Şahin, M. Süreyya; *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul 1996.
- Waida, Manubu; *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, II, 1-6.
- Ware, Timothy; *The Orthodox Church*, Great Britain 1964, 61-62.
- Werbolwsky, R. J. Zwi, Geoffrey Wigoder, (ed)., "Kingdom of Heaven", *The Ency-lopedia of Jewish Religion*, London 1967, 229.
- _____, "Priest and Priesthood", *The Encylopedia of Jewish Religion*, London 1967, 309.
- _____, "Pharisees", *The Encylopedia of Jewish Religion*, London 1967, 299.
- _____, "Midrash", *The Encylopedia of Jewish Religion*, London 1967, 261-262.
- Wilson, Robert R.; "Prophecy: Biblical Prophecy", *Encyclopedia of Religion*, ed. Mir-cea Eliade, New York, London 1987, XII, 14-23.
- Wolf, Arnold Jacob; "Rabbanite", *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, London 1987, XII, 181- 185.

Bahaettin KARAKOÇ

**ANADOLU TÜRKÇESİYLE
BİR ULU ÇINAR KONUŞTU**

Görkemli geçmişime nice yasaklar koyup,
Bizden görünenler kesti benim en güir dallarımı.
Dört duvar ortasında acıdan anıt yüzüm;
Ben eskiden böyle kuru bir ağaç değildim! ...

Yokluk kılıç kuşanamazdı benim toprağında,
Tuttuğum altın olurdu ellerimde çil çil
Ve her selâmım bir ülkeyi beslerdi tekmi;
Gözüm tok, gönlüm tok, hiç aç değildim.

Sipahiler uçururdum seferlerden seferlere,
Demezlerdi Asya neresi, Avrupa nere?
İnsanlığı benden öğrenirdi palazlanan her kefer;
Şimdiki gibi Batı'ya muhtaç değildim! ...

Elçiler yığılırlar, yüz sürerlerdi eşiğime,
Ufuklar açılırdı, sesime, ışığıma.
Besmeyle su verilmiş bir çelik kılıçtım ben;
Teneke değildim, saç değildim! ...

Tuna, Sakarya kadar Türk'tü; Fırat kadar Türk;
Kılıç tutan iki kolumdu Kırım'la, Kerkük!
Kestiler, acıdan sarhoşum şimdi kör-kütük;
Kendi derdime bile ilaç değilim! ...

Estergon Kalesi bre aman subaşı durak,
Git bulut üstümden, git de Vardar Ovası'na bak!
Ne aşklar yaşamıştır orda yürek;
Hilâldim her yerde, hiç haç değildim! ...

Dün er gibi savaşırlandı başı örtülü kızlarımız,
Bu gün ciscibillar, şimdi hepsi birer yalancı yıldız.
Ne ezgiler bizim ezgimiz, ne ağızlar bizim ağızımız;
Has ekmeğim, baldım, bulamaç değildim! ...

*Düşmüşüm çemberine ateşin, yağmurun, karın
Kokularıyla yaşıyorum şimdi o eski baharların.
Sür git önüme çıkan haçlı akbabaların;
Önlerinden kaçacak keklik, turaç değildim! ...*

*Baş benim başımdı, eller benim ellerimdi
Çağlara hükmeden medeniyetimin mayası adaletti, dindi.
Pis uğurlar yüzünden toprağımın bereketi tükendi;
Ben eskiden böyle yoz-kıraç değildim! ...*

*Şimdi garip çocuklarım yaban ellerinde iş ararlar,
Kiliselerin gölgelerinde ezik ve sürgün yaşarlar.
El uşaklarıysa her gün bir kökümü daha koparırlar;
Eyvah ki eyvah, ben eskiden böyle dalaç değildim! ...*

BEYAZ BULUTLAR ALTINDA

*Açmayın yüzünü ölünün
O üstünde yatıyor şimdi
Vakitsiz solmuş gülünün*

*Ağlatmayın kızını ölünün
Melekler kalıbını alıyor şimdi
Kanatları yolunmuş dilinin*

*Silmeyin izini ölünün
Melekler kalıbını alıyor şimdi
Üstüne serilecek halının*

*Çalmayın sazını ölünün
O bütün notaları unuttu şimdi
Tılsımı bozuldu elinin*

*İri kanatlı kuşlar götürdü yazını ölünün
O sonsuza bakan bir başak gibi
Kilidi sökülmüş yolunun*

BEKLEYİŞ

*Nerdesin tedirginliğimi öpen güzel,
Bağbozumu sal-sal üzümle tepen güzel?*

*Sen gelirsin diye yürek sürdüm fırına,
Çam çanağa bengi-bengi özedim kına...*

*Sürmeli keçiden süt sağdım iki güğüm
Hasretinle hayalinle oldum kördüğüm.*

*Bir cevizden bir cevize salıncak kurdum
Ve her yöne, çift haberci kuşlar uçurdum,*

*Kuyuda soğuttum taze nar şurubunu
Kanımla, sevgimle kardım çöreklik unu,*

*Sana sunacağım çiçekler hepten taze
Şiirler-ezgiler kanat vurur öze...*

*Can-evimi ne döşedim, eh bir göresin
Gel ki yaprak döken dallar tekrar göversin.*

*Aşk yoksa dünyamızda, bu dünya da yalan
Ben anamdan âşık doğdum, yüreğim talan.*

*Doğduğum gibi ölmektir arzum emelim
Ki beş vakit Allah'a açıktır ellerim.*

*Küfür bir bayraktır inkâr sitelerinde
Bizim sınırlarımızın ötelinde...*

*Hep akılla dostuz, ak-yürekle dostuz biz
Kin tutmaz, kirlenmez, nurdur bizim içimiz.*

*Seni bekliyorum gönlümün merkezinde,
Her gün daha inançlı, aydınlık ve zinde*

*Gel artık bütünleş, ey can, ey yarım elma
Vadide kurtlar geziyor, sakın geç kalma! ..*

İLK YAZDA

*Sen bir şarkıyı yorumlarken
Ayaklarım yerden kesilir benim
Yedi kat göklerde dolaşırken,
Başım bir yıldıza çarpar
Akkor kesilir bedenim...*

*Sen bir şiiri yorumlarken
Bense gök kuşağına binerim
Yüreğim kıpır kıpır bir kuştur artık!
Dağın, vadinin üzerinde
Yağmurla yarış ederim...*

*Sen bir resmi yorumlarken
Boyalar canıma karışır benim
Figürler egemen zaman ve mekâna
Yer-gök türkü çiçeğidir
Yeşerten sensin güzelim...*

*Sen sustuğun vakit ilk yaz yok artık
Bereket de biter, sevda da biter
Birden çöküverir kış ve karanlık
Şarkısız, şiirsiz, resimsiz bir dünyaya dökülür
Kanatları kırılan türküler...*

YÜREK YORDAMIYLA ARADIĞIMIZ

*En vefalı gönüllerde en nazlı güzeller
En süslü sandıklarda çeyizler örselendi
«Anneler günü», «Dünya Çocuk Yılı» diye
Günler, haftalar ve yıllar kurtlarca parsellendi
Söyler misiniz bize ey pergelli çokbilmişler,
Gün görmeden giden canlar nerede?*

*Analar panik içinde, çocuklar zayıf ve tutsak
Şahin avını gökte avlar, yerde parçalar
Tohumu besleyemiyor artık bu yorgun toprak
Ve güldürürken ağlatıyor bütün palyaçolar
Söyler misiniz bize ey ekilmeden gövermişler,
Toprağı doyuran kanlar nerede?*

*En saf mermerin yüreğinde mavi bir (ben) dir hasret
Seğirir ışığın temposuna seher kuşları öterken
Cezrin bile yüksekliğine erişemiyor artık med
Bir beton mezarlıktır bütün kentler gün batarken
Söyler misiniz bize ey yel esmeden yerlere eğilmişler,
Yapılan bunca talanlar nerede?*

*Ayrık ayrık gözlerle baksanız da göremezsiniz
Gönül gözünüze mil çekilmişse ya da doğuştan kapanıksa
Yaz boyunca saz çalsanız da kozanıza öremezsiniz
Kaderinizde Hakk'ın rahmeti yoksa
Söyler misiniz bize ey kıraç topraklara düzensiz ekilmişler,
Leylekler nerede, yılanlar nerede?*

*Evler neden meyhane, mabetler niçin boş
Sızım sızım sızlayan telefon telleri değil ata kemikleri
Her meyveden şarap yaptık ve herkes sarhoş
Sevgiyi dumanlarla boğduk, kucakladık kemikleri
Söyler misiniz bize ey sahneden çekilmişler,
Sevgiyi ışık yapıp çoğaltan insanlar nerede?*

*Bir el arıyoruz, kopan liflerimizi bağlayacak bir el
Saatleri yeniden iyi günlere ayarlasın
Helâl tatlılarla beslensin her soylu güzel
Şanımız ötelere doğru parıldasın
Söyler misiniz bize ey sürekli sorulara takılmışlar,
Tabanlar nerede, tavanlar nerede?*

*Hep yokuşlara mı tırmanacağız düzü görmeden
Hep buzullarda mı taşıyacağız baharı yazı görmeden?
Uzak dillidirler, çorak dillidirler çilesiz spikerler
Karınlarına basılınca öten oyuncak kuşlar gibidirler
Söyler misiniz bize ey göklere yıldızca çakılmışlar,
İhlasla dolan kovanlar nerede?*

KIRGIZİSTAN KRİZİNİN SOSYOLOJİK ARKA YÜZÜ*

Prof. Dr. Zekai ÖZDEMİR¹

1-Girizgâh

Orta Asya'nın geleceğini okumak büyücülük, geçmişini anlamak tarih perestliktir. Bu nedenle genç Orta Asya ve Kırgızistan'ın nereye gideceği tartışılmadan önce, nereden geldiğine bakmak gerekir. Sovyet Sisteminin iktisadi az gelişmişliğini Osmanlı'nın son dönemine benzetilirse "Sovyet sisteminin züht küresine" çakılmış insanları görülür. Dolayısıyla Sovyet ürünü insanıyla, Osmanlı insanının bu dünyanın iktisadi insanı olmadıkları benzeşimi, genç Türk Cumhuriyetlerinin sorunlarıyla, Cumhuriyet'in kurulduğu dönemdeki Türkiye'nin sorunları benzerlikler kolayca fark ediliyor.

Orta Asya sabit esaslı bir coğrafi mekândır. 1917–1991 yılları arası dışında kalan dönemlerde kendisi sabit olmasına rağmen, her an değişimin vücut bulduğu bir alandır. Sovyet Dönemi'nde ise hem coğrafya hem de sosyal tarih açısından sabitlenmiş, hatta siyasal sabitesiyle yere mihlanmış bir mekândır Orta Asya.

1917 öncesi dönemlerde Orta Asya ekonomik ve siyasal tarihe ait tabloların renkleri iç içe geçmiş hatta renkler birbirine karışmıştır. 1917–1991 arasında ise bütün renkler fersudeleşmiştir, solmuştur. 1991 sonrasında her renk kendi tonuna bürünmeye başlamış ve siyasal tablosu bağımsız renklerden oluşan devletlere dönüşmüştür.

Değişmeyen (yıllardan beri) coğrafi bir mekân olarak Orta Asya dağlarla, ırmaklarla yer yer göllerle örülmüş, kara hayatının bütün unsurlarını taşımakla beraber, yer altındaki nimetleri (enerjiyi) kara hayatına taşıyarak birleştirmeye çalışmış yekvücut maddi bir alandır. Bu mekânın her şeyden önce kendine özgü fiziki coğrafyasının oluşu onun siyasal yapısında 1917–1991 arasında değişmezliğe, 1917 öncesi ve 1991 sonrasında ise değişimin en etkili itici gücü olmasına neden olmuştur. Bu nedenle Orta Asya toplum ve topluluklarının geçmişi ve gelecekle ilgili değişmezlik ve değişim olguları incelenirken bu maddî-temel şartları bu bağlamda incelenmelidir. Orta Doğu siyasal tarihinde Akdeniz coğrafyasının etkinliği ne ise, Asya siyasetinde de Orta Asya coğrafyasının etkinliği odur.

Orta Asya'nın sert değişmez maddi şartları olmasına rağmen sosyal, siyasal ve ekonomik şartlarını değiştirmedeki gücü oldukça ilginçtir. Bu

---

*Bu yazı Kırgızistan'da kaldığım üç yıl süresi içinde yazdığım günlüklerimden çıkarılarak hazırlanmıştır.

1. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Politikası ABD Öğretim Üyesi.

hassas olgusal boyut, nesiller boyu devam etmiş ve daha da devam edecek görülüyor. Bütün bu geniş ve derin boyutları ile Orta Asya coğrafyası tabiat-insan, tabiat-toplum, tabiat-devlet ve tabiat-devletlerarası ilişkileri hem belirliyor hem belirlenmesinde itici güç oluyor. Siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda Orta Asya coğrafyası, bir hareket noktası veya hareketin başladığı nokta olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Bu nedenle Orta Asya insanın durgunluğu veya hareketliliği tek nedende aranmamalıdır. Siyasi alan dünyasının insan üzerindeki etkisi incelenirken; ticari merkezlere göç eden insan unsurunun üretim ve tüketim ortamındaki şekillenmesi de araştırılmalıdır.

Orta Asya'nın bio-politik özelliği ekonomik yapısını da belirlemiştir. Orta Asya'yı maddi göstergeleriyle, siyasi olaylarındaki tarihsel canlılığını birlikte ele almak gerekir. Orta Asya dünyası siyasi kaderin tayin ettiği ekonomik yapısıyla, zenginliğin-fakirliğin toplanıp dağıtıldığı merkezdir.

Orta Asya insanları daha önce varlıklarını kitaplardan öğreniyorlardı; şimdi ise varlıklarını ve dünyada yaşadıklarının farkında oldular. Olay evrenseldi, ama bu yeni ve özel durum yerel bir ekonomik yapı oldu. Sovyet barajı yıkıldı ve dünya ekonomisine doğru akan bir büyük sele baraj suyu karıştı.

1917-1991 yılları arasındaki bireyi, “atalete prim veren pasif bir Sovyet züht küresi” zemininde karşımıza çıkıyor. Tembel, uyuşuk veya uyuşturulmuş birey... Rasyonel bireyi doğuramayan ve bu nedenle de piyasalaşmayan her sistem yıkılmaya mahkûmdur. Örnek mi, Osmanlı, örnek mi, Sovyet Sistemi! Çünkü her ikisinde de eşitlikçi-adalet bir toplum yapısı kurmak için “izler” varken rekabetçi bir yapı ortaya çıkarılamamıştır. Buna ilave olarak işbirlikçi-dayanışmacı lonca ve korparatizmin (konsomol) ön planda olması rekabetçi bireyin doğuşunu engellemiştir. Her iki sistemin gelişim ve yıkılış tarihinde bu nedensel olgular vardır. Orta Asya halkını görmek ve değerlendirmek için en iyi zaman belki de 1991 yılıdır.

2-Atomistik Piyasanın Çöküş Macerası

Sovyet Sisteminde hâkim olan resmi toplum, zamanla içerisinde kendine düşman sivil toplumu yaratmıştır. Resmi toplum kan kaybederken, sivil toplum kuvvetlenmeye başlamıştır. İki toplum arasında ki bu gizemli, görünmeyen soğuk savaş, sivil toplumun başarısıyla son bulmuş ve sistem çökmüştür. Şayet resmi toplumu elinde bulunduran Gorbaçov, baskı araçlarını (ordu, polis) kullanmayı düşünmüş olsaydı, Sovyet toplulukları kan revan içinde kalırdı. Sivil toplum hacminin, içten içe genişlemesi ve toplum katmanlarında bir derinlik kazanması, Orta Asya'da yeni yapılanmaları beraberinde getirmiş ve ardından da ulus devletler doğmaya başlamıştır.

Sovyet Sisteminde bireyin hafızası devletleştirilerek kamu mülkiyetine geçirilmiştir. Birey, o dönemde, itaat etmeye müsait, egemen kişinin iradesine tabi duruma getirilmiş, bireysel inisiyatifi kullanma gücü elinden alınmış bir varlıktır. Kişilikten çıkarılıp, eşya hâline getirilen bu varlık sade-

ce ayırteci olmayan, sistemin yarattığı bir “kişi”dir ve bütün bireyler, kendine söylenen şeylerden şüphe duymayan atomistik bireyler hâline dönüştürülmüştür. Yani, bireyler, birbirlerinin tıpkısı olan ve tecrit edilmiş bulunan atomlar olmuşlardır. Bilindiği gibi atom, maddenin en küçük birim taşıdır. Madde, birbirine benzeyen bu birim taşlarının birleşimi ile oluşur. Bu anlamda, Sovyet Sisteminde de her bireyin birbirine benzetilmesi, atomistik piyasaların oluşumuna ilk örnektir. Bu piyasalarda asimetrik bilginin de olması imkânsızdır. Aktörler veya atomistik bireyler farklı değil (asimetrik) tam bilgiye sahiptirler. Bu anlamda Sovyet Sistemi, tam rekabet sisteminin kendisidir. Sovyet sisteminin çöküşü, tam bilginin var olduğu atomistik piyasaların sonunu hazırlamış veya Sovyet Sisteminin çöküşü aslında atomistik piyasaların sonu olmuştur. Yani, böyle bir cenderede bulunan bireyin, tarihin bir gününde patlaması olasıdır. Sovyet Sisteminde bireysel çalışkanlık ve atılganlık meziyetleri olmadığı için bir başka ifadeyle, resmi toplumda bireyin değeri olmadığı için toplumsal çöküşünü devlet kendi eliyle hızlandırmıştır. İç çelişkileri bünyesinde taşıyan Sovyet Sistemi kendi sonunu kendisi hazırlamıştır. Bireylerin patlayacağını ilk gören Gorbaçov, toplumsal ve piyasa patlaması olmadan önce, siyasal bir patlamayı yaparak, toplumu, ulusallaştırmıştır. Ulusallaşan toplumun bir süreç içerisinde bireyselleşmesi de olası bir gerçektir. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bu bireyselleşme sürecinde özellikle doğal nedenlerden dolayı en geç kalan ülke “Kırgızistan” olmuştur.

Sovyet Sisteminde Marx’ın tayin ettiği normlar, yaşanan hayatın iktisadi anlamda şekillenmesine ve dolayısıyla bireyin oluşmasına engel olmuştur. Bu manada Sovyet Sistemi Orta Çağ iktisadi zihniyeti ile benzerlikler taşımaktadır. Sovyet Sisteminin bireyi, kendini gündelik iktisadi telaş ve kaygıdan uzak olması, bütün Türk Cumhuriyetleri insanları da etkilenmiştir. Gündelik hayatı daha da iyileştirmek için bireysel akıldan ziyade politbüro aklının üstün olması da bireyin, bireyselleşmesinin önünde engel olmuştur. Bu olgu, iktisadi nesnenin gücünün farkında olmayan insanları doğurmuştur. Birey-madde hesaplaşmasına uygun ortam yaratamayan sistem, bireyi maddeye, maddeyi de bireye düşman etmiş, âdete birey-madde yabancılaşmasını doğurmuştur. Birey-madde arasında kurulan bu katı ve dört köşeli tablo Sovyet Sisteminin yenilgisinin en önemli müsebbibidir. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, Sovyet Sistemi Schumpeter’in ve Marx’ın ifade ettiği, toplumsal dinamiklerle veya yaratıcı yıkım ile işbaşına gelen bir sistem olmamış, “feodal toplumun dini” veya mirası olmuştur. 70 yılda verilen mücadelede bu mirası yıkma içindir.

3-Çöküş Sürecinde İktisadi İnsan-İktisadi Eşya Çatışması

Sovyet Sisteminde “insan-iktisadi madde” mesafesini tespit etmek oldukça zordur. Bu anlamda, ya madde çoktu, insan bireyselleşemediği için uzaktı veya iktisadi madde yoktu, insan bu nedenle uzaktı. Ancak, sistem

değişince görülen odur ki, iktisadi madde olsa da olmasa da, sistem bireyi maddeden uzaklaştırmıştır. Bu da Osmanlı züht sistemi ile Sovyet züht sistemi arasında ki en önemli farktır. Osmanlı'da insanın kendinden kaynaklanan nedenle, başka ifadeyle insan zihniyetiyle iktisadi maddeden uzak durmuş olmasına karşın Sovyet sistemindeki insanlar, iktisadi maddeden Sovyet Sistemin kendinden kaynaklanan nedenlerle uzak olmuşlardır. Bu da iktisadi bireyin zincirlerinin, sistemin elinde olmasının bir sonucudur. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde bireylerin iktisadi maddeyle yaklaşması ve tanışması son 25 yıl da yaşanan süreçte görülmüştür. Kısacası bu dönemde OATC'de iktisadi madde de iktisadi birey de karşılıklı etkileşimle (acausal) yükseliş sürecine girmiştir.

Sistemin çöküşü ile iktisadi bireyin zinciri hızla yükseldiği de ayrı bir gerçektir. Bu sürecin hızlı olması bir taraftan zenginleşen bireyi doğururken, diğer taraftan çözülmüş ve kontrolsüz bir toplum doğurmuştur. 80 yıllık Cumhuriyet dahi Osmanlı'dan aldığı "züht" sistemini hızla bireyselleştirmiştir. Ancak, bu değişim 1980'le beraber oluşmaya başlamıştır denilebilir. Özellikle cemaat işletmeleri "züht" sistemini yıkmayı ilk başaran, son Osmanlı işletmeleridir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Sovyet Sisteminden eksik ve yetersiz aldığı iktisadi insan malzemesini, somut iktisadi hayata hazırlamaktadır. Sovyet Sisteminde ekonomik ve sosyal hayat, kendi akışında rasyonelliği aramaya bırakılmamış, yönetici sınıfın rasyonelliğine bırakılmıştır. Bu da irrasyonellik kokan bir sonuç doğurmuştur. Bireysel sermaye birikimini tıpkı bir soy ağacı gibi büyütme çalışan OATC'leri, bu gün irrasyonellikten hızla çıkmanın ve dünya ile bütünleşmenin yollarını aramaktadır. İktisadi rasyonelliği üretemeyen Sovyet Sisteminin mirası bir gün bitecekti ve bitti.

4-Dönemsellik ve Tarihselcilik

Tabii ki Sovyetler Birliği'nde orta mekteplerde okutulan tarihin dönemselliği ile klasik tarihin dönemselliği örtüşmemektedir. Ancak devasa Rus kültürünün son 70 yılı hâlen belirsizliğini koruduğu da bir gerçektir. Dolayısıyla Sovyet Sisteminin bu yapısı dönemlere ayrılırken, kültürel yapıya bakmak gerekir. Lenin, Stalin, Kruşçev ve Gorbaçov Dönemleri olarak almak daha kolay ve doğru görünüyor.

Ekonomik, siyasal ve sosyal yapıyı 70 yıl ayakta tutan devlet zihniyeti ve hukuku, somut dünya gerçeği karşısında un-ufak olmasının arkasında yatan unsurlar acaba nedir? Lenin'in görüş ve düşünceleri, Stalin'in zorba uygulamaları toplumsal katmanları itaat ve egemenliği altına aldığı herkes tarafından biliniyor. Dönemin uzun soluklu oluşunda bunların mevcudiyetinin belirleyicilik vasfı asla yok farz edilemez. Sovyet Sisteminde birbirine dolanmış üç damar var: Apolitik toplum, devletçi ekonomik düzlem ve kurumsal dünya. (Lenin'in ilkeleri). Bu üç damar karşılıklı etkileşimle Sovyet Sis-

temini 70 yıl ayakta tutmuştur. Sistem bu üç ana akımın kırılacak bir özlerinin ya da özerkliğinin var olduğunu göz ardı etmiş olması, kendini yıkmıştır.

Sovyet Sisteminin ekonomik düzlemini ayakta tutan ve Sovyet Sistemini amaca ulaştıracak normatif esaslar veya ilmi tedbirler Lenin zamanında hukuk tarafından tespit edilmiştir. İlmi tedbirler, Sovyet Sisteminin ekonomik temellerinin yerine oturması ve uygulamada olumlu sonuçlar vermesi Lenin Dönemi'nde başlar ve Stalin'in yaptırım gücüyle somutlaşır. Hukuk muhitince içeriği ve esasları atılan, Sovyet Sistemi; toprak sistemini, iktisadi düzlemlerle yüzleştirmiş ve onun can suyu olmuştur. Dolayısıyla sistemin kuruluş, gelişim ve yıkılış aşamalarında bireysel zihniyetten daha çok kurumsal zihniyet hâkim unsurdur. Bir başka ifade ile Osmanlı'yı bireysel iktisadi norm ve reel çatışması, Sovyet Sistemini ise kurumsal norm ve reel çatışması kurmuş, yüceltmiş ve sonra da yıkmıştır. Sovyet Sistemi bireyinin, iktisadi madde ile mesafesi ne kadar uzak ise, Osmanlı bireyinde de o kadar açıktır. Buna kamusal zihniyetteki çatırtı da ilave edilirse iki sistemin yıkılış gerçeği, yükseliş gerçeklerinden daha somut olarak ortaya çıkar. Her ikisi de birey ve kurumların iktisadi ataleti ve züht mantığı kendilerini yıkan mantığa dönüşmüştür. Schumpeter ve Marx'ın ifade ettiği "yaratıcı yıkımı" gerçekleştirememişlerdir.

Sovyet Sisteminde, Osmanlı'da olduğu gibi toprak sisteminin kurumsal yapısı bozulmuş ve kendisini yeniden üretememiştir. Toprak sisteminin yenileşememesinin olumsuz etkilerinin diğer toplumsal kurumlara da yansıdığı kanaatindeyim. Artık Lenin'in tarz-ı kadim ilkeleri ilk ve özgür hâlden uzaklaşmaya başladı. Ekonomik hayat şiddetini artırdı ve toplumsal tabanda hissedilmeye başladı. Tavan bu çatırtıları duymamazlıktan gelseydi, 21. yüzyılın başlarında Orta Asya'da iç harp kaçınılmaz olacaktı. Bu noktada Gorbaçov en insani olanı seçti ve ülkelere, kurumlara ve bireylere özgürlük, dedi.

Sovyet Sisteminde politbüroda elitler, bürokratlar ve askerler (özellikle KGB) Sovyet Sisteminin değil, Sovyet devletinin bekasını çeşitli yol ve yöntemlerle (ki, bunlar makro temellidir) temin ederken tabanda bireye dayalı makro esaslar asla tartışılmıyordu. Taban, iktisadi bir güç olarak (makro ekonomide) görülürken karar birimi olarak kesinlikle görülmemiştir. Bunu elit, bürokrat ve askerler devletin varlığını tehdit ve mülkiyet fikrini teşvik edeceği için göz ardı etmişlerdir. Politik olmayan toplumda; ekonomik düzlem, bireyi, kurumsal ve kültürel dünyayı kendi düzlemi içinde tutması beklenemez. Sovyet faydacılığında adalet, kârdan daha ön planda tutulduğu için bireyin varlığı ön plana çıkamamıştır.

Sovyet Sisteminde toplumun ekonomik zihniyetinin pasif oluşu, onların iktisadi madde karşısındaki konumundan ileri gelir. Sabah korkusu olmayan birey ve toplumdan dinamik iktisadi zihniyet beklemek hayal olsa gerek.

Sovyet Sistemi Lenin'in normları ile tarih içinde değişen Sovyet bireyinin reellerinin çatışması kurumsal çözülmeyi doğurmuş ve sistem kendi kendini çürütmüştür. Bir başka ifade ile hava almayan kurumsal organizma, havasızlıktan bozulmuştur. Sovyet toplum katmanlarına damgasın vuran toprak sisteminin (Kolhoz, Sovhoz) yarattığı zihniyet kalıpları, herhangi bir değişim yaratamamıştır. Daha açıkçası ekonomik kurumları ayakta tutan Lenin'in normatif esasları somut iktisadi gerçekler karşısında erozyona uğramıştır. Kısaca Sovyet Sistemi yaratıcı yıkımı üretememiştir. Bireylerin tüketimi kendi içinde bir sanayi devrimi yaratamayan Sovyet Sisteminin altüst olması kaçınılmaz olmuştur. Ayrıca Batı'da yükselen finans merkezli ekonominin, görülmeyen nicel ve nitel baskısı bir sanayi toplumu yaratamayan Sovyet Sisteminin yıkımını hızlandırmıştır. Lenin sonrası Sovyet Sistemi her çeşit problemin üst üste yığılıp kilitlendiği bir zaman dilimidir. Sistemin yıkılışı muhakkaktı ve uzatılması problemleri daha da arttıracaktı. Sonuç: Yıkım!

İktisadi faaliyeti, devleti güçlendirme olarak gören Sovyet Sistemi, bireyin gücü karşısında eridi ve yıkıldı. Şayet bireysel özgürlükleri serbest bırakarak devleti güçlendirip, faydacı adaleti topluma yaymayı başarabilseydi Sovyet Sistemi asla yıkılmazdı. Lenin'in uyguladığı sistem Marx'ın Sosyalist teorisinden çok, Schumpeter'in demokratik devlet sosyalizmine uygun. Ayrıca dikkat çeken bir nokta daha var: Devleti yönetenlerin demokrat devlet sosyalizminin normları halkın reel'i ile ters istikamette olduğudur. Lenin sisteminin yıkılışı da "reel-norm" çatışmasının bir sonucudur.

5- 91 de ki 17'liler

1917'de kurulan komünizmin 74 yıllık bir hayattan sonra 1991'de tarihe karışması neticesinde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin yaşantısı, ekonomisi ve mevcut bazı müesseseleri üzerindeki etkisi inkâr edilemez. Hâlen o devri yakinen gören ve devrin tahsil ve terbiyesiyle yetişen kişiler mevcuttur. Bu kişiler, tarihten silinen bir devlet sisteminin son varisleri ve canlı şahitleridir. Ancak, 1991 yılından sonra doğanlar tamamıyla yeni sistemin tahsil ve terbiyesini gören, onun kurduğu veya kurmaya çalıştığı müesseselerde yetişenlerdir. Dolayısıyla 1991'den sonra doğanlar, yepyeni bir dünya devleti olmak için mücadele eden devletin vatandaşlarıdır. Yeni neslin en yaşlısı bugün 30 yaşındadır. Son Kırgızlar olarak isimlendirilecek eski nesil ise, 30 yaşın üstünde olanlardır. Bu gün Kırgız siyasetini, ekonomisini ve devlet müesseselerini yönetenler de bunlardır. Bu anlamda parlamenter olarak siyasi hayatta söz sahibi olan politikacılar da son nesildir. Dolayısıyla son nesil Türk Cumhuriyetlerinde aktif olarak siyasi ve ekonomik hayatın içerisinde görev yapmaktadırlar. Eski sistemin ürünü son nesil, Türk Cumhuriyetlerini hâlen yönettiği için, hakiki sosyal devrimin o ülkelerde yaşandığı söylenebilir. Gerek Azerbaycan'da gerek Kırgızistan'da yaşanan küçük çaplı ayaklanmalar da aslında "son nesle" karşı yapılan, gençlik hareketidir. Orta Asya

Türk Cumhuriyetlerinde, eski sistemin son kalesinin son taşı, son sosyalistin başına düştüğü gün, “özgür bireyin, özgür toplumun” doğum günü olarak tarihe geçecektir.

Kırgız İhtilâli’ni, “Kurtuluş’tan Kuruluş’a geçen bir toplumun sancısı olarak ele almak gerekir. (Bu arada Salıcan Hoca’nın Kırgız İhtilâli için yazdığı makaleyi de her Kırgız gencinin her sabah okumasını öneririm.) Kırgızistan’da Bakayev, “kahır yüzünden lütfâ uğramış” ve iktidarı ele geçirmiştir. Ancak bu lütfun ne kadar devam edeceği tartışma götürür. İstikbal vaat etmeyen kahramanlara, istikbal emanet edilmez.

Kırgızistan, Sovyet Sisteminden eksi-sermaye birikimi ile iktisadi madde karşısında taşınmayacak kadar ağır, cesamet itibarı ile hantal bir dünya görüşünün şekillendirdiği bir insan tipolojisi devralmıştır.

Tekdüze bir hayattan çıkan Kırgızistan, ıssızlığın ve sessizliğin içinde kaynayan yeni bir renge bürünmeye hazırlanıyordu. Geçmişin toprakta bıraktığı ayak izleri, toplumsal rüzgârın yelleri ile yavaş yavaş siliniyor.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde (Türkiye dâhil) iş başında olan ve görünmeyen derin dip akıntılarının şiddetini kırarak dalga kıranların konulması zamanı gelmiştir.

6-Orta Asya’nın Doğum Tarihi

1991 yılı Orta Asya’nın piyasa düzeni yaratma yılıdır. Bu yıl ekonomik liberalizmin Orta Asya’da doğum tarihidir. Bürokratik yöntemlerle doğan bu çocuk, bugün evrensel liberalizmin ilkeleri ile büyümeye çalışıyor. Uçsuz bucaksız değişikliklere yelken açan Orta Asya topraklarında 1917’den sonra masum insanlara çektirilen acıların boyutu kadar geniş bir piyasa alanı kurmayı hedeflediler. Böylece liberal inanç Orta Asya’nın her tarafına yayıldı ve sanki 21.yüzyılda Orta Asya’yı kurtaracak dinî bir şevke dönüştü.

Orta Asya ülkeleri totaliter sistemden otoriter topluma dönüşüme başlamıştır. Otoriter sistem, sosyal ve ekonomik hayatı devletleştirmeden, hak ve özgürlüklere imkân tanımış sistemdir. Orta Asya ülkelerinde bireyler artık, Sovyet Sisteminin totaliter ideolojisini değil, global dünyanın çok kültürlü ideolojisini öğreniyorlar. Bu öğrenim süreci “ulus” devlet olma yolunda bir engel olarak değil, tam aksine bir atlama taşı olarak görülmelidir.

Orta Asya’nın resmi ve hiyerarşik toplumundan hürriyetçi veya özgür topluma geçişi kolay olmayacağı açıktır. Bu sürecin uzun soluklu olacağı da ayrı bir gerçektir.

Orta Asya kurtuluş, kuruluş ve büyüme dönemlerinde nispi ve geçici dinamizmler yaşayacaktır. Önce yıkıp sonra özgür toplum hâline çevirmek ve yeniden yön vermek için dinamizmin nispi ve geçici olması doğaldır. Aksi hâlde, dinamizm ihtirası kana dönüşür. Bu da her bir cumhuriyette dönem dönem yaşanıyor.

Yeni Kırgızistan, kendini gündelik iktisadi telaş ve kaygının üstünde tutan dönemdeki bireyin davranışını hızlı bir şekilde değiştiriyor. Yani, ül-

kede bireyler, davranış biçimine ve ekonominin rasyonalizasyonuna engel olan Sovyet Sisteminin birey davranışını hızla aşarak, maddenin, iktisadi yaptırım gücünü, potansiyel olarak madde ile hesaplaşmaya hazır bireylere dönüştürüyor. Bu anlamda Sovyet Sistemi Avrupa'nın Katolik inancına benzer şekilde metafizik rasyonelliğe bürünüyor. Dolayısıyla Sovyet Sistemi Osmanlı'da olduğu gibi "sosyalist züht küresinden, kapitalist riyazet küresine", geçişi gerçekleştiremediği için çökmüştür denilebilir. Bir başka ifadeyle "sosyal piyasa toplumuna" geçişi sağlayamadığı için Sovyet Sistemi inişe geçmiştir. Sovyet Sistemini reforma sürükleyen en önemli etken piyasalaşamaması ve bir "Sovyet mistizmi" yaratmasıdır.

7- OATC ve Kırılmalıklar

Orta Asya ülkeleri, neoklasik sistemin temel unsurlarını içine alan gerçeğin (normların), somut gerçekle hesaplaşması veya yüzleşme sürecinin kırılmalıklığını yaşıyor. Bu anlamda, norm'u oluşturan pozitif-normatif iktisadın birbiri arasındaki uyumsuzluğu, Marx'ın sisteminin etki alanından çıkan ülkeler için bu tarz kırılmalıkların olması da normal karşılanmalıdır.

Kırgızistan'da 1990'lı yılların işsizliği, 2004'lerde ekonomik durumu "devlet-ekonomi" arasındaki bağın kopmasına kadar götürmüş ve küçük fakat önemli bir ihtilal yaşamıştır. 2010 Nisan'ının ilk haftasında yaşanan kırılmalıklık geç kalmış bir kırılmalıklıktı. Geç kaldığı için de kanlı oldu. Bu ayaklanmanın arkasında hiçbir uluslararası güç aranmamalıdır. Bu tamamen Kırgız insanın dayanma ve sabır sınırının bittiğinin bir göstergesidir. Bakiyev'e ve onun kurduğu Celalabad kolonisine karşı yapılan bu hareket tamamen içten, tamamen samimi Kırgız insanının hareketidir. Rüşvete, yolsuzluğa ve mafyalaşmaya karşı, kendi hakkını arayan, savunan ve isteyen Kırgız halkının başkaldırmasıdır. Ayaklanma bittikten sonra uluslararası güçlerin oyunları ayrıca tartışılır, ama Kırgız halkının haklı davası olan bu başkaldırı hareketi Kırgız siyasi tarihine geçecektir.

1990-2010'lu Orta Asya yılları, meşrutî monarşi yıllarıdır. Bu da bir gün yıkılacak ve özgürlükçü demokrasi oluşacaktır. Özgür topluma dönüşüm sürecinde mafyalaşma olgusu da bu meşrutî monarşinin ürünüdür. Mafyalaşma sürecini bitirmek çok zor, ama azaltmak özgür toplumun işidir. Mafya ekonomisini, toplum kendi içinde yavaş yavaş öldürecektir. Devlet yasalarla yok etmeye kalkarsa "ters-etki teorisi" devreye girmekte ve mafyalaşma artmaktadır. Nitekim Kırgızistan'da bu yaşanmakta ve Kırgızistan'da devlet kendi eliyle mafya adaları oluşturmaktadır.

Ayaklanma sonrasında kurulan geçici hükümetin başı olan Roza Otunbayeva'nın arkasında ki Kırgız derin güçleri de güçlerini Kırgız sermayesinden almamıştır. Bu bir sermaye paylaşımının sonucu değil, halkın kendinin olanı istemesinin sonucudur. Ayaklanma bu yönüyle 2004'ten ve diğer Sovyet bloğu yıkıldıktan sonra kurulan ülkelerin ayaklanmalarından farklıdır. Ayaklanma bir planlı hareket değildir. Ayaklanma yılların birikiminin pat-

lamasıdır. Bir başka söyleyişle, rüşvete, yolsuzluğa ve mafyalaşmaya karşı içten içe bilinçlenen halkın, bilinçsiz baş kaldırmasıdır. Bu ayaklanmayı Kırgız devleti de, halk da, uluslararası güçler de bekliyorlardı, ama ne zaman olacağı belli değildi. Bilindiği gibi halk ayaklanmaları beklenir, ama asla “randevulu” olmaz. Burada da aynısı olmuş ve beklenen gerçekleşmiştir.

2010 Nisan’ında yaşanan halk ayaklanması da 2004’te yarım kalan ayaklanmanın devamı ve büyüğü niteliğinde olmuş ve bundan sonra olacak olanlar ise “karşı ihtilal” tarzında gerçekleşecektir. 2004 krizine kadar hep tutku hâlinde bir dizi olayın alevlenmesinde âdeta “görünmez bir el” olan özel mülkiyet bilincinin gelişimi ve dış dengelerin değişimi, Kırgız ekonomi politikasının siyasiler tarafından bir dengeye oturtulamamasına neden olmuş ve bunun sonucunda da ayaklanma kendini göstermiştir. Böylece, Kırgızistan yeni bir iktisat politikası arayış sürecine girmiş ve bu süreç hâlen devam etmektedir.

Bunun için de Kırgız iktisatçılarına büyük görevler düşmektedir. Kırgız iktisatçıları şayet mekanistik olmaktan çok kurumcu iktisatçıları gibi olurlarsa, tek yönlülüğün çıkmazına düşmezler. Bir başka ifadeyle, Kırgız iktisatçıları yeni iktisat politikalarına kurumsal bakarlarsa, mekanistik iktisatçıların maddeye bakışının ötesine sıçrayacaklardır. Böylesine büyük bir işi başarmak küçük ihtilallerle değil, uzun soluklu ve dengeli değişimlerle ancak olacaktır. Kırgız iktisatçıları, kendi sosyal tarihlerinin bir masalı gibi duran Marksist sistemin amillerini devlet kafasından silmedikleri müddetçe küçük ve karşı ihtilallerin önüne geçilemez. Dolayısıyla, Kırgız aydınları çok boyutlu akademik sezgilerini besleyecek kaynakların derinliğine inmeliler ve o doğrultuda toplumlarını analiz etmelidirler. Bu politikaların başlangıcında da “insan” olmalıdır. Şöyle ki; dün ki Kırgız insanı, operasyonel piyasa aklı ile tevekkül etme arasında met-cezir yaşayan bir deniz konumundadır. Kırgız insanı, Sovyet Sisteminin etkisiyle iktisadi davranış kalıbını belirleyen unsurları “atıl” bırakmıştır. Kırgız insanının Sovyet Dönemi’ndeki, bu dünyanın iktisadi insanı olmak gibi sorunları yoktu. Bu durum Sovyet züht küresi içerisine çakılmış, mütevekkil Orta Asya halkını yaratmıştır. Bu gün artık bu tip insan Kırgızistan’da yoktur.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden Kırgızistan hariç tutulursa, diğerleri doğal yapılarının kendilerine verdiği imkânla Sovyet Sisteminin ataletli insanını, burjuva insan tipine dönüştürmeyi başarmıştır. Orta Asya’da Sovyet Sistemine “tevekkül” eden bireyler, sistem çökünce, “fonksiyonel akılla” özgürleşmeye başlamışlar ve Orta Asya’da ulus sermayesine dayalı ulus devletlerini ortaya çıkarmışlardır. Daha açık bir anlatımla, Sovyet Sisteminde “iş-güç” kaygısı ile ömrünü tüketmeyen insanlar, sistemin çöküşü ile dünyanın bu gerçeğiyle yüz yüze gelerek, piyasalaşmaya yönelik operasyonel akıllarını kullanmaya veya geliştirmeye başladılar. Ancak, bunların içerisinde Kırgızistan hâlen gerek stratejik konumu gerekse doğal zenginliklerinin yok-

luğu, uluslararası sermayenin pazarlığına konu olan ulus devleti konumundadır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, özellikle Kırgızistan, Sovyet Sisteminden devraldığı meskenet ordusu ile bir taraftan bireyin iktisadi özgürlüğüne bir ortam hazırlarken, diğer taraftan da iktisadi kalkınmanın toplumsal cephesine transformasyon geliştirmeye çalışıyor.

Bütün bu olumsuz unsurlar Sovyet Sisteminin, bătını tarafı olarak kabul edilirse, çöküşle beraber Orta Asya ve diğer bağımsızlığını ilan eden ülkelerin dünyevileşmeye başladıkları söylenebilir. Yani artık, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (yine Kırgızistan hariç) ürettiği iktisadi madde ile bütünleşmiş bugünün ve yarının insanını oluşturmaya başlamıştır.

8-Nereden Nereye

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, çöküş öncesi Marksist iken, çöküş sonrası hızla Hayekci piyasa yapısına dönüşmüştür. Ancak siyasal yapılarında hâlen var olan diktatörlükle karışık Keynesci devletçilik, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin içsel yapılarında bir gerginlik oluşturmaktadır. Yani çöküşle Keynes'gil iktisadının evrim sürecini yaşamadan, Hayekci piyasalaşma Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde siyasi krizlerin doğmasına neden olmuştur. Ancak, bu süreci hızla aşan Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'da görünmeyen gizli bir toplum-devlet gerginliği olmasına rağmen, Kırgızistan'da bu gerginlik açık bir şekilde iki kez kendini göstermiştir. Bu durum Türkiye'de de yaşanmıştır. Türkiye'de, Keynesci politikaların uygulanmasındaki aksaklıklar ihtilalleri yaşatmış, ayrıca Hayekci ve monetarist piyasalara 1980'lerde hızlı bir şekilde geçiş yaptığı için 28 Şubat sürecini görmüştür. Bu da beraberinde yığılmacı kapitalizmi Türkiye'ye getirmiştir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Türkiye'nin yaşadıklarını yaşamaması için siyasal-ekonomik ve sosyal evrim süreçlerinin dönemsel hızını iyi ayarlamaları gerekmektedir. Aksi hâlde, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, sermaye birikimini irrasyonel yollarla özel kesime kaydıracak ve hem firmaların hem de devletin hantallaşmasına sebep olacaktır. Bu da Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde yeni bir buhranın doğuşuna neden olacak ve sermayenin irrasyonel kullanımı ve dağılımı ile yığılmacı kapitalizmin ortaya çıkmasına ortam hazırlayacaktır. Bunun önüne geçilmesinin tek yolu ileriye dönük, "rasyonel devlet-rasyonel firma", düzleminde sağlıklı toplum yaratmaktır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin asıl problemi, 75 yıllık etki ve itaatı altına alan "bătını" Sovyet Sisteminin iktisadi-devlet uygulamalarından kurtulamamalarıdır. Toplumdan ve toplumun değerlerinden soyutlanmış bir devlet sisteminden, sosyal piyasa toplumuna geçmeye çalışan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin problemlerinin kısa sürede biteceğini beklemek elbette hayal olur.

Orta Asya ülkeleri bugün toplumun problemlerini çözmek için eski sistem gibi derin fikrî ve felsefî çözümler aramak yerine; somut, günlük ha-

yatı daha yakinen ilgilendiren konulara çözüm aramaya başlamışlardır. Bu önemli bir değişim ve gelişimdir, ancak yeterli değildir.

Piyasalaşmayan Pazarlar

Piyasalaşma süreci Orta Asya Türk Cumhuriyetleri şimdiki zamanla geçmiş zamanı tutarlı bir biçimde birleştiren ve geçmiş zamanı içinde eriten bir şimdiki zaman politikasıdır.

Bişkek ve Oş'ta pazarlar ilkel, ama ticaret uluslararasıdır. Bütün Kırgızistan'ın ticaret toplumuna dönüşümünü sağlayacak olan bu pazarlardır. Aslında ticaret merkezleri pazarı aşmış fakat henüz piyasa olamamışlardır. Piyasa seviyesi atıl olsa dahi ticari, siyasi ve sosyal hareketi ve içsel dinamizmi burada görmek mümkün. Ticaretin içsel olguları burada her milletten insanla özdeşleşerek, dışsallığını uluslararası seviyeye ulaştırmıştır. Adı geçen pazar (piyasa) sabah 5'te açılır. Bütün toptancılar bu saatte alış verişini bitirir ve erkenden ülkelerine dönerler. Öğlenden sonra pazar perakendecilere açılır. Pazarlarda, bir başka dikkat çekici olgu var. Dordoy pazarında saat kaç olursa olsun satıcı bir zincir çeker ve nereye isterse gider. Hatta saat 4'ten sonra her yer kapanır. Eski durgun sistemin zihniyetine örnek bu olaya karşılık yeni açılan Taşrabat alış veriş merkezinde sabah mağazasını, 9'da değil de, 9.15'te açan mağazayı, yönetim cezalandırarak akşama kadar kapatmıştır. Mağazaların o saate kadar açılmaması, o saatte gelen müşteriye "orda mağazalar kapalı" fikrinin gelişmesi ve şehirde yayılmasına neden olacak ve bu suretle, gelen müşteri gelmez olacaktır. Bu ikili yapı ancak zamanla kırılacaktır. Yeni araçlar ile maksatlar arasındaki uygunluk mükemmelleştikçe, Kırgız insanı daha da zenginleşecektir.

Batı, geçkin kapitalizmi, 21. yüzyılın başlarında yaşamaya başlamış ve bugün olgun kapitalizmi yaşarken, Kırgızistan bugün 19. yüzyıl Avrupa'sındaki kapitalizmin istila devrini yeni yaşıyor.

Kırgız insanı toprağını Sovyet Sisteminden öğrendiği sürmesi ve işlemediği sapanını koşumunu kolhoz ve solhozlarda malum olduğu üzere kullanması, kundura tamirini ustasından öğrendiği gibi dikmesi vs. bütün bu hâllerde dikkat ve itina ileri doğru gelişmeye yönelik değil de, geriye yönelik olması, Sovyet Sisteminin henüz yıkılmadığının göstergelerinden biridir. Osmanlı'da bir çırak, bir pirin elinde nasıl yetişiyor ve atılgan ve yenileşme üretiliyorsa, bugün Kırgız insanı da Orta Çağ insanın değerlere inandığı gibi, hâlen Sovyet Sisteminin değerlerine inanıyor. Bunu kırmak, aşmak ve "hakiki devrimi" yapmak, kadınlar ve yeni nesle kalmış görünüyor. Yani yeni hukuki devrim, "ihtiyaç tatmini vasıtaları hariçten, üstün bir makamın (devletin) çizdiği ve emrettiği hareket düsturları değil, kendi özgür akıl ve iradeleri ile tayin ve tespit eden ve ona göre de seçme kullanmayı başaran yeni neslin eseri olacaktır. Orta Çağ insanı en doğruyu "kilise bilir" mantığını yıkıp yerine akıllı koyunca sanayi toplumu gerçekleşti. Bugün de Orta Asya insanı, en doğruyu "Sovyet Sistemi bilirdi" (kilise gibi) anlayışını yıkmak ve

aşmak zorundadır. Ayrıca, şunu da belirtmek gerekir: Sovyet Sisteminin disiplini ve hiyerarşisi vazife olarak telakki edilirken bir garip insan tipini de beraberinde getirmiştir. Aksine, dinamik bir kazanç zihniyetiyle ve her türlü üstün kuvvetin tayin ettiği koşul ve ananelerinden kendini kurtaran birey, kendi ferdiyetçiliğini ön plana çıkarır. Kırgızistan işte bu düal yapı ile henüz meşgul. Bu düal yapı kırılmadan hakiki devrimden bahsedilemez.

Kırgız ekonomisine “ticaret toplumu” hâkim. Tüketicinin ise önemli bir kısmı yarı feodal toplumun tüketim kalıpları içerisinde veya genel olarak yarı feodal gösteriş toplumu özelliği taşımaktadır.

Kırgızistan’da politik gücün kendi elinde olduğunu fark eden bir toplum oluşturulmadığı müddetçe sosyal devrim asla gerçekleşemez. Politik güç bilinci bilindiği gibi piyasalaşma olgusu ile atbaşı gelişen bir güçtür. Yarı ticaret toplumu–yarı feodal gösterişli tüketim toplumu arasında sıkışan bu toplumun bu kısıklardan kurtulup özgürleşme sürecini ne kadar kısa zamanda tamamlarsa, piyasalaşma hızı ve dolayısıyla politik gücün oluşumu da o oranda yükselir. Piyasalaşma sürecini bu gerilimden ve kısıktan kurtaracak güç ise eğitilmiş tüccar (burjuvazi değil) kesimidir.

Bilindiği gibi, değişim alanında özgürlükten korkmak köleliği kabul etmektir. Orta Asya insanı bu değişimi kabul ettiği için kölelikten kurtulup, özgür ve bağımsız devletler olmayı seçtiler. Kırgızistan’da iktisadi aktörler zengin komşusu Kazak aktörlerinin hatalarını gördükleri için rasyonel bireyler olarak sistematik hata yapmamaya çalışmaktadırlar. Aynı olgu 2001 yılı krizi ile Türkiye’de de kendini göstermiştir. Ayrıca Kırgız ticaret adamları, rasyonel bireyler olarak ticaretten vazgeçmeyecekler. Ancak ticaretten elde ettikleri kazançları reel yatırımlara dönüştürmedikleri takdirde, zenginleşme tabana yayılmayacak, büyüme reel olarak gerçekleşmeyecektir. Kırgızistan devletinin yeniden yapılanması çok önemlidir. Bu cümle Türkiye için de geçerli. Küreselleşme sürecine giren dünyada devletler ve dolayısıyla toplumlar bu sürecin işleyiş biçimine göre bir durum, bir pozisyon belirlemeli ve onu da hayata geçirmelidir. Burada asıl büyük görev Kırgız münevver-aydın kesimine düşüyor. Özellikle kamusal ve beşeri sermaye bu değişimin, öncü ve pozisyon alma olgusuna çok dikkat etmeli ve önem vermelidir. Kırgızistan’ın küreselleşme sürecindeki yeni “toplumsal kahramanları” bu elitler arasından çıkmalıdır. Manas Üniversitesi ise bu kahramanların atölyesi olmalıdır.

Üniversite Manas; Orta Asya’da Eğitim

Orta Asya’da eğitim ezber dayalı ve muhakemeden uzaktır. Eğitim ilkokulda ezber, orta öğretimde öğrenme, üniversite eğitiminde muhakemeye dayalı olmalıdır. Orta Asya ülkeleri de eski toplumun temel kurumlarının tasfiyesi uzun bir dönem gerektirir. Bu dönemde Manas üniversitesi öğrencilerinin yeri ve önemi zamanla ortaya çıkacaktır. Ve sen ey Bişkek, Orta Asya’nın solgun yüzünün nice sızılarını yüreğinde yaşayan şehir, yukarıda ta-

nımladığım eğitim düzlemiyle torunlarına ışık saç. Onları muhabbetle bağrına bas. Sızılarının ve sorunlarının ilacı onlardır. Seni *lâ edri* olmaktan kurtaracak nesil o nesildir.

Kırgız insanı benzerliklerden kurtulup, içten gelen dinamizm ile değişmeye başladı başlayacak. Manas Üniversitesinin bugün beyhude gibi görünen yanan ışığı, yarın etrafı aydınlatınca bütün gerçek çıplaklığıyla görünecektir. Kırgız toplumunun iç darlığının veya kalp spazmının ilacı Manas Üniversitesidir. Öyleyse bunun için ne yapılmalıdır?

Manas Üniversitesi kapalı bir havza, bir göle benziyor. Önce bundan üniversite kurtarılmalıdır. Manas, ne halkın ne de elitlerin arasına yayılmıyor. Buradaki en önemli problem Rektör ve dekanların tıpkı bir müteşebbis gibi atılımcı olmamalarıdır. Hattızatında rektörlerin asli görevi de bu olmalıdır. Ayrıca, üniversite hocalarına ülkelerdeki kamusal ve toplumsal kapıları açacak kişi de odur. Çok basit olan bu bütünleşmeyi dahi başaramayan Kırgız Rektörlerini orada oturtmamak gerekir.

Manas Üniversitesine iki fakülte kuruldu: Ziraat ve Veteriner Fakültesi. Önce Ziraat Fakültesine bakalım: Açılan bölüm Ziraat Fakültesi tarihinde olacak bir şey değil. Ziraat, önce toprak, sonra tarla demektir. Kaldı ki burada mekanizasyon yok, sanayi yok, buna rağmen tarımsal mekanizasyon kuruluyor. Önce toprak bölümü ki bütün Ziraat Fakültelerinin kuruluşunda bu bölüm öncü bölümdür, Kısacası, önce toprak bölümü kurulmalıydı. Her bölgenin toprakları analiz edilmeli, demir fosfat vs. eksiklikleri tespit edilmelidir. Toprak kirliliği ve aşırı toprak kullanımı, (yıpranması) önlenmeli, sonra tarla tarımına geçilerek, hangi (sulu veya susuz tarımın) ürünün yetiştirileceğine karar verilmelidir. Buradan elde edilen tarımsal ürünler Veteriner Fakültesindeki örnek besi işletmesinde yem olarak kullanılmalıdır. İki Rektör, hadi fakülte açalım, hadi üniversitede yatay büyüme sağlayalım demişler ve bu bölümleri kurmuşlar. Öncelikle Rektörler, Kırgız Tarım Bakanlığı ve Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü ile görüşmeliydi. Sonra fakültelerin kurulmasını birlikte koordine etmeliydiler; ayrıca akademisyenlerden fikir almaları da gerekirdi.

Şimdi ne yapılmalı? Her iki rektör, önce bürokratları davet etmeli. Fakülteler hakkında brifing vermeli, sonra tarım işletmesi sahipleri davet edilmeli, uzmanlarla tanıştırılmalıdır. Daha sonra Türk iş adamları davet edilerek bu sektöre yönelik yatırım ve yatırım teşvikleri reorganize edilmelidir.

Veteriner Fakültesi, feodal bir üniversitenin feodal bir fakültesi olmaması için gayret göstermelidir. Ülkenin veterinerlik, hayvan ıslahı ve besicilikle ilgili politikalarını öğrenmeli, sonra TİKA'nın bu hususta neler yaptığı incelenmelidir. Daha sonra acil eylem planı çıkarmalı ve uygulamaya geçilmelidir. Tabana hâkim olmak için tavana, tavana hâkim olmak için tabana ihtiyacın olduğu açıktır. Ancak Kırgızistan gibi ülkelerde tavana hâkim olmak esastır. Kırgız Rektöre çok iş düşüyor. Bir gün Türk iş adamlarını, bir

gün Çinli iş adamlarını bir gün Kırgız işadamlarını üniversiteye toplayamadılar. Bu trajik ve komik hadiseler bir akademisyen olarak elbette ki bizleri çok üzüyor.

Beşiktek'i Doğu Rönesansı

21.yüzyılın “Doğu Rönesansı” Orta Asya’da doğacaktır. Bugün Orta-Asya doğu ekonomisinin merkezi konumundadır. 1990’lı yıllara kadar karmaşık bir tarihi olan Orta Asya, şimdilerde küreselleşen ekonominin doğasına doğru bir yürüyüşe başladı. Dünya ekonomisinin çekim merkezi olan küreselleşme olgusunda yıldızlar topluluğu olan Orta Asya Türk toplulukları, kendi tarihlerini yeniden yazıyorlar. Bununla birlikte sahip oldukları siyasal tarihleri Türk devletlerini cihan devleti yapmaya muktedir olduğu da açıktır.

Sovyet Sistemi; devleti ve bireylerini bir davranışsal kalıba sokan ilmihâle körü körüne inanarak bağlı kalmıştır. Hâlbuki sosyal ve toplumsal bir varlık olan insanın ilmihâli olmaz. İnsanın birey olabilmesi ancak özgürlükle olur. Özgürleşemeyen bireylerden oluşan ve ilmihâle mutlak bağlılığını her sabah deklare eden bir toplum özgür olmadığı için devlet de kuramaz. Hele hele ekonomik anlamda özgür birey ve toplum gerçekleştirilemezse, devletin bekasından asla bahsedilemez. Diğer yandan bütün siyasal ve sosyal sistemi bir ilmihâlin veya anayasanın hükmüne bağlayabilirsiniz, ama ekonomiyi, asla bağlayamazsınız. Sovyet Sistemi bu üç olguyu da özellikle ekonomiyi sosyalist ilmihâle bağlamakla, bireyin ve toplumun elini kolunu bağlamış oldu. Eli, kolu, iradesi bağlı birey özgür düşünemeyince sistem kendi kendisini içten yıktı.

Sosyalizm ilmihâlindeki değerler ile bireylerin beyinlerindeki hayata ait değerlerin çatışması 70 yıl sonra patladı. Toplum, beyinde esir ettiği ve beyninin zindanına kilitletiği günlük yaşam değerlerini 70 yılda bulamayınca bu bekleyişler, sosyal ve siyasal patlamaya, kıvılcım oldu ve kıvılcım ateşe dönüştü. Bu ilmihâlde belirtilen normlarla, bireylerin beyinlerindeki zihniyetin farklı düzlem ve hedeflerde olmasıdır. 1990’larda, her iki düzlemin bileşkesi vektör veya her iki düzlemin kılıçları karşılaştı ve netice itibarıyla bu karşılaşma hem bireylerin hem de toplumların bağımsızlığını doğurdu. Kazanılan bu özgürlük bir toplumdaki değişimi gösteren çok önemli hadisedir. Bir başka açıdan bakıldığında zaman ise kazanılan bu özgürlüğün toplumda yaptığı değişimin test edilmesidir.

Orta Asya halkını görmek ve değerlendirmek için en iyi zaman belki 1990 yılıdır. Bundan önceki geçen asır oldukça yeknesaktı, tek biçimliydi. Fakat bu tarihten sonra Orta Asya insanı da çatışmaya başladı. Buna bir toplumun değişim buhranı da denebilir. Halkın ve yönetimin kafası, beyni, aklı, geçen dönemde; yaşantı şekli, tüketim ve üretim biçimi ise yeni dönemde... Düşünürken sosyalist, yaşarken kapitalist, oldular. Dolayısıyla, Orta Asya’da inkılap gerçekleşti fakat henüz tamamlanmadı. Bu düalizm belki dünya tarihinde ilk değil, son da olmayacaktır. Osmanlı insanı da Tanzimat Fermanı

sonrasında aynı olgularla karşı karşıyaydı. Tek farkı, Osmanlı insanının “alaturka ve alafranga” türü yaşam biçimidir. Osmanlı’da iki tür insan düalizmi varken, Orta Asya, bireyinin kendisi düalisttir.

Orta Asya insanının alışkanlığı sosyalizm, (eski sistem) alıacağı yeni sistem ise kapitalizmdir. Dolayısıyla şu günlerde “Orta Asya Tanzimatı”nı dahi yaşamıyor. İkili yapı, bireylerin kafalarında, toplumda değil. Bu nedenle bireylerin toplumsal kafalarında *Tanzimat Fermanı* yaratmalı, sonra *Tanzimat Dönemi* yaşatmalı ve en sonunda da sosyal ihtilalle, kapitalist devrim gerçeği oluşturulmalıdır. İlkel Tanzimat Dönemi yaşayan Orta Asya toplulukları gelecekte (Uzun dönemde) çok şeylere gebe görünüyor.

Sovyet Sisteminde ayrılan “devlet-ekonomi” paradoksu yeni sistemle “birey-toplum ve devlet-ekonomi” paradoksuna dönüşmüştür. Şimdi ise birey-toplum bileşkesi (vektörü) devlet- ekonomi bileşkesinin kesiştiği etkin “birey-toplum” ve “ekonomi- devlet” süreci hedeflenmiştir. Bu hedef basit halk ayaklanmalarıyla değil, toplumsal bilinç değişimiyle olacaktır. Orta Asya insanı, sosyalist şemsiyeden kurtulup, şemsiye kullanmadan güneşte (veya karda) kalmayı öğrendiği zaman, kapitalist devrim bilinci oluşmaya başladı demektir. Bu tazyik ve telkinlerle olacak bir süreç değildir. Toplum tıpkı su gibi kendi akacağı yatağı kendi kazar ve küresel sermaye ummanına dökülür(bütünleşir). Aslolan da milletin birliğini oluşturacak devletin bekasını bu suda boğmamaktır. Veya toplumun sel suyuna çevrilmesini önleyerek kendi yatağını buldurmaktır. Bireysel, toplumsal ve devlet ruhunun kesiştiği noktada oluşan düzlem, etkin bir düzlem oluşturur.

Sovyet Sistemi bireylerin kafalarında şer’i olmaktan çıkıp, örf’i olmaya başladı. Toplum bu örf’i sistemden ne zaman kurtulursa özgür toplum olur. Bu anlamda Orta Asya toplulukları “örfi sosyalizm”le yenilikçi kapitalizm” çelişkisindeki çatışmayı yaşıyorlar denebilir. Bu bir buhran sürecidir. Mutlak monarşiden özgürlükçü demokrasiye geçişin kansız fakat buhranlı olması hem şaşırtıcı hem de sevindiricidir. Tarih, bu değişim sürecinin kanlı sayfalarıyla doludur.1990’lı yıllarda kansız değişim, toplumun ne yaptığını ve nereye düştüğünü bilmemesinin sonucudur.

1990 yılından itibaren Batı sanayi ve tüketim ürünleri Orta Asya’ya akın akın gelmiştir. Bu ürünlerle Orta Asya bireyi billurlaştı, ama kristalleşemedi. Ancak kendi tüketim alışkanlıklarının değiştiği de bir gerçektir. Asıl eski ve yeni arasındaki çatışma burada başladı ve burada devam ediyor. Bu çatışma sosyalist geleneksel zihniyetle, kapitalist realitenin odakçısını oluşturdu. Bu çatışma gün geçtikçe aşıyor ve toplumsal tabana billurlaşarak katman katman yayılıyor. Yapıdaki bu düalist olguya en güzel örnek yemek kültüründe görülmektedir. Gençler, fastfoodlarda yemek yerken, 1990 öncelikler hâlen “beşparmak” isimli yemekle meşguller. Fastfood üreticilerinin sayısındaki artış niceliksel olsa da, toplumsal tabana yemek kültüründeki ni-

teliksel değişime basit bir gösterge ve örnektir. Bir örnekle bu konuya son verelim:

Özbekler der ki, biz günde 2 gn yemek yeriz. Kırgızlar der ki, biz tek gn yeriz, ama 24 saat sürer. Bu olgusal yemek kültürü gerçeği, yerini artık fastfoodlara bıraktı ve ileride de daha da bırakacaktır. Buradan ayrı bir sonuca daha ulaşılır, o da “zaman” kavramına götürür. Zamanı bol olanların tüketimi uzun sürer, üretimi uzun olanların ise zamanı az olur. Yani 24 saat yetmez. Bu bağlamda Orta Asya henüz ne tüketim ne de üretim toplumu olmamıştır. Bu toplumlar bu hllerleriyle emekleyen, annesinin sütünü emen ve bulduğunu da ağzına götüren ocuk mesabesindeerdir.

1990 ncesi yeknesak olan toplumun, sonrasında bölünmüş ve parlanmış yapıları ürkütücü ve korkutucu görünse de, tıpkı yaralanan dokunun tekrar sağlam dokuya uyum sağlaması gibi, toplumsal doku kendini yenileyecektir. Tabii ki acısı, fukaralığı ve hırsızlığı da olacaktır. Ancak, farklı iklimlerde yol alan bireyler aynı mevsimde buluşup, el ele, gönül gönüle yürüyen hedefli toplumlara dnyecektir. Blnmşlğn içerisinde bütünlük tehlikede değil, hedeftedir.

Piyasa mekanizmasına hızla geçmekte olan Kırgızistan’da elit bürokratin yokluğu iktisadi araçların devletin üst kesimine kaynak aktarımını engellemektedir. Buna rağmen alt kademede bireye dayalı (rasyonel olmasa da) mikro tabana rant aktarımında aracı olan bürokratin çokluğu, Kırgız kamu maliyesini zora sokmaktadır. Zamanla iktisadi bir g ve karar birimi olacak olan bu rantiyeci bireylerden oluşan sınıfın, devleti ele geçirme veya yönlendirmek gibi bir bilinç veya beklentisi olmaması da, Kırgız devlet yöneticilerini hem mutlu hem de daha zenginleşmelerine neden olmaktadır. Dolayısıyla birey devleti belirleyen bir topluma dönüşmediği sürece bu ülkede etkin devlet kurulamaz. Sovyet Sisteminin iktisadi maddeden uzaklaştırmayı başardığı birey, bugün iktisadi maddenin hâkimi konumundadır. Bu süreç yıllar sonra, sermaye ve bilimsel bilgiyi bütünleştirerek, Orta Asya’da Batı türü bir Doğu kapitalizmini doğuracaktır. Özellikle Çin mallarının ülkeyi istila edişi, Kırgız toplumunu farklı bir iktisadi mecraya srkleledi ve sürüklemeye devam edecektir. Çin, aslında sadece kendini zenginleştirmiyor, çevresindeki fakir ülke insanların da ticari bilincini değiştiriyor. Bu anlamda Kırgızlar, Çinlilere ok Şey borçlular.

Ticaret ve Etnik yapı

1990’lı yıllarda sonra Orta Asya topluluklarında kendi milletinden müteşebbis yoktu. Yani, Kırgızistan’da Kırgız, Kazakistan’da Kazak vs . müteşebbis yoktu. Çünkü milli ve birey sermayesi ve sermaye kültürü bulunmamaktaydı. Ama bu gün artık var, bu gerçeklik onları bağımsızlık kültürüne götürmektedir. Dn tacir bile yokken bugün çok uluslu Őirketler var. Daha önceleri sosyalist sistemin kapıkulu olanlar, bugün işçi sınıfı, müteşebbis sınıfı, bankacı sınıfından olan bireyler olmaya başladılar. Sınıfsal atış-

manın olmadığı ve olmayacağı varsayımından hareketle sınıfsal haşmetin rekabetle ahenge dönüştürülmesi bu toplum ve toplulukları zenginleştirecektir. Ekonomik düzlemde karar vermeyen birey, birey değildir. Hele özgür birey hiç değildir.

Orta Asya topluluklarında mikrokozmoz da zenginleşerek saltanat süren bireyler dün de vardı, bu gün de var yarın da olacaktır, fakat bugün ve yarın, dün de olmayan çok şey var olacaktır.

Ticarette üç etnik gurup göze çarpıyor: Dunganlar, Özbekler ve Uygurlar. Dunganlarla ilgili bilinen tek şey onların Müslüman Çinliler olmasıdır. Ancak İslam inancı onları münzevileştirmemiş, seküler yapmıştır. Ayrıca Kırgızlar, rant kapitalizminin peşinde koşarken, Dunganlar ise üretici güç kapitalizminin farkında veya farkında olmadan üretmektedir. Dunganlar, emeklerini geleceğe, Kırgızlar ise bugüne yöneltmişlerdir. Uygurlar ve Özbeklerin ticari zihniyetlerinin Dunganlardan çok geri olmadığı da bilinen bir gerçektir.

Bilindiği gibi verimli emek geleceğe, verimsiz emek bugüne yöneltilir. Kapitalist düşüncenin Dunganlarda daha etkin bir davranış tarzı olduğunu göstermektedir. Burada emek faktörünü bütün sermaye, müteşebbis gibi faktörlerle genişletirse olay daha da netleşir ve uzun dönemde emek, sermaye, müteşebbis, doğal kaynak dörtlüsü verimi yüksek ve kapitalizmi geliştireceği, kısa dönemde ise aksi etki yaratacağı sonucuna ulaşılır.

Kırgız ve Ruslar günlük bir kazancın peşindeyken, Dunganlar, Uygurlar ve Özbekler uzun dönemli bir kazancın peşindedirler. Özellikle Dunganların dinî inançlarından kaynaklanan iş ahlakı ve tüketim bilinci kapitalist şuurun gelişiminde etkin olan Protestan ahlakının izlerini yansıtıyor. Dolayısıyla, Kırgız kapitalizmi galiba Dunganların elinde yükselecektir. Ticaret burada Dunganlar, Uygurlar ve Özbeklerin elinde. Kırgızlar ticarete yeni yeni alışıyorlar. Ruslar burayı yakın zamanda tamamen terk eder gözüktüyor. Ülkede zaten Rusların fakirleri kalmış.

Orta Asya'da şehirli orta sınıfın ticarileşen bilinci, piyasalaşma sürecini hızlandıracaktır. Orta Asya devletleri, "ekonomi-devlet" düzleminin önemi ve anlamını hem geçmiş tarihten hem de önlerindeki örnek ülkelerden görüyor ve biliyorlar. Bu düzlemi dengeli bir şekilde kurabilirler veya "devlet-ekonomi" köprüsünün dubalarını sağlam atabilirler, buna ilave olarak da toplumun tüketim bilincini rasyonel bir çizgiye çekebilirlerse Orta Asya ülkeleri önemli bir ekonomik merhaleyi aşmış olacaktır. Ekonomisi toplumsal tabana oturunca, geriye küreselleşen dünyadan kendine düşen payı almak kalacaktır.

Ütopyadan Hülyaya, Hülyadan Rüyaya, Rüyadan Realiteye

Kırgız insanı Sovyet Sisteminde edilgen bir vatandaşken şimdi o bile değil. Meşruluğunu yeni sorgulamaya başlayan Kırgız insanı hiçbir kavramla ifade edilemeyecek bir garipliktedir. Orta Asya toplulukları ideolojisiz dev-

letler oldukları için ihtilaller, ayaklanmalar eksik olmayacaktır. Bilindiği gibi ideolojisi olan toplum gelişmişlik seviyesi olan topluluktur. Yine bilindiği gibi ideolojisiz ve baskıcı bütün rejimler ayaklanmayla gelir, ayaklanmayla giderler. Son günlerde Kırgızistan'da yaşanan da budur. Monoterist ideolojilerin hâkim olduğu devlet sistemlerinde hak ve özgürlükler için ihtilaller olamayabilir. Sovyet Sistemi buna örnektir. Yeni doğan ve emekleyen Orta Asya topluluklarında ideolojik kamplaşmalar başlamış olmasına rağmen henüz normal mecrasına yerleşmemiştir. Bu topluluklarda yakın gelecekte “az-gelişmişlik milliyetçiliği” tartışılır olacaktır ki bu da ülkeleri kanlı ve ölümlü sonuçlara götürme ihtimalini doğurmaktadır. Orta Asya ülkelerinin devlet yapısında eskiden de, şimdi de “ilahi bir güc”ün otoritesi vardı. Kırgızistan'da bir başka nokta daha dikkatle gözlenmelidir. İnsanların ideolojisiz oldukları için bireysel özgürlüklerinin çoğalmından bahsedilebilir fakat devletin herkese eşit mesafede hizmet ettiği ve hukukun etkinliğini gözetleyen bir devlet olduğu söylenemez.

Az gelişmişlik ve yoksulluk ideolojisi içerisinde çarpınan ülkeler de birilerinin “millî” birilerinin “dinî” birilerinin “demokrat” devlet kurmak için koşmalarının da kan getireceği ve hatta getirdiği biliniyor. Orta Asya devletleri öyle bir bilinmezlik sisi içerisinde dirler ki, bu sisi 4 veya 5 yılda sallanan bir yelpazeyle giderebilmek imkânsızdır. Bu sisin dağılması çok uzun ve çok soluklu bir zaman alacaktır.

Sovyet Sistemi insanları ne proleter, ne esnaf ne de köylü yapmıştır. Bu nedenle sınıf şuuruna dayalı toplumsal şuur gelişmemiştir. Sistem çökünce ve aradan 30 yıl geçince insanlarda bir şuurlanma oluşmuş, ama bu şuur ne işçi, ne köylü, ne tacir, ne de burjuvazi şuurdur. Hatta toplum bilinçle, bilinçsiz olma arasında sıkışmış ve bu sıkışıklık da toplumu yoksul saldırganlığına götürmüştür. Bu nedenle Kırgızistan'da ayaklanma sonrasında hemen yağmalama baş göstermiştir. Kırgızistan'da toplumun ayaklanmasını akıllılığın değil; yoksulluğun, işsizliğin ve pahalılığın kitlenin öfkesini harekete geçirmesi şeklinde yorumlanmalıdır. Fakirlik ve yoksulluk üreten her devlet ayaklanmaya davetiye çıkardığı ortadadır.

Kırgız insanı için bir umut olan 2004 ayaklanması kurnaz aklı kullanmış, ama saydam devleti doğuramamıştır. Bu da toplumun hayallerini tuz buz etmiş ve geleceğe güvensizliğini artırmış ve umut yerini ümitsizliğe bırakmıştır.

Orta Asya ülkelerinde toplumsal lider olmadığı için toplumsal iktidar da henüz oluşmamıştır. Kırgızistan'da toplumsal lider olabilecek tek bir kişi vardı o da öldü; Aytmatov Cengiz. Buna rağmen kendinde “işyan ahlakının” olmadığını bilen Aytmatov da kendisine yapılan başkanlık teklifini reddederrek lider olamayacağını söylemiş ve Akiyev'i, Gorbaçov'a önermiştir. Akiyev, Bakıyev'den daha insanmış ki kardeş kanına izin vermeden ülkeyi terk etti. İktidarı için kendi çocuğunu iç çatışmaya sokan Bakıyev'i Kırgız tarihi

affetmeyecektir. Roza'nın "şahinlerinin" de Bakiyev'in yaptıklarının aynısı yapmasına bütün toplum mühendisleri hazır ve şahit olsunlar. Bir başka ifadeyle, devlet imkânlarını kimin ve nasıl ele geçireceği uzun süre belirsizliğini koruyacaktır. Bu anlamda Kırgızistan gelecekte daha şiddetli olaylara gebe dir.

Kırgız toplumu gösteri ve miting yapmayan bir toplulukken, bugün ayaklanma yapan bir topluluk oldu. Bu tamamen yukarıda söylenen, yoksulluğun içinde gizlenen öfkenin dışa vurulmasıdır. Bu dışa vurma hayatta kalma mücadelesi veren mutlak yoksulların savaşı olarak değerlendirilmelidir. Tabii ki bu ülkelerde, USA, Rus ve Çin realitesini de göz ardı etmemek gerekir. Ancak Kırgızistan'da son olarak yaşananların bu realitenin değil, yoksulluk ve açlığın realitesi olduğu açıktır. Bu ülkelerin asıl realist çatışmaları ve hesaplaşmaları Roza Dönemi'nden sonra başlayacaktır. Ayrıca Roza Dönemi belki de Kırgız siyasi tarihinin en karanlık siyasi çekişmelerinin dönemi olacağı ve Kırgız tarihine öyle geçeceği de daha önce belirtilen açlığın realitesi kadar nettir.

Sovyet Sisteminden arta kalan devletler "ulus" devleti olamamış devletlerdir. Bu hususta gelecek zamanda "milliyetçi" ideolojileri doğurması ve etnik çatışmalara götürmesine şaşırılmamalıdır. Kırgızistan'da 20 Nisan Salı günü yaşanan ve bir Rus ve bir Ahıska Türkü'nün öldürülmesi de ulus devlet olmak için başlatılan ilk realist sinyallerdir.

Devlet olamayan devletle, toplum olamayan toplum arasında bu tarz çatışmalar her zaman beklenmelidir. Sovyet Sisteminin artığı olan topluluklarda da devletle toplum karışmış ve hatta karşı karşıya gelmiş ve ayaklanmalar da kaçınılmaz olmuştur. Burada önce devlet, sonra toplum mu olmalı veya önce toplum, sonra devlet mi olmalı, şeklinde bir soruyla karşı karşıya kalınırsa, önce "devlet kuracak toplumsal şuur" olmalı şeklinde bir cevabın verileceği de açıktır.

Orta Asya ve Kırgızistan "Tanzimat" öncesi usullere benzer düzenlemelerle yönetilmeye çalışılıyor. Bu nedenle ülkede ne bir cumhuriyetçi ne bir demokrat ayrımı netleşmiştir. Kırgızistan, ne bireyciliği, ne toplumculuğu içselleştirmiştir. Buna karşılık, Orta Çağ tabularının "devletçiliği, merkeziyetçiliği ve bürokratikçiliği" ortasında gel-gitler yaşayan bir ülke oluşmuştur.

SONUÇ

70 yılda Kırgız insanının yüzü kısım kısım harelere dolmuş ve ruhlarının cevheri örselenmiştir. Dışarıdaki dünyaya karşı kendini savunacak içsel kudreti 70 yılda alınmıştır. İçten içe kendini böceklere karşı koruyan bitki misali hepsi. 2010 Nisan ayında Kırgız insanı ruhsal kudretsizliğini fiziksel gücüyle yer değiştirmiş ve yerini ölümle sonuçlanan ayaklanmaya bırakmıştır.

Bütün Kırgız aydınları, çocuklarına “Sovyet Sistemini biz yıktık, siz demokratik cumhuriyeti kurun” der. Hâlbuki Sovyet sistemini, toplum yıkmamıştır. Toplum ve kendini, sistemin kendisi yıkmıştır. Yıkılmış bir toplum, sistem yıkamaz. Bir başka nokta daha var ki o da Marx’ın teorisi tersine dönmüştür. Daha açıkçası, Schumpeter’in yaratıcı yıkımı işlemiş fakat tersine işlemiş ve sosyalizm, kapitalizmi kendi bağrında üretmiştir.

Bir devleti ayakta tutan, sosyal, siyasal ve iktisadi sınıflardır. Devlet üzerine baskı yapacak bir sınıf yoksa devlet toplum üzerine baskı yapar. Sovyet Sisteminin yıkılış nedenlerinin aslı budur. Sınıf olmadığı için sistemin astığı astık, kestiği kestiktir. Devletin otonomisinin hâkim olması sanayileşmesinin önünde büyük bir engeldir. Toplumsal realitenin estirdiği rüzgâr, piyasa mekanizmasına geçmesi için âdeta Sovyet Sistemini ihtar etmiştir. Buna ilave olarak kamu geliri-kamu harcaması arasındaki denksizlik, Sovyet Sistemini sıkıştırmıştır.

Sovyetler, sosyal kapitalizmi kuramadığı için yıkılmıştır. Toplum eğitmiş; spor, müzik ve edebiyatla yoğurmuş, fakat ruhunu alarak kendine yabancılaştırmıştır. Sosyal hayattaki ruhsuz başarısı, maddi hayatta parasız başarısızlığa sürüklenmiştir. Bunun sonucunda da çökmüştür. Sovyet Sisteminin çöküşünden sonra, Orta Asya’da yeni Türk devletleri kurulurken bu devletlerde estetik, kültür ve normal hayat tarzı gitmiş ve geride hilkat gari-besi topluluklar kalmıştır.

Orta Asya ülkeleri liberalizmle, Sosyalist Cumhuriyet’ten, Demokratik Cumhuriyet’e dönüşme gayreti içindedirler. Bu anlamda Kırgızistan, Sovyet Sisteminden kalan “reel”le, iktisadi özgürlüğün “norm”ları arasında iktisat politikası arayışına girerken esnek olmalıdır. “Marksizm’in reel’i” ile “Keynes’in norm” ları arasından, tereyağından kıl çeker gibi iktisat politikasını çıkarmalıdır. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde; Keynes’in hesaplanabilir iktisadi siyasetini, mikro anlamda (kısa dönemde olsa) Marsall’gil, makro anlamda Weber’ian (uzun dönemde) firmalara ve sürdürülebilir dönemde Hayek’çi piyasalara dönüştürebilirse OATC’nin gelişim süreci dengeli olur. Türkiye bunu başaramadığı için ara rejimleri nasıl yaşamışsa OATC de öyle yaşayacaklardır.

Bir norm olarak alınacak olan Keynes modelinin Batı’da uygulayan ülkelerin reel’leriyle karşılaştırılırsa, Kırgız toplumunun tarihsel iktisat politikası sentezine ulaşılır. Aksi hâlde “tek bacaklı, tek kollu ve tek gözlü” eski sistemin toplumuna benzer toplum yeniden üretilir.

Orta Asya ülkeleri özellikle Kırgızistan iktisadi özgürlük içinde her yönden gerçek kimliğini kazanmalı ve önce “ulus”u sonra kendi “birey”ini yaratmalıdır. Aksi durumda bütün mücadele sonuçsuz kalır.

Norm ve reel çatışması odacığında, siyasal istikrar ve Kırgız “insanı” unsurlarına gereken önem verilmelidir.

Orta Asya Cumhuriyetleri Sovyet Sisteminin kültür ve değerler matrisine bağlı kalma süreçleri ne kadar kısa tutulursa, sosyal piyasa toplumuna o kadar çabuk ulaşılır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri özellikle Kırgızistan Sovyet Sisteminden devrıldıkları bir çok sorunla beraber bireyin özgürlüğüne bir ortam hazırlarken, diğer taraftan da iktisadi kalkınmanın toplumsal cephesine transformasyon geliştirmeye çalışmalıdır.

Kırgız toplumu, iktisadi rasyonelliği, bir hesap-kitap insanı olmanın sorumluluğunu, sistemleştirmeyi başardığı zaman, iktisadi özgürlüğün bireyi ortaya çıkmış olur.

Ayrıca somuta kilitlenen Kırgızistan, asla soyut anahtar aramamalıdır. Sovyet Sistemi para, emek ve toprak gibi üretimin üç olgusunu rasyonel bir düzlemde birleştirmeyi başaramamıştır. Sistemi birden açmak yerine toprak sistemini biraz değiştirmiş olsaydı, ömrünü biraz uzatır, ama çöküşü engelleyemezdi. Belki, çöküşü kanlı ve hızlı da olabilirdi. Bu noktada toplumsal bilincin belirsiz oluşu bu iki cümlelerin çelişmesini yaratır.

Sistemde narh uygulaması da ayrı bir sorundur. Bilindiği gibi narh iktisadi fiyatın hukuki bir zemine taşınmasıdır. Bu da ekonominin önemli bir gücü olan tüketicinin öncelikle esnek olmasını engellerken onu koruma altına alır. Tüketici, her ne hâl ve şart olursa olsun, korunmaktan ziyade esnek ve özgür şartları arar. Sovyet Sisteminde özgür tüketicinin olması sistemin tıkanıklığının bir diğer nedenidir.

Sovyet Sistemi bir tarafta Batı'da yükselen finans kapitali ile diğer tarafta kendi içindeki fakirlik olgusunun baskısı arasında sıkışmış kalmıştı. Ya açılacak ya da içeride büyük ve onarılması imkânsız toplumsal patlamaya hazır olacaktı. Gorbaçov birinciyi seçmekle insanlık suçunu ikinci kez işlenmesinin önüne geçti. Gorbaçov'la beraber özel mülkiyetin açılması içsel anlamda Orta Asya ülkelerinde çok şeyi beraberinde getirmiştir. Ancak bu olumsuz çözümler on yıllar sonra iktisadi insan-iktisadi eşya arasında kristalize olan bir iktisat ahlakını bu ülkelerde doğuracağı da kesindir. Özellikle Batı'da eğitim gören gençler iş başına geçip devlet-ekonomi ilişkisini bir düzene koymayı başardıkları zaman sosyal ihtilal gerçekleşmiş olacaktır.

Kırgız devlet sistemi kolonileşmiştir. Özellikle Celalabad kolonisinin kurulduğu devletin dünyası, Weber'in bürokratlar için söylediği "çelik-kafes" den farklı değildir. Hatta bu koloniye "Celalabad Ergenokonu" denmiş olsa yanlış olmaz. Bu nedenle önce devleti, devletçilikten kurtarmak gerek. Devlet özgürleşmeden birey, birey özgürleşmeden toplum özgürleşemez. Kötü yürekli bürokrat mengenesinde veya mengene gibi kontrolde devlet kavramının anlamsal varlığı ve özgürlük kaybı mutlak olur ve Kırgızistan bu mutlak ve muğlaklığı yaşıyor. Adil, özgür bir toplum yaratmak isteniyorsa önce Kırgız Devleti'nin kendisi adil ve özgür devlet olmalıdır.

Sovyet Sisteminde birey-toplum ve devlet düzlemi, iktisadi madde ile insan arasındaki mesafe büyümüş ve açılmış ardından da iktisadi madde rasyonel bir şekilde yoğrulmadığı için çökmüştür. İktisadi kalkınmanın önündeki bu en büyük engeli Sovyetler aşabilseydi, sonuç farklı olabilirdi. Sistem, insanı atıl ve hantallaştırmış üretim ve birikimden uzaklaştırmıştır. Madde-i iktisadi yaptırım gücünü fark edemeyen sistem, potansiyel olarak madde ve sistemle hesaplaşmak isteyen insan ve toplum yarattı. Bu sistemin asıl yıkılışının nedenidir. Sovyet Sistemi 21. yüzyılın tek feodal sistemiydi. Bunu Aytmatov'un bütün eserlerinde görmek mümkündür. İktisadi adam yaratamayan her sistem feodal değerleri yaratır. İktisadi adam modelinin inşası ise kalkınmanın ilk temel taşıdır. Türkiye'den gelen iktisatçılarla Kırgız iktisatçılarının müştereken yetiştirdiği Orta Asyalı genç iktisatçılar, geri kalmışlığı bir yerden kırarak, kendilerine özgü, iktisat politikalarını geliştireceklerdir. Kırgızistan'ın geleceği, Manas'ta ve Türkiye'de okuyan gençlerin elindedir.

1917'yi 1991'e bağlayan zaman dilimi; tarihi, siyasi, iktisadi ve sosyal anlamda toplumu tek yanlıktan kurtarmıştır. Bilhassa Sovyet devlet geleneği içerisinde yoğrulan Orta Asya insanını daha fazla Batı normlarına ters düşmesine engel olan bu dönem, dünyanın sosyal, siyasal ve iktisadi tarihinin bilgisayar çağındaki en önemli dönüşüm noktası olarak insanlık bilincinde yer alacaktır. Yeni dönemde Orta Asya insanı, iktisadi rasyonelliği, bir hesap-kitap olmasının da ötesinde düşünmeye erken dönemde başlamasının arkasında, geçmiş dönemin baskısının kendinde yarattığı hantallığı bir an önce üzerinden atmak içindir.

Orta Asya bu günlerde geçmiş dönem kuşağı ile gelecek dönem kuşağı çatışması ve çelişkisi yaşıyor. Bu çelişki ve çatışmanın bittiği ve toplumun bütün katmanları, küresel dünya ile bütünleştiği zaman, Orta Asya devrimini ve değişimini tamamlamış olacaktır.

Orta Asya insanının geçmiş dönem hantallığı, yeni kuşağın cevvalliği karşısında yıkılışının tarihi çok uzun süreceğe benzemiyor.

Orta Asya Türk devletlerinin özgürlük savaşı aslında yeni başlıyor. Bu savaş ruh ve gönül cephesinde yapılacaktır. Sovyet Sisteminde belki bedensel özgürlük vardı ve insanlar bir taraftan bir tarafa gidebiliyorlardı. Fakat ruh cephesi boştu. Sovyet Sisteminden arta kalan ve sefaletine düşen Orta Asya insanı, kurdukları yeni devletlerin henüz ruhuna sahip değildirler. Yerlerde sürünen Kırgız, Kazak, Türkmen, Özbek ve Azeri ruhunu tutup kaldıracak irade, gün geçtikçe artıyor. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Sovyet Sisteminden gelen maddi birikimleri yok, aksine eksi (negatif) sermayeleri var. Bu nedenle sağlıklı bir iş organizasyonu, firmayı üretebilmek için yeniden bir yapılanmaya ihtiyaçları vardır. Bu dönem geride bıraktığımız dönemdir. Şimdi ise bu ülkeler piyasalaşma sürecine girmişlerdir.

Yapısal uyum döneminde dükkânını geç açmak erken kapatmak devri yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. Önlerindeki piyasalaşma döneminde ise

bu devirde aşılabacak, batıdaki işletme yönetimi çizgisine doğru bir süreç başlayacaktır. Buna ilave olarak müşteriye hizmet anlayışı da değişime uğrayarak modernize edilmeye başlayacaktır. Bunun izleri de büyük alış-veriş mağazalarında yavaş yavaş görülmeye başlamıştır. Maddi değişimin bu dinamikleri ne zaman ki rasyonel bir düzleme oturur ise Türk Cumhuriyetleri dünya ekonomisiyle işte o zaman yakınlaşır.

Batı'da 19. yüzyılda bilimsel bilgiyle sermayenin evliliğinden doğan sanayi toplumu çocuğu, bugün Çin başta olmak üzere doğuda moral değerlerini de içerisine alarak tekrar dünyaya getiriliyor. Türk Cumhuriyeti bu olgunun dışında değildir. Onlarda yavaş yavaş bu süreci hem oluşturuyorlar hem de sürecin içerisinde yaşıyorlar. Türk Cumhuriyeti aydınları subjektif bilgilerini, modernizasyona kapı açacak asgari bir objektif bilgiye dönüştürmeye yönelttikleri sürece Orta Asya Sanayi Toplumunun oluşumuna önyak olacaklardır.

Orta Asya'da doğmaya başlayan burjuva Orta-sınıfı bütün Türk toplumlarının değişiminin ve yeniden oluşumunun öncüleridir.

Sovyet Dönemi'nde bu dünyanın iktisadi insanı olmak gibi sorunu olmayanlar bugün piyasanın ciddi birer aktörü olmuşlardır. Özellikle genç nüfus, bu noktada gün geçtikçe daha dinamik, daha aktif olarak yoğunlaşmaktadır. Sovyet Sisteminde bireyin iş-güç kaygısıyla ömrünü tüketmesi yoktu, ama bugün var. Dolayısıyla Orta Asya insanının sayılı ömürlerini iktisadi hayata yönlendirmeleri mecburiyeti hasıl olmuştur. Sovyet Sisteminde dünyevi olmayan piyasalaşma havası süreci dünyevileştirmiştir. Orta Asya insanının yaşaması için bu havayı mutlaka teneffüs etmesi artık ortaya çıkmıştır. Sovyet Sisteminde başıboş bir devletçilik vardı. Şayet bu devletçiliği rasyonel bir çizgide rasyonelleştirmiş olsalardı ve topluma bunu yansıtmayı başarabilselerdi, sisteme toplum sahip çıkardı. Sisteme toplum sahip çıkmadığı için sistem ancak bir insan ömrü kadar yaşamıştır. Hâlbuki toplumlar, bir insan ömrüne sığmayacak ve onu aşacak kadar yaşamayı hedefler.

Türkiye'de Atatürk'ün devletçiliğinin esası bu açıdan Sovyet devletçiliğinden farklıdır. Osmanlı insanının iktisadi eşyadan uzak olduğunu fark eden Atatürk, önce devleti iktisadi eşya ile tanıştırdı. Sonra, iktisadi eşyayı toplumla ve bireyle tanıştırmayı hedefledi. Bu hedefe de toplumu kilitledi. Toplum hedefe sahip çıkınca, Cumhuriyetin ekonomi modeli, temeli, Sovyet Sistemiyle aynı tarihlerde atılmış olmasına rağmen gün ve gün gelişerek devam etmiş ve devam da edecektir. Kısa, fakat özlü bir ifade ile Atatürk'ün devletçiliği Keynes'gil tahlil araçlarıyla hesaplanabilir bir iktisadi düzlemi doğurmuştur. Lenin ve sistemi, Keynes'gil analiz aletlerini düşman gibi görmeleri sistemin çöküşüne neden olmuştur. Atatürk Türkiye'si sermaye birikimini kısmi rasyonalizm yollarıyla özel kesime kaydırarak, hem firmaları üretken, hem de iktisadi düşünen bireyi yarattı. Lenin sistemi ise zaten bu olguyu yıkmak için kurulduğundan başarı şansını ilk anda kaybetmiştir. Ata-

türk ve Lenin arasındaki en önemli fark da bu olsa gerektir. Kısacası Atatürk'ün devletçiliği, Keynes iktisadının bilimsel esaslarıyla bağlanması Cumhuriyet Türkiye'si'ni uzun ömürlü kılmıştır. Bu da devletçiliğin ileriye dönük firmayı inşa edecek potansiyelin gücü demektir.

Orta Asya iş adamı, değişen bir dünyada yerini almak istiyorsa, düşün hatalı sayı ve hesaplamalarından uzak durmalı ve bir an önce kafa, beyin, zihin ve gönül olarak düne elveda demenin geldiğini anlamış olması gerekir. Bunu başaran iş adamı, bugünün ve yarının iktisadi insanı olacaktır. Sovyet Sisteminin demir kafesinden özgür iktisadi insana ulaşmak oldukça uzun bir zaman alacağına benziyor. Yeni Doğu iktisadi, para ile güzel ahlakı birleştiren bir sistem olacaktır.

Kırgızistan'da ve diğer Cumhuriyetlerde önce bireysel iktisadi özelliğin önemi ve değeri ortaya konmalıdır. Ardından hoşgörünün mukaddes bir anlamının olduğu bilinmelidir. Aynı zamanda insani ilişkilerinde bu kavramla başladığı anlatılmalıdır. En son olarak da hoşgörüde eşitliğin toplumsal bütünlüklere etkisi verilirken yaratıcı rekabetin önemi de vurgulanmalıdır. Bu beş unsur siyasal demokrasinin değil toplumsal demokrasinin kurucu unsurlarıdır. Sovyet Sistemi yeknesak homojen toplum peşinde olduğu için Arap İmparatorlukları gibi, 60-70 yıl yaşadı. Fakat Osmanlı yönetimi hoşgörü esasına dayandığı için farklı toplumları 700 yıl bir arada tutmuş ve birlikte yaşamışlardır. Bu anlatılanlara bakıldığında zaman konunun derinliği daha iyi anlaşılır.

Devlet eliyle toplumu bir kalıba sokmaya çalışan Sovyet Sistemini, o toplum yıkmıştır. Schumpeter'in yaratıcı yıkımı tersine işlemiş sosyalizmi ve kapitalizmi kendi bağrında üretmiştir. Buradan da şu anlaşılıyor ki, Marx'ın toplum mühendisliğine soyunması tam bir komedidir. Toplumun yine kendisi, kendine uygun sistemi kuruyor.

Orta Asya'nın piyasalaşma sürecinde bireyler analitik düalizmi kendi iç beklentilerinde yaşıyorlar. Bu da zamansal boyuttan ayrılmaları ve piyasanın oluşum sürecinin kırılmasına neden oluyor. (Analitik düalizm, mikro-makro düalizmidir.) Kırgızistan'da zenginleşen birey, fakirleşen devlet sistemi ile yeni bir büyüme modeli gelişiyor. Büyük ölçekli bireysel burjuvazi ile küçük ölçekli devlet yoksullaşması ile özetlenecek olan bu büyüme şekli ne zaman büyük ölçekli zengin devlete doğru yönelirse, birey- toplum-devlet düzeni o zaman oluşacaktır.

Bilindiği gibi toplumun siyasal ve ekonomik olmak üzere iki can alıcı işlevi vardır. Şayet toplumun bölünmüş çıkarlar çatışması ve gerginliği istismar edilirse o toplumun sosyal alanında iç ayaklanma ve ekonomik alanında da krizler yaşanır. Kırgızistan bu oluşum ve süreçlerin daha oldukça başındadır.

El cümle; Kırgızistan'da devlet kuran milletlerin enerji kaynağı yoktur.

SEYAHATNAMELERE GÖRE ERZİNCAN'DA EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

Prof. Dr. Erdal AKPINAR

Seyahatnameler; tarihten coğrafyaya, sosyolojiden sanat tarihine, ekonomiden siyaset bilimine kadar pek çok bilimi ilgilendiren ve yazıldığı dönemle ilgili bilgileri bugüne aktaran çok önemli eserlerdir.¹ Gezilen yerlerin tarihi, sosyokültürel yapısı, ekonomisi ve siyasal yönleriyle ilgili çok önemli bilgiler veren bu kaynaklar, özellikle tarihin ve sosyal hayatın gizli kalan yönlerini ifşa etmeleri bakımından kıymetlidirler.² Bir yerin geçmişiyle ilgili bilginin varlığı ve geçirmiş olduğu süreçlerden haberdar olunması, bize gelecekle ilgili ipuçları vermesi bakımından oldukça değerlidir. Geçmiş iyi bilmeden geleceğe yönelik sağlıklı bir bakış açısı geliştirmek mümkün değildir. Bu bağlamda seyahatnameler, yerleşme tarihi açısından önemli birer kaynak teşkil eder. Bu çalışmada bazı seyahatnamelerin ışığında Erzincan'ın tarihi coğrafyasına ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Tarihin çeşitli dönemlerinde yolu Erzincan'a düşen bazı seyyahlar, şehir ve yakın çevresi ile ilgili gözlemlerini ve izlenimlerini bizzat kendilerinin kaleme aldıkları veya başkalarına yazdırdıkları seyahatnameleriyle bizlere aktarmışlardır. Erzincan'dan geçen seyyahlardan biri W. Von Rubruck'tur.³ Fransa Kralı IX. Louis (1226- 12707) tarafından Moğollar arasında Hristiyanlığı yaymak için görevlendirilen Rubruck, önce İstanbul'a, sonra Kırım'a geçmiş, buradan da Karadeniz ve Hazar Denizi'nin kuzeyini izleyerek Karakurum'a ulaşmıştır. Dönüşte Hazar Denizi'nin batısından Aras ve Karasu Vadilerini takip ederek, Erzincan ve Kemah üzerinden Sivas'a varmıştır. Ardından Kapadokya-Konya-Erdemli güzergâhı üzerinden Akdeniz'e inmiştir. Buradan önce Lefkoşa'ya, ardından Acre'ye (İsrail), oradan da İstanbul'a geçerek seyahatini tamamlamıştır.

XIII. yüzyılın en meşhur gezginlerinin başında, 1254-1324 yılları arasında yaşamış olan Venedikli Marko Polo gelir.⁴ Marco Polo, babası ve amcasıyla birlikte 1271'de İtalya'nın Venedik şehrinde yola çıkmış, yaklaşık dört yıl süren bir seyahatin ardından 1275'te Pekin'e varmıştır.

1. Mehmet Karakuyu / Faruk Sarıusta; "Evliya Çelebi'ye Göre 17. Yüzyılda Edirne'nin Şehir Coğrafyası ve Kültürel Hayat", Marmara Coğrafya Dergisi Sayı: 24, İstanbul 2011, s.125.

2. Ejder Okumuş; "Evliya Çelebi Kütahya'da" Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 26, İzmir 2007, s. 83.

3. W. Von Rubruck; *The Journey of Willieme of Rubruck to the Eastern Part s of The World, 1253-1255*, Translated from the Latin and Edited by W. W. Rockhill, London, 1900, p. 275

4. Marko Polo; *The Travels of Marko Polo the Venetian*, Introduction by John Masefield, London Published, London, 1908, p. 34-35.

Doğu'ya olan yolculuğunda Anadolu topraklarında Adana-Kayseri-Sivas-Erzincan-Bayburt-Erzurum güzergâhını izlemiştir. Yaklaşık 17 yıl Pekin'de Çağatay Han'ın hizmetinde bulunmuştur. Çin'den ayrıldıktan sonra 1295'te Venedik'e geri dönmüştür.

Hiç kuşkusuz Ortaçağ'ın en önemli seyyahı İbn-i Battuta'dır.⁵ Asıl adı Ebû Abdullah Muhammed bin Abdullah el-Levati et-Tanci olan İbn-i Battuta, 1304 yılında Fas'ın kuzeyindeki Tanca şehrinde doğmuştur. İbn-i Battuta 1325 yılında hacca gitmek için yola çıkmış; Afrika, Ortadoğu ve Uzakdoğu'ya seyahatlerde bulunmuştur. Battuta, gezdiği gördüğü yerlere dair izlenimlerini yazmış, ancak notlarını kaybetmiştir. İbn Battuta'ya ait elimizdeki eser, onun anlattıklarının edebiyatçı dostu Muhammed bin Muhammed bin Cüzeyy el-Kelbi tarafından kaleme alınmasıyla ortaya çıkmıştır. İbn-i Battuta, bir Cenevizlinin gemisiyle Anadolu'ya gelmiş, burada pek çok yeri görme imkânı bulmuştur. Seyahatnamesinde o dönem Anadolu'daki siyasi durum, yaşam tarzı, dinî ve sosyal kurumlar, şehir hayatı ve özellikle Ahiler ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Seyahati sürecinde Kayseri, Sivas, Amasya ve Gümüşhane şehirlerine uğradıktan sonra Erzincan'a ulaşmış, buradan da Erzurum istikametinde yolculuğuna devam etmiştir.

XIV. yüzyılda Erzincan'dan geçen seyyahlardan biri de, Ruy Gonzales de Clavijo'dur. İspanyol Kralı III. Henry, Timur'un durumundan haberdar olmak amacıyla Ankara'ya elçiler ve armağanlar göndermiştir. Bu elçilerden biri de Ruy Gonzales de Clavijo'dur. Kadis'ten hareket eden Clavijo, önce İstanbul'a, ardından denizyoluyla Trabzon'a geçmiştir. Buradan Erzincan'a gelmiş, daha sonra doğuya doğru devam edip, uzun bir yolculuğun ardından Semerkant'a varmıştır. Seyahatnamesi âdeta tarihi bir belge niteliğindedir.⁶ Clavijo, 1402 yılında Anadolu'dayken Timur Ankara Savaşı'nda Yıldırım Beyazıt'ı yenmiş, Anadolu'nun bir bölümünü ele geçirmiştir. Anadolu hakkında ayrıntılı bilgiler veren Clavijo'nun, 1404 yılının mayıs ayında Erzincan'a geldiği anlaşılmaktadır.⁷

XVII. yüzyılın en meşhur seyyahı olan Evliya Çelebi, Aralık 1647'de (Hicri Zilkade 1057) Erzurum'dan İstanbul'a dönüşü sırasında güzergâhı üzerindeki Erzincan'a uğramıştır.⁸ Kâtip Çelebi (1609-1657), bu dönemde Erzincan'a yolu düşen bir diğer gezginimizdir.⁹

5. İbn-i Battuta; *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, İlk Türkçe baskı ve çevirmeni Muhammed Şerif Paşa (1907), orijinal ilk baskıyı sadeleştiren Mümin Çevik, Yeni Şafak baskısı için A. Murat Güven, 2005, s. 215.

6. Ali Kemali; *Erzincan*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992, s. 66.

7. Ruy Gonzales de Clavijo; *Embassy to Tamerlane, 1403-1406*, İng. Çev. Guy Lee Stragne, London, 1928, s.122-138.

8. Tevfik Temelkuran / Necati Aktaş; "Evliya Çelebi Tam Metin Seyahatname" Üçdal Neşriyat, İstanbul 1986, s. 669-677.

9. Kâtip Çelebi; *Cihannüma*, s.424. (www.kitabicihannüma.com/dosyalar.asp. Erişim Tarihi:05.12.2012).

Konum Özellikleri

Erzincan şehri Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında, Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alır. Şehir, aynı isimle anılan depresyon ovasında kurulmuş olup, yaşadığı depremler nedeniyle birkaç kez yer değiştirmiştir. Söz konusu ova, batıda Karadağ (2832 m) ve Köhnem Dağı (3045 m), kuzeyde Esence Dağları (Keşiş Dağı 3549 m), doğuda Karasu-Aras Dağlarının batı uzantıları, güneyde Munzur Dağları (Akbaba Tepesi 3463 m.) gibi yükseltilerle kuşatılmıştır. Kabaca kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Erzincan Ovası'nın yüzölçümü yaklaşık 533 km²'dir. Ortalama 1200 m yükseltiye sahip ova ile çevresindeki dağlar arasında, 2300 m'yi bulan nispi yükselti söz konusudur. Erzincan Ovası kuzeybatıda Çardaklı Boğazı ile yukarı Kızılırmak ve Kelkit havzalarına, Sipikör sırtlarını aşan bir yol ile Gümüşhane üzerinden Trabzon'a, güneyden Munzur Dağlarını aşan bir yol ile Tunceli'ye, doğuda Sansa Boğazı vasıtası ile Tercan üzerinden Erzurum'a, güneybatıda Kemah Boğazı ile Malatya yöresine bağlanır. Karasu (Fırat) Irmağı'nın geçtiği Kemah ve Sansa Boğazları, Sivas-Erzincan-Erzurum demiryolunun güzergâhıdır. Bu yönüyle Erzincan, yüksek dağ setleri sayesinde, şiddetli soğuklardan korunan verimli bir ovanın merkezini ve çeşitli derecede öneme sahip birçok yolun düğüm noktasını oluşturur.¹⁰

Clavijo, seyahatnamesinde mayıs ayında ziyaret ettiği Erzincan'ın konumuyla ilgili şu ifadelerle yer vermektedir. “*Erzincan, nehir kenarında bir ova üzerindedir. Bu nehir, herkesin bildiği gibi cennetten kaynaklı Fırat nehridir. Şehrin bulunduğu ova, geriden bir dağ silsilesi ile çevrilmiştir. Dağ tepeleri karla örtülü olduğu hâlde, vadilerde kardan bir iz yoktur.*”¹¹ Erzincan isminin, Strabon'un İlk Çağ'da bölgedeki yerleşmeler arasında zikrettiği *Eriza*'dan geldiği kabul edilir. Diğer yandan Grek kaynaklarında *Aziris* adıyla zikredilen şehrin Erzincan olması mümkündür. Keza Ramsay¹², Ptoleme'yi (Batlamyus) kaynak göstermek suretiyle, Arizis'i Fırat Nehri boyundaki şehirler arasında saymaktadır. Şehrin adı Ermeni kaynaklarında *Erez*, *Erzng* ve *Erznga*; Bizans kaynaklarında *Aringam* (*Arungan*), *Arsingan*, *Erzingan*; Arap kaynaklarında ise *Erzencân* şeklinde geçmektedir. Selçukluların Anadolu'yu fethinden sonra, şehrin adı *Erzingân* (halk arasında Ezirgân) olarak söylenmeye başlanmış, zamanla bugünkü şeklini almıştır.¹³

Çeşitli dönemlerde Erzincan'a yolu düşmüş seyyahların da şehrin adını farklı şekillerde telaffuz ettikleri görülmektedir. Örneğin Rubruck *Arsengen* (*Arzi-jan*); Marko Polo *Arzingan*, Clavijo ise *Arzinjan* şeklinde telaffuz etmişlerdir.

10. Besim Darkot; *Erzincan, İA*, 4/338-340.

11. Ruy Gonzales de Clavijo; *Embassy to Tamerlane, 1403-1406*, s. 129.

12. William M. Ramsay; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s.73.

13. Besim Darkot; *Erzincan, İA*, 4/338-340.

Ulaşım

Erzincan, Karadeniz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu'nun coğrafi bir bölgede birbirine yakın olması dolayısıyla bölgesel bir geçiş sahası niteliği taşır. Ayrıca tarihî devirlerden beri kuzey-güney ve doğu-batı yönlü ulaşım güzergâhlarının kesiştiği bir konuma sahiptir.¹⁴ Ayas Limanı'ndan Erzurum Ovalarına, Sivas Yaylası'ndan, Malatya ve Harput'tan İran sınırlarına hareket eden kervanlar sonunda uzun ve korkunç iki boğaza dayanıyordu. Birincisi Çardaklı, ikincisi Kemah geçitlerini bir sürü zilin çıkardığı tiz ve bas seslerin karışımıyla oluşan ilkel ve tuhaf musikinin tekdüze ahengine kendi gür ve sert seslerini katarak -ikircikli, düşünceli fakat daima tetikte- geçtikten sonra geniş bir ova olan Erzincan Ovası'na iniyorlardı. Yüksek dağlık kütlelerle çevrili ova, Sansa adıyla anılan uzun ve heybetli bir boğazla doğuya açılmaktaydı.¹⁵

İstanbul'dan Tebriz'e giden seyyahlar iki farklı yol kullanışlardır. Bunlardan biri, deniz yoluyla Trabzon'a, oradan da Zigana ve Kop Geçitlerini aşarak Erzurum'a vardıkları yoldu. İkincisi ise Anadolu'nun kuzey vadilerini takip ediyordu. İstanbul, Bolu, Kastamonu, Tokat ve Sivas'a, oradan da Köse Dağı üzerinden Karahisar, Suşehri, Refahiye ve Erzincan'a varıyordu. Erzincan'dan sonra doğu istikametinde Cibice ve Sansa Boğazları aşılarak Tercan'a ulaşılmaktaydı.¹⁶

Osmanlı Devleti'nin doğuya yaptığı büyük seferlerde, Erzincan uğrak yeri olmuştur. Fatih'in Otlukbeli, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran, Kanuni'nin İrakeyn ve Revan Seferleri için takip ettikleri güzergâh, Sivas'tan sonra Erzincan ve Erzurum arasındaki eski yol olmuştur. XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarından itibaren Erzincan Erzurum yolunun yoğunluğu azalmış, bunun yerine Niksar-Şarkikarahisar (Şebinkarahisar)-Kelkit-Karakulak (Otlukbeli)-Aşkale yolu önem kazanmıştır. Nitekim menzil kayıtlarına göre, yıl içerisinde Kelkit'in ova köylerinden olan Germürü'den (Dereyüzü) Karakulak'a (Otlukbeli) giden ulak sayısı, Erzincan'dan Erzurum'a giden ulak sayısından fazladır. Bu durum, Kelkit yolunun çok daha işlek olduğunu göstermektedir. Daha sonraki süreçte 1938'de Sivas-Erzurum demiryolu hattının¹⁷ ulaşımına açılması ve 1950'li yıllardan itibaren E-80 karayolunun gide rek canlanması ile birlikte Erzincan-Erzurum güzergâhı yeniden eski önemine kavuşmuştur.

Batıyı Erzincan'a bağlayan yollardan biri, Sivas-Divriği-Kemah- Erzincan istikametini takip eder. Ramsay,¹⁸ Sivas-Divriği-Kemah yoluna dair

14. Abdulkadir Gül; "*Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme*", *History Studies*, Volume 3 / 1 2011, 121.

15. Ali Kemali; *Erzincan*, s. 17.

16. *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, Önder Matbaacılık, Ankara 1998, s.129.

17. İsmail Yıldırım; *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara 2001, s.102.

18. William M. Ramsay; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.58.

işaretlere Roma Dönemi'nde değil, Bizans Dönemi'nde rastlandığını vurgular. Çalışmada adı geçen seyyahlardan Rubruck ve Marko Polo, XIII. yüzyılda bu yolu kullanmışlardır. Kemah'tan güneye devam eden yol ise, kuzey ve güney bölgelerini birbirine bağlar. Bu yol, Trabzon-Diyarbakır yoludur. Bu hat, Kelkit'ten ayrılan bir yol ile Sipikör Dağı'nı (Pöske Geçidi) geçerek Erzincan'a ulaşır. Buradan Kemah, Eğin, Ağın üzerinden Elazığ'a veya Eğin, Arapkir üzerinden Malatya'ya ulaşırdı. Clavijo, Suriye'den gelen kervanların bu yolu kullanarak Anadolu'nun içlerine ve Karadeniz'e doğru yöneldiğini belirtmektedir.¹⁹ Diğer bir tali yol ise, XIX. yüzyılda seyyahların da yoğun olarak kullandıkları Erzincan'ı, Ovacık üzerinden Dersim'e bağlayan yoldur.²⁰

Nüfus ve Yerleşme

Kuzey Anadolu Fay Zonu üzerinde yer alan Erzincan, tarih boyunca birçok yıkıcı depreme maruz kalmıştır. Hiç kuşkusuz bu durum, şehrin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Depremlerde binlerce insan hayatını kaybetmiş, tarihi yapılar yıkılmıştır. Willame of Rubruck, 1255 yılında Erzincan'da 10.000'den fazla insanın hayatını kaybettiği büyük bir depremden söz etmektedir. Bununla birlikte verimli bir ova üzerinde yer alması, kervanların geçiş güzergâhı üzerinde bulunması gibi avantajları sayesinde kısa sürede kendini toparlayabilmiştir.

İbn-i Battuta 1334 yılında Erzincan'ın oldukça büyük ve nüfusça kalabalık bir şehir olduğunu zikretmektedir. Ayrıca dokumacılık ve bakırcılık gibi zanaat kollarının gelişmiş olduğunu söyler. Bu bilgilerden yola çıkarak, Rubruck'un ziyaretinin üzerinden geçen yaklaşık 80 yıllık süreçte, şehrin depremin izlerini sildiği ve sosyoekonomik olarak geliştiği anlaşılmaktadır.

Marko Polo²¹ Erzincan'ın, Ermenistan'ın girişinde yer aldığını söyler. Tatarların hâkimiyetindeki bu şehrin; dünyanın başka hiçbir yerinde bulunmayan, yerin derinliklerinden çıkan, muhteşem temiz sıcak su kaynaklarının bulunduğunu, sakinlerinin çoğunluğunu yerli Ermenilerin teşkil ettiğini anlatır. Marco Polo bunlara ek olarak, başpiskoposun Erzincan'da oturmasıyla kentin merkezi bir hüviyet taşıdığını, bölgedeki diğer önemli yerleşim merkezlerinin ise sırasıyla Erzurum ve Erciş olduğunu söyler. Battuta ise, nüfusça kalabalık ve büyü bir kent olan Erzincan'ın Irak sultanına tâbi şehirler arasında yer aldığını ve Müslümanların Türkçe konuştuğunu nakletmektedir. Ayrıca şehrin çarşılarının pek muntazam olduğunu; dokuma tezgâhlarında şehrin adıyla anılan nefis kumaşlar dokunduğunu ve çeşitli beldelere

19. Ruy Gonzales de Clavijo; *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, Ses Yayınları, İstanbul, 1993, s.82.

20. Abdulkadir Gül; "*Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme*", s. 119.

21. Marko Polo; *The Travels of Marko Polo the Venetian*, p. 34-35.

ihraç edildiğini, şehirdeki madenlerden çıkarılan bakırlarla çeşitli kap kakak ve bakır şamdanlar yapıldığını belirtmektedir. Seyahatnamesinde Anadolu'daki Ahilik yapısından övgüyle bahseden Battuta, Erzincan'daki Ahi Nizameddin Tekkesi'nden övgüyle bahseder. Ahi Nizameddin seçkin ve büyük ahilerden biri olup, Battuta'yı şanına yaraşır şekilde ağırlamıştır.

Clavijo seyahatnamesinde Erzincan'ın nüfus ve yerleşme özellikleriyle ilgili şu ifadelerle yer vermektedir: *"Pek geniş olmayan şehir, sur ile çevrilidir. Şehrin her evinde teras vardır. Bunlar arasında damdan dama geçilebilmektedir. Şehir kalabalıktır, birçok cadde ile meydan vardır. Buradaki memurların çoğu zengin adamlardır. Dahası şehirde birçok zengin ve muteber tüccar bulunur.*

Evliya Çelebi ise XVII. yüzyılın Erzincan'ını şu şekilde tasvir etmektedir: *"Süleyman Han yazması üzere, Erzurum toprağında paşa hasından ayrılmış olup, hâkimi subaşısıdır. Yüz elli akçelik şerif kazadır. Nahiyele ve köyleri vardır. Kadısına altı kese hasıl olur, hükümettir. Şeyhülislami, nakib-üleşrafi, sipahi kethüda yeri, yeniçeri serdari, yüz elli adet ticaretle uğraşan neferi vardır. İdarecileri muhtesip ağası ve şehir nâibidir. Düz bir ovanın üzerinde dört köşe, taştan yapılmış küçük bir kalesi vardır. Kalenin duvarları çok alçaktır. Dört tarafında kuleleri bulunmakta olup, pek sağlam değildir... Eski bir kaledir. Etrafındaki hendeği alçaktır. Bir demir kapısı vardır. Dış varoştan şehre köprü ile geçilir. Kale içinde iki yüz tane bağırsız bahçesiz ev ve bir câmii vardır. Başka imareti yoktur. Çünkü kalenin içi dardır. Dış varoşunda bin sekiz yüz kadar ev vardır. Yüksek olanları azdır. Hamamlarının en meşhurları Kale Hamamı ile İskender Hamamı'dır. On bir kadar büyük hanı vardır. Kırk sekiz mahallesinde, kırk çocuk mektebi bulunur. Bilginleri, salihleri ve talebeleri çoktur. Her cami ve mescidinde ücretsiz ders veren hocaları vardır. Bütün ilimler okutulur. Erkekleri zeki, olgun, soylu, anlayışlı, dindar ve iyi huyludur. Hepsisi kısa elbise giyer. "Şöhret afettir" düşüncesiyle ipekli giymezler. Güzelleri çoktur. Kadınları Adeviye gibi edepli, dürüst ve örtülüüdür. Ayaklarına çizme, başlarına diba takke giyerler. Küçük kâgır bir bedesteni vardır. Bütün kıymetli mallar orada bulunur. Çarşısında, elli ila yüz kadar küçük dükkân vardır. Havası oldukça iyidir. Doğu tarafında Erzurum iki konak uzaklıktadır."*

Siyasi Hayat

Malazgirt Zaferi'nden sonra Alparslan'ın komutanlarından Mengücek Gazi tarafından kurulan Mengücek Beyliği, Erzincan-Kemah-Divriği-Şarkikarahisar (Şebinkarahisar) bölgesi üzerinde hüküm sürmüştür. Erzincan, daha sonra Behram Şah'ın hükümdarlığıyla birlikte, beyliğin merkezi olmuştur. Bu devirde çeşitli ticari ve siyasi hareketlilikler nedeniyle Erzincan'ın önemi daha da artmıştır. Behram Şah'tan sonra beyliğin Erzincan-Kemah kolunun idaresini Alaeddin Davud Şah ele almış, onun zamanında (1228) beylik, I. Alaeddin Keykubad tarafından Anadolu Selçuklu topraklarına

katılmıştır.²² Köseadağ Savaşı (1243) sonucunda Anadolu Selçuklu Devleti'nin bağımsızlığını yitirmesiyle birlikte Anadolu'nun İlhanlı egemenliğine girmesinin ardından, İlhanlı Hanı Hülagu 1257'de Sivas, Kayseri ve Erzincan'ı ele geçirmiş, oğlu Yeşmud'u Erzincan Valiliği'ne atamıştır.²³ 1270'li yıllarda Anadolu'dan geçen Marko Polo, Erzincan halkının çoğunlukla Ermenilerden oluştuğunu, ancak yönetimin Tatarların elinde olduğunu ifade etmiş, 1334 yılında Erzincan'a uğrayan İbn-i Battuta ise şehrin Irak sultanına tâbi olduğunu zikretmiştir.

Uygur kökenli Alaeddin Eretna'nın 1335'te Erzincan Valiliği'ni üstlenmesiyle birlikte, Erzincan'da Eretna Beyliği Dönemi başlamıştır. Eretnalılar Dönemi, 1379'da Mutaharten'in*kentini yönetimini ele geçirmesiyle son bulmuştur. Nitekim Erzincan ve çevresinde 1379-1403 yılları arasında Mutaharten Beyliği hüküm sürmüştür. Dönemin gezginlerinden biri olan Clavijo, bu dönemin Erzincan'ı ile ilgili geniş bilgiler aktarmaktadır. Seyahatnamesinde Mutaharten-Bayezid ve Timur-Bayezid arasında cereyan eden olaylar hakkında şu ifadelerle rastlanmaktadır.

“...Söz buraya gelmişken, Bayezid ile Timur arasında meydana gelen savaşın çıkış sebeplerinden bahsedebiliriz. Timur ile Bayezid arasında ortaya çıkan ve savaş ile sonuçlanan anlaşmazlığın asıl sebebi, Erzincan'ın sabık prensi Taharten'in (Mutaharten) birtakım hareketleri, manevralarıdır. O vakitler Erzincan prensi Taharten'di. Prens in toprakları Türklerinki ile bitişikti. Türk sultanı bütün bu bölgeye hükümran olmak niyetindeydi. Sultan, Taharten'e mektup göndererek kendisine vergi ödemesini istedi. Taharten cevabında, vergi ödemeye ve Bayezid'e bağlanmaya hazır olduğunu, fakat Kemah kalesini Türklere vermeyeceğini bildirmiştir. Beyazıt, Taharten'e verdiği cevapta, bu kaleyi teslim etmesinin kendisi için daha hayırlı olacağı, aksi takdirde hem kalesini, hem de bütün ülkesini kaybedeceği kendisine iletmiştir. Bu sırada Taharten, Timur'un ortaya çıkışından ve yaptığı büyük işlerden haberdar olmuştu. Timur'a adamlar ve hediyeler göndermiş, Türklere karşı kendisine yardım etmesini rica ederek, bütün memleketinin emrine amade olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Timur, Sultan Bayezid'e elçi göndererek, Taharten'in kendi emri altına ve topraklarının da himayesine girdiğini, bu yüzden Taharten'e karşı herhangi bir hareketini kabul etmeyeceğini haber etmiştir.

Bayezid, o zamanlar Timur hakkında bilgi sahibi değildi. Dünyada kendi seviyesinde güç sahibi bir hükümdar bulunmadığına inanıyordu. Timur'un bir daha bu tür hayallere kapılmaması için onu arayıp bulacak ve esir edecekti. Timur bunu haber alınca, Bayezid'e bir ders vermek

22. İsmet Miroğlu; *Erzincan, TDVİA*, 11/319.

23. Yurt Ansiklopedisi; *Erzincan Maddesi*, Fasikül 47, s.2601.

*. Tarihi kaynaklarda Mutaharten'in Tatar ya da Uygur kökenli olduğu ifade edilmektedir.

gerektiğine hükmetti. Timur, Bayezid'in cevabını aldıktan sonra Karabağ'dan yola çıkarak Erzincan'a geldi. Buradan Türk topraklarına geçerek Sivas şehrini kuşattı. Padişahın Sivas'taki komutanı O'ndan yardım istedi. Böylece Bayezid, Timur'un kendi topraklarına girdiğini öğrenmiş oldu. Askerlerini toplamaya başladı ve ilk kuvvetlerini, en büyük oğlu Süleyman Çelebi'nin kumandası altında gönderdi. İlerleyen bu kuvvette 200.000 asker bulunmaktaydı. Bayezid de bizzat diğer kuvvetlerin başında hareket etti. Ama Türkler, Sivas'a yardım yetiştirmekte gecikmişlerdi. Çünkü Timur şehre daha önce girmişti. Şehri yağma ettirdikten sonra, çıkışları kapatarak şehirdeki binaların çoğunu yıktırmıştı. Sonra da askerleriyle çekip gitmişti. O gün Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi, 200.000 atlıdan oluşan ordusuyla Sivas kapılarına ulaşmış, ama şehrin harabesiyle karşılaşmıştı. Bayezid bunun üzerine Erzincan'a hücum etti. Taharten'in karısını esir aldı, ama sonra serbest bırakmasını ve kimsenin şehre bir zarar vermemesini emretti. Bayezid ve Timur kış bastırıldığı için başkentlerine geri döndüler. Birbirlerine haberciler gönderdiler, fakat anlaşamadılar.....²⁴ Bu bilgiler bize, Timur ile Beyazıt arasındaki ilk büyük anlaşmazlığın Erzincan ekseninde geliştiğini göstermektedir.

Erzincan, Mutaharten döneminin ardından, 1410 yılında Karakoyunlu hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan 1455 yılında Erzincan'ı Karakoyunlulardan almıştır. Böylece şehirde Akkoyunlu egemenliği başlamıştır. Erzincan, bu tarihten yaklaşık on sekiz yıl sonra vuku bulan Otlukbeli Savaşı'nın (1473) ardından Osmanlıların eline geçmiş, ancak bu hâkimiyet fazla uzun sürmemiştir. 1500-1514 yılları arasında Safevi Devleti egemenliğine giren Erzincan, ancak 1514'te Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi sonrasında tekrar Osmanlıların hâkimiyeti altına girmiştir.

Erzincan, geniş ve verimli bir ovada kurulmuş olup, gerek şehircilik, gerekse tabii güzellikleri yönünden mükemmel bir şehirdir. Bu olumlu özelliklerine karşın, müstahkem bir kalesi bulunmaması nedeniyle doğudan gelebilecek her türlü istilaya açıktır. Bu olumsuz konumu dolayısıyla XVI. yüzyılın ortalarına doğru bölgenin Osmanlılar tarafından fethedilip, yeniden imar ve iskân edilinceye kadar geçen devrede, Erzincan'dan ziyade Kemah'ın ön plâna çıktığı, sancak merkezi olduğu görülmektedir. Esasen coğrafi şartlar itibarıyla büyüyüp gelişmeye pek de müsait olmayan Kemah'ın sancak merkezi yapılmasının en önemli nedeni, doğal kayalıklar üzerinde yükselmiş, zaptı güç, fevkalade müstahkem bir kaleye sahip olmasıdır. Bu nedenle Erzincan, küçük bir sancak merkezi olan Kemah'ın kazası hâline gelmiştir.²⁵ Erzurum eyaletinin idari yapısı hakkında bilgi veren (1609) Ayn Ali Efendi, risalesinde on sancak saymakta olup, ancak bunlar arasında

24. Ruy Gonzales de Clavijo; *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, s. 81-87.

25. İsmet Miroğlu; *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XIV. Dizi-Sa. 8, Ankara 1990, s.18.

Erzincan yoktur. Erzincan, 1620’de Erzurum vilayetine bağlı bir kazadır. Yine 1635 ve 1636 tarihli Bayburt, Erzincan ve Tercan’ı ihtiva eden avarız icmal defterlerinde, bu idari yapının devam ettiği görülmektedir. 1642 tarihli Erzurum Eyaleti mufassal avarız defterinin Defter-i hanehâ-i eyâlet-i Erzurum başlığı altında; Erzurum, Erzincan, Bayburt, Şiryan, Hınıs, İspir, Kelkit, Kemah, Kuzucan, Kiğı, Koğanis, Pasin, Tercan ve Tortum kazaları kayıtlıdır. Birinci Cihan Harbi’ne kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalan şehir, 24 Temmuz 1916-26 Şubat 1918 tarihleri arasında Rus işgali yaşamıştır.²⁶

Ekonomik Hayat

Erzincan Ovası, tarihi dönemlerden beri tarımsal üretimi ile dikkat çekmektedir. Nitekim tarihi kayıtlardan ve seyyahların naklettikleri bilgilerden günümüzde üretilen tarım ürünlerinin birçoğunun geçmişte de üretildiğini öğrenmek mümkündür. Örneğin Clavijo, yöreye yaptığı seyahatinde etrafta başlık bahçelik köyler gördüğünü, bütün ovanın üzüm bağları ve buğday tarlalarıyla dolu olduğunu, adım başı güzel bahçelere, verimli topraklara rastladığını anlatmaktadır.²⁷ Hiç kuşkusuz Clavijo'nun aktardığı bu ve benzeri bilgiler, XV. yüzyılda Erzincan'ın zengin tarımsal çeşitliliği ve üretim bolluğu ile varlıklı bir şehir olduğuna işaret etmesi bakımından anlamlıdır.

Evliya Çelebi ise meşhur seyahatnamesinde tarımsal durumla ilgili şu bilgilere yer vermektedir: “*Buraya kar yağar, fakat üç günden fazla yerde kalmaz. Yaz ve kış sebzesi eksik olmaz. Her çeşit hububatı boldur. Yetmiş çeşit sulu armudu meşhurdur. Hevenk üzümü yenisi çıkıncaya kadar kalır. Zerdalisi, armut kurusu, dut kurusunun beyaz ve sarısı, mor ve siyah dutu meşhurdur. Çarşı ve pazarında dut kurusu sattıkları gibi, yük yük başka yerlere de götürürler. Çeşit çeşit dut pekmezini günlük ve bahar ile terbiye ederler. İçene, taze hayat verir. Mesireleri çoktur. Meyveleri yük hayvanları ile iki günde Erzurum’a götürülür. Erzurum’u meyve ile doyuran bu şehirdir.*”²⁸ Diğer bir seyyahımız Kâtip Çelebi ise Erzincan’da hububat, pamuk, üzüm ve meyvenin bolca yettiğini anlatmaktadır.²⁹

Erzincan halkının tarihi devirlerde ekip-biçme faaliyetlerinin yanında, hayvancılık ve arıcılıkla da uğraştığı görülmektedir.³⁰ Geniş otlak alanlarının varlığı, yörede hayvancılığın gelişmesini kolaylaştırmıştır. Hatta yakın ya da uzak çevreden hayvan otlatmaya gelenler olmuştur. Marko Polo, Erzincan’ın çok büyük bir araziye sahip olduğunu, Tatar ordusunun hayvanlarını burada otlattığını aktarmaktadır. Bununla birlikte Tatarların yıl boyunca

26. İsmet Miroğlu; *Erzincan, TDVİA*, 11/319-320.

27. Ruy Gonzales de Clavijo; *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, s.81.

28. Tevfik Temelkuran / Necati Aktaş; “*Evliya Çelebi Tam Metin Seyahatname*, Cilt I-II s.675.

29. Kâtip Çelebi; *Cihannüma*, s.424. (www.kitabicihannüma.com/dosyalar.asp. Erişim Tarihi:05.12.2012).

30. İsmet Miroğlu; *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s.172.

burada konakladıklarını, kışın atlarını besleyebilmek için güneydeki daha sıcak memleketlere indiklerini yazmaktadır.³¹

Erzincan, tarih boyunca dokumacılık ve maden işlemeciliğinde adından sıkça söz ettirmiştir. Bunu seyahatnamelerde açıkça görmek mümkündür. Örneğin Marko Polo, üretimi çok zor olan değerli kumaşların yanı sıra, zarafetiyle meşhur *bombazin* isimli kumaşın Erzincan'da üretildiğini söyler.³² İbn Battuta da dokuma tezgâhlarında şehrin ismiyle anılan nefis kumaşların dokunduğunu ve bunların çeşitli beldelere ihraç edildiğini anlatır. Ayrıca, şehirdeki madenlerden çıkarılan bakırla kap kacaklar, bakır şamdanlar yapıldığına değinir.³³ Nitekim bugünün Erzincan'da dokumacılık eski önemini kaybetmiş olsa da, bakır işlemeciliği hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Sosyal ve Kültürel Hayat

Seyahatnamelerde Erzincan'ın sosyal, kültürel ve dini yaşamına dair ilginç bilgilere rastlanmaktadır. Ayrıca mutfak kültürüyle ilgili olarak, geniş açıklamalara yer verilmiştir. Örneğin Clavijo, dönemin Erzincan konak kültürünü ve mutfağını şu şekilde tasvir etmektedir: “4 Mayıs günü ikindiye doğru Erzincan'a ulaşmış olduk. Ormanlar, dağlar, tepeler aştığımız için yolculuk zahmetli olmuştu. Erzincan civarında hayli kar vardı. Şehirden bizi karşılamaya gelenler çoktu. Biz, doğrudan ikametgâhımıza gittik. Akşam üzeri buranın valisi bize türlü türlü yemekler, yemişler, şarap ve ekmeğe gönderdi. Ayrıca Pazartesi günü sabahleyin, valinin emriyle muayyen bir miktar para gönderildi ve aynı miktarın bize her gün verileceği bildirildi. Öğle üzeri şehrin valisi atlar göndererek, kendisini ziyaret etmemizi istedi. Yanımızda birçok muhafız vardı. Şehir dışında bir meraya doğru ilerledik. Vali, yüksek olmayan bir sedir üzerinde oturmuştu. Altında ipekten bir şilte vardı. Etrafında eşraftan bir gurup oturuyordu. Birçok asilzade ilerleyip, bizi karşıladı. Vali elini uzattı. Sonra bizi yanı başına oturtarak iltifatlar etti. Sirtında mavi renkli, ipekten, altın sirmalarla işlenmiş bir elbise, başında mücevherli yüksek bir başlık (*serpuş*) vardı. Başlığın tepesinde atkuyruğundan bir sorguç bulunmakta ve bu sorguç ensesine sarkmaktaydı. Bu başlık Timur tarafından icat edilmişti.

Güzel yüzlü bir adam olan vali, yaklaşık kırk yaşındaydı. Evvelâ tâbii olduğumuz Kestelya kralının sıhhatini sordu. Bizi hoşnut kılmak için, gümüş bir kadeh alarak kendi eliyle şarap doldurdu ve bize ayrı ayrı sundu. Bundan sonra kadehi, maiyetinde bulunan zatlara uzattı. Kadehi alan ayağa kalkıyor, sonra diz çökerek bunu iki eli arasında tutuyordu. Kadehi bir eliyle tutmak, valiye karşı bir hürmetsizlik sayılıyordu. Bir zat ancak kendine denk birinin elinden kadehi alabilmekteydi. Validen kadehi iki eliyle alan her zat,

31. Marko Polo; *The Travels of Marko Polo the Venetian*, p. 35.

32. Marko Polo; *The Travels of Marko Polo the Venetian*, p. 34.

33. İbn-i Battuta; *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, s.215.

ayağa kalkıp bir iki adım geri geri gidiyor, bu arada sırtını valiye doğru çevirmemeye dikkat ediyor, sonra diz çöküp kadehtekini içerek ayağa kalkıyor ve ilerleyip sağ dizini yere üç defa değdirmek suretiyle kadehi iade ediyordu. Kadehteki bütün şarabı bir dikişte içip bitirmek âdetti. Vali, huzurunda bulunanların hepsine bu şekilde şarap ikram ettikten sonra, hizmetkârlar sırtında tahta sandıklar taşıyan hayvanları getirdiler. Bu sandıkların içinde, yiyecek şeyler ile seyyar ocaklar bulunuyordu. Hepsi yere indirildikten sonra sofralar kuruldu. Etlar sinilere kondu. Yaklaşık yüz tane kadar tencere çıkarıldı. Bunların hepsi de yuvarlak ve derindi. Bu tencereler bana, süvarilerin giydiği miğferleri hatırlatmıştı. Sinilere konan etlerden başka, tencereler de et ve pirinç ile dolduruldu. Her tabağın görüntüsü başkaydı. Vali ile bizim önümüze konulan sofranın örtüsü ipektendi. Sofralar kurulunca herkes bunların etrafına toplandı. Herkesin et yemek için bir bıçağı ve yemek için bir tahta kaşığı vardı. Valinin yanında onun yediği eti kesecek bir hizmetkâr bulunuyordu. Karşısında oturan iki asilzadeyi, kendisiyle birlikte yemeğe davet etti. Sıra pilava gelince, bunların üçü de tek bir kaşığı kullandılar ve aynı sahadan yediler. Kaşığı sırayla kullanıyorlardı.

Erzincan valisinin bize verdiği ziyafetten sonra, müsaade isteyerek, onu yanındakilerle baş başa bırakıp ikametgâhımıza geçtik. Hava karardıkdan sonra vali bize yemekler gönderdi. Birlikte birçok hizmetli gelerek bize hizmet ettiler. Ertesi salı günü için bir ziyafete davet olunmadıysak bile, ihtiyacımız için tahsis edilen para getirilmişti. Çarşamba günü Vali bizi yemek vaktinde kabul etti. Orta yerinde fiskiye bulunan bir holde ağırlandık. Yanında eşraftan birileri de bulunuyordu. Sazendeler saz çalıyordu. Konak güzeldi ve devletlûya lâıyk bir şekilde, ince bir zevkle döşenmişti. Vali içeri girince bize doğru eğildi. Sonra, kendine yakın oturup, bizimle beraber şarap içeceğini söyledi. Elçilik heyeti içinde bizzat sefir olan ben şarap içmiyordum. Ama yine de bu işret meclisinde bulunacaktım. Bunun için bana şekerli ve güzel kokulu şerbet ile dolu büyük bir sürahi getirdiler. Vali bundan tattıktan sonra, bana verdi. Benden başka herkes şarap içti. Şaraptan sonra bol bol et, çorba ve pilav getirdiler. Et bittikten sonra armut ve üzüm geldi. Tabi bu arada şarap içmeye devam ediliyordu. Kadeh çok büyüktü. Önce vali içiyor, sonra kadehi yanı başında bulunan zata veriyor, o da bir dikişte koskoca kadehi bitiriyordu. Kadehi bir dikişte boşaltmamak terbiyesizlik sayılıyordu. Eşraftan birisi şarap kadehini misafirlere sunma vazifesini üstlenmişti. Valinin kendisi ancak birkaç kadeh içmişti. Ziyafet akşama kadar sürdü. Sonra iki arkadaşım ile ikametgâhımıza geçtik. Valinin adı, Pitalibet'ti.³⁴ Bu bilgiler, Türk mutfak kültürünün geniş bir Avrasya coğrafyasında oldukça benzer özelliklere sahip olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.³⁵

34. Ruy Gonzales de Clavijo; *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, s.77-80.

35. Erdal Akpınar / Nurettin Birol; *XIII. ve XIV. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Deşt-i Kıpçak ve Türkistan'da Mutfak Kültürü*, s. 307-318.

Erzincan, tarihi dönemler itibariyle Anadolu'nun önemli dini merkezlerinden biridir. Nitekim Marko Polo'ya göre 1270'li yıllarda Erzincan, başpiskoposun ikamet ettiği bir şehirdir.³⁶ İspanyol gezgin Clavijo, şehirde Müslümanlar ile Hristiyanların birlikte yaşadığını belirtmiş, Mutaharten dönemini uzun uzun anlatmıştır.³⁷ Evliya Çelebi Seyahatnamesinde ise XVII. yüzyılda Erzincan'daki dini yaşamla ilgili şu ifadelere rastlanmaktadır: *Büyük küçük yetmiş mihrap bulunmaktadır. Yedisi camidir. Ayrıca yedi kadar derviş tekkesi vardır. En meşhuru Hazreti Mevlana Tekkesi olup, içinde her gece Mevlevi ayini yapılır. Mevlânâ evladından Çelebi Efendi dahi tekke içerisinde gömülüdür. Vakfı sağlamdır. Kütüphanesinde Hazreti Mevlana'nın el yazısı ile bir Kur'an-ı Kerim, bir de Mesnevi-i Şerif vardır. Bunların dışında Abdulkadir Geylâni Tekkesi de meşhurdur.*³⁸

---

36. Marko Polo; *The Travels of Marko Polo the Venetian*, s.35.

37. Ruy Gonzales de Clavijo; *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, s.77-82.

38. Tevfik Temelkuran / Necati Aktaş; "Evliya Çelebi Tam Metin Seyahatname" Üçdal Neşriyat, İstanbul 1986,

KAYNAKLAR

- AKPINAR, Erdal / BİROL, Nurettin; "XIII. ve XIV. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Deşt-i Kıpçak ve Türkistan'da Mutfak Kültürü", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2009), (II) 2, 307-318.
- Ali Kemali; *Erzincan*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.
- DARKOT, Besim; *Erzincan*, İA, 4/338-340.
- GÜL, Abdulkadir; "Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme", *History Studies*, Volume 3 / 1 2011, 113-129.
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Baspiskopos>. Erişim Tarihi: 05.12.2012.
- İbn-i Battuta; *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, İlk Türkçe baskı ve çevirmeni Muhammed Şerif Paşa (1907), orijinal ilk baskıyı sadeleştiren Mümin Çevik, Yeni Şafak baskısı için A. Murat Güven, 2005
- KARAKUYU, Mehmet / SARIUSTA, Faruk; "Evliya Çelebiye Göre 17. Yüzyılda Edirne'nin Şehir Coğrafyası ve Kültürel Hayat", *Marmara Coğrafya Dergisi* Sayı: 24, İstanbul 2011, s.124-149.
- Katip Çelebi; *Cihannüma*, s.424. (www.kitabcihannüma.com/dosyalar.asp. Erişim Tarihi: 05.12.2012).
- Marko Polo; *The Travels of Marko Polo the Venetian*, Introduction by John Masefield, London Published, London, 1908
- MİROĞLU, İsmet; *Erzincan*, TDVİA, 11/318-321.
- MİROĞLU, İsmet; *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XIV. Dizi-Sa. 8, Ankara 1990
- OKUMUŞ, Ejder; "Evliya Çelebi Kütahya'da" *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 26, İzmir 2007, s. 83-120.
- ÖZDEMİR, Mustafa; *Refahiye Tarihi Eski Çağlardan Cumhuriyete Kadar*, ISBN:978-975-01742-0-9, İstanbul 2007.
- Ruy Gonzales de Clavijo; *Embassy to Tamerlane, 1403-1406*, İng. Çev. Guy Lee Stragne, London, 1928
- Ruy Gonzales de Clavijo; *Anadolu, Orta Asya ve Timur*, Ses Yayınları, İstanbul, 1993.
- TEMELKURAN, Tefik / AKTAŞ, Necati; *Evliya Çelebi Tam Metin Seyahatname* "Üçdal Neşriyat, İstanbul 1986.
- Tercan Kaymakamlığı, *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, Önder Matbaacılık, Ankara 1998.
- TURAN, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971.
- UMAR, Bilge; *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul, 1993.
- William M. Ramsay; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.
- Williame of Rubruck, *The Journey of Williame of Rubruck to the Eastern Part s of The World, 1253-1255*, Translated from the Latin and Edited by W. W. Rockhill, London, 1900.
- YILDIRIM, İsmail; *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)*, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara 2001.
- Yurt Ansiklopedisi; *Erzincan Maddesi*, Fasikül 47.

Nilüfer ZONTUL AKTAŞ

BİRİKTİRMELİYDİN

*K'alemler birikmeliydi yavrucuğum
Tüketmeden birikmeliydi
Önce ruhunda...*

*Papatyanın kirpikleri
Toprağın kokusu
Yağmurun sesi gizlenmeliydi
Göğüs kafesinde...*

*Nice özelemler yazmalıydı yüreğın
Kalemlere sormadan...*

*Bir bebek kokusu
Anaların gözyaşı bestesine dokunmuş şiirler
Yazmalıydı... Kalemler biriktirirken
Kul hakkından korkan Bakkal Mehmet Ali Dayı'yı
Alnının terini koluyla silen Osman Dede'yi
Gül kızın yalın ayaklarını
Elma yanağına değmiş hayâyı
Yazmalıydı önce ruhundaki k'alem!*

*Kaneviçe işlediğın vakitleri
Etaminleri...
Kerpiç kireç kokulu evler
Gelmeliydi... Gözünün önüne
Kokmalıydı burnunda değil yüreğinde
Asmadan topladığın üzümde kara gözlü yarin*

*Dağlardan inen meleşen kuzular
Mis gibi ot kokusu sonra bahar kokusu
Sonra dünyayı imar etmesini düşlediğın çocuklar
Biriktirmeliydin...
Rabb'in kelâmı çoğalmalıydı özünde*

*Kılı kırk yaran okuduğın zerrelere
Akardı mürekkep akardı işte
Sulardı âlemi...*

*Durur mu idi birikmiş kalem
Âlemden sır alıp ucunu dayadıkça*

UMUT

*Ummadık umutlar birikti şimdi ummana
Kayıklar batmadı gece yarısı
Gece uçan kuşlar da gördüm sevinçle ...*

*Fırtınanın kollarından uçtu bu gül
Ayuçlarıma ...*

*Düştüğüm yaranın izi annemi hatırlattı
Ummadık umutlarla bir kız doğdu bugün
Yanağında gamze
Akarsa gözyaşını toplansın diye
Minicik kuyular da saklar Yusufı
Ve yıkar minicik damlalar büyümüş kızları...*

*Ummadık umutlar birikti şimdi ummana
Kanat taşıyan nice insanla...*

TALİHSİZ Mİ İDİ SİYAH

*Suya takılmış gözleri
Yeşil
Mor bir zambak büyür içinde...*

*Göğe takılmış gözleri
Mavi
Yüreğin çevresinde kelebekler...*

*Ufka takılmış gözleri
Elâ
Umudun kalbiyle gelir geceler...*

*Kara sonra ...
Renk sorgulandıkça kara
Ve ah insanlar
Takıldıkça kararıyor gözlerim
Gözleri...
Talihsiz mi idi siyah?*

.....

TÜRK SİNEMASINDA MİLLÎ SİNEMA AKIMINI BAŞLATAN YÖNETMEN: YÜCEL ÇAKMAKLI

Dr. Ahmet Salih DİRİKLİK

Türk sinemasına 51 yıl hizmet verdikten sonra 23. Ağustos.2009 yılında vefat eden Yücel Çakmaklı, "fikri açılımı ile Türk sinemasında ses getiren yönetmenler" şeklinde bir sıralama yapıldığında, mutlaka ilk 5'e giren isimler arasında yer alan bir yönetmendi.

Yücel Çakmaklı, 70'li yılların tartışmalı ortamında sinemamıza damgasını vuran iki temel teorik çalışmadan biri olan Milli Sinema'nın hem fikir babası, hem de o dönemdeki en önemli uygulayıcısıydı. Onun kuramsallaştırdığı Milli Sinema fikrini destekleyen gençlerin kurduğu MTTB Sinema Kulübü'nü manen desteklemiş, orada sinema ile ilgilenen gençler yetişmesine yardımcı olmuş, bu kulübün düzenlediği pek çok açık oturum, konferans, seminer ve gala çalışmalarına ön ayak olmuştu.

Yücel Çakmaklı, 1959 yılında Yeni İstanbul gazetesinde yazılar yazarak başladığı sanat hayatını sinemada reji asistanı şeklinde devam ettirmişti. Herkesin beyaz perdede olumlu eserler beklediği zor bir dönemde, birkaç arkadaşı ile birlikte film şirketi kurarak elini bizzat taşın altına koymuştu. Uzun yıllar süren sinema hayatında eriştiği tüm şöhrete, unvana ve piyasadaki etkinliğine rağmen örnek kişiliğini ve olgun görüntüsünü zedeleyecek hiçbir ters harekette bulunmamış, adı hiç bir skandal habere ve piyasa dedikodusuna karışmamış, örnek kabul edilecek bir sinemacıydı. Gerçekleştirdiği eserlerde sadece klasik yerli film anlatımını kullanmış olsa da, işlediği konuların ilginçliği ve çektiği senaryoların toplum yapısı ile barışık manevi atmosferi, daima ses getiren eserlere imza atmasını sağlamıştı.

Yücel Çakmaklı sadece sinemada değil, ekranlarda da öncü çalışmalarda bulunmuş bir yönetmendi. TRT'nin yayınlarında yabancı dizileri dolgu malzemesi olarak kullanıldığı 70'li, 80'li yıllarda peş peşe ilginç diziler çekerek TV seyircisini yerli yapım izlemeye alıştırmıştı. Ayrıca, astronomik bütçeli ilk TV dizisi sayılabilecek olan Osmancık/Kuruluş'u çekerek beyazcamda yeni bir çığır açmıştı.

1937 yılında Afyon-Bolvadin'de doğan Yücel Çakmaklı, Afyon Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul'a gelip, İ.Ü. İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü'ne devam eder. Bu arada amatör olarak, o dönemin önemli gazetelerinden biri olan Yeni İstanbul'da haftalık filmler üzerine sinema yazıları yazar. Askerliğini yedek subay olarak Artvin'de yapıp geri dönünce, aynı gazetedede kadrolu olarak çalışmaya başlar. Yazdığı yazılar Yeşilçam'da ilgiyle takip edildiği için, röportaj için film şirketlerine gidip gelirken kendisine yö-

netmen asistanlığı yapması teklif edilir. Böylece 1963 yılından itibaren önce Dr. Arşavir Alyanak, sonra da Aram Gülyüz, Mehmet Dinler, Osman Seden, Orhan Aksoy gibi yönetmenlerin çektiği 50'ye yakın filmde reji asistanı olarak çalışır.

Yaptığı film kritiklerinde sinema yazarlığına getirdiği değişik boyut ile dikkat çeker. Türk sinemasında fikri meselelerin yansıtılması gerektiği görüşünü benimseyen "*Toplumsal Gerçekçi*" akımın art arda eserler verdiği bu dönemdeki yazılarında, sinemamızın millileşmesi gerektiği görüşünü açıkça ifade etmeye başlar. Yeni İstanbul Gazetesi'nin yanı sıra Düşünen Adam Dergisi ile haftalık Yeni İstiklal Gazetesi'nde de yerli ve yabancı film kritikleri yazarken, ara sıra yönetmen Dr. Arşavir Alyanak'ın yanında reji asistanlığı görevini de üstlenir.

Yine ara sıra yazılar yazdığı Tohum Dergisi'nin Ağustos '64 tarihli 11. sayısına yazdığı bir yazı, taşıdığı yeni muhteva ile hemen dikkat çeker. Onun fikir babası olduğu Milli Sinema teorisinden derli toplu bahseden, zaten başlığı da "*Milli Sinema İhtiyacı*" olan bu yazının önemli bölümü şöyledir:

"... Filmlerimizin büyük kısmı, sinemayı sadece bir ticaret vasıtası telakki eden tüccar prodüktör ve rejisörlerin yaptıkları, uydurma Amerikan filmlerinin taklidi veya piyasa romanlarından aktarılmış bayağı komediler, ağdalı melodramlardır. (...) Türk sineması ancak köylüsü ve şehirlisi ile, manevi kıymetleri maddeden üstün tutan Müslüman Türk halkının inançları, milli karakterleri, gelenekleri ile yoğrulmuş, Anadolu gerçeklerini yansıtan filmler vererek Milli Sinema hüviyetine kavuşabilecektir."

Hemen fark edildiği gibi, "Müslüman Türk halkı" ifadesi, sinema terminolojisine ilk defa bu yazı ile girmiş olur. Bu cümleler aynı zamanda, Yücel Çakmaklı'nın ilerki yazılarında sık sık tekrarlayacağı ve çok sonraları bir akım olarak Türk sinema tarihindeki yerini alacak olan "Milli Sinema" kavramının da düzgün biçimde ifade edilmiş ilk tarifidir.

Yeşilçam'daki asistanlık görevine daha çok zaman ayırmaya başlayan Yücel Çakmaklı, geliştirdiği bu teorik düşüncenin yanı sıra, Aram Gülyüz, Mehmet Dinler, Osman Seden ve Orhan Aksoy gibi yönetmenlerin yanında çalışarak, pratik sinemacılık hayatına hazırlanır. Bu arada hem Sinematek Derneği'ndeki gösterileri takip eder, hem de İstanbul Üniversitesi Rehberlik Derneği'ne bağlı olarak 1964 yılında kurulan Üniversite Film Kulübü'ne üye olur. Sinematek alternatifi bir yapıda olan Üniversite Film Kulübü, başta Erol Güngör olmak üzere, İ.Ü. ve İ.T.Ü'de görev yapan milliyetçi-muhafazakâr asistanlarca kurulmuştur.

1968 yılının Mayıs ayında sessiz sedasız kurulan Elif Film Kolektif Şirketi, Türk sinemasında milli görüşün temsili yönünde önemli bir odak noktası olacaktır. Yücel Çakmaklı, Ergun Bayık ve Ali Osman Emirosmanoğlu tarafından kurulan Elif Film, İslami duyarlılığa sahip kişilerin kurduğu ilk (ve uzun yıllar boyunca da tek) film şirketi sayılır. Elif Film Şirketi'nin ilk

pratik uygulaması, 1969 yılının Mart ayına rastlayan Hac mevsiminde gerçekleştirilen "Kâbe Yollarında" adıyla siyah-beyaz bir belgesel film olur. Suudi yönetiminden alınan özel izinle hac zamanı bizzat Hicaz bölgesine gidilerek çekilen film 10.Ağustos.1969 tarihinde Kayseri'den başlamak üzere bütün Türkiye'de gösterilir ve büyük ilgi uyandırır. Daha önce benzer filmler Mısır'dan ithal edilerek gösterilmiş olmasına rağmen, Türk seyircisi ilk defa yerli bir yapımda Mukaddes Mekânları bütün canlılığıyla karşısında görür.

Kâbe Yollarında filminin vizyona girişi, Elif Film'in genişletilmesi yönünde önemli bir adım olur. Sinemanın önemini ilk defa canlı bir örnekle gören insanların ısrarlarıyla şirkete yeni ortaklar alınır ve Elif Film, yedi kişilik Komandit bir şirkete dönüştürülür.

1970 yılına mali imkânlarını az-çok genişletmiş şekilde giren Elif Film, konulu film dalında vereceği ilk eserin Necip Fazıl Kısakürek imzası taşınmasını ister. Ancak, Erenköy'deki evinde varılan anlaşma sonucunda Üstad'ın özel siparişi üzerine yazdığı Tarkistan adlı senaryo, kırılan putlar, köleleşen insanlar gibi belli çağrışımlar meydana getiren sahneleri sebebiyle Elif Film tarafından çekilebilir bulunmaz. Ne de olsa o dönem, sansürün bu tür ciddi konulara karşı en acımasız olduğu yıllardır. Bunun üzerine, Şule Yüksel Şenler tarafından yazılan "Huzur Sokağı" adlı romanın "Birleşen Yollar" ismiyle çekilmesine karar verilir. Senaryosu Bülent Oran tarafından uyarlanan ve başrollerinde Türkan Şoray, İzzet Günay, Semih Serger, Funda Postacı ile Salih Güney'in oynadığı bu ilk konulu filmin çekimi, 1970 yılının sonbaharında bitirilir. Ancak şirketin önünde, Türkan Şoray'ı filmin başrolünde oynamak için ikna etmek kadar zor bir merhale daha vardır: Filmi iyi bir sinema kuşağında vizyona sokabilmek. Birleşen Yollar filmi, önce Ankara'da ve Beyoğlu Emek Sineması'nda yapılan özel galaların sağladığı prestij, sonra da başrolde Türkan Şoray'ın oynaması hatırına, 22 Şubat 1971 tarihinde İstanbul'daki 12 sinemada birden vizyona girer. Filmciler arasında *Birinci Ayak* diye anılan bu sinemalar, İstanbul'un en iyi salonlarıdır.

Birleşen Yollar, içerdiği çok değişik mesaja rağmen filmin gayrimüslim, kozmopolit, sosyetik ya da elit, her türlü zümre tarafından yoğun bir ilgiyle izlenir. Çünkü film, uzun zamandan beri sözü edilen Milli Sinema düşüncesinin eli yüzü düzgün ilk örneği olmanın yanı sıra, Türk sinemasında ilk defa bir bayan oyuncunun, hem de Türkan Şoray gibi o sıralar şöhretin doruğunda olan bir oyuncunun beyaz perdede "*tam tesettürlü*" gösterilmesi yönüyle de seyircinin ilgisini çekmiştir.

Modern bir ailenin kızı olan Feyza (Türkan Şoray) ile, fakir ama dine bağlı bir üniversiteli genç olan Bilal'in (İzzet Günay) önceleri sevgi şeklinde başlayan alâkalarının giderek manevi bir etki biçimine dönüşmesi, ailevi sebeplerle her ikisinin de başka kişilerle evlenmesi, mutsuz olan Feyza'nın, babaannesinin ve okuduğu kitapların etkisiyle maneviyata yönelik teset-

türe bürünmesi, kocası öldükten sonra kızını da dinine bağlı bir genç kız olarak büyütmesi, Birleşen Yollar filminin temel konusunu teşkil eder.

Yücel Çakmaklı, Bizim Anadolu Gazetesi'nin kendisi ile yaptığı uzun röportaja verdiği bazı cevaplarda, o günlerde sinema piyasasında yaşanan zor koşullarla ilgili önemli ipuçları verir:

" Birleşen Yollar filminin senaryosunu hazırlarken gayemiz, sinemanın en büyük özelliği olan eğiticilik unsurunun ağır bastığı, milli, ahlaki değerlerimizi, örf ve adetlerimizi yansıtacak, seyirciyi eğlendirirken, aynı zamanda onu eğitici özellikler taşıyacak bir senaryo olmasıydı. (...) Ülkemizde her yıl çekilen çok sayıdaki filmlerin mahdut sayıdaki sinema salonlarında gösterilebilmesi, o filmde rol alan sanatçıların starlık derecelerine bağlıydı. Onun için Feyza rolünü Türkan Şoray'a teklif ettik. Zamanının çok az olmasına rağmen, senaryoyu beğendiğinden, oynamayı kabul etti. (...) Filmi sansüre gönderdiğimizde, beş kişilik sansür kurulu film üzerinde uzun süre tartıştı. Sonunda üçte iki ekseriyetle gösterim izni verildi. İki üyenin muhalefet sebebi, sansür yönetmeliğinin 7/4. maddesi kapsamına giren 'din propagandası yapmak' idi. (...) Filme gösterecek salon bulma problemini halletmek için de, Emek Sineması'nda sinema sahiplerine, işletmecilere ve basına özel bir gösteri yaptık. Bu özel gösteride film beğenildi ve Birleşen Yollar filmi böylece halkın karşısına çıkma imkânı buldu. (...) Film, sekiz aylık bilançoya göre, bu sezon vizyona giren yüze yakın renkli film içinde en çok hasılat getiren beş film arasına girmiştir. Bu başarısı ile de, piyasada 'iş unsuru' denilen hususlara sıkı sıkıya bağlı kalmamakla da filmlerin yapılabileceğini ispatlamış oldu."

(Salih Gökmen /Bizim Anadolu Gazetesi, 11. ve 18.Eylül.1971 tarihli sinema sayfaları)

İlk filminin yoğun ilgi görmesiyle büyük moral bulan Elif Film, ikinci konulu eserin oluşturulmasında mutlaka Necip Fazıl Kısakürek'ten yararlanmak ister. Üstadın "Senaryo Romanlarım" adlı kitabında yer alan "*Deprem*" adlı hikâyeden yola çıkılarak, bir senaryo yazdırılması kararlaştırılır. Piyasanın hızlı senaristlerinden olan Burhan Bolan filmin hikâyesini hazırlarken, Bülent Oran da senaryo diyaloglarını yazar.

Çile adlı projenin çekimleri, Türkan Şoray'ın tarihlerinin dolu olması sebebiyle, ancak 1972 Ocak ayı sonunda başlar. Yücel Çakmaklı, başrolerinde Türkan Şoray, Ediz Hun, Lale Belkıs ve Elif Sönmez'in oynadığı bu filmin sezon bitmeden gösterime girebilmesi için yoğun bir çaba harcar. Filmin prodüktörlüğünü, şirketin en büyük hissedarı Ali Osman Emirosmanoğlu askere gittiği için, diğer ortak Mahmut Kış üstlenmiştir.

3.Nisan Pazartesi gününden itibaren İstanbul sinemalarında gösterilecek olan Çile, seyirci önündeki ilk imtihanını bu tarihten bir gün önce verir. MTTB Sinema Kulübü tarafından düzenlenen ve Çemberlitaş Şafak Sineması'nda yapılan galaya Türkan Şoray dışında birçok oyuncu ve teknik eleman

katılır. Ancak Çile, Birleşen Yollar filminin performansına ulaşamaması sebebiyle basında çok fazla yankı bulan bir yapım olmaz.

Elif Film, Çile'den sonraki üçüncü konulu filmini çekmek için uzun süre beklemez. 1972 yazında çekimine başlanan ve başrollerinde Hülya Koçyiğit, Ediz Hun, Yalçın Gülhan ve Hulusi Kentmen'in oynadığı Zehra, Aralık ayı içinde İstanbul'da vizyona girer. Yine Necip Fazıl Kısakürek'in Senaryo Romanlarım adlı kitabındaki "Sen Beni Ölümden Döndürdün" adlı hikâyeden yola çıkılarak hazırlanan film, iyi düşünülmüş bir konu ve ustaca yerleştirilmiş mesajlarla Elif Film ve Yücel Çakmaklı filmografisine yeni bir soluk katar. Zehra, önceki filmlere göre daha dengeli, daha sembolleşmiş bir anlatım deneyen, mizansenleri yerli yerine oturmuş bir eser olarak göz doldurur. Konu ise, o zamanki klasik temalardan biri olan "kötü yeniye karşı, eski iyinin tercihi" mesajı, yani şehirdeki yabancılaşmaya karşı köy hayatı ve köylülerin bozulmamış saflığıdır. (Zehra, o yıl Adana'da yapılacak olan 4. Altın Koza Film Festivali'nde Hülya Koçyiğit'e "En İyi Kadın Oyuncu" ödülü kazandıracaktır.)

İbrahim Müridoğlu, 30.Aralık tarihli Bizim Anadolu Gazetesi'nde Zehra filmini ele alarak şöyle değerlendirir:

"...Batı sineması kendi toplumunun bunalımlarını filmlerinde yansıtmıştı. İşte, Yücel Çakmaklı'nın son filmi olan Zehra da böyle bir konu üzerine kurulu. Zehra'da, yönetmenin sinema dilinin de olgunlaştığını görüyoruz. (...) Batı kültürü ile yetişen ve milli duyguları, gürültülü şehir hayatının seyri içinde kaybolmaya başlayan bir genç kızın hayat seyrini değiştiren basit macerası verilirken, toplumumuz içinde bu genç kız durumunda olan nice gençlere hitap etmeyi başarabilmiş değerli yönetmenimiz Yücel Çakmaklı.. "

Yücel Çakmaklı milli sinema görüşüne uygun eserler vermeye devam ederken, bir yandan da gençlerin sinema üzerine yazılar yazmasını, senaryo çalışmaları yapmasını teşvik eder. Bu konuda kendisinin en büyük yardımcısı, Çağaloğlu'ndaki Milli Türk Talebe Birliği'ne bağlı olarak kurulan MTTB Sinema Kulübü olur. Bu kulüpte film gösterileri ve sinema üzerine seminerler de düzenlenmektedir.

10.Mart.1973 günü MTTB Sinema Kulübü'nün Çağaloğlu'ndaki gösteri salonunda yapılan ünlü "Milli Sinema Açık Oturumu"na elbette Yücel Çakmaklı da konuşmacı olarak katılır ve şunları söyler:

" Benim Milli Sinema tarifimde bir Türk toplumunun gerçekleri var, bir de bu gerçeklere belirli bir dünya görüşü açısı içinden yaklaşarak onları aksettirme var. (...) Yani örneklerle meseleye açıklık getirmek istersek, ... benim anladığım ve tarifini verdiğim Milli Sinema anlayışı ölçüsüyle baktığımız zaman Halit Bey'in filmlerinden, ben mesela Fatma Bacı'ya bir öncülük veririm... Bir Türke Gönül Verdim filmini de gösterebilirim. Harem'de Dört Kadın filmini ise, benim anladığım şekilde bir Milli Sinema ürünü saymam."

1973 yazında çekilen ve Yücel Çakmaklı'nın 4. sinema filmi olan Oğlum Osman'ın özel gösterimi, 23.Mart Cumartesi günü MTTB sinema salonunda yapılır. Senaryosu, Raif Cilasun'un eserinden faydalanılarak Bülent Oran'a yazdırılan filmin konusu kısaca şöyledir:

Müslüman bir ailenin tek oğlu olarak Almanya'ya tahsile gönderilen Osman (Aytaç Arman), oradan bütün manevi değerlerini kaybetmiş olarak geri döner. Mütesettir sözlüsüne (Fatma Belgen) yüz vermediği gibi, isminden de utanır ve arkadaşları arasında adını Kaya olarak değiştirir. Bu yüzden babası (Nuri Altınok) ile sürekli çatışınca tekrar Almanya'ya döner. Orada bir Alman kızla nişanlanır. Bu ailenin yanında kalırken, televizyonda dinler tarihiyle ilgili bir film seyrederek. Film sonrasında Alman babanın İslamiyet hakkında sorduğu soruları cevaplayamayan Osman, aniden ruhi bunalım içine girer. Rüyasında gördüğü sakallı bir ihtiyar ile adaşı Osman Gazi'nin "*Osman, kendine dön*" şeklindeki uyarılarından etkilenecek Hicaz'a giden Osman, oradan dini bütün bir hacı olarak Türkiye'ye geri döner.

Seviye olarak, o zamanlar piyasada bol bol çekilen dini filmlerden pek farklı olmayan Oğlum Osman'da, gerek Peygamberler Tarihi, Ben Hur, On Emir gibi batı kaynaklı filmlerden, gerekse İslamiyetin Doğuşu adlı Mısır filminden alınma pek çok görüntüye yer verilir. Ama seyirciye olumlu mesaj sunma gayreti ve temel dini kural hatalarına düşülmemiş olması, filmin takdire değer yönü olur. Zaten film de gerek Anadolu'da, gerekse büyük şehirlerde seyircinin yoğun ilgisi ile karşılaşır.

Yücel Çakmaklı, adını o günlerin star ismi Orhan Gencebay'ın yeni kasetinden alan Ben Doğarken Ölmüşüm adlı filmi 1973 yılı Aralık ayı içinde çeker ve stüdyo çalışmaları hızla bitirerek 28.Ocak.1974 tarihinde İstanbul sinemalarında vizyona sokar. Erman Film Şirketi adına hazırlanan bu yapım, arabesk müziği toplumumuza kazandıran Gencebay üzerine kurulu, tipik bir "şarkı-türkü" filmidir. Daha sonra yine Erman Film adına çekeceği "Garip Kuş" ile en aykırı iki yapımdan biri olan Ben Doğarken Ölmüşüm, o dönemin en tutulan şarkılarına yer verdiği için sezonun iyi iş yapan filmleri arasına girer.

1974 yılını yoğun bir çalışma temposu içinde geçirecek olan Yücel Çakmaklı, Şubat ayı başında Elif Film adına çekeceği yeni bir filmin çekimlerine başlar. Hülya Koçyiğit, Murat Soydan, Kenan Pars ve Muazzez Kurdoğlu'nun başrollerde oynadığı Diriliş adlı bu filmin senaryosu, yine Necip Fazıl Kısakürek'in kısa bir hikâyesinden esinlenerek ve yine Bülent Oran tarafından hazırlanmıştı. Hızlı bir çalışmayla bitirilen bu filmin galası da MTTB'nin sinema salonunda yapılır. 2.Nisan Salı günü düzenlenen ve filmin oyuncularından Hülya Koçyiğit ile Muazzez Kurdoğlu'nun katıldığı galaya senarist Bülent Oran, kameraman Manasi Filmeridis, reji asistanı Atilla Gökborü ve yönetmen Yücel Çakmaklı da iştirak eder. Morfin ve kumarın insan hayatını altüst eden yönlerini sergilemeyi amaçlayan konusu sebebiyle Yeşi-

lay Teşkilatı filmle ilgilenir ve galaya katılan sanatçılara birer plaket armağan eder.

Kumar ve uyuşturucu müptelası olan kocasını (M. Soydan) bu alışkanlıklardan vazgeçirmek için mücadele eden bir kadının (Hülya Koçyiğit) açmazlarını anlatan filmin sinemasal anlatımı, son iki filmler kıyaslandığında, oldukça eli yüzü düzgün kabul edilebilir. Diğer filmlerde ele alınan "bozulmuş sosyetik çevre" teması, yeni filmde yerini uyuşturucu müptelalarına bırakmıştır.

Galadan bir hafta sonra MTTB Sinema Kulübü'nde yapılan özel bir toplantıda konu seçim kriterleri sorgulanan Yücel Çakmaklı, bu yöndeki soruya şöyle cevap verecektir:

"Milli Sinema, Türk halkının yaşayışını yansıtan, onun bugünkü yaşayış tarzına, düşüncesine, inancına ters düşmeyen filmlerdir. Ben Türk sinemasında milli anlayışta da filmler yapılabileceğini ispatlamak için bu tür filmler yapıyorum."

Yücel Çakmaklı böyle söylese de, 4.Kasım tarihinden itibaren İstanbul sinemalarında oynamaya başlayacak olan film, ticari açıdan çok kötü bir performans gösterecektir.

18.Mayıs 1974 Cumartesi günü "60. Yılında Türk Sineması" adlı açık oturuma yönetmen Osman Seden ve senarist Bülent Oran ile birlikte katılan Yücel Çakmaklı, birkaç gün sonra Kızım Ayşe adlı yeni filminin çekimlerine başlar. Oğlum Osman adlı filmin ilgi çekmesi üzerine aynı mesajın değişik bir çevrede ele alınmasından oluşan Kızım Ayşe, Elif Film ve Erman Film Şirketleri adına ortak çekilmiş bir yapımdır. Eylül ayı ortalarında vizyona giren film, teknik olarak daha sağlam olmasına rağmen, nedense seyirciden Oğlum Osman'da olduğu gibi yoğun ilgi görmez.

Doktor bulunamaması sebebiyle kocasını kaybeden bir annenin, kızını okutup doktor yapmak istemesi ana fikrinden yola çıkılarak hazırlanan Kızım Ayşe'de, pek çok yan öge işlenir. Sonradan zengin olan kişilerin dejenerasyonu, modern hayata özenen gençlerin uğradığı manevi değer kaybı, sosyetik bir yaşamın içine giren genç bir kızın kendi annesinden utanmaya başlaması, gençlerde moda özentisiyle başlayan taklitçiliğin uyuşturucu kullanımına ve cinsel tacize kadar varışı, filmde işlenen belli başlı yan konular olur.

Gösteri programında Türk filmlerine pek yer vermeyen Sinematek Derneği, 18.-25.Eylül tarihleri arasında Arkadaş (Yılmaz Güney), Kızım Ayşe (Yücel Çakmaklı), Yatık Emine (Ömer Kavur) ve Bedrana (Süreyya Duru) adlı filmleri gösterir. 27.-28.Eylül 1974 tarihlerinde, bu dört film üzerine Onat Kutlar, Bekir Yıldız, Burhan Şenatlar, Timur Erdemli ve Mehmet Akyol'un katıldığı bir eleştiri toplantısı düzenlenir. Bu dört yönetmenle yapılmış röportajların Mart 75'te Sinematek Derneği tarafından bir kitap olarak yayınlanması ise işin en ilginç yanı olur. Milli Sinema açısından bu kitabın

en önemli özelliği, yapılan röportajda kendisine yöneltilen tuzak dolu, hatta yer yer mantıksız sorulara Yücel Çakmaklı'nın çok yerinde, tutarlı ve tavizsiz cevaplar vermesidir:

"1973 sezonu başında bir dini filmler modası başlamıştı. İşletmeciler, en iyisini, en doğrusunu sen yaparsın, bari bir Rabia veya Hz. Ömer yap diye haber gönderiyorlardı. Ben, bugünkü teknik imkânlarımız ve maddi şartlarımızla İslam büyüklerinin hayatını ele almanın doğru olmayacağı kanısında idim. Eskiden beri düşündüğüm bir film için müsait bir atmosfer olduğunu gördüm: Oğlum Osman... Sinemacılardan birisi, Oğlum Osman filmine seks filmi seyircisi geldiği gibi, kadın filmlerinin seyircisi de geldi, köylerden traktörlerle gelenler oldu, dedi. (...) Benim için bu hasılat önemli değil aslında. Ben bir prodüktör olarak filmlerimi çok pahalıya çıkardığımı söylemiyorum. Bana intikal eden kazanç, ancak filmlerimi kurtaracak kadar oluyor. Ama halkla temas kurabilmiş olmam çok daha önemli.. (...) Asr-ı Saadet'ten Haçlı Seferleri'ne kadar (Ortaçağ'da) ilimde parlak bir devir yaşanır. Bu, İslam Medeniyeti'nin bir eseridir. Sonra, Haçlı Seferleri'nin bu medeniyeti Avrupa'ya taşıması sonucunda Batı, bu temeller üzerine Rönesans'ı kurmuştur. Bu sebeple bilim ve teknoloji batı medeniyetine mal edilemez. Medeniyetin müşterek malıdır ve İslam Medeniyeti'nin bunda büyük katkısı vardır. (...) İslam ülkelerinin geri kalış sebebi, ... birtakım kimselerin bazı dini emirleri yanlış yorumlayıp, halka yanlış iletmeleri ve dinin, dünyaya ait dinamik potansiyel gücünü görememeleridir... Aslında dinimizin asırlarca önce koyduğu, ileriye dönük ve her çağa uygulanabilir hükümleri gerçekten tatbik edilebilseydik, bugün artık batılılaşalım mı veya ne dereceye kadar batılılaşalım gibi sorulara lüzum kalmayacaktı. (...) Allah'ın varlığı üzerine bir film yapmayı çok isterdim. 'Yaradılış Hikmetleri' diye bir dokümanter film. Bugün tabiatdaki hayvanların, bitkilerin, Allah'ın varlığına birer delil olduğunu Kur'an-ı Kerim'den hareketle göstermek isterdim. Her canlı, Allah'a şükran borcunu öder, Allah'ı zikreder. (...) Akıl, Allah'ın insanlara verdiği en büyük nimettir. Ama bir yerde o da kalır. Aklın çözemediği yerde imana başvurulur. En büyük bilim adamlarının, en büyük dindar olması gerektiği kanaatindeyim. (...) Ben ahlakın üretim ilişkilerine göre değişmesi gerektiği görüşünde değilim. Gelenek ve görenekler Türk toplumunda köklerini İslamiyet'ten almışlardır. Daha sonra eski geleneklerini, İslamiyet'le çatıştığı ölçüde bırakmışlardır. (...) İslam anlayışı her şeyden önce bir vicdan meselesidir. İnsan yaptığı işlerden, çevresindekilerden önce Allah'a sorumlu olduğuna inanır. Çağın icabıdır diye her şeyi mubah görmek kötü bir alışkanlıktır. (...) Genel anlamda bugün, sanayi çağında artık tesettürün uygulanamayacağı söylenemez. Nitekim uygulanabildiği görülmektedir. Sadece şu olabilir: Her kişi, kendi din ve dünya görüşü nispetinde bu ahlaki hükümlere belirli derecelerde uyabilir ve bu da kişiyi en çok, kendi ile Allah arasındaki bir ceza sistemi ile karşı karşıya bırakabilir. Yani meseleyi öz ve biçim diye kesin bir

şekilde ayırmak mümkün değildir. Dini kaidelerde biçim, ne kadar tersi iddia edilirse edilsin, çok az istisnalar dışında, özün yansımasıdır. (...) Biliyorsunuz, kapitalizm de, sosyalizm de batı düşüncesinin ürünüdür. Batıda doğan kapitalizm bir tezdi ve buna antitez olarak sosyalizm çıktı. İslamiyet, İslam kültürü özünde bu sorunu halletmiştir. Özellikle Türk'lerin İslamiyeti uygulayışı ve Osmanlı düzeni, madde ile mananın en iyi terkiibinden doğmuştur. Toprak nizamı, ekonomik sistem, cemiyet nizamı vs. bir senteze dayalıydı. Bunun için, batı toplumu için söz konusu olan kapitalizm-sosyalizm tartışması, bizim için aynı ölçüde geçerli değildir. Kapitalizme antitez olarak toplumumuzda, insanımızda var olan geleneksel değerlere dönüş yetecektir. Bu arada, sosyalizmle bazı noktalarda buluşmamız normaldir ve olağandır. İslam'ın geleneksel kaynaklarına dönüşte Sosyalizm, Batı kültürünün bir ürünü olduğu için, ona karşıyım. Muhtevası ile bir yerde görüş birliği aranabilir... Çünkü İslam dini salt inanca bağlı bir din değil. Sosyal arayışı, ekonomik meseleleri, devlet idaresini de içine alan bir bütündür. (Sizin bahsettiğiniz şekilde, Mısır, Cezayir, Suriye vs. gibi) Arap ülkelerinde uygulanmaya çalışılan İslami Sosyalizm sistemi ise, İslam'ın bu ekonomik, sosyal hükümlerinin çağın nasıl uygulanabileceği üzerine bir araştırmaya, incelemeye girmemek için hazır bir sisteme, Sosyalizm'e el atmaktan, yani bir tarz hazıra konma durumundan başka bir şey değil. Nitekim sonunda ortaya çıkan sistem ne gerçek Sosyalizm, ne gerçek İslamiyet olabiliyor."

Elif Film şirketinin önceleri isminin "Yabancı" olması düşünülen Memleketim filmi, konusu icabı bazı sahneleri Almanya, Yugoslavya, Macaristan ve Avusturya'da çekilmesi gereken pahalı bir projedir. Başrollerinde Filiz Akın, Tarık Akan ve Cemil Şahbaz'ın oynadığı bu filmin çekimlerine 12.Kasım.1974 tarihinde başlanır. Memleketim, gerçekten de hem çekimi zor, hem de maliyet yüksek bir film olur ve ancak 1975 Ocak ayı sonunda tamamlanabilir.

Filmin gala hazırlığı sürerken, Ortadoğu Gazetesi sinema sayfasının 12. ve 13.Şubat 1975 tarihli nüshalarında, Yücel Çakmaklı ile yapılan uzun bir röportaj yayınlanır. Burada ünlü yönetmen son filmi hakkında şu bilgileri verir:

" Kendi açımdan Memleketim filminin diğer filmlerime oranla daha fazla bir muhteva ve anlatım kaygısı taşıdığını belirtmeliyim. Memleketim, şimdiye kadar esaslı bir şekilde ele alınmamış yeni bir mesele aksettiriyor seyirciye: "Kültür ikiliği ve bunun sonucu olarak yabancılaşma meselesi".. Bugünkü buhranlarımızın temelinde yerli kültürle yabancı kültür çatışması olduğunu ve neticede bu yabancılaşmanın ortaya çıkardığı dramatik olayları göstermekti gayem. Daha yerinde bir deyimle, bizim toplumumuz için milli kültürün vazgeçilmez olduğunu göstermek."

Memleketim filminin galası, 14.Şubat'ta Aydınlar Ocağı'nda yapılan özel gösteriden üç gün sonra, 17.Şubat günü, bazı oyuncuların da katılımıyla

Sinematek Derneği'nde yapılır. Memleketim filmi, eleştirilenlerin yaptığı değerlendirmeler açısından, Yücel Çakmaklı'nın sağ ve sol cemahta en çok tereddütlere yol açan eseri olur. Filmde yer alan bazı mesajlar genç Milli Sinema'cılarının tepkisine sebep olurken Atilla Dorsay, 26.Şubat tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde *"Böyle sağın başımızın üstünde yeri var"* diye yazarak filmi över.

Gerçekte Memleketim filmi, temel olarak yerli-yabancı kültür çatışmasını dile getirmeyi amaçlayan, iyi niyetli bir proje hüviyetindedir. Ana teması ise, Viyana'da klasik müzik tahsili yapan sosyete kızı Leyla (Filiz Akın) ile, tıp ihtisası yapan Erzurumlu idealist Doktor Mehmet'in (Tarık Akan) aşk hikâyesine dayanır. Manzara görüntüleri altında Leyla ile Mehmet'in uzun Doğu-Batı, Milli-Yabancı kültür, Hristiyan-Müslüman çatışmaları ve sohbetleri sürerken, sonuçta genç doktorun memleket sevgisi Leyla'ya olan aşkına galip gelir ve yurda döner. Leyla ise, Avrupa'daki hayatını bir Alman genci ile evlenerek devam ettirmek ister. Ancak düğünün kilisede yapılması sırasında yaşadığı iç çatışmalar ve ruhi çağrışımlardan sonra kendi benliğine kavuşan Leyla, Türkiye'ye dönüp Mehmet'i aramaya başlar. Bu ana temanın yanı sıra, yurt dışına tahsile giden gençlerimizin durumu, Almanya'daki ikinci neslin problemleri, hizmet için Anadolu'ya giden genç doktorların karşılaştığı olumsuz şartlar gibi sinemamızda o güne kadar el atılmamış sorunlara da filmde yer verilmiştir.

Birçok sahnesi yurtdışında çekilen film izlenirken, düzeyli bir yapım olması için Elif Film'in hiç bir masraftan kaçınmadıkları hemen belli olur. Buna rağmen, galanın hemen ardından vizyona giren film beklenen hasılatı elde edemez. Bu sebeple Memleketim, Elif Film'in sinema piyasasındaki son çalışması olur.

Filmin gösterimi sonrasında, tahmin edileceği gibi hemen her tür basın-yayın organında filmle ilgili pek çok yazı, lehte ve aleyhte yorum çıkar. Aslında kendi üzerine yapılan her tür eleştiriye (takdire şayan bir sabırla) toleranslı davranan Yücel Çakmaklı, Yedinci Sanat Dergisi'nde yayınlanan *"Zavallı Memleketim"* adlı bir yazıya ise cevap verme ihtiyacı hisseder. Aynı derginin Mayıs '75 tarihli sayısında yayınlanan cevap yazısında şu hususları belirtir:

" Şu ana kadar hiç bir şekilde şahsımı ve kişisel sanatımı hedef alan suçlamalara cevap vermeyi düşünmedim. Lakin bu yazı şahsımı aşarak, binlerce insanın müntesibi bulunduğu bir düşünce sistemini ilgilendiren ve şahsımda sorumluluk gerektiren bir problem hâlini almıştır... Benim filmlerim Türkiye sinemacılığında bir millilik arayışı, Türk insanını tarihsel ve toplumsal şartlar içinde kendi kılan özelliklerini tespit çalışmasıdır. (...) Eğer biz bir Türk aydını olarak namus ölçülerinin sınırını zorlamadan ülkemizin hayati problemlerini anlamak niyetinde ve bunların hal yollarını bulmak arzusunda isek, her şeyden önce problemlerin kaynağına inmek zorundayız...

Böyle bir niyetle yola çıktığımızda varacağımız yer, Türkiye'nin iki asırlık değişim kültürüdür, yabancılaşmasıdır. Daha da özel bir tabirle batılılaşmadır. Krizlerimizin sebebi de, aydın-halk ikilemimizin sebebi de buradadır. (...) Türkiye aydınları Tanzimat fermanından günümüze kadar her dönem ülkemizde Batının sözcülüğünü yaptılar. Gözü kapalı, ülke gerçeklerinden habersiz. (...) Batı, Osmanlının devlet-halk bütünlüğü içinde homojen bir yapı gösterdiği yıllar despotluğun en koyusunu yaşıyormuş. Bana ne Batı'dan.. İşlediği günahların kefaretinin ödeyeceğini vaat eden bir yeni sınıfla Batı toplumu değişim geçiriyormuş. Günahında yanında mıydık ki, Batının tövbesinde beraber olalım. Papa'sıyla, derebeyiyle halka tasmalar takılan dönemlerde bizim geçmişimiz aktır... Filmin bu bakımdan bir Türk-Batı diyalektiği üstüne kurulmuştur."

İsmail Cem İpekçi'nin Bakanlar Kurulu kararıyla 12.Mayıs 1975 günü TRT Genel Müdürlüğü'nden alınarak yerine Nevzat Yalçıntaş'ın seçilişi, halkın, TRT'nin millî bir yayın politikası izlenmesi yönündeki beklentilerini arttırır. Bu yöndeki ilk adımlardan biri, Yücel Çakmaklı'nın TRT'de "*yerli film danışmanı*" olarak göreve başlaması olur. Yücel Çakmaklı'nın danışman olarak TRT'ye tavsiye ettiği ve çekimini teklif ettiği drama listesi, gerçekten de bu yöndeki beklentileri arttırıcı yöndedir. Listede bulunan Bir Adam Yaratmak (Necip Fazıl Kısakürek), Küçük Ağa (Tarık Buğra), Menevi'den hikâyeler, Dede Korkut ile Safahat'tan beşer hikâye, Huzur (Ahmet Hamdi Tanpınar), İbrahim Efendi Konağı (Samiha Ayverdi), Pertev Bey'in Üç Kızı (Münevver Ayaşlı), Hüsn-ü Aşk (Şeyh Galip), Leyla ile Mecnun (Fuzuli) ve Hüsvrev ile Şirin (Şeyhi) adlı projeler, milli kültüre hizmet ettiği iddiasında bulunan TRT'nin zaten gerçekleştirmesi gereken yapımlardır. Ancak Nevzat Yalçıntaş'ın kısa süren TRT genel müdürlüğü döneminde bu eserlerin hiç birinin ekrana yansıtılması mümkün olmaz. 19.Ocak.1976 günü beşinci TRT Genel Müdürü olarak göreve başlayan Şaban Karataş makam koltuğuna oturduktan sonra ise TRT'de olumlu bir hareketlilik başlar. Yayın saatlerinin artmasına paralel olarak hazırlanan yerli drama sayısında artış görülür. Rasim Özdenören'in "*Çok Sesli Bir Ölüm*" ve "*Çözülme*", Şevket Bulut'un "*Oynaş*" adlı hikâyelerinin ve Necip Fazıl Kısakürek'in "*Bir Adam Yaratmak*" adlı tiyatro eserinin çekilmesi bu hareketli döneme rastlar.

Yücel Çakmaklı'nın Tuncay Öztürk'le birlikte yönettiği *Çok Sesli Bir Ölüm*, işlediği konu kadar, enteresan kamera açıları ile de ilgi toplayan bir yapımdır. Rasim Özdenören'in aynı adlı hikâyesinden uyarlanan ve İsmet Hürmüzlü, Nilüfer Öztürk, Çağatay Alp gibi oyuncuların rol aldığı bu filmde, hasta babasını at sırtında köyden alıp şehirdeki doktora götürmeye çalışan bir çocuğun umudu ve hayal kırıklıkları işlenir. Konunun bu basitliğine rağmen, ilginç mekânları, etkili mizansenleri ve geriye dönüşlerle zenginleştirilmiş anlatımı ile seyircinin ilgisini çeken film, aynı zamanda 1977 Uluslararası Prag TV Filmleri Festivali'nde Jüri Özel Ödülünü de kazanır.

Yücel Çakmaklı'nın yine Maraş'ta ve Çok Sesli Bir Ölüm filmiyle peş peşe çektiği diğer ilginç bir yapımda ise, Şevket Bulut'un aynı adlı hikâyesinden uyarlanan tek bölümlük Oynaş olur. Tanju Korel, Hülya Yiğitalp ve Raif Hikmet Çam'ın rol aldığı bu film, güney sınırında yaşanan bir kaçakçılık hikâyesi eşliğinde gündeme gelen bir aile dramını anlatır. Geri döndüğünde karısını aşığı ile yakalayan koca, onları öldürmek yerine mayınlı tarlaya sürececek ve onları kendi kaderleri ile baş başa bırakacaktır.

Her iki filmde de yapımcılığı üstlenen Ahmet Beyazıd'ın katkısı bulunan üçüncü bir proje, Rasim Özdenören'in hikâyesinden uyarlanan Çözülme'dir. Kumar müptelası bir gencin cinayete karışarak tutuklanmasını temel alan filmin olay örgüsü, bir yandan ölüm döşeğindeki kocasını, bir yandan da haylaz oğlu ve geri zekâlı kızını çekip çevirmeye çalışan bir annenin sonuçta delirmeye kadar varan etkileyici dramı üzerine kuruludur. Selçuk Özer, Perihan Ceylan, Güven Akın gibi oyuncuların rol aldığı filmin ilginç müzikleri Mehmet Ragıp Karıcı tarafından bestelenmiştir.

Türü ve dramatik özellikleriyle bu yapımların oldukça dışında ve üstünde sayılabilecek kayda değer diğer bir proje, o güne kadar yapılan en iyi Necip Fazıl Kısakürek uyarlaması sayılan Bir Adam Yaratmak adlı dizidir. Yücel Çakmaklı tarafından yönetilen ve Ahmet Mekin, Şaziye Moral, Suna Yıldızoğlu, Turgut Boralı, Kenan Pars ile Süleyman Turan'ın rol aldığı bu üç bölümlük dizinin kameramanı Mustafa Yılmaz, yapımcısı ise Ahmet Beyazıd'dır. Üstad'ın bu ünlü tiyatro oyunu, sahnelenen "Ölüm Korkusu" adlı eseriyle aynı şartlarda yaşayan tiyatro yazarı Hüsrev'in, kendini sevmekte olan hala kızı Selma'yı kaza sonucu öldürmesinden duyduğu vicdan azabını anlatır. Yücel Çakmaklı, dar mekânda geçen ve psikolojik yönü ağır basan bu zor eserden, boşluğa hiç yer vermeyen, neredeyse soluk soluğa izlenen bir TV dizisi çıkarmayı ustalıklı başarmıştır. Seyirci, ağır muhtevalı Necip Fazıl diyaloglarının birçoğunu anlayamasa da, alışılmışın dışında bir konuyu dile getiren ve özen verilerek çekildiği her hâlinden belli olan bu diziye büyük ilgi gösterir.

Yücel Çakmaklı'nın 1978 yılında TRT için gerçekleştirdiği iki projeden ilki, Tarık Dursun Kakinç'in bir hikâyesinden uyarlanan 30 dakikalık Bağrıyanık Ömer ile Güzel Zeynep olur. Ahmet Mekin, Cemal Gencer ve Neslihan Danışman'ın rol aldığı filmin ilginç yanı, anlattığı hikâyenin de 30 dakikalık bir süre içinde geçmesidir. Yapımcılığı Ahmet Beyazıd'ın, kameramanlığı Çetin Tunca'nın üstlendiği film, Almanya'da çalışırken izinli olarak gelen bir işçinin, karısı ve aşığı ile bir masa etrafında durum değerlendirmesi yapmasını, geriye dönüşlerle kadın ve kocasının paralel gelişen hikâyelerini anlatır. Herkesin kendine göre haklı olduğu bu temanın finalinde ise aşığa "Sen olsan ne yapardın?" diye soran koca, aldığı cevaba uygun şekilde her ikisini de öldürecek ve sembollerle yüklü bir ardıc ağacına doğru yürüyecektir. Orijinal hikâyede kocanın namus uğruna cinayet işlemesini ha-

ta olarak gösteren mesajın filmde tamamen tersine çevrilmesi, basında çeşitli tenkitlerin yer almasına sebep olur. Ancak seyirciden benzer yönde hiç bir tenkidin gelmemesi, filmi gerçekleştirenleri haklı olduğunu ortaya çıkaracaktır.

Aynı yönetim kadrosunun gerçekleştirdiği diğer yapım, yine Tarık Dursun Kakinç'ın hikâyesinden uyarlanan Denizin Kanı adlı dizi olur. 5 bölümlük bu dizide Bulut Aras, Ahmet Mekin, Eşref Kolçak, Kadir Savun, Oya Aydoğan, Yıldız Rıfat ve Lütfi Seyfullah gibi oyuncular rol alır. Fethiye'de çekilen ve geçimini denizden sağlayan insanların tekne sahibi ile çatışmalarını bir aşk hikâyesi eşliğinde anlatan dizinin kameramanı Ali Uğur'dur. Sinemasal açıdan fazla bir özelliği olmayan Denizin Kanı, yine de ekrandaki diğer kötü yapımlar arasında ön plana çıkacak ve (Milliyet/ Tele Magazin Dergisi, Günaydın Gazetesi, TRT Gazeteciler Derneği, TRT Genel Müdürlüğü özel ödülü gibi) birçok ödül alacaktır.

1980 yılında, Doğan Kasaroğlu'nun genel müdürlüğü döneminde TRT'de çekimine başlanan en ilginç yerli yapım, Turan Oflazoğlu'nun TRT Tiyatro ödülü kazanmış aynı adlı eserinden uyarlanan Dördüncü Murat adlı dört bölümlük dizi olur. Yücel Çakmaklı tarafından yönetilen ve TRT'nin ilk ciddi tarihi dizisi sayılabilecek olan bu projenin çekimi sırasında Sine-Sen adlı sendikanın uyguladığı grev sebebiyle oyuncu kadrosunun tamamı tiyatroculardan, teknik kadro ise TRT'den kurulmak zorunda kalınır. Başrolleri Cihan Ünal, Ayten Gökçer, Cüneyt Gökçer ve Lütfi Seyfullah gibi sanatçıların paylaştığı dizide çekim senaryosunu Ahmet Beyazıd hazırlarken, kameramanlığı Mustafa Yılmaz üstlenir. Bu dizi, beş yıldan beri pek çok başarılı dizi ve TV filmine birlikte imza atan Yücel Çakmaklı-Ahmet Beyazıd ikilisinin de son müşterek çalışması olacaktır.

Osmanlı tarihinden önemli bir kesiti yansıtan 4. Murat dizisinin en büyük şanssızlığı, eseri gerçekleştirme şansını kaybetmemek için, uzun bir hazırlık dönemine imkân bulunamadan çekimlere başlanması olur. Bu durum, dizinin pratik bazı çözümlerle kotarılmasını da beraberinde getirir. Bu pratikliğin ilki, 4. Murat üzerine araştırmaya ve orijinal bir senaryoya dayanan kapsamlı bir dizi hazırlamak yerine, mevcut tiyatro oyununa sadık kalınarak çekilmesi olur. TRT bütün maddi imkânını hâlen çekilmekte olan Yorgun Savaşçı için seferber ettiğinden, sınırlı olanakları genişletmenin çözümlü de dizinin yönetim kadrosunun maharetine kalır. Topkapı Sarayı'nda çalışma mecburiyeti, bu mekânın resmen bağlı olduğu Kültür Bakanlığı ile müşterek bir çalışma içine girilmesi ve maddi yükün bir kısmının bakanlığa yüklenmesiyle çözülür. Diğer pratik çözüm ise, Denizin Kanı dizisinde gerçekleştirilemeyen işbirliğinin sağlanarak dizinin Yugoslav-Priştine TV ile ortaklaşa çekilen bir yapım şekline büründürülmesi olur. Böylece, henüz renkli yayına geçilmeyen bir dönemde diziyi renkli negatifle çekme imkânı

sağlandığı gibi, dizinin ham film, stüdyo ve baskı işlemleri Yugoslavya'da halledilerek, yeni orta yapımları mümkün kılacak bir açılım sağlanmış olur.

Macit Akman'ın 20.Ocak 1981 tarihinde göreve başlamasından bir ay sonra, Şubat ayının son haftasında gösterilmeye başlanan dört bölümlük Dördüncü Murat dizisi, (Bir Adam Yaratmak hariç olmak üzere) o ana kadar çekilen yerli diziler içinde TV seyircisinin en çok ilgisini çeken yapım olur. Dizinin, olayların geçtiği tabii mekan olan Topkapı Sarayı'nda çekilişi, kostümlerin yine Topkapı Sarayı'ndan alınan orijinal kıyafetlerden hazırlanışı, Yalçın Tura tarafından hazırlanan müziklerde dramatik yapıyla uyuşan saray müziğinin kullanılışı ve Cihan Ünal'ın 2. bölümde elindeki "gürz" ile "Kur' andır bu.." diye başlayan uzun tiradındaki coşku, dizinin artı puanları şeklinde seyirciyi saran unsurlar olur.

Gösterimin ikinci haftasında Hürriyet Gazetesi tarafından yapılan bir okuyucu anketi sonucunda Dördüncü Murat'ın, o dönemin en çok izlenen dizisi Dallas'ı bile geçerek birinci sıraya yükselmesi, seyircinin gösterdiği ilginin önemli bir kanıtıdır. Dördüncü Murat, Yazarlar Birliği, Günaydın Gazetesi, TRT Gazeteciler Derneği ve Telemagazin Dergisi tarafından yılın en başarılı TV dizisi seçilirken, Yücel Çakmaklı'ya da önce Küçük Ağa, sonra da Osmancık dizilerinin yolunu açan kilit bir dizi hüviyetine sahiptir. Diziyile ilgili en enteresan değerlendirme ise, Maveria Dergisi'nin Nisan '81 tarihli 53. sayısında yayınlanır. "*4. Murat Filmi Üzerine Toplantı*" başlığını taşıyan yazı, Yücel Çakmaklı, Ahmet Beyazıd, Şenol Demiröz, D. Mehmet Doğan ve Rasim Özdenören'in katıldığı uzun bir sohbet-eleştiri toplantısının metnidir.

1982'de TRT tarafından gerçekleştirilen tek olumlu yerli dizi yine Yücel Çakmaklı'nın imzasını taşır. Senaryo yazımı Tarık Buğra tarafından sürdürülen Küçük Ağa adlı projenin bekleme döneminde çekilen Hacı Arif Bey dizisi, Yugoslav Priştine TV'siyle ortaklaşa çekilen ikinci yapım olur. Başrolünü Ahmet Özhan ile Yugoslav oyuncu Neda Arneriç'in paylaştığı, Numan Pakner, Lütfü Seyfullah, Nesrin Çetinel, Yıldız Rıfat ve Ahmet Evintan'ın önemli rollerde gözüktüğü dizinin senaristleri Bülent Oran ve Ayşe Şaşa, kameramanı Çetin Tunca, prodüktörü ise İlksen Bektaş'tır. Ağır bir konunun teatral bir anlatımla sunulduğu Hacı Arif Bey dizisi, her şeye rağmen, ekranda kendi dünyasını yansıtan bir şeyler bekleyen seyircinin ilgisini çekmekte gecikmez. Bu arada, Günaydın Gazetesi tarafından da yılın en başarılı TV dizisi seçilir.

Başlangıçtan beri TRT'de pek çok olumlu esere imza atan Yücel Çakmaklı, yapımcı olarak çok iyi anlaştığı Ahmet Beyazıd'ın kurumdan ayrılmasından sonra mücadelesine tek başına devam etmeye karar vererek "Küçük Ağa" adlı 8 bölümlük yeni bir dizinin hazırlıklarına başlar. Tarık Buğra'nın eserinden senaryolaştırılan dizinin ana konusu, Milli Mücadele yıllarında Kuvayı Milliye Teşkilatı'nın kuruluşu, gelişmesi ve milli bir ordu hâline gelmesidir. Bu yönüyle Küçük Ağa, daha önce Halit Refiğ tarafından çekilmiş

olan Yorgun Savaşçı filmi ile birlikte Kurtuluş Savaşı yıllarını işleyen ikinci TRT dizisi, 98 milyon liralık bütçesiyle de kurumun o güne kadar gerçekleştirdiği en pahalı dizi olmaya adaydır. Çetin Tekindor, Fikret Hakan, Ahmet Mekin, Aydan Şener, Eşref Kolçak, Kadir Savun, Erol Taş gibi oyuncuların rol aldığı dizinin yapımcılığını İlksen Bektaş, kameramanlığını ise Mustafa Yılmaz üstlenir.

Uzun süredir TRT'nin yapım listesinde bulunan Küçük Ağa dizisinin çekimlerine gerçi 1983 yazında başlanır. Ancak Yorgun Savaşçı ile ilgili spekülasyonlar, ilk hafta sonunda çekimin durdurulmasına sebep olur. Genel Kurmay Başkanlığı aldığı bir "prensip" kararını gerekçe göstererek, Küçük Ağa dizisinin çekimlerine askeri yardım yapamayacaklarını bildirmiştir. Dizinin son bölümlerindeki bazı kalabalık sahnelerin çıkarılması ve çekim ekibinin Macit Akman'ı ikna etmesinden sonra yeniden başlayan çekimler 7 ay sürer.

TRT'nin yeni genel müdürü Tunca Toskay'ın 28 Mart 1984 günü göreve başlaması ise, yerli yapımların artması konusunda seyircide yeni bir ümit doğmasına sebep olur. Bu beklentiyi iyi değerlendiren Yücel Çakmaklı, Tarık Buğra tarafından yazılmakta olan Osmancık senaryosunun tamamlanmasını beklerken, elinde hazır olan başka bir projeyi hemen devreye sokar. Böylece 1984 Ağustos ayı içinde, Saraybosna TV'si ile ortaklaşa olarak Aliş ile Zeynep adlı 5 bölümlük dizinin çekimlerine başlanır. Sabahat Emir'in, Bosnalı hikâyecisi Hüseyin Süleyman'ın "Aliş" adlı tiyatro eserinden yararlanarak hazırladığı film hikâyesinden uyarlanan senaryo Tarık Dursun Kakinç'in imzasını taşır. Kameramanlığı Çetin Tunca, yapımcılığı İlksen Bektaş, sanat yönetmenliği ise Hasan Suçeska adlı Bosna'lı bir Türk tarafından üstlenilen dizinin bir bölümü İstanbul, Bursa ve Antalya'da çekilecek, büyük kısmı ise Yugoslavya'da (Saraybosna ve Mostar'da) gerçekleştirilecektir. Aliş ile Zeynep'te Ahmet Özhan, Ahmet Mekin, Haluk Kurdoğlu, Neriman Köksal, Kadir Savun gibi Türk oyuncuların yanısıra, Sonia Vejnoviç (Hırvat), Melahat Ayeti (Kosova), Milena Draviç (Sırp), Zlata Petroviç (Slovenya) ve Adem Çeyvan (Bosna) gibi 5 değişik cumhuriyete ait Yugoslav oyuncular da rol alır. 100 milyon lira bütçeli dizi, 1870 yılında Balkanlar'da yaşanmış folklorik bir aşk hikâyesini anlatmaktadır.

15.Şubat 1985 akşamı TRT'de yayınlanmaya başlayan Aliş ile Zeynep dizisi, yayın saatini arttıran TRT'nin can simidi olarak yapıştığı Amerikan dizileri arasında, gerek senaryonun fantastik yapısı, gerekse düzgün sinema dili ile diğerlerinden değişik bir yapım olduğunu hemen belli eder. Nitekim TRT'nin Haziran 85'de yaptırdığı bir halk anketinde, Küçük Ağa'dan sonra en beğenilen ikinci dizi olur. Aliş ile Zeynep, TV'de 7 Gün ve Boğaziçi Der-gileri tarafından da yılın en iyi TV dizisi seçilir.

Ancak bu ödüller bile dizinin sinema eleştirmenlerinin yoğun tenkitlerine hedef olmasını engelleyemez. Ancak bu eleştirilerde amaçlananın dizi

tenkidinden çok yönetmenin pozisyonuna yönelik olması dikkat çeker. Çünkü sinemada isim yapmış pek çok rejisör televizyona film çekemez veya TRT'de uzun süre çalışamazken, Yücel Çakmaklı gibi milli duygulara sahip bir yönetmenin on yıldan beri birçok başarılı diziye imza atmış olması bu çevrelerde rahatsızlığa sebep olmuştur. Diğer bir amaç da, senaryosu Tarık Buğra tarafından yazılmakta olan Osmancık gibi büyük bir projenin çekimini engelleyebilme çabasıdır.

Tam bu sırada Gelişim Sinema Dergisi, Yücel Çakmaklı ile yaptığı bir röportaja Mart '85 tarihli 6. sayısında yer verir:

" Ben TRT'ye girdiğim zaman, kendi milli görüşüm saklı olmak kaydıyla, bir de TRT'nin yasası ve yayın ilkeleri vardı. Tabi benim TRT'ye yaptığım filmler Milli Görüş anlayışının bir uzantısıdır, ama TRT'nin kural ve çerçeveleri dışına hiç çıkmadım. (...) Ben her devirde film yaptım ...ve şimdiye kadar verdiğim hiçbir öneri geri çevrilmedi. Tabi bu önerileri verirken kendime bir otosansür uyguladım. O günün şartlarını hiç gözardı etmedim... Zaten didaktik olacağım diye bir endişem de yok. Türk insanının film seyretme ihtiyacına cevap vermeye çalıştım. (...) Ben çok küçük bütçeli filmler de yaptım. Sinemadan geldiğim için çok ekonomik çalışabiliyorum. Böyle çalıştığımı TV yöneticileri de biliyorlar. İdare benim takvim ve bütçemin şaşmayacağını bildiği için istediğimi veriyor. Benim çalışmalarım örnek çalışmalarlardır. Yani ben gördüğüm kolaylığı hak ettim. Öneri verirken, muhteva ve mali yönüne çok dikkat ederim."

TRT'nin o güne kadar tasarladığı en pahalı yapımı olan 12 bölümlük Osmancık dizisinin çekim hazırlıklarına 1 Ocak 1986 tarihinde resmen başlanır. Başbakan Turgut Özal'ın *"Artık trilyonları telaffuz etmeye alışmalıyız."* dediği bir dönemde, TRT de o güne kadar alışılmamış yükseklikteki bir bütçeyi Osmancık filmi için ayırmayı kararlaştırmıştır. (Başlangıç bütçesi 910 milyon olan dizi, 2.6 milyar gibi o döneme göre oldukça büyük bir meblağa ulaşır.) Basın, Yücel Çakmaklı gibi olumlu pek çok yapıma imzasını atmış bir yönetmenin çekeceği Osmancık'a böyle büyük rakamlar ayrılmasını diline dolamakta gecikmez.

9 Nisan günü TRT Genel Müdürü Tunca Toskay'ın da katıldığı bir kokteyle Osmancık'ın oyuncu kadrosu basına tanıtılır. Cihan Ünal'ın Osman Gazi'yi oynayacağı dizide diğer önemli rolleri Baykal Saran (Ertuğrul Gazi), Nurhan Nur (Can Kız), Sema Çelebi (Malhun Hatun), Sema Yunak (Nilüfer Hatun), Eşref Kolçak (Gündüz Bey), Haluk Kurdoğlu (Şeyh Edebalı), Erol Taş (Dündar Bey), Mesut Çakarlı (Baykoca), Yaşar Alptekin (Orhan Gazi), Süleyman Turan (Kumral Abdal), Ahmet Mekin (Mihael Kosses) ve Meral Orhonsay (Ayna Melek) paylaşmıştır. Bu kokteylin hemen ardından, 10 Nisan tarihinde Osmancık dizisinin çekimlerine başlanır. Bir yıl sürecek bu maratonda görevli yapımcı İlksen Bektaş, sanat yönetmeni Secat Kırmacı,

yardımcısı Şemsettin Erdem, kameramanı Çetin Tunca'dır. Dizinin müzikleri ise Yalçın Tura tarafından hazırlanacaktır.

TRT'nin iddialı dizilerinin ilki olan Osmancık, ismi "Kuruluş" olarak değiştirilerek 10. Ocak 1988 Pazar günü gösterime girer. Ekranlarda ilk defa Osmanlı imparatorluğunun kuruluşu ile ilgili bir yapımın gösterilmesi seyircinin ilgisini çeker. Her ne kadar karakterleri çok uzun konuşursa da, Tarık Buğra'nın dizideki diyaloglarda oldukça başarılı bir seviye tutturması da bu ilgede önemli bir rol oynar. Kuruluş'ta iki unutulmaz sahnenin varlığını hatırlatmamak ise diziyeye haksızlık olacaktır. Bunlar, yaylaya çıkacak aşiretlerin göç için birleştikleri sahnenin görkemi ile Ertuğrul Gazi'nin gömülmesi bölümündeki sinemasal duyarlılıktır.

Zaman Gazetesi'nin 19.Mart.1989 tarihli Kültür Sanat sayfasında yayınlanan bir röportajda Yücel Çakmaklı Kuruluş dizisi hakkındaki görüşlerini şöyle sıralar:

“Türk seyircisinin istediği, kendini bulduğu, yabancı olmadığı ilk çalışmalarım yaptığım. Bir yol göstericiydi. İçinde bulunulan ortam ve imkânlar çerçevesinde yapılabileni yapmaya çalıştım. Kendi sanatkârlık ve zanaatkârlığı birleştiren ortaya benim filmlerim çıktı. Çalışmalarımı yarım kalmış ilkler olarak değerlendiriyorum. Vasatın üstüne çıkmış, fakat ulaşacağı en son noktanın bu olmadığına inanıyorum. Genellikle tarihi konulara ağırlık verdim. Yetişen neslin kendi tarihini bilmesine, öğrenmesine yardımcı olmak istedim... Benim istediklerim ve milletin beklentileri eşleşince de ortaya güzel eserler çıktı. (...) Dallas dizisinin seyredildiği bir dönemde yapılan ankete göre benim yaptığım dizinin öne çıkması önemlidir. Ben filmlerimi halk için yaptığımdan, ön plana onların istekleri çıkmaktadır. Kuruluş'un bunlar içinde ayrı bir yeri vardır. Muhtevasıyla da, teknik, estetik yapısıyla da bize has bir sinemanın ne olması gerektiğinin kaygılarını taşır... Bir süre sonra tekrar gösterime girer de sakın kafayla değerlendirme imkânına kavuşursak, göreceğiz ki çok peşin hükümlü davranılmıştır.”

Kuruluş dizisinin yayını henüz bitmeden, 23.Mart.1988 tarihinde TRT genel müdürlüğüne Cem Duna atanır. Aslen dışişlerinde büyükelçi olarak görev yapan Cem Duna, bazı yerli dizilerin batılı standartlara uymadığını belirterek daha liberal programlar hazırlanmasını isteyerek işe başlar. Bu arada, Kuruluş dizisinin 3 saatlik bir sinema filmi hâline dönüştürülmesi, Tarık Buğra'ya ısmarlanan Osmancık dizisinin devam bölümlerinin yazımı da otomatikman rafa kaldırılmış olur. Tasarı hâlindeki 3. Selim projesi ise bir daha gündeme bile gelmez. Bütün bu gelişmeler şüphesiz Yücel Çakmaklı'nın da gözünü korkutacak ve çevresindekilere, artık sinema piyasasına film çekmek arzusunda olduğunu söylemeye başlayacaktır.

Yücel Çakmaklı, Ajans 1400'ün Türkiye Diyanet Vakfı adına hazırladığı Sahibini Arayan Madalyon (Sütçü İmam) adlı filmin çekimlerine Kasım 1988 de, Kahramanmaraş'ta başlar. Filmin yapımcılığını Ahmet Bayazıd,

kameramanlığını Hüseyin Özşahin, sanat yönetmenliğini ise Özkul Eren üstlenmiştir. Kahramanmaraş'ın Fransız işgalinden kurtuluşunu ve Ali Sezai Hoca'nın çevresinde toplanan din adamlarının bu yolda verdikleri mücadeleyi anlatan filmde Ali Sezai Efendi'yi Baykal Saran, Rafet Hoca'yı Bulut Aras, Aslan Bey'i Halil Ergün, İzzet Derviş'i Ulvi Alacakaptan, Sütçü İmam'ı ise Ağâh Hün canlandırır. Tamamı Maraş'ta yapılan çekimler 21 işgününde bitirilecek, ama film ancak 16.Şubat.1991 tarihinde vizyona girebilecektir.

1988 yılı sonunda TRT'deki görevinden ayrılan Yücel Çakmaklı, artık bağımsız bir sinemacı olarak çalışmaya karar vermiştir. Bu yöndeki ilk çalışması da, çekimleri Feza Film adına birbirinin devamı 2 film şeklinde yapılacak olan Minyeli Abdullah adlı proje olur. Türkiye, Irak, Sudan, Suriye gibi herhangi bir Müslüman ülkede geçebilecek olayları güzel bir taktikle Mısır'a aktaran Minyeli Abdullah romanının ilk senaryosu Hekimoğlu İsmail, çekim senaryosu ise Bülent Oran tarafından yazılmıştır. Tolgay Ziyal ile Hüseyin Akçalı'nın reji asistanlığı yaptıkları filmin kameramanı Hüseyin Özşahin, önemli oyuncularını ise Berhan Şimşek, Perihan Savaş, Lütfi Seyfullah, Bülent Oran, Ulvi Alacakaptan ve Bülent Polat'tır. Filmin çekimlerine 1989 yılı Haziran ayında başlanır. Urfa, Harran, Birecik ve İstanbul'da çekilen film, 28 iş günü içinde bitirilir.

Minyeli Abdullah-1 filmi 12.Şubat.1990 tarihinde vizyona girer ve büyük bir seyirci ilgisiyle karşılaşır. Bu ilginin altında, o güne kadar dile getirilemeyen birçok İslami mesajın çarpıcı bir üslupla perdeye aktarılması kadar, bu tür olaylara cesaretle yaklaşan ilk film oluşu da yatmaktadır. Osmanlı'da düşüncesini tam olarak ekrana yansıtamayan Yücel Çakmaklı'nın bu proje için büyük çaba harcadığı, filmini sık sık alkışlanan mizansenlerle süslemeye çalıştığı gözden kaçmaz. Ahmet Güvenç'in konuyla uyum müziği de, filme puan kazandıran güzel bir çalışma olmuştur. Minyeli Abdullah, her ne kadar filmde Mısır'la ilgili tek görüntü yoksa da yapılan masrafin filmin prodüksiyonunda kendini belli ettiği, göz dolduran bir yapımdır.

Birinci bölümün beklenenin üstünde ilgi görmesi üzerine Feza Film, Minyeli Abdullah-2'nin çekimlerine hemen Temmuz ayı içinde başlar. Birinci bölümde olduğu gibi, çekim senaryosu yine Hekimoğlu İsmail'in istekleri doğrultusunda Bülent Oran tarafından yazılmıştır. Yönetmen Yücel Çakmaklı başta olmak üzere teknik ekibin hemen tamamı ilk bölümle aynıdır. Oyuncu kadrosuna ise Nazan Saatçi, Can Özsoy, Nevin Kılıçaslan gibi yeni bazı ilaveler yapılmıştır. Birinci bölümün sadece Türkiye'de çekilmesine karşılık ikinci bölüm için birçok dış ülkeye (Mısır, Yugoslavya, Avusturya, Almanya, Hollanda) gidilir ve toplam 63 işgününde bitirilir. 28. Aralık.1990 günü vizyona giren film ise, ne yazık ki hemen tüm devam filmlerin kaderini paylaşmaktan kurtulamaz. İlk bölüme yoğun ilgi gösteren seyirci, bu ilgisini nedense ikinci bölümden esirgemmiştir.

Yücel Çakmaklı, bir süredir yayın hazırlığında olan TGRT'nin ilk projesi durumundaki Kurdoğlu-1'in çekimlerine 1991 yılı Temmuz ayı içinde başlar. Kameramanlığı Hüseyin Özşahin'in, sanat yönetmenliğini ise Özkul Eren'in yaptığı filmin çekimlerini üstlenen şirket, TGRT'nin yan kuruluşu olan Vizyon Ajans'tır. Cem Ertürk'ün çizgi romanından uyarlanan ve senaryosu Yusuf Özaslan tarafından yazılan filmde Gürcan Sarısoy, Aslı Janet, Serdar Gökhan, Yılmaz Köksal, Sezer Güvenirgil gibi oyuncular rol alır. Çekimleri İzmir, Tokat, Niksar ve İstanbul'da yapılan 300 milyon lira bütçeli filmin konusu, Kurdoğlu adlı bir Osmanlı cengâveri temel alır. Barbaros Hayrettin Paşa'nın ağabeyi Oruç Reis döneminde geçen filmde annesi, babası ve nişanlısını Sen Jan Şövalyeler tarafından öldürülen Kurdoğlu'nun hem şövalyelerden intikam alışı, hem de Oruç Reis'i Venedik Zindanlarından kurtarmakla sonuçlanan mücadelesi anlatılır.

Galası 4.Şubat 1992 Salı akşamı yapılan filmin en ilgi çeken yanlarından biri, plastik cerrahi uzmanı Dr. Yumuşhan Günay'ın şiddet sahnelerinde uyguladığı özel plastik efektler olur. Müzikleri Ruhi Ayangil tarafından hazırlanan filmin, eğer bazı mekân atlamaları dikkate alınmazsa, eli yüzü düzgün bir yapım olarak tarihi film imtihanını başarıyla verdiği rahatlıkla söylenebilir.

Kurdoğlu-1 ile TGRT'deki tarihi filmler dönemini başlatan Yücel Çakmaklı, aynı dönemde Bısr-i Hafî (Bir Zamanlar Sarhoştı) adıyla, değişik türde bir filmin çekimine girer. TGRT'nin daha sonra yüzlercesini çekeceği "Rehber İnsanlar Serisi"nin (ya da halk arasındaki tabirle "Evliyaulah" filmlerinin) ilk örneği olan bu filmin yapımcısı Niyazi Hancı, sanat yönetmeni Özkul Eren, kameramanı ise Çetin Tunca'dır. Yılmaz Zafer, Haluk Kurdoğlu, Kadir Savun, Engin İnal, Nevin Aypar, Lütfi Seyfullah gibi oyuncuların rol aldığı filmin müzikleri Okay Temiz'e aittir. İstanbul, Nevşehir, Urfa ve Eskişehir'de çekilen film, kötü arkadaşların etkisiyle günlerini meyhanede geçiren Bısr adlı birinin tövbe edip doğru yolu buluşunu ve eski arkadaşlarıyla olan mücadelesini anlatır.

1991 yılında TGRT için iki film çeken Yücel Çakmaklı, 1992 Ocak ayı başında Mü'min ile Kâfir adlı ilk video filminin çekimlerine başlar. Aslında video, TRT için çektiği dizilerde bile sinema filmini kullanan Yücel Çakmaklı için yeni bir tekniktir. Yücel Çakmaklı, Özkul Eren ve Tolgay Ziyal'in müştereken finanse ettikleri bu filmin senaryosu, Necip Fazıl Kısakürek'in değişik zamanlarda yazdığı, inanmış ve inanmamış iki insanın çeşitli konulardaki tartışmalarını işleyen anekdotları temel alır. Kameramanlığı Hüseyin Özşahin, sanat yönetmenliği Özkul Eren, müzik yönetmenliği ise Özhan Eren tarafından üstlenilen filmin oyuncuları Engin İnal, Tamer Yiğit ve Bülent Oran'dır. Kısa sürede bitirilen Mü'min ile Kâfir'in galası, 24 Şubat akşamı Çemberlitaş'daki FKM salonunda yapılır. 2.Mart tarihine kadar aynı salonda gösterime sunulan film, gerek senaryonun sadece konuşmalara da-

yanması, gerekse kısıtlı imkânlar ve mizansenlerin dar mekânlarda gerçekleştirilmesi sebebiyle ilgi çeken ve ses getiren bir eser olmaz.

22.Nisan 1993 günü yayına başlayan TGRT'nin genel müdürü Dr. Resul İzmirli, uzun yıllar TRT'de sinema danışmanlığı görevinde bulunmuş olan Yücel Çakmaklı'yı 15 yıl sonra TGRT'de de aynı göreve getirir. Yine TGRT bünyesinde, sayıları giderek çoğalan film projelerinin gerçekleştirilmesini sağlamak üzere İFPAŞ (İhlas Filmcilik Prodüksiyon A.Ş.) adıyla ayrı bir yapımcılık birimi kurulur. İFPAŞ'ın iddialı projelerinden biri de, Müslümanların Nisan 92'den beri Bosna-Hersek'te Sırp'lara karşı verdiği başarılı mücadeleyi gözler önüne serecek bir dizi çalışmasıdır. Bu amaçla Üstün İnanç ile Ayşe Şasa'ya yazdırılan senaryo, Sırp'ların 1945'de Zepa kasabasında Müslümanlara karşı giriştiği ilk saldırıdan başlayarak Bosna'da yaşanan çatışmaları ve günümüzdeki olayların perde arkasını anlatır. 20.Temmuz 1993 günü genel müdür sinema danışmanı olarak göreve başlayan Yücel Çakmaklı'nın yönettiği Kanayan Bosna (Yağmur Kanla Başladı) adlı projenin çekimlerine 1993 yılı Aralık ayı ortalarında İnegöl'ün Oylat köyünde başlanır. Kameramanlığı Çetin Tunca'nın üstlendiği dizide Serdar Gökhan, Sibel Turnagöl, Aykut Sözeri, Salih Kırmızı, Özhan Carda, Rasim Balayev, Nevin Aypar, Cemal Gencer, Haluk Kurdoğlu gibi oyuncular rol alır. Askeri birliklerden çeşitli malzeme yardımının alındığı dizinin çekimlerine İstanbul ve Kütahya'da devam edilir. Dizinin sanat yönetmeni Secat Kırmacı, yapımcıları ise Ebubekir Gözümlü, Cem Akyoldaş ve Bahattin Çelik'tir.

Kanayan Bosna filminin devamı niteliğinde olan Kanayan Yara-Bosna / Mavi Karanlık adlı yapımcılık senaryosu Üstün İnanç tarafından yazılır. Çetin Tunca'nın yine görüntü yönetmenliğini üstlendiği dizide Serdar Gökhan, Sibel Turnagöl, Aykut Sözeri, Salih Kırmızı, Özkan Carda, Rasim Balayev, Nevin Aypar, Eşref Kolçak, Salih Kırmızı, Haluk Kurdoğlu gibi oyuncular rol alır.

1995 yılını hiçbir film çekmeden geçiren Yücel Çakmaklı, 1996 yılı içinde Esra Film adına Son Türbedar adlı bir filme imza atar. Senaryo Ahmet Efe ile Nurettin Özel tarafından yazılan, kameramanlığı Halil Güngör ile Vedat Karadeniz tarafından üstlenilen filmin başlıca oyuncularını Çetin Tekindor, Yusuf Koç, Nurettin Özel, Muzaffer Çetinyılmaz ve Saffet Yurtsever'dir. Filmde, bir sahil kasabasındaki eski kalenin civarında bulunan Bektaş Subaşı Hz. türbesi ile onun bekçiliğini yapan Bahtiyar Efendi ve on iki yaşlarındaki Cemil'in hikâyesi anlatılır.

Daha önce TGRT'ye Rehber İnsanlar Dizisi kapsamında Bişr-i Hafî'yi çeken Yücel Çakmaklı, 1997 yılında yine İFPAŞ adına aynı kapsamda **Emir Sultan** adlı ikinci filmini çeker. Hüseyin Aydemir, Ragıp Karadayı ve Ömer Yılmaz tarafından senaryosu yazılan dizinin kameramanı yine Çetin Tunca'dır. Bursa'da yaşayan Emir Sultan adlı evliyanın örnek hayatından bölümler

anlatılan filmde Reha Yeprem, Bahadır Tok, Bulut Aras, Aytekin Akkaya, Atilla Ergün, Meral Orhonsay, Ümit Acar gibi oyuncular rol alır.

Emir Sultan filminden sonra sinema hayatına uzunca bir süre ara veren Yücel Çakmaklı, Şenol Demiröz'ün TRT genel müdürlüğüne atanmasından sonra Peyami Safa'nın Cumbadan Rumbaya adlı eseri ile setlere yeniden döner. Senaryosu yönetmen Halit Refiğ tarafından yazılan 5 bölümlük dizide Bulut Aras, Arzu Yanardağ, Reha Yeprem, Halit Akçatepe, Meral Orhonsay, Tomris Oğuzalp, Selda Alkor gibi oyuncular rol alır. 22 Mart 2005 günü ilk bölümü yayınlanan ve müzikleri Melih Kibar tarafından yapılan dizide, Türk toplumunun modernleşme süreci içinde, geleneksel hayat tarzından batı usulü modern hayata geçiş aşamasında yaşanan dramatik olaylar anlatılır.

TRT adına çektiği bu son diziden sonra rahatsızlığı sebebiyle başka film çekmek istemeyen Yücel Çakmaklı, artık sadece sinema üzerine yapılan seminerlere ve açık oturumlara katılmakla yetinir. 2008 yılında artan kalp şikayetleri üzerine bypass ameliyatı olan ünlü yönetmen, 23 Ağustos 2009 tarihinde yine kalp rahatsızlığı sebebiyle vefat eder.

Yücel Çakmaklı Filmografisi:

Yücel Çakmaklı'nın yönetmenlik hayatını "Türk sineması dönemi", "TRT dönemi" ve "özel TV ve bağımsız sinemacılık dönemi" diye üç bölüme ayırmak mümkündür.

Türk Sineması döneminde yönettiği filmler:

1970 - Birleşen Yollar
1972 - Çile
1972 - Zehra
1973 - Oğlum Osman
1973 - Ben Doğarken Ölmüşüm
1974 - Diriliş
1974 - Kızım Ayşe
1974 - Garip Kuş
1974 - Memleketim

TRT döneminde yönettiği filmler:

1977 - Çok Sesli Bir Ölüm
1977 - Oynaş
1977 - Çözülme
1977 - Bir Adam Yaratmak
1978 - Bağrıyanık Ömer ile Güzel Zeynep
1978 - Denizin Kanı
1980 - Dördüncü Murat
1982 - Hacı Arif Bey

1983 – Kùçük Ağa
1984 – Aliş ile Zeynep
1987 – Osmancık / Kuruluş

Özel TV ve bağımsız sinemacılık döneminde yönettiği filmler:

1989 – Sahibini Arayan Madalyon
1989 – Minyeli Abdullah – 1
1990 – Minyeli Abdullah – 2
1991 – Kurdoğlu / Osmanlı Bedel İster
1991 – Bişr-i Hafı / Bir Zamanlar Sarhoştı
1992 – Mümin ile Kafir
1993 – Kanayan Bosna
1994 – Kanayan Yara / Bosna Mavi Karanlık
1996 – Son Türbedar (belgesel-dram)
1997 – Emir Sultan (belgesel-dram)
2005 – Cumbadan Rumbaya

AŞK İMİŞ HER NE VAR ÂLEMDE

İsmail BİNGÖL

İnsanoğlu bencilliğin sınırlarını ne kadar zorlasa da, güzellikler, değerli bilinenler karşısında maddileşmenin boyutları her an artsa da, aşk yine de vardır ve yaşayacaktır. Aşk mefhumunun gündemde kalması ve doğru anlaşılması için kalbiyle, kalemiyle, beyniyle uğraşanların sayısı günbegün azalsa da, yine de hep var olacaklardır. Zira; uğruna acı çekilecek, çilelerden geçilecek, ıstıraplarla yanıp tutuşulacak bir sevgili her zaman vardır ve bundan sonra da daima var olacaktır. “**Sevgili... Ey sevgili... Uzatma dünya sürgünümü benim**” diye haykıranlar oldukça; aşkta yaşayacak ve kendiyle var olan, kendiyle yaratılan, kendiyle dirilen, kendiyle üzülüp sevinen insanoğlu; aşkı anlamaya ve aşkı anlatmaya devam edecektir.

Bir yüceliş, bir yükseliş olan ve acıyla, kaybetme korkusuyla, kavuşma umuduyla damarlarda dolaşan, insanı her an bir başkasıyla geziyor, konuşuyor, ağlıyor, seviniyor gibi hallere sokan, ağırlığınca matem, hissedildiği kadarıyla keder ve mutlu edeceğini düşündürse bile karşılığı yanılığandır belki de aşk... Onun için de; çok kimse inanmaz onun mutlu edeceğine ve mutlu kılacağına kişiyi... Mutlu olduklarına inananlar farklı düşünseler de bu söylediğimizden, yine de mutlu aşkın olmadığını, olamayacağını iddia edenler çoğunluktadır.

Ne var ki; aşk mutlu etmese de yaşanmalıdır. Getirdikleri, kalbimize ve ruhumuza duyurdukları adına, verdikleri ve incelttikleri adına, sevda adına, sevgi adına, merhamet ve gönül adına ve daha başka şeyler adına aşka inanmalı, dünyaya aşk penceresinden bakmanın olgunlaştırıcılığını görmeli insanoğlu...

Yalnız bir nokta var ki; aşkta çok önemlidir: Eskilerin “**nâdân**” dediklerine, yani cahil ve bilgisizlere göre değildir aşk... Aşk ancak; ilmin, irfanın, bilginin tezgâhında dokunup; acının, hicranın, hüznün havanında dövülünce kanadını değdirir âşığa...

Çoğunuzun bildiği, Batılı bir şaire ait bir şiir vardır; dinleyenini mutlu aşk olmadığına inandırmaya çalışan... Şair duyusu, hissedışı, aldanişi ya da inanişi diyelim buna... Şairler ki; aşkı daha derinden ve bir o kadar da; melâl içinde yaşarlar kâinat büyüklüğündeki çağlar üstü duyguyu...

Ne var ki; aşk perisinin üzerimizdeki eli eskisi kadar güçlü değil. Sanki nicedir çekti elini üstümüzden... Işıltısından, ruhumuzu ayakta tutan gücünden mahrum kaldık. Hain bir el uzağa düşürdü bizi aşktan, aşkı bizden. Gönülden ve gözden irak etti bizi ondan onu bizden. Aşksızlığın derdiyle yanıp kavrulan yürek sahipleri çok ama çok azaldı. Aramızdaki bağları kuvvetlendirecek ve bizi aşka götürececek güzellikler unutuldu ve unutturuldu

aşka düşman olan kalbi karalarca. Aşk imtina ediyor artık bizimle olmaktan, yanımızda yöremizde görünmekten. Aşkın bize gelmesini sağlayacak liyakat ve ehliyetten uzaklaştık. Aşkın bizden beklediklerini yerine getirecek gönül çok azaldı. Aşka bir vakit daha sahip çıkmazsak, ondan geriye kupkuru bir hayat, kapkara bir dünya kalacak böylelikle... Hem aşkla dönen dünya, bu kuruluk ve karalıkla daha ne kadar dönecek? Aşk ha çekildi ha çekiliyor ellerimizin arasından...

Oysa ki aşk; *"Gönülde doğar, gönülde yaşar. Sırrı saklamayanlar, başını verir. Gönül ki, Allah'ın evidir, aşkın her çeşidine itibar eder. Bütün milimetrekarelerinde aynı sevgili olmayan bir gönül aşkı bilir mi acep?!.. Bir kuru yakınlaşmayı, ilgiyi, arzuyu aşk sanarak yaşanan ömür adına ah etmemek mümkün mü? Bir Cemal'e kul, bir Ahmet'e köle, bir Leylâ'ya deli ve bir ışığa pervane olmayanın aşkı mı vardır, ya akli mi vardır ki!..*

***Yalvarıyoruz; kapına geldik; aşkı öğret bize;
Ve aşkını ver yüreklerimize.
Âlem bir aşk için yaratılmış
Ve "Aşk imiş her ne var âlemde!"...***

Tanımlanması ve kelimelerle tam olarak tarif edilmesi mümkün olmayan aşk; öyle yüce, öyle büyük, öyle ulvî bir kavram ki; sözü geçtiğinde diller neşveyi unuttur, gönüller fırtınaya tutulur, manzara tarumar olur; yağmur alır ortalığı, güneş bulutların arkasına gizler ateşli yüzünü... Bir keder şarkısı sarar dört bir yanı ve hüznün basar bütün gövdeleri... Şimdi kavgamız aşk, sevdamız aşk, ilmimiz aşk ve fikrimiz aşk olur.

Bütün bunlar gerçekte olmasa bile, âşık yönünden olmuş ve yaşanmış kabul ederiz. Sadece aklını ve kalbini değil, bütün ruhunu aşkın eline teslim etmiş olan için; yeni ve izahı zor hatta mümkünsüz bir makama ayak basılmıştır. Onun için artık dünya bir tarafa, aşk bir tarafadır.

Zaman ve mekân kavramı ortadan kalkmış, gece ve gündüz bir olmuştur aşk penceresinden dünyaya bakanın gözünde... Artık bütün vakti aşk gerçeğini yorumlamakla, kendini ele geçireni düşünmekle geçer. Bütün işi, yaşadığını anlamak üzerine kafa yormaktır artık. Bir bülbül-i şeydâ gibi güle kavuşmanın ıstırabıyla yanmakta ve bu nar-ı aşk uğruna her çileye göğüs gerebileceğini, her acıya dayanabileceğini düşünmektedir.

Zira aşktır bu ve eşi, benzeri olmayan bir muhabbet, sevgi ve sevgili onda bir aradadır. Aşktır bu ve bütün kâinatın sırrı onda gizlidir. Aşktır bu ve insanın içindeki cevheri ortaya çıkarandır. Aşktır bu ve insanı insana en güzel şekliyle anlatandır. Aşktır bu ve insandan başka insanlara varmanın, bir gönüle girmenin, bir çiçeği dermenin, almanın ve vermenin en güzel vasıtasıdır. Aşktır bu ve şefkati, merhameti Yaratanın nezdinde en çok itibara şayandır. Aşktır bu ve aşk gömleğini giyip, diline hâkim olup, sırrını

saklamasını bilenleri Hakk'ın ve halkın gözünde ölümsüz kılandır. Yeri gelmişken; aşkta sır saklamayla ilgili bir kıssa anlatalım:

Hani bir gün Leyla'ya sormuşlardı: "Sen mi Kays'ı daha çok sevdim; yoksa o mu seni?" diye.

"Elbette ben onu daha çok sevdim!" demişti Leyla, Kays adını duyar duymaz gözünden yaşlar boşanarak, "Elbette ben onu daha çok sevdim!"

"Nedir delilin, nasıl ispat edersin onu daha çok sevdiğini, üstelik o senin için çılgınlığa varmış, aklını yitirmiş mecnun olmuşken?"

O vakit Leyla ağlayarak: "Dostlar!.." demişti, "sırdır ki gizli gerektir, sevgilinin adını dile düşürmek hakikatte ayıptır. Kays bir dağ delisi gibi davrandı, gitti sahralarda çöllerde aşkımızı ona buna anlattı. Hâlbuki sevgi dediğin, aşk dediğin mahremdir, dile getirmek mahremine hâlel getirmektir... Ben kimseciklerle paylaşmadım onun sevgisini, içimde büyüttüm, büyüttüm, büyüttüm... Budur ki benim onu daha çok sevdiğime delildir."

Oysa Mecnun sadece kurtlara, kuşlara, yalnızca, ağzı var dili yok kurtlara kuşlara anlatmıştı aşkını. Buna rağmen sırlarına hâlel geldi, sevdaları dillere düştü, şiirlere nakış oldu...

Yukarıdaki kıssada anlatılanı dinleyince, yani çileyi, yani ayrılığı, yani derinliği... Ve onun içindir ki; yüzyıllardır her anlatıldığında, her söylendiğinde; her dile geldiğinde; bu aşkın büyüklüğü karşısında başlar eğilir, yüzler derin çizgiler eşliğinde hüznle perdelenir ve gözlerde yaşlar belirir.

Dünyanın kuruluşundan beri, en çok o yer almış kitaplarda... Sazlar onun için çalınmış; sözler onun büyüklüğünü anlatmak için türlü şekillerde söylenmiş; türküler onun güzelliğini, yüceliğini anlatmak için yakılmış. Diller onu söylemiş, kulaklar onu dinlemiş ve o ezmiş yürekleri inceden ince... O duyurmuş gönüllere kendini keyfince...

Şair Mustafa Özçelik'in de söylediği gibi; **"Şüphesiz ki aşk, şiirin de en önemli temasıdır. Asıl mekân olan kalpte coşkunun derecesinde hissedilen aşk, vakti gelince kelimelere dökülecek ve şiir doğacaktır."**

Yiğitleri bahtsız, sultanları tahtsız bırakandır o... Umutları artıran ve azaltandır o... Yürüten, durduran ve acısıyla ağlatandır o... Ram olduğuna dünyayı cennet gösteren, uzaklaştığını cehenneme atandır o... Her nefeste bin ah ettirip, bir nefeste gülistanı gösterendir o... Gurbetten gurbete sürgün edilen dertli bir yüreğe dermandır o... Her zehrin panzehiri, her kahrın önüne geçen, her zulme perde çekendir o... O; yani aşk...

Aşk; bütün bunları ve daha başkalarını yapmasına; seven, sevdiiren, inleten, acı çektiren ve düşündüren olmasına rağmen, yine de onu tanıyıp da, ondan yüz çeviren, yolunu döndürüp ondan kaçmak isteyen var mı? Belki vardır; varsa bile bunun "niçin"i önemlidir.

Aşk üzerine sohbetimiz sürsün ve diyelim ki: Anadolu toprağı nice Yunuslara mekân olmuş... Hacı Bayram-ı Veli'ler, Hacı Bektaşî Veliler, Eşrefoğlu Rûmiler... Bunların hepsi bu mübarek topraklardan geçmiş. Hepsinin de verdiği mesajlar, özde aynı fikirleri ihtiva ediyor... İnsanlığa tavsiye ettikleri yollar hep aynı düşüncenin ürünü ve hep aynı yere çıkıyor.

Yaşadıkları müddetçe, kötülük ve çirkinlik karşısında, iyiliğın, doğruluğın, güzelliğın, hoşgörünün, saygının, sevginin, ahlak ve faziletin galip gelmesi için mücadele ettiler. Bütün gayretleri, hemen her toplum için gerekliliğı tartışılmaz olan bu temel değerlerin hükümran olması, yerleşmesi içindi. Güçlerini ilahi kaynaktan alıyorlardı ve inançları en büyük yardımcılarıydı onlara bu yolda... Gerçeğın, yalnızca gerçeğın peşinde oldular her an... Karanlığın ve cehaletin düşmanı olarak yaşamaları, yaratılanlara karşı yüreklerinin aşkla dolu olması yüceltti onları insanların gözünde... Sevenlerinin sayısı arttıkça arttı. Fikirlerinin etkisi asırlardan asırlara uzandı.

Aşk bir sonsuzluktur... İçten gelen ve tükenmeyen...

Aşk bir yücelmedir... Önü ve sonu görünmeyen...

Aşk bir ululuktur... Kötülüklerin içinde kaybolduğı...

Aşk bir sevgilidir... Aşkıyla yakıp kül eden...

Nafiz NAYIR

GELİRDİM

*Eğer ulaşıyaydım seher yeline
Elimi saçına takar gelirdim.
Önüme engeller çıksa da yine
Dağları taşları yıkar gelirdim.*

*N'olaydı yoluna koya idim baş,
Başlardı yollarla amansız savaş.
Tirenler uçaklar kalırdı yavaş,
Yıldırımlar gibi çakar gelirdim.*

*Sana kavuşmayı alıp niyete
Bu uğurda düşsem bin bir zahmete,
Kaderin sevkiyle varsam cennete,
Şöyle bir kerecik bakar gelirdim.*

GECE

*Aşılmaz duvarlar örünce kader,
İnsan yıldızlarla, bulutlarla bir,
Sağında solunda yorgun geceler,
Bir rıhtımda yalnız yürüyebilir.*

*O zaman geceler; boğucu, sıcak
İklimlerden gelen bir canavardır.
Gecenin içinde binlerce tuzak,
Gecenin koynunda bin şüphe vardır.*

*Gitgide daha çok elem veriyor,
Büyüyen gözleri, bu karanlığın.
Akşam... Mesafeler sessiz eriyor,
Esiriyim artık bir tek ıslığın.*

*Gece susması mı hür yüreklerin,
Yoksa ruhumuzun deryası mıdır?
Gece, mezarı mı türlü renklerin
Veya günahların mecrası mıdır?*

*Bütün bu dertlerin sende sebebi,
Çıkar yüreğini geceye anlat.
Acılar uzansın sonsuz yol gibi,
Bin derdini bir tek heceye anlat.*

YURDUMUN DİKENLERİ

*Dikenler tanıdım yurt toprağında
Yaban ellerinde gül öyle değil
Ovasında tarlasında dağında
Göklere uzanan dal öyle değil*

*Bu, deve dikenini, boy pos yerinde
Asalet yok mudur dikenlerinde
Başı yükseklerde kökü derinde
Diken derler ama hâl öyle değil*

*Şu, çakırdikeni, ne boz ne sarı
"Beni seyret" diyor tüm yaprakları
Yine yolculamış deli rüzgârı
Dağdan inip gelen sel öyle değil*

*Buna, geven, derler emsalsiz güzel
Yüzünü okşuyor poyraz, karayel
Şu hoş biçimine hayret etme gel
Bir dilber başında tel öyle değil*

*Kenger dikenidir bana düşesi
İste sakız versin, günün neşesi
Nakışlanmış kenarları, köşesi
Gelin duvağında tül öyle değil*

*Şu benim yurdumda her şey asildir
Dikeni böyleyse gülü nasıldır?
Yurdu sevmek bizde bitmez fasıldır
Şeker öyle değil, bal öyle değil.*

HÜZÜN ve BEN

*İçimde bin hüznün oldu kördüğüm
Anlayın hüznünü, duyun hüznünü
Onunla dopdolu saatim, günüm
Ömrümün anlamı sayın hüznünü*

*İpteki mahkûmun insan yanıyım
Çırpınan serçenin tatlı canıyım
Bilinmeze giden gam kervanıyım
Yanıma almışım tayın hüznünü*

*O, gölgemdir, her an ensemblede solur
Ben nereye gitsem mutlaka bulur
Sofraya otursam karşımda olur
Ekmeğin hüznünü, suyun hüznünü*

*Hüzünle sarılmış dağlar, ovalar
“Yok”ta o görünür, “var”da bile var
Bir anıt isterim dertlerim kadar
Anıtın üstüne oyun hüznünü*

*Keder bensiz çıkmaz bir seferine
Yoldaş olmalıyım derdi derine
Mezar toprağında taşın yerine
Başımın ucuna koyun hüznünü.*

KUŞLAR

-Nihal'e-

*Doğdun talih burcunda
Bak, dünya avucunda!
Kirpiğinin ucunda
Ötüşür durur kuşlar.*

*Dünyayı büyük sanma
Küçük diye aldanma.
Seherlerde uyanma,
O zaman uyur kuşlar.*

*Açıl mavi engine,
Denizleri aş yine.
Masal ülkelerine
Seni uçurur kuşlar.*

*Şöyle bir bak etrafa
Yalnız kuşlarda vefa.
Alkışlasan bir defa
Bin kanat vurur kuşlar.*

*Dalma kedere gama,
Neşeli ol daima.
Aman sakın ağlama
Dallarda kurur kuşlar.*

MUNZURUN PARMAK İZİ

Hamdi ÜLKER

Yüreğime buruk bir ayrılığın tınılı sesi gibi gizlediğim Kara Sevdam Kardelen,

Mevsim vuslat zamanıdır. Sana olan özlemle dolmuştu belki yüreğim lakin ben özlemeyi hiç sevmem biliyor musun? Isınamadım oldum olası ayrılıklara. Günlerin sabırsızlıkla yeşile hazırlandığı bir zemheri akşamıydı ve kardelen zamanı hemen yanı başımda gibiydi. Uzanıp tutacak gibiydim yüreğinin narin yapraklarından. Sevdanın, yüreğimdeki dervişteki tanımı gibi bendeki diğer adı da sabırdı. Susup, uzun karakış gecelerinde sabahları beklemek, umutsuz sabahlarda ise güneşin soğuk yüzüne sabredip baharlara uzanmaktı.

Yüreğimdeki derviş mütebessim yüzü ile bu akşam sol yanıma sokulmuştu. Uzun kış gecelerinde yüreğime çöken olanca yorgunluğu gözbebeklerimden okuyor gibiydi. Yine de beni o pejmürde hâlimle bir kenarda bırakmak istemiyordu. Her zaman ki gibi; “yürü dünya düş peşime” diyor ve beni üzerime sinen o miskin kokudan arındırıyor, taptaze sabahlara uyandırıyor. “Sayısız hikâyeleri vardır bu dağların!” diyordu; gözlerini, parıldayan kuzey yamaçlara doğru kıсарak ve bir eli ile de adeta; “gidilecek

hayli yolumuz var” diyerek. Nice kartallara mekân olmuştu o sarp kayaların dorukları ve yine nice kervanlara yol vermişti olanca inatçılığına rağmen, bu dağlar. Munzur’u gösteriyordu derviş. Erzincan ovasından, Dersim’e ve oradan Bingöl’e uzanan kolları ile kendisine sığınan canlı cansız her şeyi kucaklayan o koca yürekli Munzur’u...

Munzur Dağları ile hasbıhal günüydü bu gece ve biz Munzur’un kızının yüreğinden dökülen efsanelere yüreğimizi döndürmüştük. O, Munzur’un eteğine sımsıkı tutunmuştu. Meşakkatli kış günlerinde buz tutan dereleri, dağlardan suratlara savrulan bıçak gibi tipileri sinesine çekmiş ve terk etmemişti bu diyarları. Her sabah dağ yamaçlarından köpürüp gelen o süt rengi sularla yıkamalıydı kavruk tenini ve yine her güne besmele ile birlikte o derelerden bir yudum su içerek başlamalıydı. Onun için hayatın adı da, anlamı da Munzur’du.

Yüreğimdeki kirli sakallı derviş ile bir olup bu akşam Munzur’un kızına misafir olmuşuk. Her akşamki dağlarla ettiği o hasbıhâli bu akşam bizimle etmesini istemiştik. Onun dudaklarından dökülen ve ardı ardına sıralanan mısraları yutkunarak tekrarlıyor ve bu akşam hiç konuşmadan kendimizi onun rana sözlerini dinlemeye hazırlıyorduk...

*“Dün gece yine yüreğimle hasbıhâldeydim
Dinleyin yürekliler anlayın ne hâldeydim*

*Yüreğim bu demde de sazı aldı eline
Şu şairane sözü yeniden düşün hele*

*-Her insan anlayamaz bizim musikimizden
Ve ondan anlamayan bir şey anlamaz bizden-*

*Mısraları duyunca içerledim derinden
Yürek titreyişleri bana koştı yerinden*

*Şairin sözlerini can evimden dinledim
Kulak verin a dostlar duyun ben neler dedim:*

*Bize haber vermeyin herkesin bildiği sizden
Bizi kucaklayan ses gelir mi yüreğinizden*

*Sökün yıllarca biriken kibri eteklerinizden
Bahsedin yüreklere cana can veren izden*

*Hayatta hiç kalmazdı gönüllerin gussası
Tanısaldı bir yol yürekli söz ustası*

*Hem şiir hem hikâye ancak dost yürektedir
Söz de yazı da haksız yok ki bize tasası*

*Alabildin mi yolcu her hekâttan bir payı
Yalnız dost yürek görür bu hakikat kıssası*

*Yürek tüm sözlerimi sükûtuyla dinledi
Hekâttaki bu sırrı dosttan başka bilmedi*

*Dinleyin yürekliler anlayın ne hâldeyim
Yüreğimize sinmiş renkli bir hekâtteyim*

Şair bize bizi anlatan musikin hiç susmasını
Gönülden duydum seni Hakk'ı gören ustasın...” diyor ve kocaman bir
kayanın göğsündeki izleri gösteriyordu. Bu gördüğünüz kar beyazı su;
Munzur’un küleğinden dökülen sütleri, bu izlerde onun göçüp giderken
bıraktığı baki izleridir...

Evet Sevgili Kardelen,

Zaman yine dervişi haklı çıkarmıştı. Yıllar öncesinden sızıp gelen bu
efsane izlerini yine ölümsüz bir kaya gizlemişti. O izleri yüreğine
saplanmış bir kurşun misali bu zamana kadar taşımış ve bu dağlara adını
veren Munzur’u bize hatırlatmıştı.

Bu kez yine bu asırlardır süregelen, yine asırlardır sürüp gidecek bu
efsane Munzur’un kızının dudaklarından dökülüyordu.

Çok önceden bu dağların sinisine tutunmuş köylerin birisinde zengin
bir ağa yaşamış. Bu ağa yıllardır dünya işlerine dalıp gitmekten öbür
dünyaya fazla zaman ayıramadığının farkına vardığında, yani yaş kemale
erdiği zaman hacca gitmeye karar vermiş. Aylar öncesinden hazırlığını
tamamlayıp mevsim yaklaşınca Hicaz’ın yollarına düşmüş. Ağa haccını
yaparken köydeki hanımı bir gün ev halkına helva yapmış. Çoluk çocuk,
herkes toplanıp helvayı yemeye hazırlanırken, evin hanımı bir köşede el
pençe duran evin çobanı Munzur’a dönerek; “ağam olsa da, bu helvadan
yeseydi!” demiş ve hasretle derin bir şekilde içini çekmiş. İşi gücü, koyunları
ve çiftlik işleri olan Çoban Munzur, evin hanımının bu durumundan çok
etkilenmiş. Hemen oracıktan bir tabak almış ve ortadaki tavadan, tabağın
içerisine biraz helva koyarak ortalarından kaybolmuş. Evdeki herkes merakla
Munzur’un dönüşünü beklerken bir yandan da helvayı soğutmadan yemişler.
Bir müddet sonra Munzur dönmüş ve hiçbir şey söylemeden soğumuş
helvadan yemeye başlamış. Çoban Munzur’un bu garip hâli merak edilse de
kimse onun bu davranışına bir anlam verememiş.

Aylar sonra ağa hacdan dönmüş. O civarda babacanlığı, güzel ahlakı
ve cömertliği ile insanların gözünde büyük bir insan olan ağanın aynı

zamanda hacı olarak dönmesi insanları heyecanlandırmış ve herkes yollara dökülerek onu karşılamaya koyulmuşlar. O ise eline eteğine sarılanları elinin tersi ile ittirerek hemen karşıda elindeki süt küleği ile büyük bir heyecanla ağasını bekleyen Munzur'u işaret eder ve "asıl eli öpülecek olan odur!" der. Oradakiler, Ağa'nın bu sözüne bir anlam veremeseler de onun boş bir şey konuşmayacağına inandıklarından ağayı bırakarak o zamana kadar sıradan bir çoban olarak hayatını sürdüren Munzur'un elini eteğini öpmeye başlarlar. Bu durumdan çok rahatsız olan Munzur ise elindeki süt küleğini sert bir şekilde yere bırakır ve külek kırılır, sütler akmaya başlar. Kendi ise hemen yanı başındaki kayaya tutunarak ortadan kaybolur. İşte o günden beri Munzur'un küleğinden dökülen süt, buz gibi köpüklü su olup akıp durur. Munzur'un ortarlardan kaybolurken elini tutunduğu kayada kalan parmak izleri ise hâlâ o kayanın gövdesinde durmaktadır...

Sevgili Kardelen,

Yüreğim Munzur Dağlarının yüce doruklarından bilinmeyen bir zamandan, yine bilinmeyen bir zamana akan berrak sular gibi coşkun ve yine sabırsızlıkla seni bekliyor. Yine kavuşmamız kısa olacak, vuslat gönlümüzde bir uhde olarak kalacak biliyorum lakin ben yine de her baharda seni görmeden edemiyorum. Hem zaten ayrılıklar değil midir ki yüreklerde közlenen sevdaları uzun ve ulu kılan. Ben yine gelmeden, gidişlerinin evhamını doruklarına duman çökmüş Munzur Dağları gibi yaşasam da biliyorum ki ayrılık bedenlere, vuslat ise ruhlara aittir. Yine öyle yokluğunu yüreğimin ak kartalı Bahaettin Karakoç'un o dizelerini mırıldanarak yâd edecek ve seni nice baharlarda uzaklara bakar gibi her zaman bekleyeceğim...

"Sormam ne kılıkta, hangi biçimde?..

Beni gören herkes dilsiz sanıyor

Yangının büyüğü benim içimde

Renk kaçak vurdukça göz aldanyor

Canan naz ettikçe canım yanıyor. "

Tuncay AKDOĞAN SEZER

BİZ GÖĞE BAKARIZ

Seviniriz bakarız
Üzülürüz bakarız.

Ne vakit yürek daralsa,
Göğün boşluğuna dökeriz içimizi

Gökyüzüne resimler çizeriz.
Sonsuz sevgilerin mührünü...
O en sevdiklerimiz...
Bizden fersah fersah uzakta...
Gökyüzündedir yüzleri ki, bakar bakar yanarız.

Atlarımız şaha kalkar göğümüzde...
Melekler yumuşacık uzatır kanatlarını...
Bir minik kedi yavaşça kaybolur,
Beyaz bulutların içinde...
Pamuk şekerlerimizle eş...

Kimi zaman boylu boyunca çizer alnını, buluttan bir kılıç...
Niye bu telaş, diyesi gelir insanın.
İşildayan demirin içindeki adam...
Sen de mi havalara delisin?

Deniz bakar göğe... Göller, dereler...
Vitraylar alır kabul eder.
Masmavi aynasında
Gönlü bir hoş olur insanın...
Alır ruhumu, uçuruverir.

En derin acılarımızı döker ufkuna, kan renginde.
O bize ağlar, biz ona...
Düşlerin kapısıdır gökkuşağı...
Ansızın açılır önümüzde.

Kuşlar gökyüzü saltanatını bir süreliğine sana verir.
Gönlünce uç der, uç uçabildiğince...
Bil ki nasıl bir haz, nasıl bir huzur...
Biz göğe bakarız.

Canımızı sıkma sen.
Bak bizim göğümüz var.
Atlas rengi yorganıyla kimleri sarmaz ki...
Kirlenme ne olur, bırak orası temiz kalsın.
Yeterince kirlenmedi mi dünya?
Bedenimiz yılgın...

Ay tepsisini çalarken...
Bir düğün başlar gökyüzünde...
Yıldızların çengisinde...
Hele bak bir...

Başını kaldır.
Elinde ne varsa at.
Bir gökyüzü var. Bir tek o...
Ümitsiz misin?
Göğe bak bir...
Ümidin tazelenmiyor mu?
Yemyeşil çerçevesindeki aynanın, kristal dağlarının orta yerinde...

Güneşin gözüne bakabilir misin?
Yaşadığımız her yer kara bir gölgeye bürünmüşken...
Gidecek hiçbir yerin yok.
Bir tek gökyüzü...
Koca metropolde, taş kulelerin arasına hapsedilmiş.
Devasa yıkıcıların arkasında...

Gökyüzüne bak ki için açılsın.
Yüreğin can bulsun.
Düğün bayram...

Ya sabır deyip derin bir nefes al.
Göğsün gönencele kabarsın.

Az bekle... Bileğine güç gelsin.
Onmaz bir kavga öncesi...
Göğe bak, olur mu?
Diğer her şey, küçük, küçücük kalsın...
Kötü ruhları ile yok olmaya mahkûm...

20 Mart 2015

ORASI KÜBA MAHALLESİ

*Bir sabah gördüm onları...
Garip yeşil kuşlar...
Kuşlar sabahları sever.
Ben de kuşları...
Nasıl düştüler bilmem*

*Mülteci papağanlar gecekondunun bahçesindeki
zeytin ağacını mekân edinmiş...*

*Ev sahibiniz kötürüm bir kadın...
Bir başına yaşar o cennetten çalınmış bahçede...
Kimseler bilmez, nedir nasıldır...
Güzel midir, hayalleri var mıdır?
Onu unutan bir ailesi?
Güllerin, zakkumların sakladığı bir dünyada bitirmeyi mi düşler,
sonsuz gibi uzayan ömrünü?*

*Siz geldiniz...
Bu kış gününde bahçe zümrüt yeşile boyandı.
Koyu yeşil zeytin ağacının dalında dans eden yeşil kuşlar...
Nereden gelir bu neşeniz?
Neden bir villa bahçesini mekân edinmediniz ki?
Veya belediye parkını
Şöyle çimenleri biçilmiş, bir seviye ağaçların olduğu...*

*Kargalar bile ilişmiyor.
Kumruların forsu sönmüş...
Serçeler size şarkı söylüyor.
Kediler merakla seyrediyor.
Ben de...
Her sabah ilk işim sizi aramak.
Ufukta yeşil pırıltılar çakınca, değmeyin keyfime...
Sonra içime aniden giriveren bir endişe...
Soğuk gelirse ya...
Ya giderlerse...
Ya ölürlerse...*

*Kötürüm kadın size ne fısıldadı?
Sizi görünce yüreği gönençle kabardı mı?
Onurlanmış gibi hissetti mi kendini?
Biraz neşe, eğlence
Ve mutluluk hissetti mi?
İyi ki oradasınız...
Biz gidemedik, ama...
Siz fersah fersah uzaktan gelip...
Onun yüreğine kondunuz.
Arkanızda uzanan mahalleyi biliyor musunuz?...
Kötürüm kadının pasta evinin hemen arkasındaki...
Kırık dökük evlerin olduğu hani...
Kötülüğün ve iyiliğin birbirine merhem olduğu...
Kendi göbeğini kendisi kesen...*

*Film platosu...
Orası Küba Mahallesi...
Damsız girilmez.*

Mustafa ÇEVİK

BİR YAZ BİR BAHAR GÖZLERİN

*gözlerin, gözlerin, bendeki yarası derin
gözlerinden anladım
zinhar orası değil, kalbimdir yerin
elimi her uzattığımda uzaklaşıyordun
dokunma bak diyordu bir ses
bak ve bırak,
hayat,
al ver bir nefes
gözlerinden gelen ilhamı katık ettiğimden beri
yüreğime doğrulmuş bir mavzerdir gözlerin
hiç durma vur beni vur derim
gözümü kırpmadan üstüne yürümek isterim
gözlerin, gözlerin bendeki yarası derin
gözlerin cehennem ateşidir bana
üstünde uçuşan pervaneyim
bir mavi boncuk gibi parlardı hep
gözlerinde gözlerin olmak istedim
emr-i hak vaki olacak madem
ya gözlerinle ya da gözlerinde olsun isterim
ne Leyladır gözlerin ne Şirin bana
Kalu Bela'da verdiğim sözdür gözlerin
uçurumdan düşerken her defa
beni ihya etti gözlerin
daha dün bir meçhul sabiyken ben
büyüttü beni gözlerin
saçlarım kar renginde hâlâ emzirir gözlerin
gözlerin, gözlerin bendeki yarası derin
hep anlamlı bakardı gözlerin
belli ki bir yüreğin vardı
insanı secdeye kapatır,
bir yaz bir bahar gözlerin*

İKRAM'IN GELİŞİ

*Bebeğim
Elimiz yüreğimizde bekledik seni
Yeni bir hayat gelecek diye
Bahar gibi karşıladık seni
Sen güneşten önce doğdun
Nefes nefeseydin ağlıyordun
Üçüncü cemre de düştü
Zeytin gözlerini görünce
Eve melekler üşüştü
Avuç kadar bedenin kundaktasın
Annen seni sen bizi sarmaktasın
İlk defa insan görmüş gibiyiz
Dünyaya yeni gelmiş gibiyiz
Çekilmez hayata teselli bulmuş gibiyiz
Hacı deden ezan okur kulağına
İsim kuruyor altmışıncı torununa*

İLK KADIN CİNÂÎ ROMAN YAZARIMIZ HALİDE EDİP VE YOLPALAS CİNAYETİ ADLI ROMANI

Yrd. Doç. Dr. Nazlı Rânâ GÜREL

ÖZET

Edebiyat dünyasında polisiye roman türünün mazisi çok daha yakın geçmişe dayanır.

Türk Edebiyatında bu türün ilk örneği Ahmet Midhat Efendi'nin Esrâr-ı Cinayât adlı eseridir. Bu türde eser veren ilk hanım kalem de Yolpalas Cinayeti adlı romanı ile Halide Edip Adıvar'dır.

Halide Edip bu romanı ile dünyada burjuvazinin doğurduğu olumsuzluklara binaen yapılanan polisiye romanlarla aynı gerekçelerden hareket eder. Ancak mucrimi suça iten nedenlere odaklanan yazar bu özelliği ile suçluyu bulmayı hedefleyen romanlardan ayrılır. Eser bu açıdan psikolojik roman özelliği de arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halide Edip Adıvar, Polisiye Roman, Yolpalas Cinayeti, Cinaî Roman

THE FIRST TURKISH WOMEN AUTHOR OF CRIME NOVEL HALİDE EDİP ADIVAR AND HER NOVEL "MURDER OF YOLPALAS"

ABSTRACT

The past of crime novels are based on a much more recent past in literary world. The first sample of this genre in Turkish literature is a book of Ahmet Midhat Efendi : Esrâr-ı Cinayât' (Secrets of Murders). The first women author of this genre is Halide Edip Adıvar with her novel: " Yolpalas Cinayeti" (Murder of Yolpalas).

In the world literature whodunit as a novel genre, has emerged following the bourgeoisie. Halide Edip also bases her story to the similar negative developments. But she doesn't discourse "who has done it", she discourse "why he/she has done it". She focuses on the reasons that make the killer to kill. According to this point of view of author we can name this novel as a "whydunit". According to the author's view of handling this topic, we can say that, the novel is also a psychological novel.

Key words: Halide Edip Adıvar, crime novel, Yolpalas Cinayeti, whodunit.

GİRİŞ

Özellikle cinayet, katil olmak üzere suç ana teması etrafında şekillenen roman türü olarak görülür polisiye roman ve diğer roman türlerine göre tarihi geçmişi daha kısadır. Polisiye romanda bulunması gereken en temel özellik estetik değer taşımaktan ziyade sürükleyicilik olduğundan edebî olmaktan ziyade popülist addedilmiştir.

Peyami Safa gibi seri olarak polisiye roman yazan ilk önemli roman-cımız bile bu romanları "Server Bedî" olarak, farklı bir adla kaleme almıştır.

Edebî eleştirileri de bulunan bir yazarımızın bu tavrı yazarların da polisiye romana bakışları hususunda düşündürücüdür.

“Polisiye tür, çelişkili biçimde, en çok okunan yazın türlerinin başında gelmesine rağmen, yazın dünyası tarafından genelde küçümsenmiş, uzun süre bu sahada çalışmalar yapılmamıştır. Özellikle sinemanın da etkisiyle, 1960’lı yıllardan sonra bu alana ilgi artmış, dünyanın çeşitli ülkelerinde bu alanda çalışmalar yapılmaya, dergilerde özel sayılar görülmeye, lisansüstü seviyede tezler hazırlanmaya başlamıştır.” (Gögercin, 2012: 41)

Oysa polisiye eserler kitapçılarda en çok satan kitaplar arasında yer almaktadır. Bu durum okuma alışkanlığı geliştirmek hususunda bir basamak olabilecekleri düşüncesini uyandırır. Ayrıca, klasik tragedyaaların insan ruhunda yarattığı “katharsise” kabilinden faydaları da dikkati çeker: *“İnsanoğlu iyile kötünün çatışmasına her zaman büyük bir ilgi göstermiş, bu çatışmanın içine girip gerilmekten, gerilime neden olan sırrı çözmekten zevk almış ve olayın çözüme ulaştığı anda hissedeceği rahatlama duygusunu yaşamak istemiştir. Yapısı gereği, çoğu zaman iyi karakterle özdeşleşmiş, polis kötü adamları yakaladığı zaman mutlu olmuştur. Bu duygu polisiye ve gerilim türü edebiyat eserlerinin her zaman çok satmasına vesile olmuştur.”* (Gögercin, 2012: 41)

Romandan diğer edebî türlere doğru bir genişletme yaparsak klasik tragedyanın önemli eserlerinden Sophokles’in Kral Oidipus’unu da polisiye saymak mümkün. Bu eserde de Thebai şehrini saran afet, Kral Laios’un katilinin bulunamamasına bağlanır ve yıllar önce gerçekleşen cinayet; tanıkların araştırılıp, bulunup dinlenmesiyle aydınlanır. Suçluların cezalandırılmaması kentleri, ülkeleri yaygın lanet ve afetlerle helak etmektedir.(Sophokles,2012) Çünkü suçluların bulunup cezalandırılması toplumun ve devletin ortak sorumluluk alanına girer.

Polisiye romanın arınma dışında başka yapıcı özelliklerine de rastlayabiliyoruz:

“Çoğu zaman yolculuklarda, uykusuz gecelerde sığınulan polisiye romanların okunma süreci, aktif düşünmeyi beraberinde getirir. Yazarla okur bir çeşit kedi-fare oyunundadır. Aktif okur, yazarın hikâye boyunca sayfalar arasına ustaca serpiştirdiği ipuçlarının izini sürerken yazarla bir çeşit zekâ, bilgi ve yaratıcılık yarışındadır...” (Güner, 2012: 36)

Van Dine’in eserleri üzerine Yvon Aluard’ın yaptığı tesbite binaen ise *“polisiye yapıtları yazarla okur arasında bir satranç maçı gibidir.”* (Van Dine, 2012: 7)

Çağımızın ünlü ekonomi politikçilerinden, yabancılaşma gibi ekonomik kökenli bir sorunu felsefî boyutuyla da ortaya çıkarıp tartışan Mandel burjuvaziyi müteakip doğan polisiye romanı, burjuva toplumuna mahsus hastalıklara kurban giden orta sınıf için ilaç mahiyetinde bir tür olarak görür ve sosyal faydayı da haiz bulur. (Mandel, 1985)

Polisiye romanının niteliği ve niceliği üzerine kaleme alınan yazılar sınırlı olmakla birlikte, polisiye romanın bir esrarı çözmek, aydınlığa kavuşturmak amacıyla okuyucuyu yakaladığı ve sürüklediği müşterek kanaattir. İşlenen bir suçtan –ki bu suç genellikle cinayettir- yola çıkarak, suçlunun bulunmasıyla merak unsuru giderilen romanlar mıdır polisiye romanlar, yoksa suçun nedenleri hususunda merak uyandıran romanlar da polisiye roman alanına girer mi? Polisiye veya dedektif romanları hususunda araştırma ve nazari yazıların azlığına rağmen diğer roman türlerine göre daha kati kriterlerin belirlendiğini görüyoruz bu alanda. Bu kriterleri oluşturanların hemfikir oldukları maddelerden birisi de dedektif veya polisiye romanların suçluyu bulmayı hedefleyen romanlar olduğudur. (Van Dine, 2012: 139), (Payza, 2012: 55)

Genellikle romanı sürükleyici kılan “suçlu kim” sorusu ise roman “polisiye roman” türüne dâhil kabul ediliyor. Romanda kahramanı suça teşvik eden hususlar ön plana çıkıyor ve sorgulanıyorsa roman psikolojik roman türüne dâhil kabul ediliyor. Dünya edebiyatında psikolojik romanın en önemli temsilcisi olan Dostoyevski’nin Suç ve Ceza, Karamazof Kardeşler gibi cinayet içerikli romanları Alfred Adler, Sigmund Freud gibi psikologlar için ciddi bir araştırma alanı teşkil etmiştir. (Hilav:1981)

Türk Edebiyatında Polisiye ve Halide Edip

1920–1930 yılları polisiye edebiyatın altın çağı olarak telakki edilir ki Türk edebiyatında da bu yıllarda bir hareketlenme görülür. Halide Edip Adıvar’la aynı devir yazarlarından Adnan Adıvar (Dürder, 1971: 8)ve Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın bu türe yazılarında değdiklerini müşahede ediyoruz. Hüseyin Rahmi, devrin cinayeti konu alan romanlar konusunda oldukça velut olduğuna temas eder ve cinayetin sanatta heyecan uyandırıcı bir tema olduğunu eski devirlerden şu örneklerle vurgular:

<i>Shakespeare:</i>	Machbeth, Othello, Hamlet,
<i>Schiller:</i>	Haydutlar
<i>Victor Hugo:</i>	Bir Mahkûmun Son Günü, Gördüğüm İki Adam
<i>Zola:</i>	Thérèse Raquin, Germinale, Bôte Humaine
<i>Bourget:</i>	Cosmopolis, Andre Cornelis le dis Ciple
<i>Copée:</i>	Le bon Crime
<i>İbsen:</i>	Hortlaklar
<i>Tolstoy:</i>	Karanlıkların Kudreti, Kreutzer Sonat
<i>Dostoevsky:</i>	Ölümler Evi, Cürüm ve Ceza

Ancak cinayeti sanatlaştıran eserler çoğalmakla birlikte eskileri kadar kabul görmemektedirler. Hüseyin Rahmi’nin bu tarza yaklaşımı müspet değildir. Bu eserlerden yola çıkarak okuyucunun edebiyattan beklentisini, okuyucu seviyesini sorgular:

“*Ne edeb, ne edebiyat, ne sanat. Heyecan istiyoruz. Yak, yık, öldür seyredelim. Okuyucu göz attığı sahifelerde, sahnelerde, beyaz perdede...*

kanla, ateşle mülemma arıyor. Mütalaa, temaşa lezzetlerini ancak bu manzaralarla tatmin edebiliyor. Kurşunun devirdiği vücudu, kamanın fişkırttığı kanı, boğarlarken moraran çehreyi... üzerlerine toprak yorgan örtülmüş cesetleri vahşi bir zevkle seyrediyor... En namuskâr insanlardan en masum çocuklara kadar cinayet seyretmek düşkünlüğü var. Tiyatro, sinema, kitap reklamlarında okuyoruz: Heyecan dolu, çok meraklı... bu sözlerin seyredeceğimiz cinayetlerin bir müjdesi olduğunu anlıyoruz.” (Gürpınar, 1972: 144)

Cinâî romanların toplum üzerinde olumsuz etkilerinin de olduğunu düşünen Hüseyin Rahmi çoğalan cinayet vakalarının sanatta işlenen bu temalarla da bağlantılı olduğu kanaatinde: “*Bu feci sahneleri seyretmekten aradığımız heyecan hissen bir yükseliş eseri midir? Psikolojik, marazî bir soysuzluğa doğru gidişe alâmet midir? Zamanın hâlâ nikbin kalmak isteyen medenî insanlığını şok etmemek için kendimde vermek cesaretini bulamadığım cevabı ruhiyat mütehasıslarına bırakıyorum. Sirkat ve cinayetin uyardığı hain hırs öyle müstevlî bir hal aldı ki cebinde beş on lira ile تنها bir yoldan giden adam evine sağ varamıyor.*” (Gürpınar, 1972: 144) Yaşadığı çağdaki İstanbul’un, Türk toplumunun geçirmekte olduğu krizleri, problemleri analiz eden ve konu alan bir sanatçı olarak Hüseyin Rahmi vs. bazı yazarlar sanatta cinayetin heyecan unsuru olarak kullanılmasını, doğurduğunu düşündüğü sosyal sonuçlara binaen doğru bulmuyor.

“*Romanın gerçek yaşamı taklit etmesine karşın, gerçek yaşam da romanı taklit eder. Gerçek yaşamdaki seri katiller polisiye yazarlarına/ romanlarına esin olduğu gibi, kimi seri katiller de romanlardan esinlenerek seri katil olmak yolunda cinayetleriyle popülerleşmişlerdir. Hangisinin daha çok esinlendiği tartışma konusudur.*” (Payza, 2012: 57)

Toplumda yol açtığı olumsuz devinimlerin de varlığı inkâr edilmemekle birlikte başlangıcı Voltaire’in “Zadig” (1748) adlı eserine kadar dayandırılan (Çiloğlu, 2012: 65) polisiye veya cinâî roman türü güçlenerek varlığını sürdürmektedir. “1920’ler ve 1930’lar genellikle polisiye edebiyatın altın çağı olarak adlandırılır. Bu dönem boyunca birçok İngiliz yazar yanı sıra Amerikan yazarları da dedektif romanı türünde eser vermişlerdir. Altın çağ edebiyatçıları arasında bayan yazarların çokluğu dikkati çeker. Bunların arasında Agâhta Christie’nin yeri önemlidir. Altın çağın dört bayan yazarı, dört orijinal “suçun kraliçeleri” olarak nitelendirilebilir. Bunlar: Christie, Dorothy L. Sayers, Ngaio Marsh ve Margery Allingham’dır.” (Çiloğlu, 2012: 65)

1937’de de toplumumuzun psiko-sosyal, millî meselelerine duyarlı bir hanım kalem olarak edebiyatımızın ilk başarılı kadın yazarı olan **Halide Edip Adıvar**’ın romanları arasında da bir cinayet romanı var. **Yolpalas Cinayeti**... 1936 yılında Fahriye Şükrü’nün 15–16 yaşlarında iken Pembe Evin Esrarı adlı bir eser yazdığını Erol Üyepazarcı zikreder. (Türkeş, 2006)

Ancak Halide Edip Adivar'ın eserinin, cinayeti, okuru yakalayan bir merak unsuru olarak kullanmamakla diğer cinâî romanlardan ayrıldığını müşahede ediyoruz. İşlenen bir cinayet var fakat yazar katile suçlu vasfını vermemize neredeyse mani oluyor. Bio-psiko-sosyal bir varlık olan insanın hayatında psiko-sosyal, sosyo-kültürel cinayetlerin sonucu olarak ortaya çıkan biyolojik cinayetlerin küçük, doğal, münferit sonuçlar olduğunu vurguluyor. Ve ilginçtir ki romanda suçlu neredeyse en masum kahraman. Yazarın O'na Akkız adını vermesi de kahramana uygun gördüğü masum kimlikle bağlantılı. Cinayeti işleyen kahraman, ak yani temiz ve bakir. Batılılaşma, daha doğrusu kimliksizleşme ve savaş sonrası, Cumhuriyet dönemi burjuvazisinin getirdiği olumsuzluklardan ve kirlenmelerden uzak kalabilmiş bir kahramandır.

İstanbul'un zengin semtlerinden birinde, Yolpalas apartmanında yaşayan Murat ve Sacide Sallabaş çiftinin Bülent isimli alif bir çocukları vardır. Çocuğa bakmak üzere Akkız istihdam edilir. Zayıfı güçsüzü himayeye meyilli olan çocukluğunda kaz çobanlığı yapan Akkız da çok sevdiği topal bir kaz yavrusuna benzettiği bu çocuğa bakmayı memnuniyetle kabul eder. Evin hanımı sefahate meyillice, adeta eşinin kazancını müsrifçe harcamağa memur bir hanım olduğundan Bülent'e hayatta en yakın insan Akkız'dır. Ailenin bir ferdi de şoförlükle vazifeli Mükerrerem'dir. Ancak Akkız bir gün Mükerrerem'i öldürür.

(...)

Halide Edip 1937 yılında kaleme aldığı bu romanıyla polisiye alanında eser veren ilk kadın yazarımız olur, 1941'de de Peride Celal'in **Ben Vurmadım** adlı romanı karşımıza çıkar.

Vurun Kahpeye, Sinekli Bakkal gibi romanlarıyla toplumunun şuuraltına yönelik ciddi dikkatlerine şahit olduğumuz Halide Edip Adivar katilin bir kadın olduğu bu romanıyla bizlere neler söylemek ister. Hakikî suçlu kimdir?

Halide Edip'in eserin sonundaki notuna göre 1936'da Paris'te kaleme aldığı bu cinayet romanı Yedigün dergisinde günlerce önceden başlayan bir kampanyanın sonunda yayımlanmıştır. Yedigün dergisinin yazı kadrosunda Peyami Safa, Reşat Nuri, Muhsin Ertuğrul, Hüseyin Cahit vardır ve Halide Edip bu dergide Avrupa'da gördüğü yerleri "Shakespeare'in Doğduğu Yer, İngiliz Kadın Hapishanesinde Gördüklerim" vb. tanıtıcı yazılar yazmaktadır.

Yedigün Dergisi **Yolpalas Cinayeti** adlı romanı okuyucuya şöyle takdim eder. "*Halide Edip yeni romanını, değer bilen okuyucularına Yedigün sayfalarında sunma imkânını bize vermiş bulunuyor. Türk Edebiyatının bu hakikaten edib romancısı Avrupa'da yazdığı son romanının ilk müsveddelerini gönderdi. Pek yakında bu sayfalarda zevkle, bedîî heyecan" ürpirmeleri ile okuyacaksınız. Çünkü roman Türk edebiyatında bir merhale olacaktır.* (Adivar, 2011: 7) **Yolpalas Cinayeti** müteakiben "Realist Roman" adıyla yayımlanmıştır. (Adivar: 1937)

Evet!.. Eser adından da anlaşılacağı üzere bir cinayet romanıdır. Psiko-sosyal ve sosyo-kültürel cinayetlerin ön şartlarını hazırladığı, teşvik, hatta tazyik ettiği bir cinayeti konu alır. Çocuk masumiyetinde bir genç kız, Akkız veya hizmetçilik adı ile Nadire bir erkeği, şoför Mükerrerem'i öldürmüştür. Mağduru, maktulü binlerce, yüz binlerce, milyonlarca olan psiko-sosyal ve sosyo-kültürel cinayetlerin yanında katili suça teşvik eden nedenleri de hesaba katarsak bir şahsın öldürülüşü pek de dehşet-engiz gelmez okura bu romanda. Ama sonuçta bir insanın canına kıyılmıştır ve benzeri hadiselerin önüne geçmek için düzen, caniyeye bir ceza vermek durumundadır. Ziya Paşa'nın Terkîb-i Bend'inde çok veciz ifadesiyle:

*Milyonla çalan mesned-i izzetle ser-efrâz
Birkaç kuruşu mürtekinin cây-ı kürektir.*

İlk yayını esnasında “realist” olarak sunulan romanın “Müslüman-Türk” sosyo-kültürel yapısındaki olumsuz değişikliği, kapitalizmin insanı ve insanlığı tazyîf ve tahkîrini, avukat Rıfkı'nın Akkız'ı müdafaa gerekçelerini göz önünde bulundurduğumuzda sosyal-gerçekçi bir yaklaşım sergilediğini görüyoruz.

Cinayeti gayet müspet bir kişilik olarak takdim edilen bir kadının işlemesine istinaden romanın erkek kahramanlarını öncelikle tanımak bizi cinayet sebeplerine yaklaştırmak açısından aydınlatıcı olacaktır. Evin sahibesi Sacide'nin babası Âgah, eşi Murat Sallabaş, şoför Mükerrerem ve avukat Rıfkı romanın erkek kahramanları...

Agâh Efendi: Evvela muhafazakâr bir memur emeklisi olan ve kızlarını her türlü serbestîden şiddetle men' eden **Agâh Efendi**; romanda devamlı şöyle tavsîf edilir: “**Agâh Efendi** yamalı pantolonu, dirseklerinin havı gitmiş ceketiyle beraber eski itikadlarını süprütülüğe atmış, damadın terzisine yaptırılan yeni kostümüyle, yeni fikirler giymişti. Düğünden bir ay sonra **Karagümrük**'e ayak basmaz olmuştu. Hatta eski günlerde, haftada birkaç defa sille tokat patakladığı **Sacide**'nin zelil bir dalkavuşu oluvermişti. Fakat ne de olsa bu yeni hayat içinde o yabancı görünüyor, tavırları uymuyordu. Bunu **Sâcide** kocasından evvel sezdi. Derhal Agâh Efendi'yi şımartmamak lâzım geldiğini, kibar misafirler arasından çekilmesi elzem olduğunu söyledi... O'nu dairemize kâhya tayin edeceğim. Aylık veririz, burada yatar kalır. Sen bilmezsin, **Murat**çığım, sonradan görmelere pek yüz vermeğe, başa çıkarmaya gelmez...” **Agâh Efendi**'nin bu harekete karşı tabii olarak duyduğu isyan, çarçabuk içinde basıldı. **Yolpalas**, **Karagümrük**'ten sonra ona cennetin yedinci katı gibi gelmişti. Orada kalabilmek için her şeyi kabul etmeye hazırды. (Adıvar, 2011:16–17)

Murat Sallabaş, halk arasında kaynağı şaibeli gözükken bir servete sahip ancak, kazancını zekâsına, emeğine, kabiliyetine binaen kazanan ve kazancının tek müstefidi eşi olan bir iş adamı. Kazanmak yalnız kazanmak

onun dışında göze çarpan bir ilgi, gayret ve özelliği yok. Sallabaş ona yazarın şuurlu olarak verdiği bir ad diye düşünüyoruz.

Şoför Mükerrerem: Çapkın, sarhoş, kumarcı va daha çirkin adetleri de bulunan, fakir ve kimsesiz bir dul olan Akkız'ın annesinin namusunu kirleten, tarlalarını sürüp geçimlerini sağlamak için öküz almak maksadıyla, bin bir meşakkatle biriktirdiği parayı dolandıran ve Akkız'ın küçüklüğünde bir çocuk gibi sevip himaye ettiği topal yavru kazı tepeleyip ezen hodbin bir karakter.

Akkız'ın namusuna da göz diken bu adam üç tip kadına musallat olur: Yaşlı, zengin ve ahlâkı mazbut olmayan kadınların yanında jigololuk yapar ve para sızdırır. Vesikalı kadınları pazarlar ve haraca keser. Fakir yahut orta halli aile kızlarını da alacağını vaat ederek iğfal eder ve sonra sefahate sevk eder. Kısaca yakışıklılığı ve cazibesine binaen kadınlar üzerinden para kazanan bir karakter.(Adıvar, 2011:63)

Avukat Rıfki: Murat Sallabaş'ın kız kardeşinin oğlu, Paris'de hukuk doktorasını tamamlar, ilk müvekkili Şoför Mükerrerem'i öldürüp yengesini de yaralayan Akkız'dır. Annesini doğarken yitiren Rıfki'nin babası da harpte şehit olmuştur. O'nu dayısı yetiştirir ve okutur. Yüreğinde hırs derecesinde bir sevme ve sevilme arzusu olan Rıfki'nin bu sevme arzusu fakirlere yönelir. Sosyalist bir genç olan *“Rıfki hayatta nasibi olmayanlara saadet vadeden fikirlere bağlandı. Ama bu nasipsizlik nereden gelirse gelsin. İster çirkinlik, ister fakirlik, ister talihsizlik olsun! Gayet tabii olarak hayatta nasibi olanlara, yani zenginlere, mesutlara ve güzellere kendi de bilmeyerek düşman olmuştu. Bunun için birincilere, yani nasipsizlere yardım etmeyi vadeden her fikir hareketinin gönüllü hizmetkârı oldu.”* (Adıvar, 2011:39)

Romandaki erkek tiplerinden **Agâh Efendi** yamalı pantolonu, dirseklerinin havı gitmiş ceketiyle beraber itikadlarını süprütülüğe atıp, damadın yaptırttığı yeni kostümüyle, yeni fikirler giyen kızı vesilesiyle yaşadığı lüks hayat uğruna bütün haysiyetini feda eden bir baba, **Murat Sallabaş**, para kazanmak dışında hiçbir gayesi olmayan ve kazancı da eşi tarafından gereksiz lükslerle hesapsızca çarçur edilen bir koca, **Mükerrerem** ise hiçbir değer tanımayan ve tamamen kadınları harcayarak ömür süren bir sefihtir. Bu üç tipte değer ve idealizmden zerrece eser yoktur. Avukat Rıfki ise onların aksine kazanmak ve insani değerler de dâhil harcamak uğruna sarf edilen kapitalist hayat tarzına düşman, zayıfın ve yoksulun yanında bir karakter olarak dikkati çeker.

Romanın kadın kahramanı Sacide: Genç yaşta Karagümrük'ten mazbut bir ailenin kızı olarak Yolpalas'a gelin gelir. Babasını hakir gördüğü için evine kâhya olarak kabul eder ancak. Annesi bu zilleti reddedip kızının evine ayak basmaz, çamaşırcılık ve dikişle kendi semtinde geçimini sürdürür. Sacide Fransız hizmetçisi Etienne'te 'in eski hanımı olan Chicago'lu "Domuz Kralı"nın karısını model edinip hizmetçisin talimatları doğrultusunda onu

kopya ederek İstanbul sosyetesinin ilgi odağı olur. Burada Halide Edip'in kullandığı "Domuz Kralı" ibaresi önemlidir. Zira dilimize çevirdiği Orwel'in "Hayvanlar Çiftliği" adlı eserinde domuzlar ideal bir yönetim amacıyla ortaya çıkıp sonra yönettikleri aleyhine değişen olumsuz yönetici tipini temsil ederler. (Orwel, 1994)

Alman Mektebi, Dame de Sion ve Kolej mezunu olan bu hanımlar Sacide'ye gıpta eder. Devrin tahsil görmüş hanımlarının "Chicago'lu Domuz Kralı"nın hanımını taklit eden sonradan görme Sacide'nin mukallidi olmaları oldukça dikkate şayan bir tespittir. Bu hanımlar bir Fransız hizmetçi bulmak muhal olduğundan Rum hizmetçilerine Fransız adları verirler. Yabancı mekteplerde tahsil görmüş bu hanımlar kendi toplumlarının değerleri ile donanmamış olmanın doğurduğu boşlukla, her hâl ü kârda birilerini taklit etmeğe mecburdurlar. Onların yanında Sacide yine de orijinaldir. "*Onun sonradan görmüştüğü bambaşka bir şekilde kendini gösterir. Nazar-ı dikkati celbetmek için İngilizcesini Londra'da, Fransızcasını Paris'te, Almancasını Berlin'de öğrenmiş kadınların, elden düşme bir kopyası olmağa ihtiyacı yoktur. O, ne Shakespeare'den, ne Goethe'den, ne de Hugo'dan bahseder. Fakat, gündelik hayata dair mülahazaları tuzlu biberlidir.*" (Adivar, 2011:21) Giyim kuşam konusunda gösterişe düşkün, erkeklerle münasebetlerinde rahat, senli benlidir. Acımak, gayr-ı medenî bir duygudur ona göre ve zengini çok olan milletler medenîdir. Bir gün milletvekili olursa yapacağı ilk iş insanlara sınıflarına göre üniforma giydirmek olacaktır.

Çocuk bile onun için yalnızca bir heves ve gösteriş vesilesidir. Bir gece misafirlere yeni diktirdiği Küçük Lord esvabıyla gözüksün diye geç vakit uykudan uyandırtıp giydirttirir çocuğu dadiya ısrarla. Akkız'ın çocukluğunda sevip bağlandığı sarı tüylü ve aksak kaz palazını andıran Bülent salona girerler:

"Bütün ölçülerini sinemadan alan misafirler onu, uzun siyah kadife pantolonuyla derhal "Küçük Lord" rolümde çıkan bir sinema yıldızına benzettiler. Çocuktan fazla dadının huzuru kendini hissettirdi. Kadınların içini rahatsız, erkeklerin gözünü gönlünü hoş etti. Erkeklerin zihni istemeyerek onu salondaki boyalı, süslü kadınlarla mukayese etti. Sağlam, sıhhatli ve sade. Yakası çenesine kadar ilikli, kolları uzun siyah bir entari giyiyor, önünde beyaz bir önlük var. Sun'i olmayan güzel bir sarışın. En ziyade vakarı ve sükûnu göze çarpıyor.

Şimdi bu kadının huzuru, oradaki bayanları, canlı bir kadının önünde titreyerek, zemberek üstünde dönen, hasta bir sanatkârın yarattığı, bir sürü moda kuklasına benzetmişti." (Adivar, 2011: 33)

Oysa bu mukallit kadın tipleri Türk toplumundaki erkeklerin eğilimine binaen ortaya çıkan doğal sonuçtur.

Anadolu'dan gelen bu kadınla Şişli sosyetesine mensup tahsilli kadınları mukayese eden ve Anadolu kadınına takdirle takdim eden Halide Edip

İstanbul hanımlarının özentisi ve kompleksleri ile düştükleri durumu daha çarpıcı ifadelerle de sunar okura.

Akkız'ın cinayetle tutuklanıp, cinayete teşvik için saik bulunamamasından mütevellit gönderildiği akıl hastanesine gelen kadınlar için hastabakıcının ifadeleri dikkate şayandır:

“Son senelerde kadınlar arasında dedoublement vak’aları en çok. Zeyrekten bir kız kendini Greta Gabro zannediyor. Yüksek aileden bir kadın Cleopatra, Cibalili bir küçük tütün amelesi Brigitte Helm... Şişli’de o kadar umumi ki, artık tabii görülüyor. Fakat ne garip. Hepsi sinema, hepsi ecnebî meşahiri” (Adıvar, 2011: 43) Yanlış batılılaşmanın gerçekleştirdiği sosyokültürel cinayetin kurbanı olmuş binlerce kadın... Ancak cinayetin faili meçhul, katillleri serbest ve ser-efrâz!..

Zahirde her türlü varyete sahipken iç dünyaları insani değerler açısından oldukça mahrum bu kadın sürüsünün içinde babadan yetim, Şoför Mükerrer’in taciz ve dolandırıcılığı sonucu akli dengesini yitirmiş ve kahrından ölmüş kimsesiz bir Anadolu kadınının kızı olan kaz çobanı, çocuk bakıcısı Akkız insanlık açısından umut vadeden bir tiptir. Ne anne baba tanıyan, ne de hakiki bir evlat sevgisi ve sorumluluğuna sahip olan Sacide ve benzerlerinin yanında o seven, can ü gönülden, karşılıksız seven, sevdiğine emek veren, sahip çıkan, sevdiklerini her türlü zarardan korumaya, gerekirse bu yolda ölmeye ve öldürmeye azimli bir Anadolu kadınıdır.

Annesinin ölümünden sonra kendisini yetiştiren ve romandaki tek sağlıklı aile olan öğretmen çiftin yanında Bursa’da iken Sallabaşlarla tanışır:

“Sallabaşlar bir yaz Bursa’ya banyolara geldiler... Bülent iki yaşında idi. Bir Alman dadısı vardı, fakat çocuk cılız, hasta, bidüziye ağlıyordu. Bana ısındı. Ben de onu çok sevdim. Çünkü Sırma’nın tüyleri gibi sarı, ince saçları vardı. Hem de bir ayağı aksıyordu. Güneşte bile üşürdü. Tıpkı Sırma gibi omuzlarını kaldırır, kafasını sokacak yer arardı. Bayan Sallabaş bizim Refika ahbab olmuştu. Beni dadı almak istedi ben de gittim. Sırma’ya baktığım gibi Bülent’e baktım. Çocuk bakımı için okumadığım kitap kalmadı. O kadar çim çocuğa ısınmıştı ki, anası ne yapsa çekişiyordum. Zaten çocuğunu pek de sevmezdi. Yalnız süsleyip püsleyip misafirlere göstermesini bilirdi. Beni çocuktan ayırmasınlar diye ne ese eyvallah diyecektim. Her şeyi unutmuşum. Mükerrerem’i görsem bağırsaklarını bile deşmeyecektim. Sırmayı ezince yemin etmiştim. Yeminim çarptı.” (Adıvar, 2011:51)

Mükerrerem çocuğu sevmek bahanesi ile gelip kendisi ile birlikte olursa zengin kadınlardan aldığı paranın hepsini Akkız’a vermeyi vaat eder. Akkız O’nu odadan kovunca da *“Bu topal piç için mi odadan kovuyorsun. Ben seni Bayan’a yarın erkenden kovduracağım. Kadınlar elimde bal mumu gibi. Sen bir defa git, gelen dadı derhal emrime girer, o vakit ben senin bu topal piçe, kaz palazına yaptığımı yapacağım.”* (Adıvar, 2011:52)

Ertesi gün Mükerrerem'i Bayan'ın yanında gören Akkız onu öldürüp kendisine saldıran Sacide'yi de nefis-i müdafaa esnasında yaralar. Romanda bize hiçbir zaman cani intibai uyandırmayan Akkız'ın cinayeti neden işlediği hususundaki merak böylece giderilir ve sevgiye önem verme ve zayıfı himaye etme konusunda Akkız ile benzeşen Rıfki suç saiklerini tespititten sonra müvekkilini şu sözlerle savunur:

“... Şişli başkomserinin dosyası ve tahlili bu kurdun cemiyetimizin her tabakasının köküne dış geçirdiğini en kibarından, en fakirine kadar hulul ettiğini bize gösterdi... Böyle dişli, azılı muzır insanlardan halk çok korkar. Her yerde, bilhassa bizde kavinin zayıfın sırtından geçindiğine dair umumi bir kanaat vardır. Bu kanaati sarsmak, kökünden koparmak lazımdır. Çünkü doğru değildir. Çünkü medeniyeti, ictimâî temellerin sağlamlığında ve ahlak kemiyetlerinde bulan her cemaat –insanın halk edildiği günden beri- kavinin zayıfın sırtından geçinmesini men' edecek teşekküller yaratmakla meşguldür. Medenî insanların bu ideal ve hamlesinin vücut bulmuş bir şekli de muhterem heyetinizin temsil ettiği adliyedir. Eğer cemiyet vaktiyle maktûlün faaliyetini men edebilseydi bu cinayet olmazdı. Fakat bana diyeceksiniz ki kanunun yakalayamadığı muzır bir ferdî başka bir fert cezalandırabilir mi? Hayır... Bilhassa öldürmek hakkı hiçbir ferdî verilmemiştir... hayat Allah'ın en güzel eseridir. O'nu bozmak hakkı ferdin değil, cemiyetin, ırz, mal ve can emniyetinin muhafızı olan adliyenindir.” (Adıvar, 2011: 52)

“Böyle olunca saik denilen şeyin ehemmiyeti kalır mı? Kalır. Çünkü adliye ne kadar ceza hakkını ferdin eline aldığı vak'aların saiklerini tesbit ve tedkik ederse, fiil ve fikir sahasında eksikliklerini anlayabilir...” (Adıvar, 2011: 68) Adaletin saiklerin tespiti ve değerlendirilmesi yoluyla “koruyucu hekimlik” gibi bir “koruyucu hâkimlik” müessesesiyle suç sebeplerini yok etmesini ister Halide Edip.

Evet, can mal ve ırz güvenliği adaletin sorumluluk alanına girer. “Bu demektir ki bu üç esas hakka el uzatanların şerrinden cemiyeti ancak adliye kurtarabilir. Ve bu demektir ki her fert adalet müessesesinin bilvasıta veya bilavasıta bir parçasıdır. Eğer bir parçası değilse ictimâî adaletin düşmanıdır. Müvekkilim işte adalet teşekkülünün esas mefhumunu temsil eden fertlerden birisidir. Niçin? Çünkü kavinin zayıfın sırtından geçinmesine isyan eden, zayıfı daima himayeye çalışan bir insandır. Onu taa çocukluğundan beri zayıfın himayesini üstüne almış görüyoruz.” (Adıvar, 2011: 68)

“Cemiyetimizin hayırlı ve lüzumlu bir ferdî, adalet mekanizmasının gözünden kaçan, elinden kurtulan bir hırsıza, bir katile cezasını vermiştir, cemiyetimizi insan şeklinde bir kurttan halas etmiştir. İsterseniz ceza verin fakat anlayın...” (Adıvar, 2011: 72)

Burada toplumu ve adaleti de itham eder Halide Edip. Çünkü suçluyu cesaretlendiren biraz da toplumun kayıtsızlığı ve ihmalidir. Ayrıca adaletin

de ihmali açıkça bellidir. Akkız bu cinayetle Mükerrerem'in işlemeye devam edeceği suçlar silsilesinin önünü almıştır.

Sonuç

Toplumun ve adaletin gözünden, elinden kaçan maktul Akkız'ın elinde cezasını bulur. Ve saiklerin önemi, geçerliliği sayesinde doktorların uygun göreceği bir müddet tıbbî müşahede altında bulundurmakla yetinilir.

Suç ve adalet kavramını cemiyetin teşvik ve tazyiklerini de dikkate alarak sorgulaması hasebiyle Sefiller'i de hatırlatır bu roman bize. Halide Edip; cinâet veya polisiye romanların temel özelliği olan sürükleyicilikten ziyade özellikle sosyo-kültürel açıdan eleştirel ve yapıcı bir tavırla çıkar karşımıza.

Bu romanda cinayet, toplumda ilgili mercilerin gaflet veya ihmaline binaen engel olamadığı tazyîf, tazyik, tahrip ve taarruzların patlama noktasıdır. Suçluyu cezalandırmaktan ziyade yapılması gereken suçu doğuran gerekçeler silsilesini tetkik etmektir.

KAYNAKÇA

Adivar, Halide Edip; **Yolpalas Cinayeti**; 2. bs., İstanbul 2011, Can Yayınları.

Adivar, Halide Edip; **Yolpalas Cinayeti**; İstanbul 1937, Muallim Ahmet Halit Kitabevi

Çiloğlu, Burcu; "Polisiye Edebiyat" (Macarcadan Çeviri) **Kurgu Düşün Sanat Edebiyat Dergisi**, Mart- Nisan 2012, S. 10.

Dürder, Baha; **Roman Anlayışı**, İstanbul 1971, Remzi Kitabevi

Göğercin, Ahmet; "Anti-Polisiye Bir Roman: Marguerite Duras'ın İngiliz Sevgili'si" **Kurgu Düşün Sanat Edebiyat Dergisi**, Mart- Nisan 2012, S. 10

Güner, Pınar; "Polisiye Roman Üzerine" **Kurgu Düşün Sanat Edebiyat Dergisi**, Mart- Nisan 2012, S. 10.

Gürpınar, Hüseyin Rahmi; **Sanat ve Edebiyat**; Ankara 1972, Oğul Yayınları
Hilav, Salahattin; **Psikanaliz Açısından Edebiyat**; 2. bs., İstanbul 1981, Dost Kitabevi Yayınları.

Mandel, Ernest; **Hoş Cinayet Polisiye Romannın Toplumsal Bir Tarihi**, 2.bs., (Çev: N. Saraçoğlu) İstanbul 1985 Yazın Yayıncılık,

Orwel, George; **Hayvanlar Çiftliği**, İstanbul 1994, (Çev: Halide Edip Adivar) Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

Payza, Halit; "Polisiye Yazını'nın Faili Belli Olmayan Kısa Tarihi", **Kurgu Düşün Sanat Edebiyat Dergisi**, Mart- Nisan 2012, S. 10.

Sophokles; **Kral Oidipus**, Çev: Bedrettin Tuncel, 2. bs., İstanbul 2012, İş Bankası Yayınları

Türkeş, A. Ömer; "Sayılarla Kadın Romanları", **Milliyet Sanat**, Mart 2006

Van Dine, S.S.; **Gracie Allen Cinayeti** 1. bs. (Çev: Onur Karataş) İstanbul 2012, Labirent Yayınevi

İsmail BİNGÖL

KAÇIŞ

*Hüznümü kime dağıtsam bilmiyorum
Damıtılmış bir acıdan süzdükçe kalbimin isteklerini
Merhametsizliğin elleri sıkıştırıyor gün gün daralmış ruhumu
Şehir hüsrânlarımı çoğaltıp yalnızlığımı örtü kılıyor
Eskiyen yaşlanan yorulan ve küçülen bedenime*

*Zülüfleriyle gönlümü bağladıkça isyan sebebim
Bir mağlubiyetin eşiğinde öylesine kalakalıyorum
Kendi zindanında hafakanlarının kölesi olmuş birisi
Döndükçe yüzünü sağa sola ve öbür tarafa
Vuruşmak gelse de içimden
Yine de meydanı başkalarına bırakıyorum*

*Üzgünlüğümün sınırlarına çarptıkça umutlarım
Şaşkın bir kelebek gibi kendimi camdan cama vuruyorum
Şu cihan bağında sadece aklına itibar ettikçe insan
Aşk adına sevgi adına sevda adına insanlık adına
Dağıldıkça dağılıyor sarardıkça sararıyorum*

ÖLÜMÜNÜN ONUNCU YILINDA ÂŞIK MURAT ÇOBANOĞLU

(01 Kasım 1941 / 26 Mart 2005)

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN

Özet: 01 Kasım 1941 tarihinde Kars ilinin Kaleiçi Mahallesi'nde dünyaya gelen Murat Çobanoğlu 26 Mart 2005 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir. Kendisinin vasiyeti, ailesi ve sevenlerinin arzusu istikametinde cenazesi Kars Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Bu makalede onunla ilgili hatıraların yanında, özgeçmişini, şiirlerinin özelliklerini, seçme şiirleri ile hikâyeciliği ve hakkında yapılan yayınlardan bir kısmının bibliyografyasına yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: âşık, Murat Çobanoğlu, hatıra, şiir, hikâye

REMEMBERING THE MINSTREL MURAT COBANOGLU 10 YEARS AFTER HIS DEATH

(01 November 1941 / 26 March 2005)

Summary: Murat Cobanoğlu was born on 1st of November 1941, at Kaleici neighborhood in the city of Kars and died in Ankara on 26th of March 2005. Upon his will, his family's and fans' willingness, he was buried in Kars City Cemetery.

In this article, besides his memories about our minstrel, you will be reading about his back-ground, his poems' features, his selected poems together with his short story writings, and some bibliography published about him.

Key words: minstrel, Murat Cobanoğlu, memory, poem, story.

GİRİŞ

Yirminci yüzyıl âşıkları arasında önemli bir yeri olan Murat Çobanoğlu 10 yıl önce Hakk'ın rahmetine kavuşmuştu. Geçen bu süre içerisinde onunla ilgili bir elin parmakları kadar yazı yayımlandı. Asistanlığımdan itibaren tanıdığım Çobanoğlu ile pek çok âşık toplantısında birlikte olduğumuzdan onu yakından tanıma imkânını da bulmuştum. Bu sebepten onunla ilgili bilgileri elimizden geldiğince tam vermeye çalıştık. Bu tür yazıları vefat etmiş olan yirminci yüzyıl âşıklarının tamamına uygulayarak imkânlar ölçüsünde yayımlamaya çalışacağız. Böylece gelecekte yazılacak olan yirminci yüzyıl âşık edebiyatı tarihinin temeli oluşturulmaya çalışılacaktır.

A) ÂŞIK MURAT ÇOBANOĞLU VE BİRKAÇ HATIRA

Âşık Murat Çobanoğlu'nu 1979 yılında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne asistan (şimdi Araştırma Görevlisi) olduğumda tanıdım. Dişçilik Fakültesi bünyesinde bulunan Mediko Sosyal Daire Başkanlığı'ndan Edebiyat Fakültesi'ne doğru adımlarken onu çok yakından görmüş ve sohbet etme imkânı bulmuştum. Yanında Âşık Şe-

ref Taşlıova'nın dışında Âşık İlhami Demir, Âşık Yaşar Reyhanî vardı. Sohbetleri de âşıkların devletin himayesine alınmasıyla ilgiliydi. O akşam Havuzbaşı'nın yanında bulunan Halk Eğitimi salonunda türküler okudular, atışmalar yaptılar, sorulan muammaya cevap aradılar. Jüri masasında Muhan Bali, Saim Sakaoğlu, Ensar Aslan vardı. Sonuçlar ilan edildikçe Erzurumlu ve Karanlı âşıklar arasında sözlü sataşmalar da başlamıştı. Kavga ettiler edecekler diye korkup dururken iş tatlıya bağlandı ve meclis dağıldı. İşte o toplantı benim Âşık Murat Çobanoğlu'nu tanımamın başlangıcıdır.

Çıldırli Âşık Şenlik toplantısı için karlı bir günde Erzurum'dan çıktığımız yolculukta Murat Çobanoğlu'nun Kars'taki kahvesinde mola vermiştik. Fırından getirilen sıcak pide, dükkândan alınan peynir ve çay ikramını unutmam mümkün değildir. Suhara (Şenlikköy)'de akşamleyin yapılan anma töreninde belde halkı soğuğa rağmen kadınlı erkekli katılmıştı. Atışmaları, güzellikleri, taşlamaları, hikâyeli türküleri dinledikçe âşıklara; bilhassa Reyhanî, Taşlıova ve Çobanoğlu'na hayranlığım artıyordu.

Aynı yıl veya bir sonraki yıl Çobanoğlu ustayı Narman'daki Sümmanî törenlerinde dinleme fırsatını bulmuştum. O gecedan aklımda kalan, anlattığı hikâyede doğan 1 kilo 250 gramlık çocuğa Gürbüz adını veriyorlardı, ardından da Çobanoğlu peh peh diyerek Gürbüz'e bak Gürbüz'e kilo ve gürbüzlük arasındaki çelişkiyi gözler önüne seriyordu.

Çobanoğlu usta iyi bir hikâyeye anlatıcısıydı. Birkaç defa değişik âşık toplantılarında kendisini dinleme mutluluğuna erişmiştim. Fırat Üniversitesi'ne naklettikten sonra yaptığımız iki âşık toplantısına da katılmıştı. 1993 yılında yaptığımız toplantıya da Âşık Şeref Taşlıova, Âşık Hacı Karakılçık, Âşık Nuri Şahinoğlu (B. Sami Özsoy) ve Ozantürk (Bayram Durbilmez) birlikte katılmışlardı.

Yurt içinde Konya'da düzenlenen âşıklar bayramının değişmeyen baş davetlisiydi. Yanılmıyorsam hayatı boyunca, 1966'dan 2005 yılına kadar, Konya'da yapılan âşıklar bayramının tamamına katılmıştı. Sayın Mustafa Özkafa'nın Büyükşehir Belediye Başkanı olduğu dönemde, âşıklar bayramının içinde yapılan sempozyuma bildiri sunmuştu ki o zaman onun âşıklık kültürünün derinliklerine inebilecek seviyede bilgisi olduğunu tespit etmiştim. Bugün Anadolu sahasında bilinen ilk saz şairi olan Baykan/ Bıkan adını alanın pek çok hocası bilmezken o irticali olarak saz şiirinin ilk örneğini tok sesiyle anlatmıştı.

Henüz hayattayken hakkında yüksek lisans tezi hazırlanan ilk âşık da Murat Çobanoğlu'dur. Bayram Durbilmez tarafından hazırlanan ve Türkiye'de âşık edebiyatı araştırmalarında önemli bir yeri olan bu tezin jüri üyelerinden biri olarak bulunmam da Murat Çobanoğlu'nu yakından tanımama vesile olmuştu.

Gelimli gidimli dünya, son ucu ölümlü dünyaya 2005 yılının 26 Mart'ında veda ettiğini öğrendiğimde sadece arkasından üç İhlâs bir Fatıha gön-

derebildim. Allah onu genç denecek bir yaşta bizden ayırdı, dinden imandan ayırmamın... Amin...

B) ÂŞIK MURAT ÇOBANOĞLU, HAYATI VE ŞİİRLERİ

01 Kasım 1940 yılında Kars'ın Kaleiçi Mahallesi'nde doğmuştur. Bununla beraber doğduğu yer olmasa da komşularını övdüğü, dedesinin mezarının olduğu Koçköyü'nden de zaman zaman memleketi olarak söz eder. Âşık bir ailenin çocuğu olup annesi Lala, babası ise Âşık Gülistan Çobanlar'dır. 1958 yılında, Kars ilinin Susuz ilçesinde tanıdığı Yıldız Hanım'la evlenmiş ve bu evlilikten dört çocuğu (Şentürk, Nesibe, Nesrin, Umut) dünyaya gelmiştir.

Din bilgisini ailesinden öğrenen Murat Çobanoğlu, 1947 yılında başladığı ilkokulu 1952 yılında bitirmiştir. Çobanoğlu, 1987 yılında ortaokuldan, 1992 yılında da liseden mezun olmuştur. Okuma hırsını devam ettiren Çobanoğlu daha sonra Açıköğretim Fakültesi'ne girmiş ve burayı da başarıyla tamamlamıştır. 1993 yılında da yine kendi gayreti sonucunda Kur'an okumayı öğrenmiştir.

13-14 yaşlarında gördüğü bir rüya üzerine onda bazı değişiklikler olmaya başlamıştır. Çobanoğlu aslında rüyasında gördüm dediği kızın aracılığıyla badeli âşıklar sınıfına katılmış ve 50 yıl hiç susmadan sazının tellerine vurmuştur. Bilimsel söyleyişle "pir dolusu" badeyi içişini Bayram Durbilmez'e şu şekilde anlatmıştır:

"1952 yılıydı. Yaylalara çıkma zamanı gelmişti. Arabalar Kars'ın yakınında olan bir yaylaya gidiyordu. Ben de bunların arasındaydım. Yaşım on üçtü. Yolda çok susamıştım. Arabadan inip bir çeşme gözesine koştum. Su içtikten sonra otlara, çiçeklere daldım. Oracıkta uyuyakalmışım. Gözümü açtığımda gece olmuştu. Uyanınca kendimi daha güçlü hissettim. Hafızamda bazı şeylerin yer ettiğini anladım. İşte o zaman nasibim olan âşıklık ilhamı bana verildi. Sabah, yaylada beni bulamayan babam, beni aramak için yollara düşer. Başımдан geçenleri dinledikten sonra âşık olacağımı söyleyerek saz aldı. Sazı tutmasını, âşık makamlarını öğretti. İşte âşıklığa böyle başladım." (Durbilmez 2014: 134).

Murat Çobanoğlu'nun ustası, babası Âşık Gülistan Çobanlar'dır. O, saz çalmasını, âşık makamlarını ve geleneğin edebini, erkânını babasından öğrenmiştir. Babasının dışında Şavşatlı Âşık Deryamî, Kağızmanlı Âşık Cemâl Hoca, Arpaçaylı Âşık Hamit İlhamî ve Ardanoçlu Âşık Efkârî onun yetişmesinde emeği olan diğer âşıklardır.

Murat Çobanoğlu çok sayıda çırak yetiştirmiştir. Onun çırakları arasında Mürsel Sinan, Hakkı Viranî, Arif Çiftçi, Halis Altunbay, Günay Yıldız, Maksut Feyyadî, Erzade Kapan, Veli Cenani, Coşkun Kırdurdu, Dursun Doğan, Mustafa Aydın, vb. sayılabilir. Aslında Âşık Murat Çobanoğlu'ndan et-

kilenmeyen âşık yok gibidir. Murat Çobanoğlu'na bizzat çıraklık etmese bile, geleneği ondan öğrenen pek çok cumhuriyet dönemi âşığı vardır.

Âşık Murat Çobanoğlu 1966 yılından itibaren Konya Âşıklar Bayramı'nın hemen hemen tamamına katılmıştır. O, bu bayramlar vasıtasıyla başta Âşık Veysel olmak üzere pek çok âşıkla bir araya gelmiştir. Sadece Konya Âşıklar Bayramı'na katılmamış, buranın dışında Türkiye'nin hemen hemen her ilinde hatta ilçesinde Kızıroğlu'nu söylemiş, hikâyeler anlatmış, geleneğin unutulmaması için bütün ömrü boyunca büyük çaba harcamıştır.

Onun başta Konya Âşıklar Bayramı olmak üzere pek çok toplantıda atışma, en güzel memleket türküsü, taşlama, hikâyeli türkü, yılın yedi şiiri, dudakdeğmez ve muamma dallarında birincilikleri vardır.

Âşık toplantılarında kendi şiirlerinin dışında usta malı parçaları da okuyarak, onların unutulmamasını sağlamıştır. Bu yönüyle yeni yetişen âşıklara öğretmenlik yaptığı da söylenebilir.

Çobanoğlu, pek çok radyo ve televizyon programına katılmış, onlarca plağı ve kaseti çıkmıştır.

Yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da (Almanya, Hollanda, İsviçre, Fransa, İngiltere, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, İran, vb.) çok sayıda program yapmıştır.

Çobanoğlu, sadece Türkiye sınırları içerisinde değil, yurt dışında da Türkiye'yi temsil etmiştir. İran Şahı Rıza Pehlevi, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nur Sultan Nazarbayev, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, vb. gibi onlarca devlet büyüğünün huzurunda çalıp çağırmıştır.

1991 yılında T. C. Kültür Bakanlığı (Şimdi Kültür ve Turizm Bakanlığı) Sivas Devlet Halk Müziği Korosu'na koro sanatçısı olarak görevlendirilen Murat Çobanoğlu, yaş haddinden 2001 yılında emekli olmuştur.

Türkiye'deki âşıklar arasında giyimi en temiz olan kimdir diye sorulursa; herkesin vereceği cevap hiç şüphesiz Murat Çobanoğlu olacaktır. O sadece güzel giyinen değil, aynı zamanda nerede ne yapılacağını da bilen birisidir. Sigara tablası, çakmak ve saat koleksiyonu yapmak boş zamanlarında uğraştığı işlerdendir.

Hayatta hoşlandığınız şeyler nelerdir dediğimizde, verdiği cevap hayli ilginçti.

“Feyzi Halıcı'ya para harcatmam.”

“Âşık Yaşar Reyhanî'ye alay edecek şekilde takılmam.”

“Âşık Şeref Taşlıova'yı kafasını sallayacak şekilde kızdırmam.”

“Âşık İlhami Demir'i tavla oyununda kızdırmam.”

Onun şiirlerinde İstanbul Türkçesinin özelliklerini görebiliriz. Ancak bazen anlatış ve söyleyişte İstanbul Türkçesinin dışına çıkmakta, Kars ağzı ve Azerbaycan Türkçesinin güzelliklerini de şiirlerine yansıtmaktadır. Tespit ettiğimiz bazı mahalli söyleyişler aşağıdadır:

Durmadan döner deyirmen (Durbilmez 204: 174).
Hatırızdan çıkarmayın (Durbilmez 204: 191).
Akar gider suy gibi (Durbilmez 204: 195).
Dedi Azrayıl yer kıyam etti (Durbilmez 204: 211).
Hasetlik bak ciyerimi dağladı (Durbilmez 204: 249).
Eşizden mi ayrılmışsız bilemem (Durbilmez 204: 272).

Âşık Murat Çobanoğlu Türk saz şiirinin koşma, semai, varsağı, türkü, destan, divanî gibi şekil ve türlerinde örnekler vermiştir. Şiirleri genellikle üç dörtlükten oluşmaktadır. Pek çok şiirinde tür ve şekle bakmaksızın destan demesi de dikkatlerden kaçmamaktadır:

Çobanoğlu etti destan (Durbilmez 204: 175).
Destan olsa nafiyledir (Durbilmez 204: 174).

Şiirlerinde, daha çok yarım ve tam kafiyeyi tercih etmiştir. Bununla beraber diğer kafiye şekillerinden zengin, tunç ve cinaslı kafiyelerini kullandığını da yakından bilmekteyiz. Bu arada âşık şiirinin ahenk unsurlarıyla ilgili bazı sorunların Çobanoğlu'nda da görüldüğünü hatırlatmak isteriz.

Saz şairlerinin büyük çoğunluğu eserlerinde edebi sanatları bilerek kullanmamaktadırlar. Bununla beraber Çobanoğlu eserlerinde istiare, teşbih, tenasüp, tezat, aliterasyon, teşhis ve intak, tecahülü ârif, istifham, irsal-i mesel gibi edebi sanatların bolca örneklerini kullanmıştır.

Âşıklığının ilk yıllarında Devrânî, sesinin yanık olmasından dolayı Yananî mahlaslarını kullanan Çobanoğlu daha sonra Çobanoğlu ve Murat Çobanoğlu, Karşlı Murat Çobanoğlu, Karşlı Çobanoğlu, Murat mahlaslarını kullanmıştır:

Yananî her ana seri şikasta (Durbilmez 204: 234).
Âşık Yanan anlar kendi işini (Durbilmez 204: 224).
Âşık Devran Hak kulunu sıkmadı (Durbilmez 204: 244).
Devranî der Mevlâm bozmasın işin (Durbilmez 204: 247).
Çobanoğlu dünya yalandır yalan (Durbilmez 204: 260).
Karşlı Çobanoğlu bir destan okumuş (Durbilmez 204: 262).
Dertli Çobanoğlu öldükten sonra (Durbilmez 204: 265).
Murat Çobanoğlu söyledi destan (Durbilmez 204: 299).
Murat'ım gitme havaya (Durbilmez 204: 167).

Şiirlerinin tamamı hece vezniyledir. Bunlar arasında koşma, destan, semai, türkü, divan, satranç, kalenderileri ünlüdür. Kars âşıklık geleneği gereği, divan okumada çok başarılıdır. Bunların dışında lebdeğmez, dedimdedi, muamma gibi dallardaki ustalığı da küçük bir dikkatle görülebilir.

Şiirlerinde sosyal konuların yanı sıra, aşk, tabiat, sevgili, gurbet, yoksulluk, Türkiye'nin dışındaki Türk işçilerinin vatan özlemi ve çektikleri sı-

kıntılar işlenmiştir. Onun ayrıca vatanı konu alan bağımsız şiirlerinin olduğunu da hatırlatmakta yarar vardır.

Geçmişten günümüze âşıkların en büyük özellikleri gezgin olmalarıdır. Onlar sazlarını kaptıkları gibi günlerce, haftalarca, aylarca köy köy, ilçe ilçe, il il, hatta ülke ülke gezerler dolaşırlar. Bu arada gurbetin acısını iliklerinde hissederek, ardından da güzelleme, taşlama türlerinde birbirinden güzel şiirler söylerler / yazarlar. Çobanoğlu da öyle yapmıştır. Bu gurbet, başlangıçta Kars'ın Kaleiçi Mahallesi'nden ayrılmak iken zamanla Kars, sonra da Türkiye'den ayrılmak olmuştur.

Her âşıkta olduğu gibi Murat Çobanoğlu da şiirlerinde aşk ve sevgi konusunu ele almıştır. Burada üzerinde durulan aşk Tanrı aşkı olmayıp görülen veya hayal edilen bir sevgilidir.

Aslında Çobanoğlu şiirlerinde en çok din konusunu işlemiştir. O, bir mutasavvıf şair olmamasına karşılık, Allah, peygamber sevgisi ve İslam dininin güzelliklerini şiirlerinde dile getirmiştir.

İkinci olarak işlediği konu ölümdür. Dünyanın geçiciliği, insanın faniliği, dünyanın yalancılığı gibi başlıklar altında ele alınan konular aslında ölümden başkası değildir.

Âşık Murat Çobanoğlu, şiirlerinde soyut bir kavram olan gönül de işlemiştir. Hayırsızlığın yanında deli de olan gönül onlarca şiirde ele alınmıştır.

Yirmi ve yirmi birinci yüzyıl âşıklarının ele aldığı bir başka konu, çağdaşlarını konu alan şiirleri yazmış olmalarıdır. Bu cümleden olmak üzere Murat Çobanoğlu da Âşık Müdâmi, Âşık Mevlüt İhsanî, Âşık Yaşar Reyhanî ile ilgili olarak şiirler söylemiştir. Daha çok sipariş üzerine yazılan / söylenen Yunus Emre, Çıldırılı Âşık Şenlik şiirlerinin varlığını da hatırlatmak isteriz.

Ayrıca ikili, üçlü, dördü, beşli, altılı karşılaşmalarında Âşık Rüstem Alyansoğlu, Âşık Efkârî, Âşık Nuri Çırağî, Âşık Deryami Baba, Âşık Mevlüt İhsanî, Âşık İlhami Demir, Âşık Yaşar Reyhanî, Âşık Şeref Taşlıova, Âşık Ümmanî Can, Âşık Gül Ahmet Yiğit, Âşık Davut Sularî, vb. onun şiirlerinde çeşitli şekillerde dile getirilmişlerdir.

Murat Çobanoğlu şiirlerinde zaman zaman Türkiye dışına çıkmakta ve Amerikalı Muhammet Ali Kılıç'ı da işlemektedir. Amerikalı boksörün Müslüman olması ve bokstaki başarıları Türk halkını etkilediği gibi onun temsilcilerinden olan Murat Çobanoğlu da bu konuda şiir yazmaya/söylemeye sevk etmiştir.

Âşık Murat Çobanoğlu farkına varmadan öğretmenlik de yapmıştır. Ona yakın şiirinde bir âşıkta bulunması gereken vasıflar sıralanarak yeni yetişen çıraklara bir ölçüde ders vermek istemiştir.

Yine yirmi ve yirmi birinci yüzyıl âşıkları kendi memleketlerinin dışında bazı şehirlerle ilgili de şiirler yazmışlardır. Konuyla ilgili olarak Kars

ili çeşitli yönleriyle ona yakın şiirde anlatılırken komşu il Ağrı'da destanlaştırılmıştır.

Her âşıkta olduğu gibi Murat Çobanoğlu da yaşı ve işi gereği nasihat ve vasiyet türünde şiirler yazmayı da ihmal etmemiştir.

Âşık Murat Çobanoğlu siyasi konuları içine alan şiirler de yazmıştır. Bir dönem Türk siyasetine damgasını vuran Bülent Ecevit ve kader mahkûmları için af isteğini konu alan şiirleri bunlardan birkaçıdır.

Yirminci yüzyıl Türk tarihinin önemli olaylarından birisi de 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı olup âşığın konuyla ilgili üç şiiri vardır.

Ters öğüt destanı veya şiiri olarak adlandırabileceğimiz iki şiiri de onun farklılığının ve ustalığının bir delili olsa gerektir.

Çobanoğlu'nun elimizde bulunan elliye yakın destanında işlediği konulara bakılırsa, onun toplumun problemleriyle çok yakından ilgili olduğu görülür. Bu destanlarda Avrupa, sevgi, Cumhuriyet, eskiye özlem, ağıt, din (dua), halk mutfağı, hesap sorma, zamandan şikâyet, Atatürk, Allah, İran, Sultan Alparslan, kış, çiftçiler, öğretmen, öğüt, Kars, GAP ve dağları işlemiştir. Bu bölümde âşıklar başlığı altında verilen iki şiir Türk âşık edebiyatı tarihi yazacaklar için oldukça önemlidir. Çünkü bu destanlar vasıtasıyla âşığın dilinden meslektaşının tanımı yapılmaktadır.

Bütün bunların dışında Çobanoğlu'nun şiirlerinde; anne, baba sevgisi, ömrün son durağı ölüm, ihtiyarlık, çalışma azmi içinde olan insanlar, ezilen insanlar, geçim zorluğu, deprem felaketi, amentünün şartlarından birisi olan kader, eğilip bükülmeyen insanlar, vb. konular ele alınmıştır.

Murat Çobanoğlu, badeli âşık olmasının yanında silsile yoluyla âşıklık geleneğini devam ettiren âşıklarımızdandır. Bunun en güzel örneği, baba Gülistan Çobanlar, oğul Murat Çobanoğlu ve torun Şentürk Çobanoğlu'dur.

Hakkında Bayram Durbilmez tarafından hazırlanan bir yüksek lisans tezi ve Ali Kafkasyalı'nın yayımladığı bir kitap vardır.

Ayrıca şiirleri Çağrı, Karseli, Türk Kültürü, Türk Edebiyatı, Türk Folklor Araştırmaları, Kız ve Çoruh, vb. dergilerde yayımlanmıştır.

Çobanoğlu 26 Mart 2005 tarihinde Ankara'da vefat etmiş, vasiyeti gereği Kars Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir.

KÖYÜDÜR

*Benim köyümü sorarsanız
Benim köyüm Koçköyü'dür
Temelinden ararsanız
Benim köyüm Koçköyü'dür*

*Tatlı dil lisanı güzel
Gez dolaş her yanı güzel
Dostluğu insanı güzel
Benim köyüm Koçköyü'dür*

*Gidiyorum ara sıra
Dede baba yurdum ora
Kavuşsun devlete vara
Benim köyüm Koçköyü'dür*

*Baydo derler bak yaylaya
Gidin seyredin oraya
Köyüm layık fabrikaya
Benim köyüm Koçköyü'dür*

*Çobanoğlu çekme zarı
Ben severim komşuları
Dedemin orda mezarı
Benim köyüm Koçköyü'dür*

(Durbilmez 2014: 194-195)

USANDIRDI

*Saat doldu günler geçti
Yıllar beni usandırdı
Mecnun oldum Leyla için
Çöller beni usandırdı*

*Acaba bu nasıl sancı
Yok mudur bunun ilacı
Bazı tatlı bazı acı
Diller beni usandırdı*

*Çobanoğlu der gülmeyen
Hakikat yola gelmeyen
Neyleyim kıymet bilmeyen
Eller beni usandırdı*

(Durbilmez 2014: 150)

BUGÜNLERİ

*Cemali ay gözleri güneş
Yaktı gitti bugünleri
Vücut derya gözler pınar
Aktı gitti bugünleri*

*İnsan olan demez acı
Her yaranın var ilacı
Bu ceylana deymiş avcı
Çıktı gitti bugünleri*

*Seven sevdiğine tabi
Olmalı gönül erbabı
Dost dediğin düşman gibi
Baktı gitti bugünleri*

*Çobanoğlu etti savaş,
Yaşlanırsın yavaş yavaş
Kader ile tuttum güreş
Yıktı gitti bugünleri*

(Durbilmez 2014: 155-156)

DEDİM-DEDİ

*Dedim: Güzel kervan mısın
Dedi: Yola gelemedim
Dedim: Mecnun bilir misin
Dedi: Çöle gelemedim*

*Dedim: Güzel vurma acı
Dedi: Olur mu ilacı
Dedim: Sana ben bir avcı
Dedi: Göle gelemedim*

*Çobanoğlu hâlim yaman
Işık günler oldu zindan
Dedim: Güzel sen bir terlan
Dedi: Kola gelemedim*

ERİR GİDER

*İnsan anadan doğunca
Yürür gider yürür gider
Fidana suyu vermezsen
Kurur gider kurur gider*

*Hele baksan bir merakta
Herkes o yolda durakta
Aslan olsan bu toprakta
Çürür gider çürür gider*

*Çobanoğlu bak bu sırra
Selam gönderdin o yâra
Ömür benzer dağda kara
Erir gider erir gider*

(Durbilmez 2014: 169-170)

TÜRKİYE'M CENNET GİBİDİR

*Kıymetini bilen bilsin
Türkiye 'm cennet gibidir
Kötü bakanlar kör olsun
Türkiye 'm cennet gibidir*

*Millî birlik beraberlik
Çok şükür getirdi dirlik
Varlığımız egemenlik
Türkiye 'm cennet gibidir*

*Tabiatı cana değer
Her görenler başın eğer
Edirne 'den Kars 'a kadar
Türkiye 'm cennet gibidir*

*Aynı beden aynı başız
Aynı gözüz aynı kaşız
Türkler hepimiz kardaşız
Türkiye 'm cennet gibidir*

*Çobanoğlu etti destan
Canım kurban sana vatan
Ayağın basamaz düşman
Türkiye 'm cennet gibidir*

(Durbilmez 2014: 175)

OĞUL BABAYI TANIMAZ

*Ne kötü zamana kaldık
Oğul babayı tanımaz
Bu dünyanın ters işleri
Oğul babayı tanımaz*

*Böyle olur derle sızı
Böyle mi yazılmış yazı
Ananın geçmiyor sözü
Oğul babayı tanımaz*

*Bu çıralar boşa yanar
İçinde yaralar kanar
Gece içki gündüz kumar
Oğul babayı tanımaz*

*Böyle mi olur hareket
Ömür olur mu nihayet
O evde olmaz bereket
Oğul babayı tanımaz*

*Çobanoğlu böyle gider
Kardeş kardeşe zulmeder
Kız anaya hücum eder
Oğul babayı tanımaz*

(Durbilmez 2014: 183)

KARS

*Baştakiler uyumayın
Bir de bizim ile bakın
Her taraf güllük gülistan
Bir de bizim ile bakın*

*Gün gelir ki bir gün arar
Oy zamanı işe yarar
Her tarafta fabrikalar
Bir de bizim ile bakın*

*Her şey vardır umut gibi
Kamçulandık kunut gibi
Serhat Kars'ım kilit gibi
Bir de bizim ile bakın*

*Aynı vücut aynı canız
Aynı olan bir mekânız
Hepimiz aynı insanız
Bir de bizim ile bakın*

*Çobanoğlu'nu yakmayın
Hatırızdan çıkarmayın
Kars'ı kenara atmayın
Bir de bizim ile bakın*

(Durbilmez 2014: 191)

AYNI DEVLET AYNI MİLLET

*Yâdlar bizi ayırmasın
Aynı devlet aynı millet
Başkaları karışmasın
Aynı devlet aynı millet*

*Sen de aynı ben de aynı
O da aynı bu da aynı
Azeri Kürt Türk de aynı
Aynı devlet aynı millet*

*Cizre Mardin bizim Şırnak
Adıyaman aynı toprak
Edirne Kars yaprak yaprak
Aynı devlet aynı millet*

*Çobanoğlu söyler her an
Doğu Güney Batı vatan
Vatanıma canım kurban
Aynı devlet aynı millet*

(Durbilmez 2014: 196)

OCAĞIMIZ VAR

*Yazılanı okudunuz mu tarihte
Hele okunacak yaprağımız var
Düşman fırtınası bize kâr etmez
Yanıyor yanacak ocağımız var*

*Bazıları başkaldırmış vatana
Bir işkembe verin dönsün o yana
Türk evladı kükrer ise cihana
Hâlâ alınacak toprağımız var*

*Hangi kuvvet acep eyledir bizi
Korkarlar konuşmaz utanır yüzü
Şehitler kanıdır ayı yıldızı
Semaya yükselen bayrağımız var*

*Murat Çobanoğlu arzu hevesi
Bozulur mu yiğidin yuvası
Mağripten maşrika duyulur sesi
Kâmiller eyleden durağımız var*

(Durbilmez 2014. 226)

DEDİLER

*Otuz Ekim Kars'ın kurtuluşudur
Eser bırakmıştır ölmez dediler
Zafer Türklük hürriyetin başıdır
İstiklal Marşı'na sönmez dediler*

*Yurdun temelinden yükselen sesler
Er olan meydana hasmını sesler
Al bayrak ışığı vatani süsler
Yükseldi semaya inmez dediler*

*Kâzım Karabekir yurt kahramanı
Yumrukla çıkardı kahpe düşmanı
Üçüncü Ordu'nun Başkumandan'ı
Eylenmez dinlenmez dinmez dediler*

*Heykelini kurdu Arif Taşçımız
Bütün belediye bundan aldı hız
Şanlı paşamızdan kalan iki kız
Kahramanın nesli sinmez dediler*

*Coştu destan yazdı bu Çobanoğlu
Emel Özer Engin Hayat Fevzi oğlu
Sizleri unutmaz bu Kars'ın halkı
Türk olan düşmana kanmaz dediler*

(Durbilmez 2014: 229)

BAK

*Yemeklerin tarifini edeyim
Allah'ın sayısız nimetine bak
Evvela ayran aşısı gelir ortaya
Doldur kaşığına lezzetine bak*

*Etli patatesli sulu yemekler
Bulgur pilavını yanına ekler
Hoşaf da olursa daha kim bekler
Ben yerken sen konuş ülfetine bak*

*Karnıyarık etli sarma nereli
Makarnayı getir o da oralı
Fasulye de yemeklerin kralı
Kelle soğanı ye sıhhatine bak*

*Türlü der ki benim yemeklerin hası
Yanıdaysa patatesin ezmesi
Karışık domates biber dolması
Bunlar yapsın kavga şiddetine bak*

*Sütlü haşıl yiyen gelirmiş cana
Fazla nohut yeme dokunur sana
Etli hungeli ye can verir cana
Ölüye can verir heybetine bak*

*Sulu köftenin de ayrı lezzeti
Erişte pilavı varlık serveti
Yeşil fasulyenin çok marifeti
Bezelyeye değme suretine bak*

*Tavuk haşlaması pirzola nerde
Kuşbaşı şiş köfte ayrı bir perde
Mercimek çorbası ilaçtır derde
Ya kendini yokla kuvvetine bak*

*Ağır olur lahananın dolması
Midenin ilacı et haşlaması
Eğer yanındaysa onun babası
Sütlü aşım ye rahmetine bak*

*Murat Çobanoğlu söyledi destan
Baklava kadayıf son oldu nişan
Bizlere bunları verdi Yaradan
Yüce Hakk'ın sonsuz kudretine bak*

(Durbilmez 2014: 298-299)

C) ÂŞIK MURAT ÇOBANOĞLU VE HİKÂYELERİ

“O, halk hikâyesi anlatıcılığının en önde gelen temsilcisidir. Hikâye anlatışındaki tavrı, anlattığı ve tasnif ettiği hikâyeler bakımından diğer halk şairlerinden kolayca ayrılır. Onun üç, yedi, on, yirmi bir, otuz günlük hikâye anlattığına şahit olduk.” (Durbilmez 1993: 82; Durbilmez 2014: 144).

Murat Çobanoğlu'nun içinde yaşadığı coğrafyada, âşıklık ve halk hikâyeciliği geleneği yan yana olmuştur. Bir başka söyleyişle bu iki gelenek birbirinden hiç ayrılmamıştır. Onun hikâyeciliğinin oluşmasında bölgenin ünlü âşıkları Çıldırılı Âşık Şenlik, Narmanlı Âşık Sümmanî, Posoflu Âşık Müdamî'nin etkileri azımsanamaz. Kendi adına açılan kahvede uzun kış ve ramazan gecelerinde halk hikâyeleri anlatmıştır. Bu tür anlatmalar iki kaynaktan beslenmekte olup bunlar eski ve yeni hikâyeler olarak değerlendirilebilir. Eski hikâyeler olarak başta babası ve bölgede halk hikâyesi anlatan diğer ustalardan dinledikleri olup bunlar içinde en öne çıkanı Köroğlu ve Kolları'dır. Yeni diye tanımladığımız hikâyeler ise Çobanoğlu'nun kendisinin tasnif ettiği anlatmalardır.

Bu tür anlatmalarda Çobanoğlu kısa cümleler kullanmayı tercih etmiştir. Ayrıca ister eski isterse de yeni hikâyelerde kendi hatıralarından örnekleri metnin içerisine ustalıkla yerleştirmiştir. Hikâyelerinin dili Çobanoğlu'nun şiirdeki dil özellikleriyle örtüşmektedir. Bu özellikleri tekrarlayacak olursak Kars ağzı, Azerbaycan ve İstanbul Türkçesinin harmanlanmasından oluştuğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Kendisinin tasnif ettiği hikâyeler üzerinde Bayram Durbilmez (Durbilmez 1993/ 2014: 143-144; 444-528; Durbilmez 1997: 17-32; Durbilmez 119-122) ve Ali Berat Alptekin (Alptekin 2005: 1920; Alptekin 2006: 31-32; Alptekin 2007: 28-30) in değerlendirmeleri bulunmaktadır.

Şiirleri içerisinde en çok Kerem, Aslı, Ferhat, Şirin, Leyla, Mecnun, Arzu, Kamber, Garip, Senem, Tahir, Zühre, vb. âşıklara telmihte bulunması da onun hikâyeciliğinin etkisinden başka bir şey değildir.

Repertuarında bulunan hikâyeler ise şunlardır:

Âdil Şah ile Lala Sultan, Ahmet ile Mehmet, Alkanla Peri, Asuman ile Zeycan, Âşık Garip, Âşık Tüccarî, Bayburtlu İrşadî, Cünûn Bey, Deli Kurt (Hüseyin Nihal Atsız'ın aynı addaki romanının hikâyeleştirilmiş şekli), Emrah ile Selvi, Hamithan, Hasta Hasan, Hüseyin Bey, Kerem ile Aslı, Köroğlu - Bolu Beyi, Köroğlu - Hasan Paşa, Köroğlu - İlk Kol, Köroğlu - Kızıroğlu Kolu, Köroğlu - Son Kol, Köroğlu'nun Hasan Bey Kolu, Melihşah, Murat Han ile Peri, Necip ile Telli, Pervane, Salman Bey, Saraç İbrahim, Seyfi bin Zülyezen, Şah İsmail, Tahir ile Zühre, Yaralı Mahmut, Yusuf ile Zeliha (Durbilmez 2014: 144).

KAYNAKLAR

Alptekin, Ali Berat (2005); “*Murat Çobanoğlu Hakk'a Yürüdü*”, Erciyes, 28 (330), Haziran: 19-20.

Alptekin, Ali Berat (2006); “*Murat Çobanoğlu'nun Cünun ile Dertli Sultan Hikâyesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi*”, Erciyes, (339), Mart: 29: 31-32.

Alptekin, Ali Berat (2007); “*Ölümünün 3. Yılında Âşık Murat Çobanoğlu'nun Hamit Han ile Melek Sultan Hikâyesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi*”, Erciyes, 30 (354), Haziran: 28-29. 30.

Durbilmez, Bayram (2014); *Karlı Âşık Murat Çobanoğlu / Hayatı-Sanatı ve Eserleri*, Kayseri: Kardeşler Matbaası.

Durbilmez, Bayram (1997); “*Karlı Âşık Murat Çobanoğlu'nun Saraç İbrahim ile Güneş Sultan Hikâyesi*”, Erciyes, (235), 17-32.

Durbilmez, Bayram (2005); “*Âşık Murat Çobanoğlu (1940-2005)*”, *Millî Folklor- Uluslararası Halkbilimi Dergisi/ International and Quartely Journal of Folklore*, (9) 66, 119-122.

Kafkasyalı, Ali (1998); *Âşık Murat Çobanoğlu / Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Ankara 1998.

Taşlıova, Mete (2010); “*Kişinin Sözel Biyografisi Olarak Ağıtlar: Âşık Murat Çobanoğlu (1940-2005)*”, Hacettepe Üniversitesi Türkbilim Türkoloji Araştırmaları Dergisi, (19), 25-48.

2.BÖLÜM

BİR TASAVVUF DÜSTURU OLARAK “ÂN-I DÂİM”, “İBNÜ’L-VAKT”, “EBU’L-VAKT” DÜŞÜNCELERİNİN KLASİK TÜRK ŞİİRİNE YANSIMALARI

Prof. Dr. Ali YILDIRIM*

Özet

Klasik şiirimizin lirik ve coşkulu söyleminin esasını neredeyse tasavvufun engin vecit ve neşvesi oluşturmaktadır. Onun için Klasik şiirin içerisinden tasavvufu ve tasavvuf düsturlarının çıkarırsak geriye pek bir şey kalmayacağı malumdur. Şüphesiz bazı değerlendirmelerde şairlerin bir kısmının bu düsturları inançlarının gereğinden çok, bir edebi çeşni itibarıyla şiirlerinde kullandıkları söylenmektedir. Neticede bizim için önemli olan elimizdeki metinlerdir. Şairlerin neye gerçekten inandığının veya inanmadığının bu noktada önemi yoktur.

Tasavvuf bazı yabancı düşünce sistemlerinden etkilenmiş olsa da kaynağını İslam’dan almaktadır. Yüzyıllar içinde sistemini oturtmuş, pek çok kaide ve düsturunu ortaya koymuştur. Şüphesiz kavram alanının, manevi ve soyut kavramların üzerine oturuyor olmasından kaynaklanan sıkıntıları vardır. Bu kavramlarla ilgili çok geniş yelpazeler oluşturan anlama ve algılamalar oluşmuştur. Tasavvuf geleneğindeki pek çok düsturdan üçü de “ân-ı dâim”, “ibnü’l-vakt”, “ebu’l-vakt” kavramlarıdır. Benzer ve farklı algılamalarla birlikte “ân-ı dâim”, bilinen zamanın dışında veya üstünde bir durumu ifade etmektedir ki İlahi bir boyuttur. Bu anı tecrübe edenlere “ibnü’l-vakt”, bu anı tasarruf edenlere de “ebu’l-vakt” denmektedir. Klasik şiirimizin bazı beyitlerde bu kavramların bilinen tariflerine uygun kullanımlarda karşımıza çıktığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: tasavvuf, ân-ı dâim, ibnü’l-vakt, ebu’l-vakt, klasik şiir.

Abstract

The principles of the lyric and declamatory rhetoric of our classical poetry constitute almost profound trance and Nesve of Sufism. If the interests of mysticism and Sufism in the motto of the classical poetry is obvious that it is not much left for him. No doubt some of the reviews of some of the poets in the necessity of this axiom of faith too is said to use the poem in a literary reputation flavor. As a result, we have text that are important to us. What really believe that or believe that the poet does not matter at this point.

Although some alien system of thought influenced by Sufism is the source of Islam. Has sat on the system over the centuries, it has revealed the many rules and maxims. Surely the concept of space, there are difficulties arising from the spiritual and sits on the abstract concept. Forming large fans understand about these concepts and perceptions are formed. Three of the many maxims in the Sufi tradition "moment in time", "time's son", "time's father" are concepts. Similarly, and with different perceptions "moment in time", refers to a situation that is out of time on known or divine dimension. Those who experience this moment "time's son", also for saving this moment, "time's father" is called. In some of our classical poetry couplets known to describe these concepts it seems to manifest in appropriate use.

Key Words: Sufism, moment in time(ân-ı dâim), time's son(ibnü'l-vakt), time's father (ebu'l-vakt), old literature

---

*Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Elazığ

Tasavvufu, klasik İslami söylemden farklı kılan en önemli tarafı, varlığa bakışıdır. Klasik söylemdeki “Allah, varlığı ve bizi yoktan var etti” düşüncesi tasavvufta eksik bulunarak, Allah için yok diye bir şey olamayacağı dolayısıyla, varlık diye bildiğimiz birimlerin O’nun bilgisinde ezelden beridir var olduğu, düşüncesi dile getirilmiştir. Bu itibarla mevcudatın bilgi/siluet olarak kadim(ezeli), cisme bürünmesi noktasında ise hâdis (sonradan) olduğu söylenmiştir. Yine bazı ayetlerde (Bakara 117, Enam 73, Nahl 40, Yasin 82) geçen “kün feyekün” ibaresi, “şer’î” gelenekte “ol dedi, oldu” şeklinde geçmişe matuf algılanırken, mutasavvıflar bunu daha çok “ol der, olur” şeklinde geniş zamana yayarak anlamışlardır. Buna göre yaratma çok öncelerde olmuş bitmiş bir hadise değil, elan devam etmektedir. Yaratma, Allah’ın “Kâbız” ve “Bâsıt” sıfatlarına bağlı olarak müteselsilen devam etmektedir. Bütün bunlar ise O’nun tecelli etmesi ve tecellisini çekmesine bağlı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla çok kısa zaman dilimlerinde yinelenen bu hâl, birbirinin aynısı olmayan farklı zuhurlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Herakleitos’un söylediği “Aynı ırmakta ikinci kez yıkanılmaz” sözü ile Mevlânâ’nın “Dünya ırmağın suyu gibidir. Hep aynı gibi görünür. Fakat yeneden yeniye akar gider. Gelir, akar; bu nereden geliyor? (C.I,218-10) sözü bu düşünceleri anlatmaktadır. Aynı durumu İbn Arabi şöyle açıklamaktadır: “Hakk’ın her yeni nefesi ile yepyeni bir âlem yaratılmış olmaktadır.” (İzutsu 1999: 284).

Mutasavvıflar varlık-yokluk, Yaratan ve yaratılanlarla ilgili görüşleri ile alakalı olarak Kur’an ve hadislerden senet getirmeyi özellikle ön plana çıkarmışlardır. Şüphesiz bu tavrın arka planında tasavvufun İslam dışı düşüncelerden kaynaklandığı veya etkilendiği ithamlarının da etkisi olmuştur. Mutasavvıfların âlemi bir gerçekliği olmayan, hayal ürünü ve gölge olarak tasavvur etmeleri, klasik İslam düşüncesi ile ortaya çıkan en önemli farklılıklarından biridir. Bu varlık anlayışına göre âlem diye bildiğimiz mevcudat, zamanın çok kısa dilimlerinde, yani “ân” diye tarif ettiğimiz zaman dilimleri içinde var olup, yok olmaktadır. Bu durum, o kadar seri cereyan eder ki, her şey var gibi gözükür, lakin hakikatte yoktur. Örneğin bu düşünceye mesnet olarak Rahman Suresi 29. ayet ve Kaf Suresi 15. ayette geçen şu ifadeleri gösterirler: “Göklerde ve yerde kim varsa O’ndan ister. O, her ân yeni bir iş ve oluştadır”, “Ya, Biz ilk yaratılıştaki güçsüz mü düştük? Hayır, onlar ‘karmaşık bir kuşku’ içindedirler”. Yani mutasavvıflar bu ayetlere istinaden Allah’ın her an yaratma ve yok etme isimlerini tecelli ettirdiğini söylemektedirler.

*Gör imdi bahrı k’andan bunca emvâc
Olur zâhir gider yine kalur yem*

*Bu âlemde bahırdur hem mevâlîd
Anun emvâcudur şekk ile demem*

*Hezârân mevci bir anda yoğ idüp
İder emsâlini tecdîd demâdem* (Niyâzî-i Mısrî)

(Şu denizde oluşan dalgalara bak; önce ortaya çıkarlar sonra yok olurlar ve geriye sadece deniz kalır. Şüphesiz bu âlemdaki deniz Hakikat'tir, canlı, cansız varlıklar ve bitkiler onun dalgalarıdır. Allah bu şekildeki binlerce dalgayı bir anda yok edip yeniden yaratmaktadır.)

“Ân” meselesi de bariz farklı algılamalarla karşımıza çıkmaktadır. Bazı mutasavvıflar anı, yatay boyutuyla görmüşler ve düz bir mantıkla geçmişin özlemi ve geleceğin endişesinden uzak olmak ile izah etmişlerdir. Şüphesiz tecrit ve tezkiyenin önemli göstergelerinden biri bu halleri tecrübe etmekten geçmektedir. Ancak bazı mutasavvıflar ise “ân”ı bildiğimiz zaman kavramının üstünde veya dışında görmüşlerdir. Bu kavram Allah'a ait bir hakikati anlatmaktadır, denilmiştir. “Hakikat ehline göre vakit ‘zihinde canlandırılan bir olayın bağlı olduğu, oluşu kesin bir diğer olaydır’. Şu hâlde kesin hadise zihinde canlandırılan hadise için vakittir.”(Kuşeyri 2003: 94). Öyle ise ”ân”, gerçeği itibariyle Allah katındaki zaman birimidir ve bu zaman birimi ancak “zât” ve “sıfat” tecellileri mertebelerine erişmiş olanlar tarafından bilinebilir. Yoksa avamın şartlanma yollu, beş duyu kaydından dolayı var kabullendiği zaman anlayışı ile burada kastedilen “ân” manasını anlayabilmek mümkün değildir. Hz. Peygamber'in bir hadisinde “Benim Allah ile öyle anlarım olur ki ne bir mukarreb melek ne de gönderilmiş bir nebî öyle bir yakınlığı elde edebilir.” (Aclûnî, Keşfü'l/Hafâ, 2/173-174), dediğinden bahsedilmektedir ki, muhtemelen yukarıda anlatılan ana işaret etmektedir.

Eski Yunan filozofları da “ân” meselesine değişik bakış açıları getirmişlerdir. Bazı noktalardan tasavvuf düşüncesindeki “ân”a benzer yönlerin olduğu düşünceler daha çok şu şekildedir:

“Mekânda nokta ne ise zamanda da an odur. Bu sebeple anın boyutu yoktur; ancak peş peşe akıp giden zaman arasındaki ortak sınırdır. Eflatun'a göre an geçmişin geleceğe dönüştüğü noktadır; başka bir ifade ile an iki zıt değişimin başlangıç noktası. Geçmiş ile gelecek arasında varlığı farz edilen bir sınırdır. Anda ne hareket ne de sükûn bulunur; şu hâlde an zamanın dışındadır. Aristo'- ya göre de an zamanın parçası değildir; bu sebeple zamanın anlardan oluştuğu söylenemez; zira an denilen şey geçmişle gelecek arasında bir sınırdır; var olduğu lahzada hemen yok olur. Böylece periyodik olarak anlar birbirini takip eder; bununla beraber biri diğerine bitişik de değildir; her ne kadar hareketleri aynı ise de bir önceki an bir sonrakine benzemez. Şayet öyle olsaydı öncelik ve sonralıktan söz edilmez ve Homeros'un Sokrat'la aynı çağda yaşamış olması gerekirdi. Bu şekilde Eflatun ile Aristo özellikle şu iki noktada birleşmiş oluyolarlar: 1. An zamanın bir par-

çası değildir. 2. An içinde ne hareket ne de sükûn bulunur.” (Yavuz 1988:101).

“Ân” meselesi tefekkürde ve felsefedeki yorum ve algılamalardan sıyrılarak aşkın (müteal) bir yorumlama ile insan zihninin ve algısının üzerindeki bir birimi veya durumu anlatır olmuştur. Bu durum “Ân-ı Dâim” tamlaması ile karşımıza çıkmaktadır. Daim sıfatı ile bildiğimiz zaman kavramının dışına taşan “Ân-ı Dâim” ile ilgili şu bilgilerle karşılaşmaktayız:

“Tasavvufta ân vahdet fikriyle birleştirilir ve ebedin ezel içinde dürüldüğü, ezel-ebed ve şimdiki zamanın birleştiği bu ana el-ânü’-d-dâim adı verilir; bundan da Allah’ın ezel ve ebedi kaplayan zaman üstü hüviyeti kastedilir. İbnü’l-Arabî ve diğer bazı mutasavvıflara göre dün, bugün, yarın gibi zaman sınırlamaları ancak değişken varlıklar için geçerli, dolayısıyla nisbî ve izâfidir. Mutlak ve değişmeyen ilâhî hüviyet (el-Hazretü’l-Îlâhiyye) bakımından ise hiçbir şekilde zaman sınırlamalarından söz edilemez; O’nun hakkında ezelden ebede bütünüyle zaman tıpkı an gibi sınırsız, değişmez ve boyutsuzdur. İşte zamanın bu nitelikleri Hazret-i Îlâhiyye’nin ezelden ebede doğru uzanan bütün zamanlardaki kesintisiz tecellisidir. Böylece ân-ı dâim ezel, ebed ve hâli birleştirmiş olur. Bu sebeple tasavvufta ân-ı dâime, dolayısıyla Cenâb-ı Hakk’a Bâtınü’z-zamân, Aslü’z-zamân veya Sermed de denir. Çünkü ân-ı dâim üzerindeki nakışlar ve çeşitlilikler durumunda olan zamanın bütün dilimleri (el-ânâtü’z-zamâniyye) sürekli değiştiği hâlde ân-ı dâim yani ilâhî hüviyet ebedî ve sermedî olarak aynı kalır.” (Uludağ 1998: 101).

Ân-ı dâimdür hakikat güneşi

Âneyim ben gîmezem ben gelmezem (Niyazî: 123/2)

(Niyazi, hakikat güneşi olarak telakki ettiği “ân-ı dâim”i kendine izafe etmiş olsa da, esas olarak Allah’a isnat etmektedir. Zira mutlak hakikat olan Allah’ı sembolik olarak anlatmada en çok kullanılan, güneş metaforudur. Gelip giden, Allah’ın dışındaki kesret dediğimiz mevcudattır. Mevcudat, tasavvuf ontolojisine göre sürekli yok edilip yaratılmaktadır. Yani gidip gelmektedir. Oysaki bilincini Mutlak Hakikat’e bağlayan veya Mutlak Hakikat’le aynileşen şair, mevcudatın yatay statüsünden kendisini sıyrılmış göstermektedir.)

“Ân”, “ân-ı dâim” kavramlarına bağlı olarak sufinin veya salikin nasıl bir pozisyonda olacağına dair de fikirler geliştirilmiştir. Yatay veya dikey, zamanın içinde veya dışında eğer bir “ân” varsa, bunun hükmüne tâbi olan, tâbi olmayan da olacaktır. Bu çerçevede mutasavvıflar çok değişik, farklı anlayışlar ortaya koymuşlardır. Bazıları bunu bildiğimiz zamanın kıymetinin

iyi bilinmesi ve boşa geçirilmesi gibi yüzeysel noktadan görünürken bazıları bilincini tamamen Hakk'a teslim etmeye kadar götürmüşlerdir:

“İbnülvakt kavramıyla bağlantılı olarak sûfiler tarikat fiillerini icra etmede vakti gözetmenin, fiillerin neticesinde meydana gelen hâli murakabe ve nefsi daima muhasebe etmenin Hakk'a vuslatta önemli kurallardan biri olduğunu söylemişlerdir. Cüneyd-i Bağdâdî, ârifin her vakitte o vakit için en uygun hareket tarzını icra eden kişi olduğunu belirtirken İbnü'l-Arabî vaktin bir nur ve kulun bu nurla beraber bulunduğunu, kulun bu nuru müşahede etmesi gerektiğini, zira kulun ilâhî bir ismin tecellisi olan vakitle ayakta durduğunu kaydeder. Ebû Hafz Şehâbeddin es-Sühreverdî, müridlerin müridlerine vakitlerini tamamıyla dolduracak meşgaleler vermesi gerektiğini, bu meşgalelerin bedeninin organlarıyla yapılan fiiller değil muhasebe, murakabe, tefekkür, zikir gibi kalple yapılan fiiller olduğunu söyler. Nakşibendiyeye'nin on bir esasından biri sayılan “vukûf-i zamânî” bu tür fiillerle ilgilidir. Abdülhâlik-ı Gucdüvânî müridin her an nefsin hallerini bilmesi, kendisini Hak'tan alıkoyacak her şeyden uzak durması, kalbini Hak ile muamelesinde sürekli hesaba çekmesi, vird ve zikirlerini vakitte yerine getirmesi gerektiğini ifade eder.” (Ceyhan 2013: 492).

*İbn-i vaktem ben ebü'l vakt olmazam
Abd-ı mahzam ben tasarruf bilmezem* (Niyazî: 123/1)

(Her ne kadar ebü'l-vakt derece olarak daha üstün görünse de mutasavvıflar kendileri daha çok ibnü'l-vakt olarak görürler. Zira birincisinde menzile varmış olmanın bir edilgenliği söz konusu iken, ikincisi bir gayret ve çabaya bağlı olarak dinamizmi ifade etmektedir. Aynı şekilde yinelenen tecellilerdeki “ân”ı yakalayan sufînin, bunun dışındaki hiçbir şeyle bir ilgisi kalmaz.)

Nâmî, vaktin çocuğu ve vaktin babası olmayı adeta bir silsile-i meratib olarak görmekte ve “ebü'l-vakt” mertebesini daha üst seviyede algılamaktadır:

*Geçen evkât-ı zâyi'a nâdim
İbn-i vakt olmağa si'âyet kıl
Belki himmet idüp ebü'l-vakt ol
Özüni pertev-i sa'âdet kıl* (Nâmî)

Bu düşüncelere bağlı olarak tasavvufta “ebü'l-vakt” ve “ibnü'l-vakt” kavramları oluşmuştur. Birincisi vaktin üstünde olan, vakte hükmeden olmakla birlikte, ikincisi vaktin tasarrufu altında olandır. Mutasavvıflar kendilerini daha çok “vaktin çocuğu” olarak tasavvur ederler. Bu, aslında yinelenen tecellilerin algısında olmayı işaret etmektedir. Geçmiş özlendi ve gelecek

kaygısından sıyrılan sufiler, sürekli bu anı tecrübe ederler. Bu durum, aynı zamanda tecelliler bağlamında iradesini Allah'ın iradesine bağlamak yahut kendi iradesini ortadan kaldırarak yerine Allah'ın iradesini ikame etmektir. "Sufiler bazen vakitten insanın içinde bulunduğu zamanı kastederler. Çünkü hakikat ehli, vakit iki zamanın arası yani geçmişle gelecek zamanların arasıdır; sufi de vaktin çocuğu (ibnü'l-vakt)'dur, demişlerdir. Bu sözleriyle sufi her vakit içinde o vakitte yapılması en uygun olan ibadetle meşgul olur, o vakit içinde kendisinden istenen şeyi yerine getirir, anlamını kastederler".(Kuşeyri 2003: 94).

Bunların dışında İbn Arabi, bir de "vaktin kulu"ndan bahsetmektedir: "İbn Arabi'nin gerçek ârif dediği kimse, bu özel hâlde Ahadiyyet ile Kesret arasındaki hayrete düşürücü bağıntının sırrına nüfûz eden bir "vaktin kulu"dur (*âbidü-l vakt'dir*); yâni bu, her an Allâh'ın her tecellisine Ahadiyyet'in belirli bir sûreti olarak tapan bir insandır."(İzutsu 1999: 72)

Klasik Türk Edebiyatının varlığa ve insana bakışının temel dinamiklerinden birini bu anlayış oluşturmaktadır. Dolayısıyla tasavvuf düşüncesi klasik şiirin tam ortasındadır diyebiliriz. Bu engin ve coşkulu neşveyi klasik şairlerimiz de beyitlerine, mısralarına serpiştirmişlerdir.

Harâbât ehline dûzah azâbın anma ey zâhid
Ki bunlar ibn-i vakt oldu gam-ı ferdâyı bilmezler (Hayâlî)

(Ey zahit harabat ehline cehennem azabından bahsetme, onlar vaktin oğlu oldular, gelecek endişesinin ne olduğunu bilmezler. Geçmiş özlemi ve gelecek kaygusu sıradan insanların özelliğidir. Oysaki bilinen zamanın üstünde olan "ân-ı dâim"i tecrübe eden sufiler, sadece bu dünyaya ait bir geçmiş ve gelecek değil ezelden ebede uzanan geçmiş ve gelecekte de kendilerini soyutlamışlardır.)

Mezaki, ibn-i vakti bir diğer yönü ile kalender, laübali ve abdal yaratılışlı rinde benzeterek, vaktin çocuğu kavramından ne anladığını ortaya koymaktadır:

Bezm-i sühanda rind-i kalender-tabî'atam
Ne minnet-i kıyâm u ne ikrâm isterin

Ben ibn-i vakt-i nüh-peder ü çâr mâderem
Ne nakd-i ser beher ü ne hod dâm isterin

Ben rind-i lâ'übâlî-i abdâl-fitratam
Ne şâdi-i dü-rûze ne âlâm isterin (K.15/41,42,43)

(Mezaki, ben dokuz baba(felekler)'lı dört anne(dört unsur)'li vakit çocuğuyum diyerek, Allah'ın dışındaki mevcudatın hem mahiyetini hem de konumunu or-

taya koymaktadır. Bir nevi ibn-i vakti onların hülasası olarak telakki etmektedir. Ancak mevcudat zıtlık illeti ile maluldür; yani mevcudatı bizler zıtlıklardan dolayı anlayıp kavrayabilmekteyiz. Dünyanın neşesinden de eleminden de, ikrâmlanmak ve onun karşılığı müdaradan da soyutlanmak menzile ulaşmış bilincin söylemidir.)

*Gerçi pertev-rîz olur ammâ yanar mânend-i mûm
İbn-i vaktin çok çerâğ-ı şu 'ledârın görmüşüz (Haşmet-G.102)*

(Biz vaktin oğlunun çok parlak meş'alelerini görmüşüz; gerçi etrafını çok aydınlatırlar, lakin mum gibi de bedenlerini yakıp bitirirler. Tasavvufun esas gayesi maddeyi ortadan kaldırarak yerine manayı ikame etmektir. Mumdaki mumluk vasfı potansiyeldir; ancak yandığında mum, mumluk vasfını gösterir. İnsanda da kemâlât, potansiyel olarak vardır; lakin aşk yolunda yanmadan, sıkıntılara katlanmadan, gayret ve çaba göstermeden bu, ortaya çıkmaz.)

*İbn-i vakt ol ey gönül görmez misin kim Âdemi
Lezzet-i nakd ile geçdi devlet-i câvîdden (Nevi-G.349)*

(Ey gönül, vaktin oğlu ol, Hz. Âdem'in somut(görünen) lezzetler için ebedi devlet (cennet)'ten vaz geçtiğini görmüyor musun? Her ne kadar Hz. Âdem'in cenneti terk etmesi ile sufinin cenneti terki(istememesi) ile aynı değilse de herkesin babası olarak insanlara bir yol göstermiştir. Ona uymak gerekmektedir.)

*Her ne toğarsa ko toğsun mâder-i eyyâmdan
Ey birâder ibn-i vakt ol çekme sen ferdâ gamın (Hayretî-G.338)*

(Ey birader, günler (devran) annesinden ne doğarsa doğsun, sen vaktin çocuğu ol ve gelecek endişesi gütme. Doğmak, anne, çocuk, kardeş kelimelerinin üzerine kurgulanan bu beyitte Hayretî, zaman kavramı içerisinde cereyan eden hadiselerin, vaktin oğlunu etkilemeyeceğine işaret etmektedir. Zira vaktin çocuğu zamanın üstünde olan "ân"a tâbidir)

*Ey birâder ibn-i vaktüz künc-i 'uzletde bu gün
Biz ne imrûzında bu dehrün ne ferdâsındayuz (Hayretî- K-5/6)*

(Ey birader biz uzlet köşesinde bugün vaktin oğluyuz; yoksa biz bu dünyanın ne bugününde ne yarınındayız. Şair yine dünya hadisatından soyutlanmış olmakla ibn-i vaktin ilgisini ortaya koymaktadır.)

*Bize kûy-ı yâr sen çek cennet-i a'lâ gamın
Zâhidâ biz ibn-i vaktüz çekmezüz ferdâ gamın (Rahîmî)*

(Ey zahit bize sevgilinin evi yeter, sen cennetin tasasını çek; zira biz vaktin oğluyuz, gelecek endişesi taşımamız. Âşıklar zahitler gibi sadece terk-i dünya yapmazlar, onlar aynı zamanda terk-i ukba da yaparlar. Yani ne cennetteki nimetlerin arzusu içinde olurlar ne de cehennem azabından korkarlar. Onlar havf u reca mertebesinden heybet ü ünse yükselmişlerdir. Dolayısıyla onların yegâne amaçları sevgili, sevgilinin cemalidir. Bu algı seviyesine ise ancak “ân”ı yakalayan sufiler ulaşır.)

15. yüzyılın büyük nasirlerinden Sinan Paşa da, Tazarru'nâme'sinde “ibn-i vakt” kavramına yer vermektedir. İnsanlara nasihatinde, daha çok rızık bağlamında kaynaklanan geleneksel bir tavır sergiler. Hadiseler karşısında mütevekkil olmak gerekliliği ile İbn-i vakti daha sathi ve yatay boyutu ile görmektedir:

*İrtegi rızkuñ ko sen teşvişini
Şimdi viren irte de virür anı*

*Yarını ko sen meğer yarınki gün
Dün dile illâ meğer kim dünki gün*

*Vaktını gör sūfî ibnü'l-vakt olur
Hâle bakgil yoksa hâlün fevt olur*

16. yüzyılın büyük mutasavvıf şairlerinden Hayretî, hemen tamamen “ân”ı ve ibnü'l-vakt”i söz konusu ettiği bir murabbaında bazen bir rint edası takınırken bazen de o yüksek bilince ulaşmış sufi tavrını sergilemektedir:

*Didi bir gün pend idüp bana dedem
Ey püser gel yarın için yime gam
İbn-i vakt ol virdün olsun dem-be-dem
Dem bu demdür dem bu demdür dem bu dem*

*Yime ferdâ gussasın ey nâ-halef
Nisye için eyleme nakdün telef
Çağırup dir düblek ü şeştâ vü def
Dem bu demdür dem bu demdür dem bu dem*

*Sâkıyâ gel sun şarâb-ı hoş-güvâr
İçelüm gam gussa olsun târumâr
Gün bu gündür yarınun da ıssı var
Dem bu demdür dem bu demdür dem bu dem*

*Sen sen ol şol dem ki geçdi dem deme
Ana hem dem diyene hem-dem deme
Ey refik irmez bilürsin dem deme
Dem bu demdür dem bu demdür dem bu dem*

*Çün kefl oldı sana ol Zü'l-Celâl
Yime müstakbel gamın çekme melâl
Ehl-i hâl ol Hayretî gel ehl-i hâl
Dem bu demdür dem bu demdür dem bu dem*

Sonuç:

Tasavvufun pek çok umdesi ve düsturu gibi, “ân-ı dâim”, “ebu'l- vakt” ve “ibnü'l-vakt” kavramları da klasik şiirimizde kendisine yer bulmuştur. Öyle görülüyor ki bu kavramlar tasavvuf dairesi içinde olan, daha çok tarikat mensubu şairlerimizde karşımıza çıkmaktadır. Soyut ve deruni kavramlar olması hasebiyle farklı anlama ve algılamalara sebep olan terkipler, şiir dilinde de bu yönleri ile karşımıza çıkmaktadır. Bazı şairler bu kavramlara yatay bir anlam yükleyerek bildiğimiz manada “vakit sana uymuyorsa sen vakte uy” şeklinde anlamışlar, bazıları da bu kavramların hakikatine vakıf olarak dikey bir algılamayla, “ân”ın tecrübe ettiğimiz zamanın dışında İlahi bir boyut olduğunu kavramışlar ve ona göre kurgulamışlardır.

KAYNAKÇA

- Baki 1994; *Divan* (Haz. Sabahattin Küçük), TDK yayınları, Ankara.
Cebecioğlu, Ethem (2005); *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul.
Ceyhan, Semih 2013; “Vakit” md. TDV İslam Ansiklopedisi, C.42, s.492, İstanbul.
Hayali Beğ 1992; *Divan* (Haz. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yayınları, Ankara.
Hayreti 1981; *Divan* (Haz. Mehmet Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
İzutsu, Toshihiko 1999; *İbn Arabî'nin Füsüs'undaki Anahtar Kavramlar* (Çev. Ahmet Yüksel Özemre), İnsan Yayınları, İstanbul.
Kur'an-ı Kerim Meali 2006; (Haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin), DİB Yayınları, Ankara.
Kuşeyri 2003; *Kuşeyri Risalesi* (Haz. Mehmet Günyüzlü), Yasin Yayınevi, İstanbul.
Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî (2000), *Divan-ı Kebir-Seçmeler*, C.I (Hzl. Şefik Can), Ötüken Yayınları, İstanbul.
Mezaki 1991; *Hayatı, Edebi kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni* (Haz. Ahmet Mermer), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
Niyazi-i Mısri 2008; *Niyazi-i Mısri Divanı* (Haz. Kenan Erdoğan), Akçağ Yayınları, Ankara.

Uludağ, Süleyman (1995); *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul.

Uludağ, Süleyman 1988; “*Ân-ı Dâim*” md. TDV İslam Ansiklopedisi, c. 2, s.101, İstanbul.

Yavuz, Yusuf Şevki 1988; “*Ân*” md. TDV İslam Ansiklopedisi, c. 2, ss:100-101, İstanbul.

SON DÖNEM OSMANLI EĞİN NÜFUS DEFTERLERİ VE BİZE SUNDUKLARI

Doç. Dr. Abdulkadir GÜL*

Özet: Çalışmanın giriş kısmında Osmanlı nüfus sayımları, bu sayımların dönemsel durumları ve bunun sonucunda ortaya çıkan envanterler hakkında bilgilendirme yapıldı. Akabinde mesaimizin temelini oluşturan ve 19. yüzyılın son çeyreğine kapsayan Eğin kazasına ait yedi adet nüfus defterleri incelendi. Sonuç kısmında ise bu defterlerin bizlere neleri sunduğu, hangi meselelere ışık tuttuğu ve ilave olarak bu defterler kullanılarak hangi konuların çalışılabileceğine dair genel bir değerlendirmeler gidildi.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Defteri, Eğin, 19.yüzyıl, Nüfus, Müslim, Gayr-i Müslim.

EGIN'S CIVIL REGISTERS IN THE LAST PERIOD OF OTTOMAN TIMES AND THE THINGS WE WERE RENDERED BY

Summary: Some information was given at the introduction of this study about Ottoman's civil registers, their periodic situations and the inventories that came through. Being the base to our study, seven civil registers of Eğin district were looked into which belong to the last quarter of 19th century. At the conclusion part, we had a general review about those civil registers related to what they rendered us, on what matters they threw a light, and in addition, which subjects can be studied by using these registers.

Key words: Civil Register, Eğin, 19th.century, Population, Muslim, Non-Muslim

1.GİRİŞ

Osmanlının Son Dönemi Eğin Kazasının Nüfus ve İdari Yapısına Dair Birkaç Not: 1830'larda bölgeyi gezen Moltke, Eğin'i Asya'nın en güzel şehri olarak nitelendirmiştir.¹ Bu yüzyılda kazanın nüfusu ile ilgili farklı kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. 19. yüzyılda Eğin kazası, idari açıdan Arabgir ve mali açıdan Ma'âdin-i Hümâyûn sancaklarına²bağlı 1 nahiye, 29 mahalle ve 34 köyü bulunan bir idari üniteydi.³ 1845'de Eğin kazasının toplam

* Dr. Erzincan Üniversitesi Öğretim Üyesi.

1. Helmuth von, Moltke, *Türkiye Mektupları*, (çeviren: H. Örs), Remzi Kitapevi, İstanbul 1969, s.246-247.

2. BOA. İMSM. 326.

3. Eğin kazasına bağlı nahiye, mahalle ve köyler şunlardır: Kazanın tek nahiyesi Puşadi'dir. Nahiye merkezi Puşadi adında köydür ve bir idari bölge olarak diğer köylerden oluşmaktadır. Kasaba merkezinde Müslimlerin meskûn olduğu mahalleler; Taşdibi, Dörtüolağzı, Ortacami, Debbağ, Gücan, Ortatepe, Çavuşoğlu, Bahçe, Kurgancı, Peçik, Eskici, Aşağı, Arapoğlu, Keşişoğlu, Eskicioğlu, Kalenderoğlu ve Kemerocioğlu. Gayr-i Müslimlerin sakin oldukları mahalleler; Tavitoğlu, Şişmanoğlu, Köybaşı, Boyacioğlu, Ariki, Mahallat, Hisakoğlu, Kasapoğlu, Hukas, Kürekcioğlu, Kasab Bedros ve Yeni Komşu Nikğos. Köyler;

nüfusu 11274 kişidir. Bu nüfusun 6590'ı Müslim⁴ ve 4594'ü ise Gayri Müslim'dir.⁵1846'da asker alımı maksadıyla yapılan nüfus sayımında ise kazadan, 6686 kişinin askere alınabileceği tespit edilmiştir.⁶ 1887 tarihli Ma'mûratü'l Azîz Salnamesine göre, Eğin kazasında 7863 hane ve bu hanelerde 16658 nüfus bulunmaktadır.⁷ Cuinet 1891 tarihli eserinde Eğin'i 19000 nüfuslu bir yerleşme olarak gösterirken,⁸ 1892 tarihine ait salnamede kazanın 2187 hane ve yaklaşık 11.000 kişilik nüfusu barındırdığı görülmektedir.⁹ Ş. Sami, 1894 tarihinde yazdığı eserinde Eğin'in şehir nüfusunu 10000 kişi, Ağın nahiyesi de dâhil toplam 36000 kişiden meydana geldiğini ifade etmektedir.¹⁰ Diğer taraftan bölgeyi gezen Yorke, 1896'da ki seyahatnamesinde, Eğin'i 15000 nüfusu barındıran, bir yer olduğunu bizlere aktarır.¹¹

Araştırma sahamız olan Eğin kazası coğrafi konumu itibariyle, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde, Erzincan'nın güneybatısında yer almaktadır. Kaza, kuzeyde İliç (Kuruçay), güneyde Arabgir ve Ağın, batıda Divriği, doğuda Çemişkezek ve Ovacık ile sınırlanmış olup, bu konumuyla doğal ve beşerî çevre özellikleri bakımından Erzincan, Elazığ ve Malatya vilayetleri arasında bir geçiş sahası durumundadır. Kaza toprakları, batıda Yama Dağından başlayıp, doğuda Munzur Dağları ile devam eden ve iç Doğu Toroslar olarak nitelendirilen engebeli sahada bulunmaktadır. Kaza merkezi bu dağlık sahada Fırat (Karasu) tarafından açılmış kuzey-güney doğrultulu vadinin batı yamacında yer almıştır.¹²Eğin bulunduğu konumu itibariyle tali ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan bir yerleşim yeridir. Eğin; Trabzon-Erzincan-Eğin-Diyarbakır-Harpur veya Malatya,¹³

Abçağa, Ariki, Bekir, Atma, Bağıştaş, Bahçe, Beryağan, Bezmiş, Çir, Erkek, Ergü, Erdosu, Evarik, Germürü, Geruşla, Geşo, Gicegü, Haponos, Hefdar, Huka, İliç, İranik, Kefran, Kömikan, Miçingah, Muşaga, Navril, Sandık, Sorak, Şırzı, Taşdıbi, Tavik, Venk ve Yakublu. Bkz. *Eğin Şer'iyye Sicil. 3, 4, 5, 6, 8, (9 nolu defter tereke kayıtlarını içermektedir.)* nolu sicillerdeki kayıtlar esas alınarak bu idari yapılanma tespit edilmiştir.

4. BOA. NFS.d. 2613.

5. BOA. NFS.d 2615.

6. Bu nüfusa kadınlar, ihtiyarlar, 15 yaş altı-30 yaş üzerinde olanlar, sakatlar, Gayri-Müslimler, kaza yöneticileri, talebeler, vakıf görevlileri ve asker gibi gruplar dâhil değildir. BOA. İ.MSM. 326.

7. H.1305 Ma'mûretü'l-Aziz Vilayet Salnameleri, s.212-221.

8. Vital Cuinet, La Turquie d'Asie, Paris 1891, s.361-366.

9. H.1310 Ma'mûretü'l-Aziz Vilayet Salnameleri, s.124-199.

10. Şemseddin Sami, *Kâmus-ul Alâm*, Cilt:1, İstanbul 1894, s.1019, 3142.

11. Vincent W., Yorke, "A Journey in the Valley of the Upper Euphrates" *The Geographical Journal*, vol. 8, no. 4, (1896), s.317, 345.

12. Erdal Karakaş, *Merkezi Fonksiyonları Açısından Ağın-Arapkir ve Kemaliye İlçeleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1996, s.32-35.

13. 1642 tarihinde bu güzergâhın adı, Trabzon-Diyarbakır yoludur. 17-19 yüzyıllar boyunca hareketli olan bu yol güzergâhı üzerinde, yolun güvenliği ve bakımı için bazı köylerin ahalisi derbentçi, menzilci ve köprücü olarak görevlendirilmiştir. Tımısı Köyü *Köprücü*, s.533, Kömür Köyü *Köprücü*, s.534, Vaslı Köyü *Menzilgah*, s.540, Ekrek Köyü

Suşehri-Gercanis (Refahiye)-Eğin-Harput veya Malatya, Divriği-Eğin-Harput veya Malatya ve Tebriz-Erzurum-Erzincan-Eğin-Diyarbakır-Harput veya Malatya gibi ticaret yollarının kesişme noktasında ve kervanların uğrak noktalarından birisi konumundadır. Bu yolların canlılığı 19. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiş, ancak bu yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da demir yollarının inşasıyla, kervan taşımacılığı darbe almış ve doğal olarak Eğin'in atıl kalmasına etki eden nedenlerden biri olmuştur. Bu durum Eğin'in hem ticari hem de nüfus potansiyelini olumsuz etkilemiştir.

Eğin kazası özellikle Harput ve Malatya'nın iktisadi ve sosyal bakımından hinterlandında bulunmaktadır. Bu özelliğinden dolayı 19. yüzyılın sonlarına kadar ticari açıdan canlı bir merkezdi. Kaza merkezinde zanaat ve ticaretin gelişmesine etki eden diğer bir faktör ise, ziraat yapılabilecek arazinin yeterli miktarda olmamasıydı. Bu durum kaza sakinlerini ticaret yapmaya mecbur bırakmıştı.¹⁴ Kaza merkezinin yer aldığı alanın eğimli ve dereler nedeniyle yerleşmeye uygunluk arz etmemesi, insanları müsait olan alanlara yerleşmeye zorlamıştır. Bölgedeki yerleşmeler, dar bir vadi içerisinde geçen yol güzergâhı üzerinde Eğin adında bir kasaba merkezi ve ayrıca bu kasaba merkezine 1-1,5 km uzaklıkta, ancak köyden ziyade Eğin'in mahalleleri gibi olan Abçağa, Sandık, Germürü, Atma ve Bekir köyler şekillenmiştir. Bu köyler, barındırdıkları nüfus ve konumları itibarıyla bir takım esnaf kolları gelişmiş ve kasaba ekonomisiyle bütünleşmiştir. Eğin'in kasaba merkezinin konumu, ekonomik vaziyeti, üretim ve tüketim potansiyeli gibi parametrelere bakıldığında aslında kasaba merkezi kendisine bağlı yukarıda ifade edilen iskân birimleriyle benzerlik arz eder. Diğer bir ifadeyle Eğin merkezi o dönem şartlarında büyük bir köy görünümündedir.

Osmanlı'da Nüfus Sayımları: Toplum içerisinde var olan sosyal grupların tanımının yapılmasında nüfus sayımlarının önemi büyüktür. Bu hususta sağlıklı analizler yapabilmek ancak yapılmış olan nüfus sayımlarıyla mümkündür. Çünkü nüfus sayımları; "*toplumu meydana getiren fertlerin sayısını,*

(Salık Derbendinin ağzında) *Derbentçi*, Postu Köyü (Kapulu Derbendi) *Derbentçi*, s.550, Hudi Köyü *Derbentçi*, s.552, Esirgit Köyü *Derbentçi*, s.552, Urek Köyü (Menzilgah), *Menzilci*, s.557, Pertutah Köyü (Menzilgah), *Menzilci*, s.561, Çat Köyü (Menzilgah), *Menzilci*, s.576, Sivkar Köyü *Köprücü*, s.579, Ofuz Köyü *Köprücü*, s.580 ve Gökseki Köyü *Menzilci*, s.583. Köylüler bu hizmetleri karşılığında *avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye'den* muaf tutulmuşlardı. *BOA. MAD. 5152. s.651.* 19.yüzyılda bu yolun güvenliği, redif askerleri tarafından sağlanmaktadır. Örneğin; 20 Temmuz 1836'da *Hayrabeli* derbendine tayın olan Büyükbaş Hasan Ağa'ya 100 kuruş ve 6 neferin her birine 60 kuruş ve *Hustabeli* geçidinin güvenliğinden sorumlu Kara Mehmet'e 100 kuruş ve 6 neferin her birine 60 kuruş verilmiştir. *Eğin Şer'iyye Sicili 4. 84/35, 85/35, 316/114.*

14. Bugün dahi Eğin'de derin kanyonların arasından geçen Fırat nehrinin sularını tarımda kullanmak oldukça zordur. Sarıçiçek Yaylası'ndan kaynağı çıkan ve Eğin'in içerisinden geçen "*Kadı Göl Çayı*", kasabanın su ihtiyacı karşılamakta ve ayrıca yamaçlarında bağ ve bahçecilik yapılmasına imkân vermektedir.

yaşlarını, cinsiyetlerini, dillerini, dinlerini, coğrafi ve ekonomik sektörler itibariyle dağılımlarını, öğrenim durumlarını, mesleklerini ortaya koymak için yapılan veri toplama çabalarıdır.”¹⁵

Bu veri toplama çalışmaları, kuşkusuz araştırmacılara ele aldıkları dönem açısından büyük imkânlar sağlamaktadır. Sosyal yapının temel unsuru olan nüfus, toplumun mevcut niceliğini ifade etmekle birlikte, o toplumun iktisadi, sosyal ve kültürel birçok hadiselerini de izah etmekte önemli bir rol oynamaktadır. Nüfus, sadece günümüzde değil, eskiden beri dünyada, gerek askerî ve gerekse malî konulardan dolayı dikkati çekmiş, bu sebeple, nüfus miktarını tespit etmek için dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına göre tahrirler yapılmıştır. Eski dönemlere ait bu tahrirleri ve nüfus verilerini değerlendirmek üzere “*tarihi demografi*” diye bir bilim dalı teşekkül etmiştir.¹⁶

Osmanlı Devletinde nüfus kayıtlarının başında, tahrir defterleri ile diğer nüfus sayımları gelmektedir. Osmanlı Devleti, daha erken zamanlarından itibaren fethedilen bölgede, öncelikle nüfus ve arazi tahriri yapmaktaydı.¹⁷ Başlangıçta Osmanlı nüfus sayımlarının nedeni, devletteki toplam nüfusun ya da toplumsal-etnik yapılanmaya ilişkin ayrıntıların doğru olarak kaydını yapmak gibi bir istekten ibaret değildi. XV-XVI. yüzyıllardaki tahrirler,¹⁸ yetişkin erkekleri, özellikle vergi ödeyen kişi olarak hane reisiyle birlikte bekârları ve diğerlerini içeriyordu.¹⁹ XVII. yüzyıla kadar, periyodik denebilecek nitelikte olan bu tahrir defterlerinin yerini, avâız vergilerin toplamak için oluşturulan avâız defterleri almıştır. XVIII. yüzyılda müstakil avâız defterlerine ilave olarak, kadı sicillerindeki tevzî defterleri de tutulmaya devam edildi. Her ne kadar bu tahrirler yapıldığı dönemin, nüfusuna ait bazı bilgileri veriyorsa da, bunlar günümüz anlayışına uygun nüfus sayımı demek mümkün değildir.²⁰ 1831’den ise modern anlamda nüfus sayımlarına adım atıldı.²¹ Bu nüfus sayımlarını, temettuat sayımları,²² askere almak amaçlı ya

15. Abdulkadir Gül-Salim Gökçen, *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebler Meselesi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2010, s.36.

16. Ö. Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *TM*, Cilt: X, İstanbul 1956, s.1-26.

17. Ö. Lütfi Barkan, Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri I*, TTK. Yayınları, Ankara 1988.

18. Ö. Lütfi Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”, *İFM*, Cilt: 2/1, (İstanbul 1941), s.29-59.

19. Erhan Afyoncu, “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul 2003, s.267-286.

20. Abdulkadir Gül, *Kültürlerin Kaynaştığı Şehir Antakya*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s.12-16.

21. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, TÜİK Yayınları, Ankara 1997, s.10-20.

22. S.Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, *Belleken*, LIX/225, Ankara 1985, s.395-412.

pılan çeşitli sayımlar, devlet ve vilayet salnameleri,²³ seyyahların bildirdikleri²⁴ ve İttihat ve Terakki dönemindeki nüfus sayımları²⁵ takip etti.

Özetle, Osmanlı Devleti, bilimsel demografi tekniklerini ilk olarak Tanzimat'la birlikte kullanmaya başladı, sosyal ve iktisadi hayatın değişik yönlerini genel hatlarıyla bu şekilde ortaya koymaya gayretindeydi. Her ne kadar devlet, vergi verecek kişi sayısını ve orduya alınacak erkek nüfus potansiyelini belirlemek amacıyla demografik çalışmalar yapmış ise de bu sayımlar, sadece nüfusun genel hatlarını belirlemede önemli rol oynadı. Modern anlamda nüfus sayımları I. Dünya Savaşı'ndan sonra ulaşım ve teknolojik gelişmelere de paralel olarak daha doğru ve birçok parametre esas alınarak yapıldı.

Osmanlı'da Nüfus Sayımlarının Güvenirliliği: Geçmişten beri, nüfus sayımlarında kesin bilgilere ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu sorun bugün bile, üstelik en gelişmiş ülkelerde de devam etmektedir. Örneğin ABD'de 1 Nisan 1980 tarihinde yapılan nüfus sayımında milyonlarca insanı eksik sayılmıştır.²⁵ Osmanlı nüfus sayımlarının geçerliliğini tartışırken, dönemin şartları ve günümüzde en modern ülkelerde bile karşılaşılan sorunların varlığını dikkatten kaçırmamalıyız. Nüfus sayımlarında karşılaşılan ve doğru bilgiye ulaşmayı zorlaştıran bazı temel zorluklar vardır. Bunları “*kapsam hataları*” ve “*içerik hataları*” olmak üzere iki ana gruba ayırmak mümkündür.

Nüfus sayımlarında karşılaşılan temel sorunlardan birincisi, bazı kimselerin hiç yazılmaması, bazı kişilerin ise birden çok yazılmasıdır.²⁷ Özellikle kadın nüfusun erken dönemlerde hiç kaydedilmemesi, geç dönemlerde ise eksik sayılması, Osmanlı nüfus sayımlarının ortak zaafıdır. Çünkü daha başından beri Osmanlı Devleti, askerlik ve vergi işleri için sadece erkek nüfusu kayıt altına alıyordu. Ayrıca kırsal kesimde toplumun kapalı yapısı, kadınları saymayı güçleştiriyordu.

Eksik sayımlardan payını alan bir diğer kesim ise, göçebe aşiretlerdi. Temel veriler, aşiret reislerinin verdiği bilgilere dayanıyordu. Hareket hâlinde olan bu aşiretlerin en azından büyük kısmını tespit etmek, saymak ve kayda geçmek uzun süre mümkün olmadı. Ayrıca ana yerleşim yerlerine uzakta kalan, arazi şartlarının ulaşımı güçleştirdiği sahalarda da eksik sayımların olması kaçınılmazdı. Gayr-i Müslim nüfus genellikle önemli ticaret merkezlerinde yerleşik yaşadığından, göçebe hâlde ve önemli merkezlere uzak yerlerde yaşayan Müslüman nüfusa göre daha sağlıklı şekilde kayıt altına

23. Hasan Duman, *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevsaller)*, IRCICA Yayınları, İstanbul 1982, 17.

24. Cuinet, *La Turquie d'Asie*, s.361-366.

25. BOA. DH. SN. THR. 82/55. (1918 gizli nüfus sayımı).

26. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.42.

27. Salih Şahin, *Nüfus Gerçeği*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012, s.36.

alınmıştır. XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yerleşik hayata geçirilerek kayıt altına alınmaya başlandılar; bu işlem yüzyılın başında da devam etti. Diğer taraftan eksik sayımlar, modern araştırmacılar tarafından %8'lik bir hata payıyla telafi edilmektedir.²⁸

Diğer taraftan, devletlerin uyguladığı politikalar nedeniyle bilgiler üzerinde oynamasıdır.²⁹ Osmanlı resmi nüfus sayımlarının yapılmasında, vergi koyma, askere alma, ulaşım ağını kurma, idari bölgelerin sınırlarını tespit etme gibi bütünüyle uygulamaya yönelik amaçlar güdüyordu.³⁰ Doğal olarak bu sayımların, mümkün olduğu kadar doğru olması ve gerçeği yansıtmaması gerekiyordu.³¹ Bu bakımdan Osmanlı Devletinin bilgiler üzerinde oynamaya yaptığını söylemek için hiçbir neden yoktur. Bunun aksini gösteren herhangi bir veri de bulunmamaktadır.³²

Osmanlı nüfus sayımlarında farklı sayım yöntemleri kullanılmıştır. Osmanlı Devleti, 1829 yılında kurduğu nüfus kayıt düzenini, 1853'deki Kırım Savaşı'na kadar oldukça düzenli sürdürdü. Kazalardaki nüfus memurları, bütün doğum, ölüm ve göçleri kayıt altına alıyor, bunlar yıl içinde birkaç kez merkeze gönderiyorlardı.³³ Sonraki dönemlerde karşılaşılan zorlu şartlar, bu çalışmaların sağlıklı ve sistemli şekilde yürütülmesini zorlaştırdı. Belirtmek gerekir ki Osmanlı idaresi, son dönem nüfus sayımlarında Avrupa veya dünyadaki uygulamaları yakından takip etmiştir. Osmanlı kendi geleneksel tahrir geleneğini, dönemin şartlarına göre uyarlamak amacıyla, 1886 yılında ABD'deki sayımları dahi incelemiştir.³⁴

1893 yılı nüfus sayımının yapıldığı sırada, nüfus sayım esasları ile ilgili olarak 1881-82 yılındaki sayım ve kayıt düzeni yürürlükteydi. 1881 yılında sultan tarafından onaylanarak yürürlüğe giren "*Nüfus Defterleri Yönetmeliği*", sayım işlemi, nüfus kaydı, idari örgütlenme gibi birçok hususu kapsıyordu. Bu yönetmeliğe göre, sayımda kişinin adı ve lakabı, baba adı, adresi, yaşı, dini, mesleği ya da görevi, seçmenlik statüsü, engelli ise engellilik durumu ve medeni hali gibi bilgileri kaydediliyordu.³⁵

Osmanlı döneminde nüfusun belirlenen bir takvime göre yapıldığını söylemek mümkün değilse de, kayıtlarda bir süreklilik olduğunda şüphe yoktur.³⁶ Doğrudan ve dolaylı olarak farklı isimler altında tutulan nüfus

28. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s.47.

29. Şahin, *Nüfus Gerçeği*, s.36.

30. Mutullah Sungur, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus ve Nüfus Sayımları", *Osmanlı*, Cilt:4, Yeni Asya Yayınları, Ankara 1999, s.561.

31. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s.19, 35. vd.

32. Tefik Çavdar, "Osmanlı Döneminde Nüfus Bilgileri", *Osmanlılar*, Cilt:4, Yeni Asya Yayınları, Ankara 1999, s.551.

33. Sungur, "Nüfus ve Nüfus Sayımları", s.561-63.

34. Samuel S.Cox, *Diversions of a Diplomat in Turkey*, New York 1893, s.43-44.

35. Çavdar, "Osmanlı Döneminde Nüfus Bilgileri", s.555.

36. Kemal H. Karpat, "Ottoman Population Records and the Census of 1881/1882-1893", *International Journal of Middle East Studies*, Cilt:9, Sayı:2,1978, , s.237-274.

kayıtları, günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca XIX. yüzyılın sonunda Osmanlı nüfus istatistikleri “*Sicil-i Nüfus ve İstatistik Dairesi*” olmak üzere iki daire tarafından tutuluyordu. Bu iki daire farklı bakanlıklara bağlıydı ve birbirlerinden bağımsız çalışıyorlardı; istatistiklerini birbirine başvurmadan derliyorlardı.³⁷ Bu durum, araştırmacılara karşılaştırma yapma ve bu sayede sayımların güvenilirliğini tespit etme imkânını vermektedir.

Bu hususta belirtilmesi gereken diğer bir husus ise nüfus sayımlarında görev yapacak kişilerin eğitimidir. Tahrir defterlerini, görevli memurlar tutardı. Bunların diğer bir ismi ise il yazıcılarıydı. Bürokraside uzun yıllar çalışmış, yazıları oldukça düzgün, defter tutma usulünü bilen ve güvenilir kişilerden seçilirdi. Bu kişiler başkanlığında sayım nerede yapılacaksa, orada bir komisyon oluşturulur ve eski defterlerde esas alınarak merkezden yani varsa şehirden başlamak üzere o idari ünite sayılır ve defterler temize çekilerek defter oluşturulurdu.³⁸ 1881-82 yılları düzenlemesine göre, nüfus sayımları her kazada oluşturulan kurullar tarafından yapılıyordu. Kurul üyeleri, kaza idare meclisi ve belediye meclisinden birer üye, bir nüfus memuru ve bir askeri memurdan teşkil ediliyor, başka dini topluluklar varsa, bu kurula her Gayr-i Müslim cemaatten bir üye, bir nüfus kâtibi ve yardımcısı da ekleniyordu. Kurulun yaptığı sayımın güvenilirliğini teyit için muhtar, imam veya cemaat kurulu tarafından onaylanması gerekiyordu.³⁹ Bunların dışında Osmanlı nüfus sayımlarını yorumlamamızı zorlaştıran önemli etkenlerden biri, idari yapının sık sık değiştirilmesidir. Sınırların sıklıkla değiştirilmesi yanında, sayımlar sırasında idari sınırların kesin sınırlarının nereden geçtiği açıkça tespit edilmemiştir.

2. EĞİN KAZASI NÜFUS DEFTERLERİNİN TANITIMI

Çalışmaya konu olan Eğin kazası nüfus defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezareti Nüfus Defterleri Seleksiyonunda bulunmakta olup “*NFS. d.*” koduyla tanımlanmıştır. Bu defterlere genel olarak bakıldığında, dönemin nüfus mevzuatının yürürlükte olduğu görülür. Yerel idareciler tarafından kaleme alınan bu defterler özenle tutulmuştur. İncelemeye konu olan 7 nüfus defterinin 6’sı mufassal 1’i ise icmaldir. Bu defterlerin tarihleri, hangi bilgileri içerdikleri, hangi zümreye ait oldukları, hangi maksatla tutuldukları ve nasıl bir yöntem uygulandığı, defterlerin durumu, bazı kavramlar ve yazı karakterleri gibi daha birçok husus tafsilatlı şekilde izah edilecektir.

---

37. Karpat, “Records and the Census of 1881/1882-1893”, s.237-274.

38. 4 Eylül 1881 tarihli *Sicil-i Nüfus Nizamnamesinde* sayımların nasıl yapılacağı ve bu işte görevlendirilen personelin vasıfları belirtilmiştir. *BOA. DH. MKT. 1531/13.*

39. Ali Güler, “Osmanlı Devleti’nin Son Yıllarında Türkiye’nin Demografik Durumuna Genel Bir Bakış”, *Osmanlı*, Cilt: IV, Yeni Asya Yayınları, Ankara 1999, s.568.

a. NFS. d. 2610 numara ve 1833 tarihli Nüfus Defteri

Eğin kazasına ait bu mufassal nüfus defteri 1-317 sayfadır. Defterin 1. sayfasının baş kısmında “Eğin kazasının nefsi-i kasaba ve kura ve Puşadi nahiyesinde vâki kuralarda mevcut ve diyar-ı âhar da olan nüfus-u zükur ehl-i İslam ve ehl-i zimmet ber-mûcib zîr ve sıra ve rakam ve hane itibariyle müceddeden tahrir olunacak defter suretidir ki ber-vech-i âti zikir olunur” ifadesinde defterin künyesi ve bu sayımın neden yapıldığı izah edilmiştir. Daha sonra kasaba merkezini oluşturan mahallerin nüfus sayımına geçilmiştir. Defterde, her bir kişiye hane sıra numarası verilmiş ve kişilerin yaşları isimlerinin hemen altında belirtilmiştir. Diğer tarafta kazada idareci olan mahalle imamları ve muhtarları gibi ileri gelenlerin isimlerinin önünde sıfatları kullanılmıştır. Ayrıca kişilerin fiziksel özellikleri ve akrabalık durumları klişeleşmiş bir teknikte dile getirilmiştir. Örneğin “emred” tabiriyle kişilerin yaşları rumuzlandırılmıştır. Kişilerin akrabalıklarını belirtmek için ise “karındaşı”, “karındaşı oğlu”, “emmisi oğlu”, “oğlu” ve diğer oğlu” gibi ibareler göze çarpmaktadır. Diğer taraftan bazı isimlerin üstünde veya altında, sayım esnasında Eğin’de bulunmayanların nerede olduklarına dair küçük notlar düşülmüştür. Nerede oldukları tam bilinmeyenler içinde “diyar-ı âhar” kaydıyla durumları tasvir edilmiştir. Ayrıca bazı isimlerin üzerinde ise Eğin’den göç edenlerin gittikleri yerlerde ne işle iştigal ettiklerine dair kayıtlar vardır. Örneğin 41. sayfa ve 76 hane numarasındaki kayıttaki “asitanede kasab” şeklinde göç edenin durumu belirtilmiştir. Defterdeki bir kısım isimlerin önünde, şahıslarının aile veya şan ve şöhretlerine dair bilgiler bulunurken, bir kısmında da bu kayıtlar bulunmamaktadır. Hane numaraları ve kişilerin yaşları kırmızı mürekkep kullanılarak yazılmıştır. Her mahalle sayımının sonunda, hane ve nefer sayıları toplam verilmiştir. Ancak kâtibin verdiği bu rakamları test ettikten sonra doğrulunu kabul etmek daha uygun olacaktır.

Bu defterin 25, 29, 37 vb sayfalar boştur. Mahalle ve köy sayımı tamamlandığında yeni mahalle veya köye başlanırken, sayfanın sağ taraftaki varak boş bırakılıp, sol taraftaki varaktan kayıt başlamaktadır. 32. sayfanın başında “bazı isimlerin sehven yanlış tahrir edildiği” şeklinde durum ifade edilerek, bu kişilerin üzeri kırmızı kalemle çizilmiştir. Mahalleler genellikle tek başlık altında kayıt edilirken, bazı sayılan mahalleler ise 33. sayfada ki şu örnekte olduğu gibi “mahalle-i Balı oğlu ve Sofu oğlu tâbi-i Eğin” aynı başlık altında toplanmıştır. Bu durum muhtemelen sayım esnasında küçük mahallelerin birleştirilmesiyle alakalıdır.

Diğer taraftan bu defter bizlere, bazı mahallelerin kimler tarafından kurulduğuna dair ipuçları sunmaktadır. Örneğin 39. sayfada “mahalle-i Genç Ağa” başlığındaki ilk kayda bakıldığında “Genç Ağa toruni koyu sakallu Hacı Ali Beğ bin Mustafa” ve bu hususla alakalı 46 sayfa “mahalle-i Hacı Yusuf oğlu” ilk kayıta “Hacı Yusuf oğlu ak sakallu Hacı Gümüş bin

Abbas” gibi örneklerde de görüldüğü üzere, bu mahallerin kimler tarafından kurulduğuna dair bazı bilgiler mevcuttur.

Defterin 66. sayfasından sonra Müslim köy kayıtları başlamaktadır. 132. sayfadan itibaren ise köylerdeki “*ehl-i zimmet*” sayımına geçilmiştir. Ve isimlerin üzerinde, cizye gelirlerinin tespiti için reaya ekonomik durumlarına göre “*ala*”, “*evsad*” ve “*edna*” şeklinde sınıflandırılmıştır. Buluş çağına girmemiş zimmî çocukların isimlerinin üzerinde bu tarz vergilendirme kaydı yoktur. Defterin bu kısmında klasik cizye defterlerindeki kayıt ve vergilendirme tekniklerinin kullanıldığı görülür. 159. sayfada “*berâ-i defter-i mahalle-i Keşiş Artun*” örneğinde olduğu gibi kaza merkezindeki zimmî nüfus mahalleler şeklinde taksim edilmiştir. 173. sayfadan itibaren “*Puşadi nahiyesine*” bağlı köylerdeki nüfus kayıtları başlamaktadır. Defterin 251. sayfasının alt kısmında, şu ana kadar sayılan nüfus Müslim ve Gayr- i Müslim ve ayrıca kasaba merkezi, dağ köyleri ve Puşadi nahiyesine bağlı köylerdeki nüfus, hane adedi ve nefer sayısına göre icmal şeklinde verilmiştir. Aynı sayfada defter, Eğin kadısı Es seyyid Mustafa Hulusi Efendinin mührüyle tasdik edilmiştir. 252. sayfadan itibaren köylerdeki zimmî nüfusun sayımına devam edilmiştir. Buna ilave olarak 315. sayfada sayılan nüfus, Eğin kadısının mühürle tasdik edilmiştir. 316 sayfa ise boştur. Defterde rik’a yazısı kullanılmamıştır. Okunmayan, yırtık sayfa yoktur.

b.NFS. d. 2624 numara ve 1833 tarihli Nüfus Defteri

Eğin kazasına ait bu nüfus defteri icmaldir ve 2-8 sayfadan oluşmaktadır. Ancak 8. sayfa boştur. Yalnızca Müslümanların nüfus bilgilerini içeren askeri nitelikli bir defter olup, sayılan nüfus “*neferan*”, “*tüvana*” ve “*müsinn*” şeklinde yaş grubuna göre tasnif edilmiş ve sayılan her mahalle ve köyün hemen alt kısmına, yukarıda ifade edilen tasnife göre kayıtları düşülmüştür. Kayıtların tutulmasında siyakat yazısı tercih edilmiştir. Defterin ilk sayfasında “*kaza-i Eğin*” ibaresinden sonra “*nefs-i Eğin*”deki 16 mahallenin nüfus miktarı bulunmaktadır. Daha sonra köyler, nahiyeler başlığı altında tıpkı mahalle kayıtlarında olduğu gibi sayılmıştır. Nüfus verileri ve rakamları mukayese edildiğinde, bu defterin aynı tarihli *NFS. d. 2610* nolu mufassal defterin icmalı olduğu anlaşılmaktadır.

c.NFS. d. 2611 numara ve 1840 tarihli Nüfus Defteri

Eğin kazasına ait bu mufassal nüfus defteri 2-409 sayfadır. Bu defter, kazadaki Müslim ve Gayr- i Müslimlere dair nüfus bilgilerini içermektedir. Defterin ilk sayfası ebru süslemeli olup, üzerinde “*sin defter-i nüfus ehl-i İslam kaza-i Eğin vâcib sene 1256*” ibaresi ve 2. sayfanın baş kısmında ise “*ehl-i İslam kasaba-i nefsi-i Eğin*” kaydı mevcuttur.

Bu başlığın hemen altında Eğin kasabasının mahallerindeki nüfus kayıtlarına geçilmiştir. Defterde kişilere hane ve sıra numarası verilmiş ve yine isimlerin alt kısmında yaşları belirtilmiştir. Ayrıca kişilerin fiziksel özelliklerle-

rine dair bilgilerde vardır. Sayım sırasında Eğin kazasında bulunmayanlar ise “*mefkud*” ibaresiyle tanımlanmış, bu kişilerin gittikleri yerler isimlerinin üstüne veya altına notlar düşülmüştür. İlave olarak çocuk veya gençliğe adım atanlar “*emred*” veya “*şâbb emred*” ifadeleriyle durumları tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra sayım esnasında askerde olanlar, hangi askeri birlikte ve nerede olduklarına dair isimlerinin altlarında bilgiler vardır. Diğer taraftan kaza idarecileri, mahalle muhtarları, dini görevliler ve esnaf zümresine dair küçük notlarda göze çarpmaktadır.

Defter tutuma tekniğinden kaynaklanmış olsa gerek, mahalle veya köy kayıtlarının sonlandığı, yeni mahalle veya köy kayıtları başladığında, defterin sağ tarafı boş bırakılmış ve sol tarafından itibaren kayıt işlemine başlanmıştır. Muhtemelen bu durum, yeni kayıtlar olur düşüncesiyle bir önlem olarak yapılmıştır. Diğer defterlerden farklı olarak bu defterde, vefat edenlerin isimlerinin üstünde “*fevt*” ibaresi bulunmaktadır.

Defterin 85. sayfasından itibaren köylerin kayıtlarına başlamaktadır. Kazaya ait diğer defterlerden farklı olarak bu defterde, köylerin isimlerinin önünde çeşitli derkenar kayıtlar vardır. Ayrıca hane ve sıra numaraları her köy kaydıyla sınırlıdır. Her yeni köy kaydında yeni hane ve sıra numarası verilmiştir. 251. sayfada “*yekûn hânehâ-i mezkûre icmal 2515*” ve “*yekûn nefaran-ı mezkûre icmal 6439*” şeklinde kayıtlar mevcuttur. 254 sayfanın başında “*reayayı nefis-i kasaba-i Eğin*” ibaresi olup, bundan sonra Gayr- i Müslimlerin mahalle kayıtlarına devam edilmiştir. İlave olarak ilk defa bu defterde karşılaştığımız diğer bir uygulama ise zimmî reayanın yaş durumuyla alakalı tasnif şeklidir.

Defterin 409. sayfasında “*Eğin kadısı Es Seyyid Yusuf Efendi*” nin ismi ve mührünü görmekteyiz. Daha sonra “*yekûn hânehâ-i mezkûre icmal 1530*” ve “*yekûn nefaran-ı mezkûre 4240*” ibareleri göze çarpmaktadır. Bu ifadelerle defter kaydı tamamlanmıştır. Bu defterin kayıt tertibi birçok yönüyle diğer defterlerin kayıt tekniğine benzerlik gösterir ve rik’a yazısı kullanılmıştır. Okunamayan, yırtık sayfa yoktur.

ç.NFS. d. 2612 numara ve 1845 tarihli Nüfus Defteri

Eğin kazasındaki yabancılara ait nüfus kayıtlarını ihtiva eden bu muassal defteri 21 sayfadan ibarettir. Defterin sol tarafında sayfa numaraları tek haneli olarak verilmiştir. Defterin 1. sayfasında ebru süslemesi üzerinde büyük harflerle sadece “*Arabgir*” ibaresi bulunmaktadır. 2. sayfa boştur. 3.sayfada “*eyalet-i Maden-i Hümayun kaza-i Eğin ’de yabancı İslam ’ın nüfus kayıdır*” şeklinde defterin hangi maksatla oluşturulduğuna dair ibare bulunmaktadır. 4. sayfanın baş kısmında “*Arabgir sancağında vâki ’ Eğin kazasının nefis-i kasaba ve kuralarında bulunan yabancının bir küt’a defteridir ki ber-vech-i âti zirk olunur*” şeklindeki kayıttan sonra, mahalle ve köy ayrımı yapılmadan kazadaki yabancıların nüfus kayıtlarına geçilmiştir.

Bu defterde, kazada meskûn her bir yabancıнын kefil olarak yine o kazadaki yerli ahali ve ileri gelenlerin kefil oldukları görülür. Yabancıların isimlerinin hepsinin üzerinde “*kefil-i ....*” şeklinde yatay surette kayıtlar vardır. Ayrıca kayıt edilen kişiye “*hane*” numarası verilmiştir. Defterin 1-12 sayfa aralığı yabancı Müslimlere, 14-19 sayfa aralığı ise yabancı reaya, yani Gayr-i Müslimlere ait bilgiler bulunmaktadır. 12. sayfada yabancı Müslimlerin sayımı bitmiş ve defterin hemen alt kısmında “*neferan: 61 tûvâna, 22 müsinn, 7 sabî, cem'an 90*” şeklinde toplam nüfus yekûn verilmiştir. 13. sayfa boştur. 14. sayfanın baş kısmında “*zıkr olunan Eğin kazasında bulunan yabancı reayanın beyanıdır*” şeklinde ibare bulunmakta olup tıpkı yabancı Müslümanlardaki gibi kayıt usulü takip edilmiştir. 19. sayfada toplam nüfus verilmiştir. 20. sayfa boştur. 21. sayfada dokuz azanın mühürleriyle defter tasdik edilmiştir. Mühürlerden ikisinin sahibinin Gayri Müslim toplumun idarecilerine ait olduğunu “*vekîl-i millet aza*” şeklindeki ibareden anlamaktayız.

Ayrıca defterde, kişilerin şah, şöhretleri, fiziksel özellikleri, nereden geldikleri tek tek belirtilmiştir. Yine Eğin’de hangi köy veya mahallede kimin yanında ne işle iştigal ettiklerine dair oldukça açık kayıtlar vardır. Yaş ve hane tabirleri siyakat yazı türüyle tutulmuştur. Her kaydın altına “1” rakamı düşülmüştür. Bundan murat tek bir kişinin kaydı olduğunu vurgulamak olmalıdır.

Bu defterde yabancıların aralarındaki yakınlık dereceleri; baba-oğul, kardeş, amca, yeğen vb şekilde akrabalık durumları dair notlar düşülmüştür. Defterde bu tarz akrabalık ilişkileri “*oğlu*”, “*karındaşı*”, “*yeğen*”, “*oğulluğu*”, “*ammisioğlu*” gibi ifadelerde somutlaştırılmıştır. Defterlerde kişiler akrabalıklarına göre yan yana ve ayrıca benzer yerden göç edenler ise bir grup olarak tek tek kayıt edilmişlerdir. Yine kişilerin fiziksel özelliklerine dair boy uzunluğu için “*uzun*”, “*orta*”, “*kısa*” sıfatları kullanılırken, “*sakıllı*” ve “*bıyıklı*” olup olmadıkları eğer sakal ve bıyıkları var ise bunların renkleri “*kızıl*”, “*ağ*”, “*siyah*”, “*kır*”, “*sarı*”, “*kumral*” şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca bu defterde, kazaya ait diğer mufassal defterlerde olduğu gibi çocuk ve genç yaşta olanları ifade etmek için “*şâbb-ı emred*” veya sadece “*şâbb*” sıfatları benimsenmiştir. Bunlardan birincisi, “*sakal, bıyığı çıkmamış genç*”, ikincisi ise bıyığı yeni terlediği için “*dört kaşlı*” anlamında tanımlanmıştır. Ergenlik yaşındakiler için “*ter bıyıklı*” ifadesine yer verilmiştir. Hülâsa bu defter bize yabancı Müslim veya reayanın yaşlarını, Eğin’e nereden geldiklerini, ne işle uğraştıklarını, milliyetleri ve fiziksel özelliklerine dair geniş bilgiler sunmaktadır. Yazı tarzı rik’a ve bazen siyakat şeklinde olup, oldukça okunaklıdır. Defterde silik veya yarım kalmış bir kayıt yoktur.

d. NFS. d. 2614 numara ve 1845 tarihli Nüfus Defteri

Bu defter Eğin esnaf zümresi ve onların kefalet kayıtlarını içermekte olup, 2-104 sayfadır. Defter hem Müslim hem de Gayr-i Müslim esnafın ke-

falet kayıtlarını içerir. Defter kaydında tıpkı NFS.d. 2615 nolu defterin tertip tekniği uygulanmıştır. Defter “Eğin kazasında kâin kâffe-i esnafatın rabt-ı kefalet defteridir ki ber-muceb-i âti zirk olur” şeklindeki ibareyle başlar. Esnaf zümreleri “*der bayan-ı esnaf-ı debbağan*” örneğinde olduğu gibi bir başlık altında toplanmıştır. Diğer taraftan defterde; büyük esnafın küçüğüne doğru, önce Müslim sonra ise Gayr-i Müslim esnafın kefalet işlemlerinin kayıtları bulunur. Esnafın vergi ödeme, kurallara uyma hususunda birbirlerine kefil oldukları görülür. Yine kefalet işlerinde esnaf kethüdaları, köy ihtiyarları, kocabaşılar, muhtarların ve ileri gelen ailelerin bu kefalet işlerinde kefil oldukları görülmektedir. Sırasıyla defterde şu esnaf zümrelerinin kayıtları vardır: Mutafciyan, kürkçiyen, çulhacıyan, boyacıyan, berberan, dellalan, yorgancıyan, fırıncıyan, attaran, poliçeçi, hekim, duhancıyan, tüccaran, çilingirci, tüfenkciyan ve kılınçcıyan, hamamcıyan, kahveciyan, sınıkçıyan, hancıyan, kalaycıyan, kuyumcuyan, çerçi ve bohçacı, kebabcıyan, çömllekçi ve kerpiçciyan, değirmenciyan, işkenbeciyan, kasabcıyan, bakkalcıyan, ameleciyan, bargirciyan, katırcıyan, urgancıyan, hızarıcıyan, dülgercıyan, divarcıyan ve kelekciyan.

Ayrıca defter, kazada esnaf örgütlenmesi ve idarecilerine dair bilgileri de içermektedir. Esnaf yevmiyeleri ve esnaf kollarına bağlı olanların isimleri tek tek tutulmuştur. Bu bilgilerden kazadaki hangi esnaf kollarının daha etkin olduğuna dair bilgiler vardır. Her esnaf grubundan sonra defterde bu sayımın ve kefalet uygulamasının neden yapıldığı, nasıl yapıldığı ve kimlerin bu sayımda görevli olduklarına dair kısa notlar bulunmaktadır. Defterin son sayfasının ise kaza ve esnaf yöneticilerin mühürleriyle de tasdik edildiği görülmektedir. Ayrıca, esnaf zümrelerinden kiralık dükkânda bulunanlar “*ıcarcıyan*” başlığı altında durumları tanımlanmıştır.

e. NFS. d. 2613 numara ve 1845 tarihli Nüfus Defteri

Bu mufassal defter, Eğin’deki Müslüman ahalinin mahalle ve nahiye esasına göre tanzim edilmiş bir kefalet defteridir ve 2-197 sayfadır. Defter; “*Eğin kazası ehl-i İslam’ın ikiyüz altmış bir senesi Ramazanın on üçüncü günününün bidâyetiyle altmış iki senesi Seferinin on üçüncü gününün gurrasine kadar hüsn-ü hitam kılınan defterdir*” şeklindeki ibareyle başlar. 2. sayfanın hemen baş kısmında “*Diyarbakir eyaletindeki Arabgir livası uhdesinde bulunan ehl-i İslam’ın ikiyüz altmış bir senesi Ramazanın on üçüncü günününün bidâyetiyle altmış iki senesi Seferinin on üçüncü gününün gurrasine kadar hüsn-ü hitam kılınan defterdir*” şeklinde defterin künyesi ve tarihi belirtilmiştir.

f. NFS. d. 2615 numara ve 1845 tarihli Nüfus Defteri

Bu mufassal defter Eğin kazası merkez ve nahiyelerde meskûn Gayr-i Müslim ahalinin kefalet maksadıyla yapılan sayım defteridir ve 2-124 sayfadır. 2-81 sayfa aralığı mahaller, 82-124 sayfalar ise köylerden oluşur. Defterin baş kısmındaki kayıta; “*Diyarbakir eyaleti dâhilinde Arabgir livası uh-*

desinde Eğin kazasında mütemekkin efrâd-ı reayanın iki yüz altmış bir senesi Ramazanın on üçüncü gününden iki yüz altmış bir senesi Seferinin on üçüncü gününe kadar olan rabt-ı kefâlet defteridir” şeklinde ibare bulunmaktadır. Daha sonra defter; “*der neferât-ı reayayı millet-i Ermeniyân- kasaba-i Eğin*” şeklinde devam eder. Bir alt satırda “*der mahallat-ı reayayı millet-i Ermeniyân der nefis-i kasaba-i Eğin*” şeklinde sayım, önce mahalleden başlamış sonra ise merkeze en yakın köyden itibaren sayım devam etmiştir.

NFS.d. 2613 ve 2615 nolu defterlerin özellikleri birbirine çok benzerdir. Bu iki defter arasındaki tek fark birinin Müslim diğerinin ise Gayri Müslim defteri olmasıdır. Bu iki defterdeki bilgileri tekrar etmemek için, bunların müşterek özellikleri genel bir tasnife tabi tutulmuştur.

Defterlerde sayım esnasında Eğin’de bulunmayanların nerede oldukları kırmızı mürekkeple, isimlerinin üzerine eğik şekilde yazılmıştır. Yine kişilerin kimlerle akraba olduğu ifade edilmiştir. Kişilerin yaşları, evlerinin hane numaraları belirtilmemiştir. Mükellefiyetlerde kimin kime kefil olduğu isimlerinin üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır. Kefil akraba ilişkilerine dair ipuçları gözlemlenmektedir. Ayrıca bu defterler, kazadaki vergi uygulamaları, üreten ve askerlik çağına gelmiş olanlara dair geniş bilgiler içermektedir. Bu dönem Eğin kazasının hangi idari üniteye bağlı olduğu, mahalle ve nahiyeye isimleri gibi idari taksimata dair bilgiler bulunmaktadır. Bu iki defter tıpkı diğer mufassal defterler gibi şahıs isimlerine dair oldukça geniş envanterler sunmaktadır. Bu bilgilere ilave olarak ortalama bir hanenin kaç kişiden oluştuğu, ortalama insan ömür, nüfusun yaş dağılımı vb dair ipuçları vardır.

Kaza nüfusuyla alakalı diğer bir hususta engellilerdir. Kaza nüfusun çok az bir kısmı, *sağır*, *âmâ* (kör), *çolak*, *topal*, *meczup* (deli), *alil* (sakat), *mariz* (hastalıklı), *yekçeşm* (tekgöz), *ucme* (dil tutukluğu), *ahraz* (sağır ve dilsiz) olarak tanımlanmışlardır.

Bu defterlerde ayrıca, göç eden nereye gitmiş ise o yerin adı beyan edilmiştir; ancak İstanbul için bazen “*asinate*, *bazen asitane-i şahane*, *asitane-i saadet*, *der aliye*, *asitane-i aliye*, *der sadet*” gibi başkentin muhtelif adları kullanılmıştır. Müslim defterinde ayrıca askerde olanlar “*mülk-i askeriye*, *silk-i askeride*, *redif askeride*, *silk-i askeri nizamiyede*, *silk-i askeri redifte veya nizamiye askerinde*” şeklinde isimlerin üzerinde kayıtlar düşülmüştür. Her iki defterde de yine isimlerin üzerinde sayımda ulaşılamayan kaçakları ifade etmek için “*mefkud*” tabiri tercih edilmiştir. Eğin’de olmayanların gittiği yer tam olarak bilinmiyorsa “*Rum-eli sevhillerinde*” veya “*Aydın sevhillerinde*” şeklinde genel ifadeler kullanılmıştır. İsimlerin üzerinde örneğin “*Edirne’de*, *mefkud*” veya “*silk-i askeride*” tabirlerini tekrar etmemek için tapu tahrir, avarız veya diğer bütün nüfus sayımlarında kullanılan bir teknik olan “*bu dahi*” veya “*maan*” ibaresi tercih edilmiştir.

Diğer taraftan özellikle akraba kayıtlarında oğul ve kardeş sayısı fazla ise “*diğer oğlu*” “*diğer karındaşı*” vb şeklinde akrabalık durumlarına dair

kayıtlar vardır Ayrıca “*bi-nam*” isimsiz, namsız anlamında tabiri istisnasız her iki defterde de isimlerin önünde kullanılmıştır. Burada maksat namsız anlamındadır. Yani şahısların şöhret, nam ve eşkâllerine dair bilgiler kullanılmamıştır. Son olarak kazada bulunanların isimlerinin hepsinin üzerinde “*kefl-i ....*” şeklinde yatay surette kayıtlar klişe şeklinde görülmektedir.

Hülâsa her iki defterde aynı sayım esnasında ortaya çıkmıştır. İki defterde sayım, yazı tarzı ve defter tutma tekniği açısından birbirinin tekrarı niteliğinde olup, muhtemelen aynı kâtip tarafından tutulmuştur. Eğin’deki nüfusun, askerlik çağına gelenlerin tespiti, asker kaçaklarının takibi ve denetimi, kazaya gelip gidenlerin denetimi ve vergi matrağına dâhil edilme düşüncesi, güvenliğe ve göç hareketlerini denetimi bu sayımın diğer bir maksadıdır. Defterlerde nüfus kayıtlarının miktarları toplu hâlde verilmemiştir. Yazı karakteri rik’adır. Genellikle okunması kolay, herhangi bir silik, yırtık ve eksiklik yoktur.

İncelenen Eğin nüfus defterleri kayıt tekniği açısından genel değerlendirmeye tabi tutulduğunda şu sonuçlara da varabiliriz: Osmanlı resmi nüfus sayımlarının yapılma nedeni, vergi koyma, askere alma, nüfusu kontrol edip denetleyebilme amacını gütmektedir. Bu bakımdan bu sayımların, mümkün olduğu kadar doğru olması ve gerçeği yansıtması gerekiyordu. Bu verilerin güvenilirliğini, Eğin kazasına ait yedi defterde -kâtiplerin hesaplamalarında bazı küçük yanlışlıklar hariç- görmek mümkündür. Eğin kazasına ait bu sayımlarda İslam nüfusun miktarını askerlik bakımından; Hristiyan nüfusun sayısını da cizye vergisi yönünden öğrenilebiliriz. Ayrıca kazada faaliyet gösteren esnaf zümresi ve yabancı nüfusun miktarına dair kayıtlara da ulaşabiliriz. Nitekim bu nüfus kayıtlarını içeren materyaller, sadece şahısların isimlerini ve akrabalık ilişkilerini vermekle kalmamakta, ayrıca Eğin’deki insanların etnik kimliklerini de ortaya koymaktadır. Bunun dışında şahıslar için kullanılan lakaplar ile sosyal ve iktisadi anlamlar içeren sıfatlar, söz konusu dönem içerisinde ve ele alınan bu bölge dâhilinde var olan kültürel yapıya dair araştırmacılara fikirler sunmaktadır.

Bu defterlerdeki veriler kaydedilirken tercih edilen yazı türleri de farklılıklar göstermektedir. Bazı defterlerde rik’a yazısı kullanılırken, bazılarında ise özellikle ahaliye ait bilgileri münferit olarak değil de toplu olarak izah eden ve özellikle icmal defterlerinde siyakat yazısı tercih edilmiştir. Eğin’e ait nüfus defterlerinin başında, o defterin ait olduğu yer ve tarih ile defterin hangi amaçla hazırlandığı gibi temel bilgiler mevcuttur.

Bunun yanı sıra bazı defterlerde, sayımı yapılan ahalinin Müslüman ya da Gayr-i Müslim/reaya olduğu belirtilerek söz konusu defterlerin belli bir dini gruba ait halkı kapsadığı ifade edildiği görülür. Yani farklı dine mensup insanlar için ayrı defterler de tutulmuştur. İstek Müslimlerle aynı defterlerde isterse yalnızca Gayr-i Müslimlere ait defterlerde, cizye oranı, halkın ödeyeceği miktara göre âlâ, evsat ve edna olarak tespit edilmiştir. Bu

ibareler, defterlerde kısaltma işaretleriyle gösterilmiştir. Ayrıca Eğin'e ait bazı nüfus defterlerinde ilk sayfada yer ve tarih bilgisi verilmekle birlikte halkın din ve mezhebine dair açıklama yapılmamış sadece Müslüman hem de Gayr-i Müslimlere ait bir defter olduğu belirtilmiştir. Eğin'de Müslüman ve Gayr-i Müslimlerin ikamet ettikleri yerleşim birimleri ayrı ayrı belirtilmek suretiyle tek defter içerisinde de kayıt edilmiştir. Bir idari birime bağlı olarak hem Müslüman hem de Gayr-i Müslim yerler mevcut ise böyle defterlerde icabına göre yerleşim bölgelerinin isimleri açıklanırken ismin başında mahalle veya köyün hangi millete ait olduğu da ifade edilmektedir. Eğin'e ait bir icmal defteri hariç diğer mufassal nüfus defterlerinde, giriş yazısı bitirdikten sonra artık nüfus verileri ortaya konulurken sayımı yapılan köy ya da mahallede bulunan kişilerin adları, fiziki özellikleri ve yaşları verilmektedir. Bazı defterlerde bu bilgilerin uygun bir tarafına çoğunlukla yatay/eğri bir şekilde, kişinin nereden geldiği ve ne durumda olduğu gibi bilgiler kısaca belirtilir; bazı defterlerde ise kişilerin oğulları ve kardeşleri de ifade edilmiştir.

SONUÇ

Metin içerisinde izah edildiği üzere Eğin kazasına ait nüfus defterleri umumiyetle 19. yüzyıl Osmanlı nüfus defterlerinin genel karakterini yansıtmaktadır. Bu kayıtlar esas alınarak araştırmacılar şu bilgi ve ipuçlarına ulaşabilir:

1. Eğin kazasındaki iskân birimlerinin mekâna dağılımları, ayrıca barındırdıkları nüfus miktarı,
2. Kazanın iskân birimlerindeki nüfusu ve etnik yapısı,
3. Nüfusun sosyal hareketliliği,
4. Yaşanan göç hadiseleri,
5. Ortalama insan ömrü,
6. Çocuk ölümleri,
7. Kazadaki yabancı nüfus miktarı, nerelerden ve hangi maksatla geldikleri ayrıca mensup oldukları etnik yapıları,
8. Kazanın idari yapısı ve bunun dönemsel durumu,
9. Vergi ve askerlik mükellefiyetlerini yerine getirebilecek erkek nüfusun kendi içerisindeki durumu yaş ve ekonomik vaziyetleri,
10. Nüfusun antropolojik özellikleri,
11. Kaza merkezlerindeki esnaf zümresi, üretim tüketim ilişkisi, ticari durum ve hanların isimleri,
12. Kadı, imam, şeyh, kocabaş ve muhtar gibi yöneticilerin isimleri,
13. Nesep, soy gibi hususların öğrenilmesinde eşsiz bir envanterler olup, günümüzden geçmişe gidilerek kimlerin hangi etnik yapıya, sülaleye bağlı olduğu,
14. Bir hanenin ortalama kaç kişiden oluştuğu,

15. İşsizlik ve buna bağlı olan göçler, bu göçlerin nelere olduğu, göçlerin dönemsel durumu,
16. Kaza merkezinde mahallerin kimler tarafından kurulduğu,
17. Kazada kullanılan kişi adları, unvan, şan ve şöhretleri, toplumda ileri gelen aileler,
18. Kazanın vergi ödeme ve asker çıkarma potansiyeli,
19. Sayımlar esnasındaki kaçak nüfus,
20. Sayımların nasıl ve kimler tarafından yapıldığı, hangi oranda başarılı olunduğu,
21. Kazanın yakın ve uzak yerlerle irtibatı, ulaşım ve haberleşme,
22. Yapılan sayımların sıklığı, düzenliliği ve devlet erkinin hangi ölçüde sağlandığı,
23. Kazadaki yer isimleri ve bu yer isimlerinin diğer adları,
24. Çevre kazalarda yaşanan işsizlik ve güvenlik meselelerinin Eğin'e yansımaları, dar bölgeli nüfus hareketleri,
25. Müslim ve Gayr-i Müslim nüfusun ekonomik durumu ve dönemsel nüfus miktarları, müşterek, aynı iskân birimlerinde meskûn olma düzeyleri,
26. Müslim ve Gayr-i Müslim nüfusun müşterek kullandıkları isimler, sakal, bıyık bırakma şekilleri, etkileşim boyutları,
27. Cami, mescit ve kilise isimleri ve bunların iskân birimleriyle ilişkisi,
28. Kazadaki nüfusun yaş dağılımı,
29. Az miktarda da olsa engelli nüfusa ait ipuçları,
30. Kazadan toplanan asker adaylarının hangi birliklere gönderildiği, bunların iskân birimlerine dağılımı,
31. Gayr-i Müslimlerin cizye ödeme potansiyelleri,
32. Kazadaki nüfusun doğum ve ölüm oranları,
33. Men-i mürur uygulamalarına dair muhtelif bilgi notları ve kayıtlar,
34. Kefalet sisteminin taşrada nasıl uygulandığına dair geniş bilgilere ulaşılabilir.

Hülasa bu defterlerin bizlere sunduğu bilgiler sayesinde, 19. yüzyılın son çeyreğine dair Eğin kazasının sosyal, iktisadi ve idari tarihini çalışacak araştırmacılara kıymetli bilgiler sunar.

(Bu çalışma; "Osmanlı Devleti Dönemi Dersimin Sosyal ve İktisadi Yapısı" adlı proje Erzincan Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü (SOS-A020215-0118) tarafından desteklenmiştir.)

KAYNAKÇA

1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tasnifleri. (BOA.) İstanbul.

2.Araştırma ve İnceleme Eserleri

Afyoncu, Erhan; “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul 2003.

Barkan, Ö. Lütfi- Meriçli, Enver; *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri I*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Barkan, Ö. Lütfi; “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *TM*, Cilt: X, İstanbul 1956.

_____ ; “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”, *İFM*, Cilt: 2/1, (İstanbul 1941).

Cox, Samuel S.; *Diversions of a Diplomat in Turkey*, New York 1893.

Çavdar, Tevfik; “Osmanlı Döneminde Nüfus Bilgileri”, *Osmanlılar*, Cilt:4, Yeni Asya Yayınları, Ankara 1999.

Duman, Hasan; *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevsaller)*, IRCICA Yayınları, İstanbul 1982.

Gül, Abdulkadir - Gökçen Salim; *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebler Meselesi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2010.

Gül, Abdulkadir; *Kültürlerin Kaynaştığı Şehir Antakya*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

Güler, Ali; “Osmanlı Devleti’nin Son Yıllarında Türkiye’nin Demografik Durumuna Genel Bir Bakış”, *Osmanlı*, Cilt: IV, Yeni Asya Yayınları, Ankara 1999.

Karakaş, Erdal; *Merkezi Fonksiyonları Açısından Ağın-Arapkir ve Kemaliye İlçeleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1996.

Karal, Enver Ziya; *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, TÜİK Yayınları, Ankara 1997.

Karpat, Kemal H.; “Ottoman Population Records and the Census of 1881/1882-1893”, *International Journal of Middle East Studies*, Cilt:9, Sayı:2,1978.

_____ ; *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Kütükoğlu, S. Mübahat; “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, *Bellekten*, LIX/225, Ankara 1985.

Moltke, Helmuth Von; *Türkiye Mektupları*, (çeviren: H. Örs), Remzi Kitapevi, İstanbul 1969.

Samî, Şemseddin; *Kâmus-ul Alâm*, Cilt:1, İstanbul 1894.

Sungur, Mutullah; “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Nüfus ve Nüfus Sayımları”, *Osmanlı*, Cilt:4, Yeni Asya Yayınları, Ankara 1999.

Şahin, Salih; *Nüfus Gerçeği*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012.

Vincent W.; Yorke, “A Journey in the Valley of the Upper Euphrates” *The Geographical Journal*, vol. 8, no. 4, (1896).

Vital Cunet; *La Turquie d’Asie*, Cilt: I-IV, Paris 1892-1894.

---

* Arşiv kaynaklarının künyeleri metin içerisinde gösterilmiştir.

Handwritten musical manuscript on two pages, featuring staff notation and lyrics in Ottoman Turkish. The manuscript is written in black ink on aged, yellowed paper. The notation consists of a series of notes on a five-line staff, with lyrics written below. There are several large, decorative flourishes or 'saz' marks interspersed throughout the text. The text is written in a cursive Ottoman script. The pages are numbered '5' and '10' at the top. The manuscript is a single piece of paper folded in the middle, with the text continuing across the fold.

HALK MUHAYYİLESİNDE İBN SİNA VE HAYATI ETRAFINDA ANLATILAN EFSANELER

Yrd. Doç. Dr. Ebru ŞENOCAK*

Özet: Ebu Ali el-Hüseyin bin Abdullah İbn Sîna büyük bir filozof, hekim, matematikçi, fizikçi, âlim, fakih, müfessir, bilgin, şair, seyyah vb. gibi yönleriyle ilim tarihinde yerini almıştır. İbn Sîna'nın hayranlık uyandıran bilgisi, onun halk muhayyilesinde de olağanüstülüklerle yaşatılmasını ve yer yer hayatı etrafında efsanelerin oluşturulmasını sağlamıştır.

Biz bu çalışmamızda, yazma ve matbu nüshalar ile sözlü kaynaklardan tespit ettiğimiz İbn Sîna hakkında anlatılan efsaneleri; a. Olağanüstü özellikleri (Gözlerinin keskinliği, işitme gücü, hafıza güzü, sezgi gücü, olağanüstü kuvveti, sihir yapma, simya gücü); b. İlim yoluyla elde ettiği kazanımlar (Hastalık teşhisi, hasta tedavisi, sağlık konusunda yiyecekler ile ilgili bilgisi, tedavi yöntemleri) başlıkları altında ele alacağız. Böylece "yüce birey" İbn Sîna'nın insanoğlunun hayat mücadelesinde "ideal insan" olabilme başarısını ve halk muhayyilesinde ona yüklenen evliya, sihirbaz, büyücü, simyacı vb. gibi unvanlarla anılma sebeplerini örneklerle değerlendireceğiz.

Anahtar kelimeler: İbn Sîna, efsane, simya, halk hikâyeleri.

IBN SINA IN PUBLIC IMAGINATION AND THE LEGENDS TOLD CONCERNING HIS LIFE

Assistant Professor Ebru Senocak

Summary: Ebu Ali el-Huseyin bin Abdullah Ibn Sina took his place in scientific world as a great philosopher, medical man, mathematician, physicist, wise man, a law man in Islamic world, commentator of Quran, scientist, poet and traveller.

In our work, we will deal with written copies and orally told stories besides some other sources obtained through out time, and we will do this under two head lines;

a) his superior features (his being eagle-eyed, hearing ability, memory, instinct, great power, being able to do magic and alchemy power.

b) His acquisitions through science (illness diagnosis, medical treatment, his knowledge about health related to nourishment, ways of medical treatment.)

Thus, we will be able to view the success of Ibn Sina's being the " ideal person " in humans' battle of life, and the attribution of being a Moslem Saint, magician, alchemist in public imagination.

Key words: Ibn Sina, legend, alchemy, folk tales.

---

* Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-ELAZIĞ, e-mail: esenocak@firat.edu.tr

GİRİŞ

İslamiyeti kabul edip, Türklerin Müslüman oluşlarından sonra yetişen Türk İslâm filozofları, hayatları ve eserleriyle hem kendi sahalarının hem de geniş halk kitlelerinin ilgisini çekmişlerdir. Bu İslâmî geleneğin ışığında yetişen önemli şahsiyetlerden birisi de Ebu Ali el-Hüseyin bin Abdullah İbn Sîna'dır (980 Afşana köyü, Buhara-1037 Hemedan).

İbn Sîna (Ebu Ali Sîna/Gali Sîna/Ebâli Sînan), hakkında sözlü ve yazılı kaynaklarda pek çok masal, efsane, fıkra, halk hikâyesi, vb. gibi anlatıların bulunduğu halk tarafından sevilen ve tanınan bir bilgedir. İbn Sîna'nın âlim, filozof, fakih, müfessir, şair, seyyah vb. gibi pek çok ilmi cephesinin yanı sıra tespit ettiğimiz yazma ve matbu nüshalar ile sözlü kaynaklarda evliya, sihirbaz, büyücü, simyacı vb. gibi unvanlarla yaşatıldığını da görmekteyiz.

Yazma, matbu ve sözlü kaynaklardaki hikâyelerde, başkahraman olan İbn Sîna'nın hayatını üç bölüm hâlinde değerlendirebiliriz:

"1. Mağara öncesi hayatı

2. Mağara sonrası hayatı

3. Şeyhi rehber seçtikten sonraki hayatı" (Şenocak 2005: 71)

Hikâyenin başında İbn Sîna, ikiz erkek kardeşi Ebu'l Hâris'den daha zeki, başarılı, mülâyim, tatlı dilli bir kişi olarak tanıtılır. İbn Sîna'ya olağanüstü özellikler kazandırarak, onu asıl farklılaştıran hâdiseler, mağaraya girmesinden sonra yaşanır. İbn Sîna ve kardeşi, önce **tabiat** ortamında iken daha sonra senede sadece bir saat açık kalan, bütün ilimlerin saklı olduğu, olağanüstü varlıklar tarafından korunan **mağaraya** girip bir yıl kalarak, sihir ve büyü yapmayı öğrenirler. Kahramanların ruhsal büyümesinin gerçekleşmesine yardımcı olacak çeşitli bilgiler, Pisagor/Fisagor tarafından buraya saklanmıştı. Mağara, kahramanların dönüşüme uğrayarak, değişecekleri sihirli, gizemli bir merkezdir ve yüce ana arketipini simgelemektedir. İki kardeşten yalnızca İbn Sîna, mücadelelerle dolu bireyleşme yolculuğunu tamamlayarak, nefesine, iradesine sahip çıkar ve mükemmel/ideal insan olarak kemale erer. Hikâyenin ilerleyen olay halkalarında İbn Sîna, Abdullah Hemedâni Hazretlerine intisap ederek, bir **çilehâne**de ibadet etmeye başlar ve yer yer de kerametler gösterir. Ebu Ali Sîna'nın şeyh-i kâmil mertebesine yükseldikten sonra toplumdan el ayak çektiği, pek çok kitap yazdığı, bunlar arasında **Kanun ve Şifa** adlı eserinin de bulunduğu belirtilir.

Halk arasında İbn Sîna hakkında anlatılan efsaneleri ve varyantlarda İbn Sîna'ya yüklenen olağanüstülükleri şu şekilde ele alabiliriz:

a. Olağanüstü Özellikleri

a.a. Gözlerinin Keskinliği

İbn Sîna'nın gözleri çok keskindir. Bu yüzden dört fersahlık mesafe-deki sineği bile görmektedir. Bir gün uzaktan gelen bir atının tatlı şeyler yediğini söylemesi üzerine yanındakiler, ona bunu nasıl anladığını sorar. O da

yediği şeyin etrafında sineklerin uçtuğunu, bu yüzden yediğinin tatlı bir yemeğe işaret olduğunu söyler (Ünver 1937: 2).

İbn Sîna, bir gün Güneş ile Utarid aynı hizaya geldiği zaman gündüz vakti Güneşin üzerinde, bir kimsenin yüzündeki ben gibi Utarid'i gördüğünü söyler. Her ne kadar Utarit ikinci ve Güneş dördüncü kat gökte iseler de bu beraberliği fark edebilen İbn Sîna, doğduğu zaman da gökyüzünü parça parça ve kafesli gördüğünü belirtir. Bunu İbn Sîna'nın annesine anlattıklarında; o da oğlu doğduğu zaman herhangi bir sebepten dolayı üzerine kalbur kapattığını söyler (Yaltkaya 1937: 10).

İbn Sîna, çıplak gözle görülebilenden daha fazlasını görebilen kalp gözü açık bir bilgeydi. Çeşitli yazma, matbu ve sözlü kaynaklardan tespit ettiğimiz anlatılarda İbn Sîna ile ilgili olan olağanüstü görme özelliği şu şekilde geçer:

"Âleme ilim ile bakan Ebâli Sînân, oğlunu zindanda, Ebilhâris'i de kendisini mahvetmek için uğraşırken görür." (Şenocak 2005: 130)

a.b. Hafızasının Gücü

İbn Sîna'nın hafızası da çok kuvvetlidir. Bir gün İsfahan'a geldiğinde talebe ve ulema, kendisinden **Kanun** adlı eserini göstermesini ister. O da ezberinden büyük bir kısmını söyler. Etrafındakiler bunu not alıp kıyasladığında, ifadelerin satır satır aynı olduğunu görüp hayrete düşerler (Yaltkaya 1937 : 10). "Talebesinin ifadesine göre, İbn Sîna mütalaayı sever. Fakat eline aldığı kitaplardan hiçbirisini başından sonuna kadar tamamıyla okumaz, her kitabın en güç yerlerini ve en mühim meselelerini tetkik eder ve bu suretle eserin müellifini ve mahiyetini anlamakta gecikmezmiş" (Ünver 1937: 7).

İbn Sîna bir gün deniz yolculuğu sırasında karşılaştığı âlimin, hükümdara takdim edeceği Arapça lügate dair bir eserini okumaya başlar ve eseri birkaç gün içerisinde ezberler. Hükümdarın yanında hürmet gören İbn Sîna, âlimin eserini takdim ettiği sırada, padişah tarafından eser kendisine uzatılarak fikri alınır. İbn Sîna da eserin daha önce telif edildiğini, sebep olarak da eseri ezbere bildiğini gösterir. Eserin başından, ortasından ve sonundan ezber okuduğu sayfaların aynı bilgiler olduğunu görenler karşısında son derece küçülen âlim, buna oldukça şaşırır. İbn Sîna en sonunda işin aslını padişaha anlatır ve âlimin mükâfata lâyık olduğunu söyler (Yaltkaya 1937: 10-11).

a.c. İştme Gücü

İbn Sîna'nın iştme gücü de olağanüstü derecededir. İsfahan'da öğrenimi sırasında, Kâşân'daki bakırcıların sabahları dövdükleri bakırların çıkarıldıkları gürültüden dolayı rahat çalışmadığını hükümdara şikâyet eder. Hükümdar dört menzil (yaklaşık 150 km) uzaklıktaki Kâşân'daki seslerin duyulamayacağını düşünür fakat sınamak amacıyla bakırcıların bir hafta sabahları bakır dövmelerini yasaklar. Hükümdar, hafta sonu huzuruna çıkarak kendi-

sine teşekkür eden İbn Sîna'nın ileri derecede duyarlı olduğunu kabul eder (Bayat 1984: 577).

Sözlü kaynaklarda İbn Sîna'nın işitme gücünden "Ebâli Sînân, Mısır' da iken Bağdat'ta yapılan konuşmaları duyar." şeklinde bahsedilir. (Şenocak 2005: 171)

a.ç. Sezgilerinin Gücü

"İbn Sîna bir gün imtihan için mektebe geldiğinde oturduğu postun altına bir tabaka kâğıt döşerler. Oturdukta taaccüp eder ve mektep tavanına, döşemesine bakarken etrafındakiler bu taaccübe sebep nedir diye sorarlar.

"Bilmem ki mektep tavanı mı bir miktar aşağıya indi, yoksa zemini mi yukarıya kalktı, zira evvelkisi gibi değildir" diyerek, altında bir tabaka kâğıt olduğunu feraset kuvvetiyle anlar." (Ünver 1937: 3)

İbn Sîna, öleceği zamanı bilir ve öğrencisine ölüme çare olacak ilacı öğreterek, ondan, kendisini öldükten sonra bu ilacı uygulayarak tekrar hayata getirmesini ister.

a.d. İdrak Gücü

Kendisi dokuz yaşında iken zamanının padişahının kızı hasta olmuş ve bu kızın hastalığını tedavi için 70 tabip bir yere gelmiş ve bunların hepsi yekdiğerleriyle müzakere ve müşavere ederek hastalığının teşhisinde ittifak etmiş idilerse de tedavi tarzında ihtilafları olmuştu. İbn Sîna dahi bu meclise girmiş ve 70 tabibe ayrı ayrı 70 delil getirerek hepsinin teşhislerinin yanlışlığını bildirmiş ve tedavi tarzını dahi söyleyerek hepsinin aczini kendilerine ikrar ettirmiş ve kızın tedavisi hükümdar tarafından kendisine verilerek az zaman içinde kızı iyi etmişti. (Yaltkaya 1937: 10)

Medinetülhükema olan Atina'da Hacı Lebip isminde bir berber vardır. Zengin olmasına karşılık çocuğunun olmaması en büyük derdidir. Yaşı 77'ye gelen adam, artık çocuk sahibi olmaktan ümidini yitirdiği bir vakit karşısına nur yüzlü bir seyyah çıkar. Adamın ismini söyler, babası, annesi, zevcesi ve onun peder ve validesinin isimlerini sayar. Berber, bu durum karşısında hayretler içerisinde kalır. Seyyah kendisini, "Ben, mâhir hükemadan ve meşhur filozoflardan Ebu Ali Sina'yım" diye tanıtarak kendisinin evli olmadığını söyler. Çocuk sahibi olup, şu yalan dünyaya bir eser bırakmadığını düşünen Ebûâli, aynı sebeple üzüntü duyan Hacı Lebîb'e Cevad adlı bir oğlunun olacağını müjdelir. Bir kutudan iki hap çıkarıp verir. "Karı koca bunu yutunuz. Çocuğunuz 14 yaşına girdiği zaman Antakya'ya terbiyem altına girmesi için yollayınız." der. (Ünver 1937: 7)

Tespit ettiğimiz yazma, matbu ve sözlü varyantlarda konu ile ilgili diğer örnekler şöyledir:

Ebûâli Sînâ, Hacı Lebîb'in doğmamış oğlunun ileride nücûm ve metâli ilimlerinde yükseleceğini bilir. Ebâli Sînan, Helvacı Güzeli'nin derdini ona sormadan önce de bilmektedir. Ebâli Sînân, padişahın, kızı için aldığı tedbir-

lere önceden vâkıf olur. Ebu Ali Sînâ cimri hocanın gönlünden geçenleri, kendisine dayak attıracağını anlar. Ebû Ali Sînâ ilim kuvvetiyle, Helvacı Ali'yi yakalamak isteyen Ebu'l Haris'in hazırladığı hileleri öğrenip tedbir alır." (Şenocak 2005: 132, 171)

a.e. Olağanüstü Gücü

Yazma, matbu ve sözlü kaynaklarda İbn Sîna'nın olağanüstü güce sahip olduğu belirtilir. Buna göre Ebu Ali, Ali adlı helva satıcısını, kolundan tutup bir anda Bağdat'a fırlatır. Yine farklı bir varyantta Ebu Ali Sînâ, Helvacı Ali'ye kızıp bir dirsek vurarak, onu altı aylık peri memleketine gönderir. (Şenocak 2005: 137)

a.f. Sihir Yapma, Simya Gücü

Bir gün Halep sultanı, Halep'i sıçanların istilâ etmesi üzerine İbn Sîna'dan yardım ister. O da şehrin kapısında durmaları ve gördüklerine gülmeleri şartıyla yardım etmeye karar verir. İbn Sîna sihir ile sıçanları ortaya çıkarır. Bunlardan birisini öldürüp, bir tabuta koyar ve dört sıçana yükler. Bir el çırpması ile tabutu yüklenen dört sıçan şehrin kapısına doğru yürür. Şehirdeki bütün sıçanlar da onları takip eder. Sultan onları görünce kendisini tutamayıp gülmeye başlar. O sırada kapıdan çıkan sıçanların hepsi ölür fakat içeride kalanlar şehrin içine dağılır. İbn Sîna "Ey sultan, nasihatimi tutsaydın, şehirde bir tane canlı fare kalmayacaktı" der (Bayat 1984: 581).

Tespit ettiğimiz yazma, matbu ve sözlü varyantlarda konu ile ilgili örnekler şöyledir:

"Ebu Ali, bir büyük tasın içine su doldurup meydana bırakır ve isteyen kişilere, suya baktırarak geleceklerini gösterir. Ebu Ali, tasın içine doldurduğu suda, vezirin kendi başına gelecekleri göstererek, ona istediklerini yaptırır. Ebâli Sînân, gaip aynasına bakarak, oğlunun bir deri, bir kemik kaldığını görür. Gali Sîna, çöl gibi bir yeri dört ağaç uzunluğunda çizer ve burayı sulu, çiçeklerle, çeşitli meyve ağaçlarıyla dolu olağanüstü bir bahçeye dönüştürür. Ebu Ali Sînâ'nın hazırladığı haplardan, bir tane yenilirse on gün boyunca açlık ve susuzluk hissedilmemektedir. Ebu Ali Sînâ'nın Helvacı Ali ve Ebu'l Hâris'e sunduğu helva ne tükenir, ne de onlar onar okka yediği hâlde doyarlar. Ebu Ali Sînâ, yirmi günlük yolu, simya kuvvetiyle kısaltır ve Kirmanzemîn'e iki saat geçmeden ulaşır. Ebû Ali Sînâ, kardeşinin reml atarak nerede olduğunu öğrenmeye çalıştığını anlar ve sihir ile helvacı dükkânını, derya içinde ateşle dolu bir hücre olarak gösterir. Ebu Ali Sînâ, düştüğü bulanık su içerisinden çıkmaya çalışan Ali Helva furûş'u Dakyânûs'un hançerleyerek öldüreceğini, simya kuvvetiyle görür ve Dakyânûs'un yüzüne tabanca ile vurup bayılarak onu kurtarır. Ebu Ali Sînâ, padişahın askerleriyle üzerine saldıracağından sihir yoluyla haberdar olur. Ebu Ali Sînâ, Ali Helva Furûş'u arayan padişahın askerlerinden sihirle ortaya çıkardığı görevliler sayesinde haberdar olur. Padişahın kızının, hile yaparak Helvacı Ali'yi yakaladığını si-

hir yoluyla öğrenen Ebu Ali, onu kurtarmaya gider. Padişahın dükkânı ateşe vererek, Helvacı Ali ve kendisini öldüreceğini sihirli bir şekilde duyan Ebu Ali Sînâ hırkayı başına çekip, efsun okur ve dükkândan iki yüz binden fazla asker, kırkar, ellişer, yüzer çıkararak şehri kan gölüne döndürürler. Ebu Ali Sînâ, simya kuvvetiyle sabah olmadan Mısır'a ulaşır. Ebu Ali Sînâ, hırkasından kopardığı ipin bir ucunu, efsun okuyarak, Anka'ya dönüştürdüğü sineğin ayağına diğer ucunu da padişahın ve Ebu'l Hâris'in yakasına bağlayarak, onları yeraltındaki cennet gibi bahçelerin bulunduğu dehlize gönderir. Ebu Ali'nin okuduğu efsun üzerine, Mısır halkı üzerine gelen siyah buluttan köpek kadar kedi, kurbağa yağar. Dilenci kılığına giren Ebu Ali'nin padişaha sattığı üç renkli sihirli mumun, beyaz tarafı yandığında halk üzerinde bir etkisi olmazken, kırmızı kısmı yandığında halk, aşırı derecede gülmeye, siyah renkli kısmı yandığında ağlamaya başlar. Sihirli mumun tamamen yanıp sönmelerinden sonra, halkın onun kokusuyla sabaha kadar uykuya daldığı, bir varyantta da mumun kokusuyla yerlerinden kırk yıllık hasta gibi güçle kalkmaya çalıştıkları görülür." (Şenocak 2005: 86-230)

b. İlim Yoluyla Elde Ettiği Kazanımlar

b.a. Hastalık Teşhisi

İbn Sîna'nın idrak kuvveti de çok yüksekti. Kendisi dokuz yaşında iken padişahın kızı hastalanır. Onun hastalığına yetmiş tabip, farklı teşhislerde bulunur. Sonunda İbn Sîna gelip, hastayı muayene eder, kısa zamanda iyileşmesini sağlar. Yetmiş tabibe de yetmiş delil getirerek hepsinin teşhislerinin yanlışlığını bildirir, tedavi tarzını dahi söyleyerek, aczlerini kendilerine açıkça söyler (Yaltkaya 1937: 10).

İbn Sîna'nın kara sevdaya düşen bir gencin rahatsızlığını anlamak için uyguladığı yöntem, onun hekim olarak hasta psikolojisini çok iyi bildiğini ve uyguladığı yöntemlerin bir zekâ ürünü olduğunu göstermektedir. Horasan'a gelen İbn Sîna, hükümdarın hastalanan yeğenine hekimler çare bulamayınca son ümit olarak hastanın yanına çağrılır. İbn Sîna hastaya elini sürmeden onun kara sevdaya yakalandığını anlar. İlk önce hastanın nabzını tutar ve ona şehirlerin adını saymaya başlar. Hastanın nabzı Gürgan şehrinin adı geçince hızlanır. Daha sonra orayı iyi bilen birine Gürgan'ın mahallelerinin isimlerini söyler. Mahallelerden birinin adı söylenirken hastanın nabzı, fazla heyecanı gösterir şekilde atmaya başlar. Ardından o kişiye mahallenin sokak isimlerini saydırır, hastanın nabzına göre evi bulup, o evdeki genç kızların isimlerini saydırır. Gencin nabzı, sevdiği kızın adı anıldığında daha fazla atmaya başlayınca onun kara sevdaya yakalandığını anlar. Hastanın nabzının artmasına göre sevgilisinin yaşadığı yeri ve adını öğrenen İbn Sîna, genci bu şekilde tedavi eder. Neticede kızı ailesinden isterler ve hasta iyileşir (Bolay 1988: 81), (Gölpınarlı 1988: 14).

b.b. Hasta Tedavisi

İbn Sîna'nın akıl hastalıklarını tedavi etmesiyle ilgili çok ilginç hikâyeleri rivayet edilmektedir. O, ruh hastalarını, içine şeytan girdiği düşünceyle ateşe atarak, diri diri yakan batının aksine, normal hastaları gibi tedavi etmiş ve müzikle tedavi yollarını getirmiştir. Kendisini sığır zanneden bir akıl hastası kasap kasap dolaşarak kesilmesini ve etinin dağıtılmasını ister. İbn Sîna da kasap önlüğünü giyerek gelir ve hastayı yoklayıp zayıf olduğunu eğer kuvvetlenirse onu keseceğini söyler. Bunun üzerine yemekleri yiyip, ilaçlarını içen genç, eski sağlığına kavuşur ve kendisine yaptıkları anlatılınca bunları asla hatırlamaz ve çok şaşırır (Bolay 1988: 83-84).

b.c. Sağlık konusunda Yiyecekler ile İlgili Bilgisi

İbn Sîna dostuyla yemekhaneye gider. Arkadaşı bir tabak lag'mon* ve on tabak kebab yer. İbn Sîna "Bu adam ölecek" der. Fakat semiz adam, yemeğin üzerine bir tabak da yoğurt yiyince bu sefer İbn Sîna "Bu adam ölmez" der (Goriyev 2002: 36).

b.ç. Tedavi Yöntemleri

İbn Sîna, 57 yıllık hayatı boyunca pek çok ilim dalı ile uğraşmıştır. Yazılı ve sözlü kaynaklardan tespit ettiğimiz varyantlarda, onun tedavi yöntemlerinden çok keramet, sihir yolu ile meydana getirdiği olağanüstü hâdiseler üzerinde durulmuştur. Abdullah Hemedâni Hazretlerine intisabından sonra ömrünün son zamanlarını tabipliğe verdiği, genç yaşlı herkesi iyileştirerek ün kazandığı belirtilmektedir. (Şenocak 2005: 340)

İbn Sîna, dua, sihri/büyüsel tedavilerinin yanı sıra bitkisel ve psikolojik telkin şeklindeki tedavi yöntemlerini de kullanmıştır.

b.ç.a. Sihri/Büyüsel, Dua ile Tedaviler

Tespit ettiğimiz varyantlarda Ebu Ali Sîna, intikam almak istediği fitne sahibi, ahlâksız kadına bir hastalığı olduğunu, iyileşebilmek için kadının vücuduna hapsedilen ateşte bir odun parçasının yakılıp, söndürülmesi gerektiğini söyler. Kötü kadın, İbn Sîna'nın teklifini, yalnızca para karşılığında kabul eder. İbn Sîna, sihir ile şehrin ateşini kadına hapseder. Ateşsiz, ocaksız, ışıksız kalan halk, çıra, mum, sopa ve odunlarla gelip, kadının vücudundan ateş alırlar. Sonuçta kadın, bu duruma daha fazla dayanamayarak ölür. Bu hâdiselerde İbn Sîna'nın ahlâksızlık yapan kadını ateşle cezalandırırken, aslında onu Şamanist inançlardaki gibi "alazlama/ateşle tedavi etmek" usulüyle iyileştirmek, bedenini ve ruhunu arındırarak kötülüklerden kurtarmak istediği görülür. (Şenocak 2005: 328)

İbn Sîna'nın dualarla hasta tedavileri, evliya şahsiyetinin bir özelliğidir. Konuya yazma, matbu ve sözlü kaynaklardan tespit ettiğimiz örneği

*lag'mon: Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde et ve kesme hamur ile yapılan üzerine sos ve sebze ilave edilen bir yemek çeşidi.

verebiliriz. Ebu Ali Sîna, Helvacı Ali'nin yaşlı annesini, üzerine dua okuduğu gömleği giydirerek, yirmi beş yaşında genç bir kadın yapar. (Şenocak 2005: 328)

Anlatılarda İbn Sîna, dua ve sihre dayalı tedavileriyle halkın hayranlığını kazanmış ve bu olağanüstülüklerle doğru yoldan ayrılanları cezalandırarak iyile ve güzele yönlendirebilmek için başvurmuştur.

b.ç.b. Bitkiler, Şifalı sular ve Müzikle Tedavi

İbn Sîna, çeşitli bitkilerle hastalıklara şifa bulmuştur. Bitkilerle tedavi başlı başına bir çalışma konusu olduğu için buraya almıyoruz.

Gerçek hayatında hastalarını "a. Yiyecek ve içeceklerle, b. İlaçlarla, c. Cerrahi müdahale ile tedavi eden İbn Sîna, tedavide en etkili yolun hastanın akıl ve ruh güçlerini arttırmak olduğunu söyler. Bunun için de ona iyi müzik dinletilmesi, sevdiği insanlarla bir araya getirilmesini önerir. (Üstünbaş 1984: 73).

Musikinin insan ruhunu nasıl etkilediğini, şu hikâye en güzel şekilde açıklamaktadır: İbn Sîna, kendisini tanıtmayarak bir kervan ile yolculuk eder. Kervanda bulunanlar bütün yollarda bağırıp çağırınca İbn Sîna rahatsız olur. Bir gece kervandakiler uyurken kervandaki develerin çingiraklarını ve çanlarını hususi bir şekilde tanzim eder. Bunlar sabahleyin harekete başladıkları vakit çingirakların ve çanların çıkardıkları seslerden yine hepsi uykuya dalarlar. Bir hayli yol aldıkları gibi, İbn Sîna bunların bağırma ve çağırmalarından da kurtulur. Bunlar ikinci gece uykudayken İbn Sîna, yine başka bir tarzda çingirak ve çanları tanzim eder. Sabahleyin harekete başladıkları vakit çanların ve çingirakların çıkardıkları seslerden kervandakilerin hepsini bir gülmek tutar. Bir menzil de bu şekilde yol alırlar. Üçüncü gece yine uyurlarken İbn Sîna, çingirak ve çanları öyle tanzim eder ki bu sefer de hepsini bir ağlamak tutar ve menzile varıncaya kadar ağlarlar. İbn Sîna, ertesi gece çanlara başka bir tertip vereceksen, pusuda bulunanlar tarafından yakalanır. Fakat çok geçmeden onu tanıyarak kendisine hürmetler ederler. (Yalçınkaya 1937: 12)

Yazma ve matbu nüshalarda geçen şu olayları konuya örnek olarak verebiliriz: "Galisînâ'nın altın yapraklı ağaçları, mis kokulu çiçekleri olan olağanüstü güzellikteki bahçesini görenler gençleşmektedir. Galisînâ'nın şehir dışında kurduğu evlerin suyundan içenlerin ağrısı, sızısı kalmamaktadır. (Şenocak 2005: 151). Hikâyelerde geçen şehrin dışında kurulan binaların suları, olağanüstü bahçedeki çiçeklerin, kuşların mekânı şifa dağıtmaktadır. Bunlar âdetâ, İbn Sîna'nın tavsiyelerini resmetmekte olup, onun yaptırdığı şifalı sularla dolu kaplıcalar, dinlendirici, huzur dolu mekânlar insan sağlığına hizmet etmektedir.

b.ç.c. Tıbbi Yöntemlerle Tedaviler

İbn Sîna'nın henüz teknolojik imkânların sınırlı olduğu zamanlarda, mucizevî ameliyatları ile hayranlık uyandırması, bu tedavi yöntemlerinin halk arasında anlatılmaya devam etmesi onun efsanevî bir şahıs olarak yaşamasını sağlamıştır.

Müjde Değirmenci* adlı kaynak şahsımızın anlattığına göre İbn Sîna, açık yaraları iyileştirirken dikiş olarak büyük kırmızı karıncalardan faydalanmaktadır. Karıncanın ayrılan iki deri parçasını ısırik atarak birleştirdiği ve derinin anında sertleştiği görülmektedir.

İbn Sîna, bitkilerle pek çok hastalığa şifa bulduğu gibi ölüme de çare olacak ilacı bulmuştur. Anlatıya göre Ebu Ali, öldükten sonra tekrar dirilmek için yedi şişelik bir ilaç yapar ve öğrencisine kırk gün ara ile bunları üzerine dökmesini söyler. Öğrencisi Câmâs Hakîm, Ebu Ali Sîna ölünce onun dediği gibi, cesedini dibekte dövüp, hamur gibi olunca bir miktar su ile kazana koyar ve şişeleri kırkar gün arayla üzerine döker. Bunun üzerine ceset yahni, et şekline girer. Câmâs Hakîm daha sonra bunları kalıba boşaltır ve etin derisi olan bir beden şekline girdiğini, hatta konuşarak son şişeyi de dök anlamında “biraz biraz/birin birin” demeğe başladığını görür. Bunun üzerine şöhret hevesine kapılan Camas Hakîm, yedinci şişeyi dökmeyerek hocasını yarı diri bırakır.

Farklı bir anlatıda tedavi usulü diğerlerinden biraz ayrılır. Gali Sîna öldükten sonra ilmini vasiyet ettiği öğrencisi Camas Hakîm, önce hocasının bedenini sarıp, parçalara ayırır ve kanlarıyla birlikte hamur oluncaya kadar kaynatır. Üzerine ilaçları döküp kırk gün terbiyelenmesini bekler. Onun “varız varız”, “yandım” şeklindeki konuşmalarını duyup, son şişeyi dökmez ve onu yarı diri bırakır.

Söz konusu varyantta dikkatimizi çeken bir özellik Gali Sîna'nın ölümsüzlük ilaçlarının Hamam-ı Nazar'da yıldız şeklindeki şişelerde bulunmuş olmasıdır. Kazak halkının inanışına göre “Yedi yıldız, ana karnındayken çocuğa güç vermektedir”. Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lügat-it-Türk adlı eserinde yıldız kelimesini “Ağacın kökü, damarı, insan soyu da buna benzetilerek tüblüğ yıldızlığı denir ki asaletli, köklü demektir.” şeklinde açıklar. (Kaşgarlı Mahmud 1992: 40, C.III) Gali Sîna'nın yeniden dirilmesini sağlayacak olan ölümsüzlük ilaçlarının yıldız şeklinde olması ana rahmine geri dönüş, ana karnındaki saf, ilk ve bozulmamış olana ulaşarak yeniden doğumu ifade etmektedir.

İbn Sîna'nın gerçek hayatındaki olağanüstü niteliklerinin etrafında anlatılan efsaneleri, Allah vergisi olağanüstü yetenekler (işitme, görme, sezme vb. gibi) ve ilime verdiği önemle elde ettiği kazanımlar (hasta tedavisi, simya vb. gibi) şeklinde ifade edebiliriz. Bu anlatılar içerisinde halk muhayyile-

---

* a. Adı Soyadı: Müjde Değirmenci, b. Doğum yeri: Elazığ, c. Doğum tarihi: 1983, ç.Öğrenim durumu: Eczacı, d. Kimden öğrendiği: Tarih hocasından

sindeki çok yönlü cephesi bulunan İbn Sîna'nın sihir, simya gücüyle kendisini ve halkı düştüğü/düşeceği felâketlerden kurtarıp, koruyup kollayan, sembolik anlamlı cezalarıyla mesajlar vermek isteyen bazen sihirbaz, büyücü bazen keramet sahibi bir kişi olarak gösterilmesi dikkat çekicidir. Bu olağanüstü nitelikler, kendi kerametinden bilindiği gibi aynı zamanda kolektifin hafızasında onu sıra dışı bir insan olarak mükemmelleştirme ve yenilmez bir kahraman yaratma çabasındandır.

Varyantlardaki örneklerden anlaşıldığı gibi İbn Sîna, yüce Allah'ın kutsadığı, seçilmiş bir kahramandır. Doğuştan sahip olduğu üstün yeteneklerini, akıl ve iradesini kullanarak zamanla daha da mükemmelleştiren İbn Sîna, "ideal insan tipi" vasfına ulaşarak, bütün ömrünü halkın faydasına adanmıştır. Öyle ki bu üstün vasıfları halk muhayyilesinde hayranlık uyandırmış ve ona hayal dünyasında hiç bir zaman yenilmeyecek bir kahraman hüviyeti kazandırmıştır. Halkın kurguladığı kahraman tipinde İbn Sîna, simyacı, sihirbaz, büyücü vb. gibi unvanlarla anılmış, onun dara düştüğünde zaman kaybetmeden kurtulabilmesini, yine kaldığı yerden insanlığa yardım elini uzatabilmesini sağlamıştır. Anlatılarda İbn Sîna, hızla mesafeleri aşma, bir yendiğinde kırk gün açlık ve susuzluk hissettirmeyen haplar yapma, kendisine veya sevdiklerine zarar verileceği zaman ya da toplumun üst tabakalarında başlayan çürümüşlüğe neden olanları önceden anladığında cezalandırmak için sihir, simya gücüne başvurmuştur. Bütün bunlar bireyleşme yolculuğundaki insanı mükemmelleştirebilme gayreti, doğru yola çekebilme içindir. "İbn Sîna, fizik ötesi güçler ve tinsel öğelerle ilişki kurarak bilincin çeşitli aşamalarından geçerek yoluna devam eder. Amacı bazen ertelediğimiz, bazen de görmezlikten geldiğimiz farkındalıkları inancın gücüyle şekillendirerek kavramlarda gizlenen "öz"ü bulmaya/buldurmaya çalışmaktır." (Şenocak 2009: 113) İçsel bir rehber olan İbn Sîna, verdiği cezalarla kişilerin bilinçaltına bastırıldığı hatalarını, su yüzeyine çıkarıp görünür kılarak, kaybolan toplum değerlerini yeniden kazandırabilmek amacıyla değer yargılarına karşı kayıtsızlıklarını/iradesizliklerini paslanmış gönül aynalarından dışa yansıtır ve gerçeği görüp arınmalarını sağlar." (Şenocak 2009: 113)

Tedavi yöntemlerinin akıl almaz ölçülerde olması ve her konuda eserlerinin bulunması sebepleriyle çok yönlü bir şahsiyet olan İbn Sîna, gerçek hayatındaki olağanüstülükleriyle halkın muhayyilesinde unutulamayacak bir bilge vasfi sergilemiştir. Halkın kendisine sığınacağı, her türlü ilmin sahibi olan, doğru yolu bilen yüce birey İbn Sîna, "mükemmel/ ideal insan" vasıflarıyla halkın hep olmak istediği ya da görmeyi arzuladığı kahraman olarak ölümsüzleşmiştir.

KAYNAKÇA

BAYAT, Ali Haydar (1984); "Türk-İslâm Toplularında İbni Sîna Hikâye ve Fıkraları I", **Uluslararası İbni Sîna Sempozyumu Bildirileri 17-20 Ağustos 1983**, Ankara, 575-585.

BOLAY, M. Naci (1988); **İbn-i Sîna**, Ankara.

GORİYEV, Magsud (2002); **Ibn Sinoning Bolalığı (gissa)/ "Abu Ali İbn Sino"**, Taşkent.

GÖLPINARLI, Abdalbâki (1937); "İbn Sîna Hakkında Bazı Toplamalar", **Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sîna Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler**, İstanbul, 13-16.

KAŞGARLI MAHMUT (1992); **Divanü Lügat-it-Türk I-II-III**, (çev. Besim Atalay), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ŞENOCAK, Ebru (2005); **İbn Sîna Hikâyeleri Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.

ŞİMŞEK, Esmâ- Ebru ŞENOCAK (2009); "İbn Sîna Hikâyelerinin Arketipsel Tahlili", **Millî Folklor**, 2009, Cilt: 10, Yıl: 21, Sayı: 82, 110-121.

ÜNVER, Süheyl (1937); "Şark Folklorunda İbn Sîna Hakkında Yaşayan ve Kaybolan Efsaneler", **Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sîna Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler**, İstanbul, 1-8.

ÜSTÜNBAŞ, H. Basri (1984); "İbn Sîna ve Halk Sağlığı", **İbni Sîna (980-1037)**, Kayseri, 70-74.

YALTKAYA, M. Şerafeddin (1937); "İran Folklorunda İbn Sîna", **Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sîna Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler**, İstanbul, 9-12.

YAVUZ BAHADIROĞLU'NUN ÇOCUK HİKÂYELERİNDE DEĞERLER EĞİTİMİ

Yasemin KATI¹

Özet: Edebiyat, ruhu besleyen, insanı eğiten sanat dallarından biridir. Çocuk ruhuna hitap edecek, eğitimine katkı sunacak güzel hikâyeler kaleme alan edebiyatçılarımızdan biri de Yavuz Bahadıroğlu'dur.

Yazarın hikâyelerinde genellikle soyut konular işlenmiş; sevgi, dostluk, dayanışma, yardımlaşma, sağlık vb. temalar ele alınmıştır. Aile sevgisi, okul sevgisi arkadaş sevgisi, yardımlaşma, dayanışma vb. konular, çocuklarda değer yargılarını oluşturacak kavramlar konu seçiminde dikkate alınmıştır. Yazar, kitaplarını; sade, yalın, duru ve akıcı bir dille kaleme almıştır.

Bu çalışmada yazarın, çocuklar için kaleme aldığı beş hikâye kitabı incelenmiştir. Makalemizde değer kavramını açıklayan bir girişten sonra yazarın hayatı ve edebi kişiliği ana çizgileri ile özetlenmiş, devamında hikâyelerin özetleri verilmiş ve hikâyelerde değerler eğitimini öne çıkaran asıl incelemeye geçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: çocuk, çocuk kitapları, değer, tema, eğitim.

Summary: Literature, which nourish the soul and educate the people, is one of the branch of art. Yavuz Bahadıroğlu is one of the literateur of our time who writes stories appealing the children's soul and contributing to the education.

In his stories, abstract concepts are used; themes such as love, friendship, cooperation, helping, health etc were examined. The love of family, friends and school, cooperation, helping each other and topics like them were chosen. The writer wrote his books with a plain, simple and fluent language.

In this study five stories written by Yavuz Bahadıroğlu for children were examined. After introducing the concept of value in first chapter, the writer's life and his literary identity was summarized. Other chapters includes the summaries of the stories and the exact examination of value education in those stories.

Keywords: children, children's books, value, theme, education.

GİRİŞ

Çocukların; zevk almak, hayatı, insanları, başka ülkeleri tanımak için kitap okumalarına müsaade etmek, hatta onları buna teşvik etmek lâzımdır. Okumanın esaslı hedefleri de şunlardır:

1. Bilgi kazanmak
2. Zevk almak
3. Hayatı tanımak. (Oğuzkan, 2001:11-12)

Çocuk kitabı yazarken ya da değerlendirirken hep çocuk açısından yani çocuklar gibi düşünmek gerekmektedir. Bunun için çocuğu iyi tanımak, çocuğa yakından bakmak ilk şarttır. (Sever, 2003:128)

---

1. Malatya Avni Kığılı İmam Hatip Lisesi Türkçe Öğretmeni.

Kitaplar, çocuğa olaylar arasında ilişki kurabilme imkânı verir. Olması gerekeni, olmaması gerekenden ayırma yeteneği kazandırır. Günümüzde çocuk edebiyatı eserlerinin, çocuğun eğitiminde önemli bir işleve sahip olması gerektiği gibi, onun bazı ihtiyaçlarını da karşılaması gerektiği belirtilmektedir. Çocuk kitaplarının ve dolayısıyla romanlarının çocukta karşılanması gereken ihtiyaçlar arasında:

- 1) Güven duygusu
- 2) Sevme ve sevilme duygusu
- 3) Başarma duygusu
- 4) Bir gruba dâhil olma duygusu
- 5) Oyun ve değişiklik ihtiyacı
- 6) Güzellik ihtiyacı
- 7) İnanma ihtiyacı vb. sıralanmaktadır. (Arslantaş, 2003:5-6)

Çocuğun hayatında yer alan en önemli unsurlardan biri “sevgi”dir. Çocuk kitapları da öncelikle bu sevgi ihtiyacını karşılamalıdır. “Çocuğun zihinsel, bedensel, duygusal ve sosyal gelişimini tamamlaması için kitaplarda öncelikle sevgi bir hayat iksiri olarak sunulmalıdır. Sevgi bütün güdülen amaçların gerçekleşmesi için çocuğun en temel gereksinimlerinden biri olarak çocuk kitaplarının merkezinde yer almalıdır. Kısaca bir kitabın çocuğun ilgisini çekmesi için öncelikle çocuğun “sevgi” gereksinimini karşılaması gerekmektedir.” (Sever, 2003:356)

“Bir çocuk kitabı yazarının gelişim psikolojisinden hakkıyla istifade etmesi gerekmektedir. İçerik olarak da, çocuk kitapları mutlaka sevgi zeminine oturmalıdır.” (Sever, 2003:363)

“Henüz yetişkin olmayan ve eğitilmesi gereken, toplumumuzun en genç üyelerinin, düşünce dünyasına seslenebilecek, sözlü ve yazılı ürünlerin tümüne Çocuk Edebiyatı adı verilir.” (Sever, 2003:366)

İyi ve kötünün var oluş mücadelesi insanlık tarihi kadar eskidir. Tercih edilen her zaman iyi, doğru ve güzel olduğu hâlde insan hayatında zıtlıklar hep olagelmiştir. Sosyal bir varlık olan insan da ister istemez kendisini çatışmaların ortasında bulur. Kişiliği doğrultusunda önündeki seçeneklerden tercih yapmak durumunda kalır. Bazen hayat şartları da tercihler konusunda insanoğlunu zorlar. Erdemli olan ise yaptıklarımızın, aldığımız kararların, netice itibariyle başkasına zarar vermemesidir.

Çocuklar, özelde bir ailenin, genelde ise ait olduğu toplumun geleceğidir. Ne içinde bulunduğu aile ne de yaşadığı toplum onların gelecekte istenmeyen bireyler olmalarına müsaade eder. Bu doğrultuda aile ve toplum çocukların iyi erdemler edinmesi için çaba harcar.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Yavuz Bahadıroğlu’nun çocuk kitapları da bu amaç doğrultusunda kaleme alınmış çalışmalardır. Usta yazar, çocuk eğitimine katkı sağlaması amacıyla kaleme aldığı kitaplarında, çocuklara birçok erdem kazandırılması için çaba harcar. Her biri zevkle okunan,

içerisinde farklı hikâyeler bulunan, her hikâyenin farklı ana fikri olan beş hikâye kitabı incelememizin kaynağını oluşturmuştur.

YAVUZ BAHADIROĞLU'NUN HAYATI

1945 yılında Rize'nin Pazar ilçesinin, Hisarlı köyünde dünyaya geldi. Gerçek adı Niyazi Birinci'dir. 1971'de İstanbul'da gazeteciliğe başladı. Muhabirlik, araştırma-inceleme, röportaj ve fıkra yazarlığı yaptı. Gazete, dergi ve şirket yöneticisi olarak çalıştı.

Gazeteciliği muhabir ve röportajcı olacak sürdürürken, Niyazi Birinci adıyla çocuklara yönelik eserler üretti. Aralıksız on yıl süreyle Can Kardeş Çocuk Dergisi'ni çıkarıp yönetti. Yüzlerce çocuk romanı, hikâye yayınladı. Aynı dönemde bir günlük gazetede Şeref Baysal ve Veysel Akpınar isimleriyle iki köşe yazısı yazdı.

Asıl çıkışını tarihi romanlarıyla yaptı. İlk romanı Sunguroğlu ve ardından yazdığı Buhara Yaniyor romanı ülkenin en çok satan romanlarından oldu. Genelde Osmanlı'nın çeşitli dönemlerini ele alan otuzu aşkın roman yazdı.

Yavuz Bahadıroğlu, roman, çocuk kitapları, hikâye, araştırmalar, film yapılmış senaryolar ve fikri eserler olmak üzere yüzlerce çalışmaya imza attı. Yurt içinde ve yurt dışında çeşitli konularda binlerce konferans verdi, çeşitli kurum ve kuruluşlardan ödüller aldı, iki kitabı Kültür Bakanlığı tarafından yayımlandı. Hâlen ulusal Moral FM radyosunda günlük yorumlar yapıyor. Anadolu'da Vakit gazetesinde köşe yazarlığı sürdürüyor. Tv Net'te "Tarihçe" adlı program yapmaktadır. Ayrıca tarihi sevmekle kalmayıp bize hatırlatan nadir yazarlarımız arasındadır. Yavuz Bahadıroğlu, yazdığı tarihi romanlarıyla birçok gence tarihini öğretip sevdirmeye başarısını gösteren ender Türk romancılarından. Yazar evli ve üç çocuk babasıdır.

EDEBİ KİŞİLİĞİ

Yavuz Bahadıroğlu çok küçük yaşlardan itibaren edebiyatla hemhal olmuştur. Henüz ilkokul sıralarındayken duvar gazetesi çıkarmaya başlar. Bu gazetede dönemin sosyal olaylarına eleştirel bakış açısıyla yaklaşır. Bundan dolayı okul müdürü tarafından gazete çalışması yapması engellenir. Buna rağmen edebiyattan ve gazetecilikten vazgeçmez.

Kendisiyle yapılan bir röportajda edebiyata ilgisini şu şekilde anlatır. "İlkokuldan eve dönerken bir çöp tenekesi kenarında Victor Hugo'nun Sefiller romanına ait birkaç sayfa buldum. O dönemlerde de her bulduğum şeyi okuma alışkanlığımdan dolayı, kenarlara saçılmış olan sayfalar, hemen dikkatimi çekti ve okumaya başladım. Fakat elimde birkaç sayfa metin vardı ve ben daha fazlasını okumak istiyordum. Bu sebepten dolayı kasabamızdaki tek kitapçıya giderek elimdeki sayfaları gösterdim ve kitabın tamamını bana vermesini istedim. Ancak kitapçı, bu kitabın bana göre olmadığını; istersem Monte Cristo Kontu'nu verebileceğini söyledi. Fakat ben, ısrarcı davrandım.

O sırada kitapçıda bulunan ve daha sonra ortaokul yıllarımda benim Türkçe öğretmenim olan Ahmed Bey ile tanıştım. Ahmed Bey, kitabı kendisinin getireceğini söyleyerek beni bu ısrarcı tutumumdan dolayı tebrik etti. Daha sonra ertesi gün buluşmak üzere ayrıldık. Ertesi gün sabahın erken saatlerinde kitapçıya gidince Ahmed Bey'in beni beklediğini gördüm. Kitabı alır almaz kısa sürede okudum. Ardından da dünya klasiklerini okumakla devam ettim.”

Anlattıklarından hareketle, çok küçük yaştan itibaren Türk ve dünya klasiklerini okuduğunu ve bunların edebi kişiliğinin gelişmesinde faydalı olduğunu söyleyebiliriz.

YAVUZ BAHADIROĞLU'NUN ÇOCUK KİTAPLARININ İNCELENMESİ

1. CANAVAR ROBOT

Canavar Robot, yazarın incelediğimiz ilk hikâye kitabıdır. Kitapta yer alan hikâyeler ve kısaca bu hikâyelerin özetleri ve devamında barındırdığı değerler şöyledir:

1.1. Öyle Bir Robot Yapacağım ki

Koşarak arkadaşlarının yanına gelen Davut, bir robot yaptığını söyler. Arkadaşları ona inanmaz ve onunla alay eder. Davut, robotun şemasını çizdiği kâğıdı cebinden çıkararak arkadaşlarına gösterir ancak onlar alay etmeye devam ederler. Davut bu duruma üzülür, sırtını dönüp gider.

Davut, okulunu yarıda bırakmış, bir elektrikçinin yanında işe girmiştir. Zaten okuldayken de tembel bir çocuktur. Arkadaşları biraz da bu durum sebebiyle ona inanmaz. Arkadaşlarının yanından uzaklaşan Davut'u sırf merakından bir arkadaşı takip eder. İki çocuk hiç konuşmadan dağlara doğru yol alırlar. Nihayet bir mağaranın önünde duran Davut, kendisiyle beraber gelen arkadaşını mağaranın içine davet eder. Mağara ampul ile aydınlatılmaktadır. Burası Davut'un laboratuvarıdır. Bu manzarayı gören arkadaş, hayretler içerisinde kalır.

1.2. Rüya mı Gerçek mi?

Davut'un arkadaşı uzun bir süre etrafı inceler. Mağaranın içi elektronik aletlerle doludur. Daha da önemlisi, ortada tam da Davut'un sözünü ettiği gibi bir robot durmaktadır. Arkadaşının hayreti iyice artar. Demek ki Davut, doğru söylemiştir. Hemen robotu incelemeye başlayan arkadaş, onun hareket edip etmediğini merak eder. Davut, cebinden robot için yaptığı kumandayı çıkarır ve arkadaşına gösterir. Daha sonra bazı düğmelere dokunarak robotu harekete geçirir. Robot, tıpkı bir insan gibi hareket etmektedir. Hareket ederek Davut'un arkadaşının yanına gelir. Çocuk, mağaranın içinde nereye gitse robot onu takip etmektedir. Bir süre sonra robottan korkan çocuk Davut'tan yardım ister, robotu durdurmasını söyler, fakat Davut oralı

olmaz. Çocuk en sonunda bir köşeye sıkışır ve üzerine gelen robotu korku dolu gözlerle takip etmeye başlar.

1.3. Durdur Şu Robotu

Davut, arkadaşını köşeye sıkışmış ve korkar durumda görünce robotu durdurur. Daha sonra arkadaşından mağara ve robottan kimseye söz etmeyeceğine dair söz alır. Arkadaşı da robotu kötü işlerde kullanmayacağına dair Davut'tan söz almak ister. Davut söz vermez sadece kafasını tamam anlamında sallar. Arkadaşı bu duruma şüpheyle yaklaşır.

1.4. Aylar Sonra

Aradan aylar geçer. Davut ve robotu arkadaşı tarafından unutulur. Fakat bir gün köyün çobanı korku içinde koşarak köye gelir ve teneke adamın koyununa saldırdığını, kendisini kovaladığını söyler. Çobana kimse inanmaz çünkü anlattıkları inanılır şeyler değildir. Davut'un arkadaşı, olanları anlatmayı düşünür fakat Davut'a söz vermiştir. Anlatmaktan vazgeçip Davut'la konuşmaya karar verir.

1.5. Bilim Kurban İster

Arkadaşı, Davut'la konuşup, köylüye zarar vermemesi konusunda onu ikna etmek için Davut'u aramaya çıkar. Onu bir ağacın tepesinde elma yerken bulur. Köylüye zarar vermemesi için ona dil döker. Fakat Davut kinle doludur. Konuştukları esnada da robot Muhtar Emmi'nin üstüne yürümektedir. Davut, elinde kumanda ile robotu yönlendirmektedir. Arkadaşı ona karşı çıkınca da "Bilim, kurban ister." cevabını verir. Arkadaşı, Davut'un şöhret olmak istediğini bildiği için ona bu açıdan yaklaşır. Onun tanınması için televizyonlara mektup yazacağına söz verir. Çünkü Davut, televizyona çıkmayı çok istemektedir. Davut, tam ikna olmuşken, köylülerin hızlıca üzerlerine doğru geldiklerini fark ederler.

1.6. Deli Gibi Üstümüze Geliyorlardı

Tüm köylü deli gibi üstlerine gelmektedir. Bunu gören Davut tekrar sinirlenir ve robotunu köylünün üstüne göndermeye karar verir. Arkadaşı tekrar onu sakinleştirmeye çalışır. Davut, kimsenin kendisini sevmediğini düşünmektedir. Babası dahi onu dinlemez ve hep dövmektedir. Dolayısıyla da herkese karşı kinle doludur.

1.7. Babam Köylüyü İknaya Çalıştı

Davut, robotunu durdurur. Köylü ise ona çok kızmıştır ve onu cezalandırmak istemektedirler. Ancak arkadaşısı ortaya atılır ve babasına hızlıca olan biteni anlatır. Babası, öfkeli kalabalığın önüne geçer ve Davut'u dinlemeleri gerektiğini söyler. Ama kalabalığı yatıştırmak mümkün görünmemektedir.

1.8. Muhtar Emmi Bana İnandı

Davut'un arkadaşı, bu sefer Muhtar Emmi'ye durumu anlatır. Muhtar Emmi bir süre sonra ikna olur. Köylüyü toplayarak köyün yolunu tutarlar. Akşama doğru Davut ve arkadaşı da köye döner. Televizyonlara mektuplar

yazarlar. Davut artık iyi bir çocuk olmaya karar verir. Ailesiyle de arası artık daha iyidir. Mahallede herkesin yardımına koşar. Okuluna da tekrar başlar. Parmakla gösterilen bir çocuk olur.

1.9. Hikâyelerdeki Değerler

İnsanlarla alay edilmemesi gerektiği çünkü alay edildiğine sonradan çok pişman olunabileceği vurgulanıyor.

“Amma atıyorsun, diye alay etti. Robot yapmak kim sen kim! Git başkasını kandır.” (Öyle Bir Robot Yapacağım ki, s:7).

İmkânsız görünen şeylerin de imkân dâhilinde olabileceği, çalışıldığı takdirde hayallerin gerçeğe dönebileceği üzerinde duruluyor.

“Bir gün bizim köyde birinin robot yapabileceğini söyleseler hayatta inanmazdım. İşte Davut yapmıştı bunu. Bu küçük çocuk başarmıştı.” (Rüya mı Gerçek mi, s:27).

“İşte bu mağarada, robot, ışıkları yanarak ve sönerik bir insan gibi yürüyordu. Bu gerçektir. Hayal değildi. Rüya hiç değildi. Apaçık bir gerçektir.” (Rüya mı Gerçek mi, s:27).

Aşırı isteklerin hırs şeklini alarak insanlara kötü işler yaptırmaması, çevremizdeki insanlara sevgimizi göstermemiz gerektiği verilmeye çalışılıyor.

“Televizyona çıkacağım. Başka ne isteyebilirim!” (Deli Gibi Üstümüze Geliyorlardı, s:67).

“Yani sence babam beni seviyor mu?” (Deli Gibi Üstümüze Geliyorlardı, s:67).

2. DOKTOR OLACAĞIM

Doktor Olacağım, yazarın incelediğimiz ikinci hikâye kitabıdır. Kitapta yer alan hikâyeler ve kısaca bu hikâyelerin özetleri ve devamında barındırdığı değerler şöyledir:

2.1. Felaket Haberi

Adil, tüm mahalleli tarafından sevilen, şirin bir çocuktur. Sekiz yaşına kadar gayet mutlu bir hayat sürmüştür. Bir gün, Korucu Hamdi'nin koşarak evlerine geldiğini görür. Adamın telaşından kötü bir haber getirdiğini sezinler. Korucu Hamdi, Adil'in annesine sessizce bir şeyler söyler. Annesinin gözlerinden yaşlar akar. Annesi, Adil'i yanına çağırarak babasının bir kaza geçirdiğini haber verir. Babası hastanededir. Anne oğul hastaneye gitmeye karar verir.

2.2. Kurtarın Onu

Korucu, Adil ve annesi kasabanın yolunu tutar. Yolda giderlerken Korucu'ya, babanın durumu hakkında sürekli sorular sorarlar. Doktor, babanın durumu için ümitsiz demiştir ancak Korucu bunu anne ve oğula söyleyemez.

2.3. Hastane

Hastaneye kavuşan Korucu, Adil ve annesi doğruca babanın yattığı odaya giderler. Adil babasına birkaç kez seslenir. Babası gözlerini yavaşça aralar, belli belirsiz bir şeyler söyler ve yüzündeki gülümseme ile vefat eder.

2.4. Acı Günler

İlk defa bir yakını kaybeden Adil, günlerce yemekten, içmekten kesilir, oyun oynamaz. Annesiyle tarlada çalışmaya başlar. Ama ne kadar uğraşsalar da babaları kadar iş yapamadıklarından gün geçtikçe yoksullaşırlar. Komşular da yardımı kesmiştir. Anne, olumsuz hayat şartlarından ve çok üzülmeğe verem hastalığına yakalanır.

2.5. Annesine Bakacaktı

Adil'in annesinin iyi bir şekilde bakılması gerekmektedir. Bundan dolayı paraya ihtiyaçları vardır. Adil, Korucu'dan kendisine bir iş bulmasını ister. Korucu, önce küçük olduğu için itiraz eder, ama sonuçta ona bir iş bulur. Adil, bir eczacının yanında iş bulmuştur. Eczacının, annesi vefat eden oğluna bakacak, onunla oyunlar oynayacaktır. Çocuk Adil'i çok sever, ondan ayrıldığında ağlar. Eczacı Şeref Bey, Adil'in hikâyesini Korucu'dan dinlemiştir ve Adil'e annesiyle beraber kendi evlerinde kalmasını teklif eder.

2.6. Kasabalı Adil

Adil ve annesi kasabaya taşınır. Eczacı Şeref Bey, bir doktor getirerek kadını muayene ettirir. Kadının durumu çok kötüdür. Adil ve annesi, kasabada mutlu zamanlar geçirir. Hepsini beraber maddi sorun yaşamadan geçinmektedir. Eczacı Şeref Bey, Adil'e çok güzel kıyafetler alır.

2.7. Şeref Bey'in Başına Gelenler

Şeref Bey, merdivenin üst basamağından aşağıya düşer ve kafasını çarpar. Hemen hastaneye yetiştirilen Şeref Bey'in beyin kanaması geçirdiği anlaşılır. Şeref Bey de vefat eder. Adil ve annesi tekrar yıkılır. Vefat eden Şeref Bey'in akrabaları mirası almak için eve doluşur. Adil ve annesine kötü davranırlar. Adil ve annesi orada daha fazla kalamayacaklarını anlayarak, Şeref Bey'in oğlunu gözyaşları içerisinde bırakıp köylerinin yolunu tutarlar.

2.8. Yine Felaket

Anne ve oğul köye vardıklarında evlerinin de yıkılmış olduğunu görürler. Ne yapacaklarını bilmez bir hâlde oturup ağlarlar. Sonra annesi Adil'i, Korucu Hamdi'ye gönderir. Korucu Hamdi onları evinde ağırlar. Güç bela yeniden evlerini yapar.

2.9. Yeni Doktor

Adil ile annesinin köye dönmelerinin üstünden üç ay geçmiştir. Yoksulluktan dolayı tarlalarını da satmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bir gün, kasabaya yeni ve çok iyi, Almanya'da eğitim almış bir doktorun, geldiğini öğrenirler. Anne o doktora götürülür. Doktor, annenin iyileşebileceğini ancak ilaçların Almanya'dan getirilmesi gerektiğini öğrenir. Adil, annesinin mutlaka iyileşmesini ister ama parası yoktur.

2.10. Satılık Çocuk

Adil, doktora gerekirse kendisini satacağını ama mutlaka para bulacağını söyler. Bunun karşısında çok etkilenen doktor, Adil'i kendisi satın alır ve sonra tekrar annesine hediye eder. İlaçların parasını kendisinin karşılayacağını belirtir. Anne hastaneye yatırılır.

2.11. Beklenen İlaç

Sonbaharın ılık bir gününde beklenen ilaç gelir ve anne hemen tedaviye alınır. Daha ilk haftada annenin durumu iyiye gitmeye başlamıştır. Anne bir süre sonra iyileşir. Doktor, yaşlı annesiyle yalnız yaşamaktadır ve Adil'i çok sevmektedir. Doktorun annesi Adil'i, doktorun, evlat edinmek istediğini Adil'in annesine söyler. Adil'i okutup doktor yapacaktır. Onun da maddi durumu iyi olmayanlara yardım etmesini istemektedir. Adil ve annesi bu teklifi memnuniyetle kabul eder artık sağlıklı ve mutlu bir hayat onları beklemektedir.

2.12. Hikâyelerdeki Değerler

Yardıma ihtiyacı olanlara yardım edilmesi gerektiği üzerinde duruluyor.

“Adil, bu adamı babası gibi seviyordu. Pırlantadan bir yüreği vardı. Dertleri ile her zaman dertlenmiş, kendi yiyecek ekmeği yokken yardım elini uzatmıştı.” (Annesine Bakacaktı, s:29)

Doktor: “Onlara Allah rızası için yardım edeceğim.” dedi (Satılık Çocuk, s:68).

Sağlığın çok önemli olduğu ve hasta insanlara yardımcı olunması gerektiği üzerinde duruluyor.

“Ne Adil, ne annesi ve ne de Korucu bu kadar iyiliği doktordan beklemiyorlardı. İyice şaşırıldılar.” (Satılık Çocuk, s:69)

3. ŞEHZADE MURAT

Şehzade Murat, yazarın incelediğimiz üçüncü hikâyeye kitabıdır. Kitapta yer alan hikâyeler ve kısaca bu hikâyelerin özetleri ve devamında barındırdığı değerler şöyledir:

3.1. Şehzade Murat

Bir ülke padişahının birbirinden yakışıklı üç oğlu vardır. Padişah üçünü de çok sever. Tek isteği ise; onların ideal şekilde yetişmesi ve kendisinin yerine en iyi olanın geçmesidir. Günlerden bir gün bir oğlu daha olur. Kucağına konulan dördüncü çocuğun ne kadar çirkin olduğunu gören Padişah, onu hemen kucağından indirir. Dördüncü şehzadenin adını Murat koyarlar. Aradan yıllar geçer, Şehzade Murat büyür. Ancak çirkin olduğu için saraydakilerin sevgisini bir türlü kazanamaz. Şehzade bu durumdan dolayı zaman zaman odasına çekilip ağlar. On yaşına geldiği sıralarda diğer şehzadelerin bildiği bütün bilgileri kafasına alır. Sürekli kitaplar okur. Sık sık şehir dışında bir ormana gider ve hocasından; ok atmayı, kılıç kullanmayı, ata binmeyi

vs. öğrenir. Kavrama kabiliyeti çok iyidir. On beş yaşına geldiği zaman ondan iyi savaşçı bulunmayacak seviyededir.

Günlerden bir gün komşu ülkenin Kralı, Şehzade Murat'ın babasına savaş ilan eder. Padişah ne yapacağını şaşırır. Çünkü Komşu Kral çok güçlüdür. Onunla savaşmayı göze alamaz. En iyisi, savaşa girmeden istediği toprak parçasını ona vermektir. Harp divanını toplar ve toprağın verilmesinden yana bir konuşma yapar. Beylerden yalnız ikisi bu duruma itiraz eder. Diğerleri ve üç şehzade kabul eder. Padişah; "Komşu Krala istediği toprak parçasını vermek üzere harekete geçiniz." emrini verir.

3.2. Ben de Padişah Oğluyum

Konuşulanları kapının ardından dinlemekte olan Şehzade Murat hemen içeri girer. Üstünde savaş kıyafeti vardır. Konuşulanlara sert bir şekilde itiraz eder. Böyle alçakça kararlar almaya haklarının olmadığını belirtir. Kendisinin konuşmasına itiraz edenlere dönerek; "Ben de Padişah oğluyum." der. Padişah oğluna içten içe hak verir. Bu esnada halk da oraya toplanmıştır. Bu durum karşısında savaşmaktan başka çare kalmadığını düşünen Padişah, savaşa karar verir. Komşu Krala haberciler çıkarılır. Savaş yeri, Seyran Ovası olarak kararlaştırılır.

3.3. Şehzade Murat Seyran Ovası'nda

Savaş hazırlıkları kısa sürede tamamlanır. Şehzade Murat, bir o yana bir bu yana koşturur. Beş yüz askeri kendisi için ayırır. Hepsini ormana çeker. Onları savaş için hazırlar. Bir bahar sabahı ordu, Padişahın kumandasında yola çıkar. Fakat Padişah, Şehzade Murat'ı etrafta göremez. Padişah ve etrafındakiler Şehzade Murat'a sinirlenir. Onun savaştan kaçtığını düşünürler. Şehzade Murat ise yanında beş yüz adamı ile ovanın yakınındaki ormanda saklanmaktadır. Gece olunca düşmana ani bir baskın yapar ve düşmanı yıpratır. Düşman komutanı askerlerine, intikam almaları gerektiğini söyler.

3.4. İki Ordu Karşı Karşıya

İki ordu nihayet karşı karşıya gelir. Padişahın gözleri Şehzade Murat'ı aramaya devam eder. Diğer oğullarına da savaşta en fazla kahramanlık gösterene tahtını bırakacağını taahhüt eder. Savaş kurallarına göre; önce her iki tarafın savaşçıları vuruşacak, sonra ordular savaşa girecektir. İleri çıkan düşman savaşçısı, Padişahın askerini kısa sürede mağlup eder. Sonra ikincisini öldürür. Er meydanına üçüncü savaşçıyı çağırır. O sırada yüzüne maske takmış ve tanınmaz bir vaziyette olan Şehzade Murat, meydana gelir. Kendisini tanımayan babasının karşısına çıkar ve savaşmak için ondan izin alarak düşman askeri ile mücadeleye tutuşur.

3.5. Zorlu Bir Savaş

Şehzade Murat, güçlü kuvvetli düşman askerini öldürmeyi başarır. Daha sonra arka arkaya dört tanesini daha yere serer. Karşısına korkusundan kimse çıkamaz. Şehzade Murat, adını sorduklarında kendisini "Padişaha bağlı biri." olarak tanıtır. İki ordu birbirine girer. Şehzade Murat, bu

kargaşada atını ormana doğru sürer. Babasının askerleri güç durumda kalınca, kendi askerlerini alarak yeniden savaş alanına gelir.

3.6. Birlikten Kuvvet Doğar

Şehzade Murat'ın iyice dinlenmiş olan askerleri, düşmanı kısa sürede yıldıırır. Şehzade Murat, etrafı düşman askerlerince çevrilmiş olan babasının hayatını kurtarır. Bir süre sonra düşman bozguna uğrar. Kral yakalanır. Padişah, tekrar maskeli adama kim olduğunu sorar. Şehzade Murat, kendisini tanıtır. Babasının elini öper. Bu duruma çok şaşırın Padişah, oğlunu alnından öperek tebrik eder. Şehzade Murat'ı veliaht tayin eder. Fakat o, bunu kabul etmez kardeşlerinden en büyüğünün Padişah olmasının daha doğru olacağını, kendisinin ve diğer kardeşlerin de ağabeylerine yardımcı olacaklarını belirtir. Birlik olunca daha da kuvvetleneceklerini vurgular. Kardeşleri tek tek gelecek Şehzade Murat'a sarılırlar. Bir daha kimsenin dış görünüşüne bakarak karar vermeyeceklerine söz verirler. En büyük oğlan, kardeşlerinin, özellikle de Şehzade Murat'ın oyunu almadan hiçbir harekette bulunmayacağı şartıyla veliaht olur. Dört şehzade, ülkeyi el birliğiyle yönetmeye devam eder.

3.7. Hikâyelerdeki Değerler

Vatan toprağının savaşılmadan kimseye verilemeyeceği üzerinde duruluyor.

“Silah çekmeden düşmana istediğini vermek alçaklıktır.” (Ben de Padişah Oğluyum, s:22)

Birlikten kuvvet doğacağı mesajı verilmeye çalışılıyor.

“Birlikten kuvvet doğar, biz birlik olur kuvvetleniriz.” (Birlikten Kuvvet Doğar, s:44)

Dış görünüşün önemli olmadığı, iç güzelliğın önemli olduğu vurgulanıyor.

“Güzelliğın yüzde, vücutta değil, kalpte olduğunu bize hareketleriyle ispat etti. (Birlikten Kuvvet Doğar, s:46)

3.8. Kıbrıslı Mehmet

Mehmet, Akdeniz'de güzel bir ada olan Kıbrıs'ta doğar. Şu an on bir yaşındadır. Memleketini çok sevmektedir. Ama dünyaya gaddar olarak nam salan Rumlar yüzünden, tüm Türkler kötü günler geçirmek mecburiyetinde kalır. Mehmet'in dedesi Rum katiller tarafından boğazlanmıştır. Öldürülen diğer Türkleri de duyan Mehmet, Rumlara karşı kin duymaktadır. Bir an önce büyüyerek intikam almak ister. Baba ve annesine sık sık, “Bizim kimsemiz yok mu? Gelsinler, bizi kurtarsınlar.” der. Babası; “Allah'ımız var ve Türkiye var, orada yaşayan soydaşlarımız var. Bir gün buraya gelecekler.” diyerek onu teselli etmeye çalışır ve bir sabah, beklenen Türkler nihayet gelir.

3.9. Yaşasın Türkiye

Mehmet, o sabah çok erken uyanır. Şiddetli patlamalar duyar. Annesi, senelerdir bekledikleri günün nihayet geldiğini haber verir. Mehmet'in kalbi

heyecanla çarpar. Hemen pencereye koşup Türklerin gelişini izler. Askerlerin zafer kazanmaları için dualar ederler. Vatani için vuruşmak isteyen Mehmet'e annesi, henüz küçük olduğunu söyler.

3.10. Barış İçinde Büyü

Mehmet, uçaktan atlayan kahraman Türk paraşütçülerine el sallar. Müthiş duygular ve heyecanlar içerisinde. Savaşa katılmak ister fakat annesi izin vermez. İstemeye istemeye uykuya dalar. Uykuya henüz dalmışken çok yakından gelen silah sesleriyle yatağından sıçrar. Evin kapısı şiddetle vurulur, gelenler Türk askerleridir. Kapıyı açarlar, kısıtılan bir Türk keşif birliği yardım istemektedir. Yirmi kadar Türk askerini eve alırlar. Askerlerin telsizlerine mermi isabet ettiği için birliğe haber ulaştıramazlar. Mehmet askerlere, Rumların kendilerine çok eziyet ettiğini söyler. Askerler ise bundan sonra eziyet edemeyeceklerini belirtir.

3.11. Vatan İçin Feda Olsun

Mehmet, hayran hayran askerleri seyrederken, teğmen de nasıl haber göndereceklerini düşünmektedir. Haber gönderemezse hepsi orada şehit olacaktır. Ekinlerin arasından koşarken görünmeyecek kadar kısa boylu birini göndermesi gerekmektedir. Mehmet göreve talip olur ancak teğmen buna razı olmaz çünkü vurulma ihtimali vardır. Mehmet ısrar eder, annesi teğmene; "Evlad acısına da, koca acısına da dayanırız. Ama vatansızlık acısı var ya işte ona dayanılmıyor. İnsanın içini yakıyor ateş gibi. Mehmet'im gitsin. Fe-da olsun vatan için." diyerek gitmesini istediğini belirtir. Mehmet mektubu alarak yola koyulur. Yola çıkar çıkmaz silah sesleri duyulur. Mehmet'in vurulduğunu düşünerek hepsi çok üzülür.

3.12. Allah'ım Bana Kuvvet Ver

Mehmet'in vurulduğunu düşünen annesi sürekli ağlar. Oysa Mehmet vurulmamıştır. Fakat daha sonra koşarken bir Rum tarafından ayak bileğinden yaralanır. Memleketini düşünerek kendisini ayağa kalkmaya zorlar ve yeniden yola koyulur. Daha sonra sağ kolundan yaralanır. Ama durmadan koşar. Bir yandan da "Allah'ım bana kuvvet ver." diye dua eder. Nihayet haberi yerine ulaştırır. Mehmet, seyyar bir hastaneye götürülür. Sıkışan Türk askerleri kurtarılır.

3.13. Kahraman Mehmet

Mehmet'in annesi günlerce gözyaşı döker. Bir gün Mehmet'in sağ ve hastanede olduğu haberini alır. Hemen yanına giderler. Mehmet gazi olmuştur. Çok mutlu ve huzurludur. Etrafındaki herkes Mehmet'i tebrik eder. Binbaşı, yaptığı işin ne kadar önemli ve büyük olduğunu anlatır. Çünkü Mehmet, hem askerleri hem de köyü kurtarmıştır. Artık Kıbrıs, kahraman Türk askerlerinin koruyucu kanatları altındadır.

3.14. Hikâyelerdeki Değerler

Savaş olsa da temennilerin her zaman barıştan yana olduğu vurgulanıyor.

“Dilerim Allah’ımdan savaş günleri göstermesin. Barış içinde büyü, barış içinde yaşa.” (Barış İçinde Büyü, s:60)

Vatansızlık acısının evlat ve eş acısından daha ağır olduğu mesajı verilmeye çalışılıyor.

“Evlat acısına da, koca acısına da dayanırız. Ama vatansızlık acısı var ya işte ona dayanılmıyor. İnsanın içini yakıyor ateş gibi. Mehmet’im gitsin. Feda olsun vatan için.” (Vatan İçin Feda Olsun, s:65)

4. VATAN İÇİN

Vatan İçin, yazarın incelediğimiz dördüncü hikâye kitabıdır. Kitapta yer alan hikâyeler ve kısaca bu hikâyelerin özetleri ve devamında barındırdığı değerler şöyledir:

4.1. Dedemin Anlattıkları

Kurtuluş Savaşına katılan ve hikâyesini torunlarına anlattığı esnada aksakallı, nur yüzlü bir ihtiyar olan dedenin, iki torununa savaş yıllarıyla ilgili olarak anlattığı olaylar, hikâyenin konusunu oluşturur. Kasım (Dede), Çanakkale Savaşı’nda şehit düşen bir babanın oğludur. Kendisi henüz on sekiz yaşlarında iken Yunan askerleri Bursa’yı işgal eder. Önlerine çıkana hakaret edip, yan bakamı süngülerler. Halk bu durum karşısında kayıtsız kalamaz. İmkânlar ölçüsünde birlikler kurulur. Bu birlikler düşmanla mücadele etmeye çalışır. Henüz on sekiz yaşında olan şehit oğlu da babasından kalma silahı omzuna atarak, bir gece evini terk edip bu birliklere katılmak için dağa çıkar.

4.2. Kayalıklarda Bir Ses

Uzun süre durup dinlenmeksizin yürür. Amacı birliklere katılıp, kızan olmaktır. Sonunda Bodur Hamdi’nin adamları arasına katılarak kızan olur. Kızanlar arasında babasının kucağında son nefesini verdiği bir kızan vardır. İsmi; Söğütlü Memiş’tir. Kasım’ın arkadaşının oğlu olduğunu öğrenince çok duygulanır.

4.3. Babam Nasıl Şehit Oldu:

Kasım, babasının nasıl şehit olduğunu öğrenir. Babası, bileği çok güçlü olan yiğit bir insandır. Hamidiye Tabyası’nda top mermisiyle vurularak şehit olmuştur. Kasım, hıçkırıklarına engel olamaz. Söğütlü Memiş onu teselli eder. Kasım, cesaretiyle bir dizi sınavdan geçirilir.

4.4. Bir Gece Baskını

Kasım’ın, çeteye girişinin yirminci gününde Bodur Hamdi Efe kızanları etrafına toplayarak konuşma yapar. Konuşmanın ardından, Akçadağ köyünde karakol kuran düşman üzerine bir gece saldırı düzenlenir. Düşman, etkisiz hale getirilir. Köylü, minnetle karakola akın eder. Babasını ve kocasını şehit veren yaşlı bir kadın ağlayarak, “Düşmanı, şehit kanıyla sulanan bu temiz topraklardan atın.” diyerek onlara yalvarır. Ellerinden geleni yapacaklarına, canlarını ortaya koyacaklarına söz verirler.

4.5. Ağlama Anam

Hıçkırıklarla ağlayan yaşlı Türk anasını, Bodur Hamdi Efe kollarından tutarak kaldırır ve ellerini öper. “Biz, bu düşmanları cennet vatanımızdan atmak için birleştik. Hiç değilse bu uğurda ölmeye ant içtik. Damarlarımızda kan dolaştığı müddetçe vuruşacağız.” diyerek onu teselli eder. Daha sonra karakol kumandanına mektup vererek onu kumandanına gönderirler. Kendileri kaldıkları yere dönmek için yola çıkarken, bir Rum peşlerine gizlice takılır ve saklandıkları yeri öğrenir. İşgal kuvvetleri komutanına durumu bildirir. İki gün sonra yüz kişi kadar düşman askeri kızanlara saldırır. Düşmanı, kayalık bir bölgeye çekerek kısıtırlar.

4.6. Yandım Anam

Kasım, bu çatışmada büyük kahramanlıklar gösterir. Birçok düşman askeri öldürür. Ama babasının silah arkadaşı, Söğütlü Memiş Efe’yi kaybeder. Memiş Efe, düşmanın kurduğu makineli tüfeği susturmak için uğraşırken şehit olmuştur. Kasım, onun yarım bıraktığı işi tamamlamak için çaba harcar. Çok zor da olsa el bombasıyla makineli tüfeği parçalamayı başarır, neticede kendisi de yaralanır. Dayanılmaz acılar içerisinde gözleri kendiliğinden kapanır ve derin bir karanlığa yuvarlanır.

4.7. İki Ay Sonra

Hastaneler, Yunanlıların kontrolü altında olduğu için iki ay boyunca bir köyde kalan Kasım, köyde bir evde tedavi görür. İyileşir iyileşmez yeniden dağa çıkar. Kızanların sayısının yetmiş olduğunu görür, hayli kalabalıklaştıkları için çok sevinir. Tekrar aralarına katılır. Kısa süre sonra; erzak taşımakta olan düşman askerlerine saldırırlar. Bu saldırıda da Bodur Hamdi Efe şehit olur.

4.8. O Gün Reis Seçildim

Hamdi Efe’nin vurulduğunu gören Kasım çok etkilenir. Diğer kızanlarda ise bir gevşeme olmuştur. Kendisini toparlaması gerektiğini düşünen Kasım, diğerlerini coşturur. Gösterdiği üstün gayretler neticesinde düşman püskürtülür ve erzaklara el konulur. Hamdi Efe şehit olduğu için yerine birinin seçilmesi gerekmektedir ve Kasım o gün reisliğe seçilir.

4.9. Dedemin Gözlerinde Yaş Vardı

Hikâyesini anlattığı esnada iki toruna sahip, yaşlı bir dede olan Kasım; çok duygulanmıştır. Gözleri uzaklara dalar. Savaş yıllarını anlatırken sanki her olayı yeniden yaşamıştır. Torunlar da aynı duygular içerisindeyler. Sessizliği küçük torun bozar ve dedesine, reis olduktan sonra ne yaptığını sorar. Dede; “Kaç yılın mücadelesini bir gecede nasıl anlatırım yavrum, öbürlerini de zaman zaman anlatacağım size elbette.” der. “Bu vatan çok pahalıya kazanıldı yavrularım! Çok şehit kanıyla sulandı. Çok emekler harcandı. Kıymetini bilin.” diyerek sözlerini tamamlar. Torunlar da, bu vatanın kıymetini her zaman bileceklerine dair söz verirler.

4.10. Hikâyelerdeki Değerler

Vatan Sevgisinin her türlü sevginin önünde yer aldığı vurgulanıyor.

“Yaşadığımız toprağa saygımız ve bağlılığımız bir kez daha artar.” (Dedemin Anlattıkları, s:7)

“Vatan sevgisi yüreğimi böylesine doldurmuştu.” (Kayalıklarda Bir Ses, s:17)

“Canını vermişti ve hâlâ gülümsüyordu.” (Babam Nasıl Şehit Oldu, s:29)

“Canımızı koyduk ortaya. Bu vatan sahipsiz değil! Ne gerekiyorsa yapacağız.” (Bir Gece Baskını, s:47)

“Benim işim tamam. Nihayet muradıma erdim.” (İki Ay Sonra, s:69)

“Ben Osman Gazi'nin torunuyum. Dedemin kabrini tekmelediler. Onun intikamını aldım.” (İki Ay Sonra, s:70)

“Bu vatan çok pahalıya kazanıldı yavrularım! Çok şehit kanıyla sulandı. Çok emekler harcandı. Kıymetini bilin.” (Dedemin Gözlerinde Yaş Vardı, s:79)

Cesaretle hareket edilirse zor işlerin başarılabileceği mesajı veriliyor.

“Biz, bu düşmanları cennet vatanımızdan atmak için birleştik. Hiç değilse bu uğurda ölmeye ant içtik. Damarlarımızda kan dolaştığı müddetçe vuruşacağız.” (Ağlama Anam, s:48)

5. ZENGİN OLAN DİLENCİ

Zengin Olan Dilenci, yazarın incelediğimiz beşinci hikâye kitabıdır. Kitapta yer alan hikâyeler ve kısaca bu hikâyelerin özetleri ve devamında barındırdığı değerler şöyledir:

5.1. Zengin Olan Dilenci

Küçük Ali kimsesiz bir çocuktur. Bir yıl arayla anne ve babasını kaybetmiş, okulunu bırakmak zorunda kalmıştır. Zengin bir adamın mağazasında çıraklık yapmaktadır. Mağazanın sahibi; Osman Bey'dir. Gaddar, zalim bir insandır. Ali'ye çok kötü davranmakta, sürekli onu dövmektedir. Fakir kimselere yardıma hiç yanaşmayan bir insandır. Bir gün Osman Bey paralarını sayarken mağazaya bir dilenci gelir, ondan yardım ister. Fakat Osman Bey, dilenciye azarlayarak kovar. Dilenci çaresizce dışarı çıkar. Bu duruma şahit olan Ali, adamın hâline çok acır. Bir bahaneyle dükkândan çıkarak ona yetişir ve cebindeki parayı yardım amacıyla dilenciye verir. Tekrar mağazaya geldiğinde patronundan yardım ettiği için dayak yer ve işten kovulur. Ali daha sonra küçük bir bakkal dükkânında iş bulur.

Aradan beş yıl geçer ve Ali bu sefer de büyük bir mağazada iş bulur. Günlerden bir gün çalıştığı mağazaya iyi giyinmiş yaşlı bir adam gelir. Ali'yi tanır ve ona yanında çalışmayı teklif eder. Bu adam Ali'nin yardım ettiği dilencidir. Miras kalmış ve çok zengin olmuştur. Daha sonra Ali'yi kendisine ortak yapar. Bir gün Ali'nin yanına bir dilenci gelir. Ali bu adamı çok güzel ağırlar. Bu dilenci, eski patronu Osman Bey'dir. Ali onu tanıyamamıştır.

Zengin olan dilenci bu adamın kim olduğunu Ali'ye söyler. Osman Bey bütün variyetini kaybetmiştir. Böylece mal varlığının geçici olduğunu, önemli olanın ise insanlara iyilik yapmak olduğunu anlarlar.

5.2. Bayram Hediyesi

Babası şehit olan Samet, annesi ile beraber zor bir hayat yaşamaktadır. Annesi dikiş dikerek geçinmeye çalışır. Bayram yaklaştığı için işleri yoğundur ve annesi sadece iki saat uyuyarak işleri yetiştirmeye çalışır. Samet onun hâline üzülür. Durumları çok kötüdür. Doğru dürüst yiyecekleri yoktur. Üstelik bayram yaklaşmaktadır, bu durum onları iyice çökertir. Bayrama bir gün kala akşam kapı çalınır. Gelen Muhtar Emmi ve iki komşudur. Elleri kolları paketlerle doludur. Paketlerden anne ve oğula alınmış birçok hediye çıkar, ayrıca bir de mektup vardır. Mektup Kaymakam'dan gelmiştir. Mektupta, Samet ve annesine dul ve yetim maaşı bağlandığı yazmaktadır. Anne ile oğul gözyaşları içerisinde birbirlerine sarılır, bayram artık onlar için de mutlu geçecektir.

5.3. Bugünün İşini Yarına Bırakma

Öğretmenleri; bu günün işini yarına bırakmamaları konusunda öğrencilerini sürekli uyarmasına rağmen, Sadık bu nasihati hiç dinlemeyen ve hiçbir işini zamanında yapmayan tembel bir çocuktur. Kardeşi Ömer ise her işini zamanında yapan ve daima pekiyi ile sınıfını geçen bir çocuktur. İkisi de aynı sınıfta okumaktadır. Çünkü kardeşinden bir yaş büyük olan Sadık bir yıl sınıfta kalmıştır. Ömer ağabeyini sürekli uyarır. Ama o işlerini hiçbir zaman vaktinde yapmaz. Aradan aylar geçer ve sene sonu gelir. Sadık sınıfta kalacağını anlayınca, gerçekleri görmeye başlar, hemen derslerine çalışmayı düşünür, ama artık çok geçtir. Zamanında çalışmadığı için şimdi de vakti yetiştiremeyecektir. Bunca zaman kendisini kandırmasının farkına varır. Günlerce ağlar, yemeden içmeden kesilir. Fakat kaybolan zamanı geri getiremez. Ertesi yıl kardeşi Ömer ortaokula başlarken, kendisi hâlâ önlüğünü giyerek beşinci sınıfa gitmektedir. Akli başına gelmiştir. Artık bu günün işini yarına bırakmayacaktır.

5.4. Şişko Tekin

Tekin, aşırı derecede yemek yiyen bir çocuktur. Ağzı hiç boş durmaz. Yaşına göre kilosu hayli fazladır. Sofradan her kalkışında karnı davul gibi görünür, bu yüzden paytak paytak yürür. Arkadaşları ona, "Şişko Tekin" derler. O ise her zaman, "Can boğazdan gelir." der. Günlerden bir gün yine patlayasıya yemek yer. Sofradan zorla kalkar. Hariçten de birçok şey atıştırır. Artık sindirim organları isyan etmektedir, çünkü sindirim işlemini gerçekleştiremez duruma gelmişlerdir. Organlar kendi aralarında konuşup dertleşirler. En nihayetinde ise dayanamaz iflas ederler. Tekin büyük acılarla kıvranmaya başlar. Ailesi hemen doktor çağırır. Muayene eden doktor hemen bir reçete yazar ve Tekin'i bir daha çok yememesi için uyarır.

5.5. Memiş'in Rüyası

Memiş'in annesi, Memiş'i dünyaya getirdikten üç gün sonra vefat eder. Memiş annesini hiç tanıyamaz, hiç kucağında oturamaz ama bazen kokusunu duyar. Memiş, ninesiyle birlikte yaşar, ona anne diye hitap eder. Ninesine sürekli annesini sorar. Ramazan ayı gelir. Memiş, annesinin oruç borcu olup olmadığını merak ederek ninesine sorar. Bilmediğini ifade eden ninesine, annesinin yerine oruç tutacağını bildirir. Sahura kalktığında sokaktaki tüm evlerin lambalarını yanarken görür ve çok mutlu olur. Daha sonra annesinin namaz borcu olup olmadığını düşünür ve onun yerine namaz kılmaya karar verir. Huzurlu bir şekilde yatağına girer ve rüyasında annesini görür, kokusunu içine çeker, doya doya sarılır. Uyandığında her zaman orucunu tutmaya ve namazını kılmaya karar verir.

5.6. Seyyar Satıcının Oğlu

Osman, bir ayakkabıcının yanında çırak olarak çalışmaktadır. Usta olmak için uğraşmaktadır. Babası, seyyar satıcılıkla ailesini geçindirir. Maddi durumları iyi değildir. Zar zor geçinirler. Osman'ın ustası çok sert birisidir. Her fırsatta ona kızar ve onu döver. Bir gün dalgınlıkla elini kesen Osman, yine bir yığın azar işitir, dayak yer. Artık kaldıramaz ve ustasına sertçe çıkarır. Dükkândan kovulur. Akşam babası geldiğinde durumu ona anlatır ve artık orada çalışmayacağını söyler. Babası Osman'ı bir meslek edinmesi konusunda ikna eder. Osman, ertesi gün yine dükkâna döner. Ustasının elini öper, özür diler. Usta onu tekrar yanına alır. İlerleyen zamanlarda yine huzursuzlukları olur ama Osman, meslek sahibi olabilmek için bazı sıkıntıları göze alması gerektiğini düşünür.

5.7. Şampiyon

Hasan'ın köyü, bir yamacın eteğindedir. Köy halkı, yılın üç yüz altmış dört günü çalışır yalnız mayısın on beşinde kimse çalışmaz, horoz dövüşü yaptırır eğlenirler. Hasan'a da babası bir horoz alır. Hasan, horozu çok iyi yetiştirir. Horoz iki şampiyonayı kazanır. Üçüncü şampiyonada çok güçlü bir rakibi vardır. İki horoz bir türlü yenilemez her ikisi de harap olur. Diğer horozun sahibi berabere kalmayı teklif eder ama Hasan hırs yapmıştır horozu mutlaka yenmelidir. Hasan'ın horozu son bir hamle ile rakip horozu kaçirtmayı başarır. Ama artık hâli kalmamıştır. Bir süre sonra da ölür. Hırslarına yenik düşen Hasan çok sevdiği horozunun ölümüne sebep olmuştur kendisini hiç affedemez. Bir daha da horoz dövüşlerine katılmaz. Onların da bir canı olduğunu ve onları gaddarca dövüştürmemek gerektiğini anlar.

5.8. Hikâyelerdeki Değerler

Mal ve mülke güvenilmemesi gerektiği, onların her an elden çıkabileceği vurgulanıyor.

"Malını mülkünü haczetmişler. Böyle gördüğün gibi sefil ve perişan olmuş işte." (Zengin Olan Dilenci, s:17)

Çevremizde, yardıma ihtiyacı olan insanlara yardım edilmesi, iyilik yapılması ve bu insanlara hal hatır sormamız gerektiği üzerinde duruluyor.

“İyilik yap denize at, balık bilmezse Halik bilir.” (Zengin Olan Dilenci, s:18)

“Unutulmamışlardı demek, ne güzeldi unutulmamak.” (Bayram Hediyesi, s:23)

Eğitimin önemli olduğu vurgulanıyor.

“Mesele açlıkta değil ağabey, mesele okuyup bilgi sahibi olmakta. Senin yaşlıların diploma alırken, sen almazsan üzülmeyecek misin?” (Bugünün İşini Yarına Bırakma, s:31)

Zamanın bilinçli kullanılması gerektiği üzerinde duruluyor.

“Aklı başına gelmişti. Artık bu günkü işi yarına bırakmıyordu.” (Bugünün İşini Yarına Bırakma, s:33)

Aşırı yemek yemenin sağlığımızı olumsuz etkileyeceği kavratılmaya çalışılıyor.

“Yemek yemenin bir yolu, bir usulü vardır. Her bulduğu abur cuburu mideye indiren insan sonunda bu hale düşer.” (Şişko Tekin, s:41)

İnsanların daha iyi bir gelecek için meslek edinmeleri gerektiği mesajı verilmeye çalışılıyor.

“Böyle yürürdü bu iş, biliyordu. Meslek sahibi olmak için bazı zorluklara katlanması lazımdı.” (Seyyar Satıcının Oğlu, s:59)

Hayvanların da canı olduğu, onların hayatını tehlikeye atacak herhangi bir fiilin işlenmemesi gerektiği üzerinde duruluyor.

“O gündün sonra bir daha da horoz dövüşlerine katılmadı. Horozların da canı olduğunu, onları gaddarca dövüşürmemek gerektiğini anladı.” (Şampiyon, s:64)

DEĞERLER EĞİTİMİ BAĞLAMINDA YAVUZ BAHADİROĞLU'NUN ÇOCUK HİKÂYESLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

1. Bireysel Değerler

1.1. Aşırı Yemek Yememek

Zengin Olan Dilenci hikâyesinde; Şişko Tekin, aşırı yemek yer. Etrafındakiler onu uyarır fakat o, dinlemez. Neticede sindirim organları zarar görür ve Tekin hastalanır. Bir daha yiyecekleri fazla kaçırmamaya karar verir.

1.2. Cesur Olma

Canavar Robot hikâyesinde; Davut'u kurtarmak için arkadaşı, köylünün karşısına çıkarak arkadaşını cesaretle korumaya çalışır.

Şehzade Murat hikâyesinde; Şehzade Murat tepeden tırnağa cesaret timsalidir. Tek başına koca düşman ordusuna kafa tutar. Kıbrıslı Mehmet de vatanını kurtarmak için Rum askerlerinin ateş çemberinden geçerek, yaralanmasına rağmen, haberi Türk askerlerine ulaştırır.

Vatan için adlı hikâyede; vatanını kurtarmak için dağa çıkan Kasım, cesaret sembolüdür.

1.3. Fedakârlık

Canavar Robot adlı hikâyede; Davut'un arkadaşı, Davut için fedakârlıklar yapar.

Doktor Olacağım hikâyesinde; Adil ve annesi birbirlerine karşı, Korucu ve çevrelerindeki bazı insanlar Adil ve annesine karşı fedakârlık yaparlar.

Şehzade Murat hikâyesinde; Şehzade Murat ve Kıbrıslı Mehmet, vatanı için canını bile feda etmeye hazırdır.

Vatan İçin hikâyesinde; Kasım, vatanın kurtuluşu için dağa çıkar ve bu uğurda gözünü budaktan sakınmaz.

Zengin Olan Dilenci hikâyesinde; Küçük Ali, mağazaya gelen dilenciye cebindeki parayı verir. Memiş, vefat eden annesi için oruç tutar ve namaz kılar.

1.4. İbadet Bilinci

Zengin Olan Dilenci hikâyesinde; Memiş, vefat eden annesi için oruç tutar ve namaz kılar. Böylece annesinin daha mutlu olduğunu düşünür, kendisi de onu mutlu ettiği için mutlu ve huzurlu olur. İbadetin, insana iç huzur verdiği bilgisi telkin edilir.

1.5. Pişmanlık

Canavar Robot hikâyesinde; zararlı bir robot yapan Davut, pişman olur ve köylüden özür diler.

Şehzade Murat hikâyesinde; oğluna sevgi göstermeyen Padişah ve üç oğlu pişman olarak Şehzade Murat'ı bağırklarına basarlar.

Zengin Olan Dilenci hikâyesinde; bu günün işini yarına bırakan Sadık sonradan çok pişman olur. Çok yemek yiyen Şişko Tekin rahatsızlanır ve çok yemek yediği için pişman olur. Ustasına karşı gelen Osman, pişman olarak ustasından özür diler. Dövüşü kazanması için Şampiyon adlı horozunu dövüşten çekmeyerek onun ölümüne sebep olan Osman, çok pişman olur.

1.6. Sabırlı Olmak

Doktor Olacağım hikâyesinde; birçok olumsuz durum yaşayan Adil ve annesi sonunda rahata kavuşur.

Şehzade Murat hikâyesinde; sabırla bekleyen Şehzade, sonunda babası, kardeşleri ve çevresindekilere kendisini sevdirmeyi başarır.

Zengin Olan Dilenci hikâyesinde; sabırla bekleyen Küçük Ali, sonuçta rahat bir yaşama kavuşur. Seyyar satıcının oğlu olan Osman, sabrederse mesleğinde usta konumuna gelecektir.

2. Sosyal Değerler

2.1. Aile Sevgisi

Canavar Robot hikâyesinde; ailenin sevgisi çocuk üzerinde çok etkilidir. Hikâyemizde ailesi ve çevresi tarafından sevilmediğini düşünen çocuğun insanlar için zararlı olacak bir robot yapması anlatılır.

Doktor Olacağım hikâyesinde; Adil, ailesi tarafından çok sevilir. Bu sevginin yansıması olarak o, örnek bir çocuktur. Babasını kaybetmesinin ardından annesiyle aralarındaki sevgi onları hayatın karşısında dimdik ayakta tutar.

Şehzade Murat hikâyesinde; babası ve çevresi tarafından sevilmeyen Şehzade Murat, sevgi eksikliği yüzünden sürekli gözyaşı döker. Yapılan savaşta, babasının ordusunun galip gelmesini sağlayarak babasının gönlünde yer etmeyi başarır.

Vatan Sevgisi hikâyesinde; Kasım'ın, annesiyle arasında var olan sevgi kelimelere dökülmüştür.

Zengin Olan Dilenci hikâyesinde; Küçük Ali, olmayan ailesinin sevgisini ve özlemini yüreğinde taşır. Annesini çok küçük yaşta kaybeden Memiş, ona sevgi ve özlemini sürekli dile getirir.

2.2. Arkadaş Sevgisi

Canavar Robot adlı hikâyede; tüm köylüyü karşısına alan Davut, arkadaşı tarafından canla başla, tüm tehlikelere karşı korunmaya çalışılır.

2.3. Çalışma

Canavar Robot hikâyesinde Davut; elektronik işlerde başarılı bir çocuktur. Uzun çalışmalar neticesinde köylülerin ağzını açık bırakacak Robot'u yapmayı başarır.

Doktor Olacağım hikâyesinde; hasta olan annesine bakabilmek için Adil, bir çocuğa bakmasını gerektiren bir iş bulur. Annesi de hastalığının en zor anlarına kadar çalışıp didinen bir insandır.

Zengin Olacağım hikâyesinde; Küçük Ali bir mağazada çalışır. Same't'in annesi geçinebilmek için terzilik yapar. Seyyar satıcının oğlu olan Osman, bir ayakkabıcının yanında çalışır. Hasan'ın köyündeki herkes yılın üç yüz altmış dört günü çalışır.

2.4. Gelenek

Şehzade Murat hikâyesinde; taht geleneklerine göre padişah, en yiğit oğlunun tahta geçeceğini bildirir.

2.5. Hayvan Sevgisi

Zengin Olan Dilenci hikâyesinde; çok sevdiği horozu Şampiyonu güreşte kaybeden Hasan, onun ölümüne çok üzülür ve bir daha ömrü boyunca horoz dövüşlerine katılmaz.

2.6. İnsan Sevgisi

Genel olarak; hikâyelerin hepsine serpiştirilen insan sevgisi göze çarpar.

Örneğin;

Doktor Olacağım hikâyesinde; Adil'i çok seven Doktor, onu evlat edinir.

Zengin Olan Dilenci hikâyesinde; Küçük Ali insanları çok sever.

2.7. İyilik ve Kötülük

Canavar Robot hikâyesinde; kötülük için uğraşan Davut'a arkadaşı tarafından iyilikler yapılır.

Şehzade Murat hikâyesinde; Şehzade Murat, kendisi için iyilik düşünmeyen herkese iyilikle yaklaşır.

Zengin Olan Dilenci hikâyesinde; Küçük Ali, yardım isteyen dilenciye yardım etmeyen patronunun aksine yardım eder.

2.8. Meslek Edinmek

Doktor Olacağım hikâyesinde; iyiliksever Doktor, Adil'i evlat edinir. Hasta olan ihtiyaç sahiplerini ücretsiz muayene etmesi için Adil'i okutup doktor yapacaktır.

Zengin Olan Dilenci hikâyesinde; terzi yapmayı bilen Samet'in annesi, bu işi yaparak geçimini sağlar. Seyyar satıcının oğlu olan Osman, bir ayakkabıcının yanında çıraklık yapar. Amacı; bu mesleği öğrenerek geleceğine yön vermektir.

2.9. Okuma

Canavar Robot hikâyesinde; Davut ve arkadaşı okula giderler. Davut önceleri okulun kıymetini bilmez ancak arkadaşı okulu çok sever ve başarılı bir öğrencidir. Fakat Davut bir dizi serüvenden sonra okulun kıymetini anlar ve artık çok başarılı bir öğrenci olur.

Doktor Olacağım hikâyesinde; Adil okulunu çok sever ve başarılı bir öğrencidir. Ancak babasının vefat etmesi üzerine çok kötü günler geçirir. Okulunu bırakmak mecburiyetinde kalır. Bu duruma çok üzülür. Hikâyenin sonunda kendilerine yardım eli uzatan bir doktor sayesinde tekrar eğitim-öğretimine başlar. Adil, çok mutludur ve okuyup doktor olacaktır.

Şehzade Murat hikâyesinde; Şehzade Murat kendisini dışlayan herkese rağmen eğitimini kusursuz şekilde almaya çalışır. Çok zeki ve başarılı bir şehzadedir.

Zengin Olan Dilenci hikâyesinde; Küçük Ali kimsesiz bir çocuktur. Tek isteği, okuyup adam olmaktır. Ama ailesini kaybeder ve hayatın içine savunmasız bir şekilde yuvarlanmak zorunda kalır. Kardeş olan Sadık ve Ömer'den; Sadık tembel, Ömer çalışkan bir çocuktur. Hikâyenin sonunda Sadık da artık her dersini zamanında çalışmaya karar verir.

2.10. Sağlık

Doktor Olacağım hikâyesinde; annesinin sağlık problemleri nedeniyle kötü günler atlatan Adil, sağlığın önemini bilir ve büyüyünce maddi durumu iyi olmayan hastalara yardımcı olabilmek amacıyla doktor olmak ister.

2.11. Vatan Sevgisi

Şehzade Murat hikâyesinde; vatan toprağını seven Şehzade, ondan bir karış vermemek için topraklarda gözü olanlarla savaşıyor. Kıbrıs'lı

Mehmet, vatan toprağını Rumlara vermemek için kendisini kurşunların önüne atmaktan çekinmez.

Vatan İçin hikâyesinde; vatanını kurtarmak için dağa çıkan Kasım'ın yaptıkları anlatılır.

2.12.Yardımseverlik

Canavar Robot hikâyesinde; Davut'a arkadaşı yardım eder.

Doktor Olacağım hikâyesinde; Adil ve annesine, Korucu ve Doktor yardım eder.

Şehzade Murat hikâyesinde; Kıbrıslı Mehmet, evlerine sığınan Türk askerlerine yardım eder.

Zengin Olan Dilenci hikâyesinde; Küçük Ali, mağazaya gelen dilenciye cebindeki parayı verir. Muhtar ve köylü, Samet ve annesi için çeşitli hediyeler hazırlayarak onların bayramı daha mutlu şekilde karşılamalarını sağlarlar.

2.13.Zaman

Zengin Olan Dilenci hikâyesinde; “Bu günün işini yarına bırakmayın.” diyen öğretmenini dinlemeyen Sadık, kardeşi Ömer'i de dinlemez ve zamanını gereksiz işlerle tüketir. Akli başına geldiğinde ise durumunu kurtaracak zaman bulamadığı için ders çalışamaz ve sınıfta kalır.

SONUÇ

Ferhan Oğuzkan çocuğu; “... iki yaşından, ergenlik çağına kadar süren büyüme dönemi içinde bulunan insan yavrusu veya henüz ergenlik dönemine erişmemiş kız veya erkek ...” (Oğuzkan, 2001:2) olarak tanımlar.

Oğuzkan'a göre çocuk edebiyatı deyimi, çocukluk çağında bulunan kimselerin hayal, duygu ve düşüncelerine yönelik bütün sözlü ve yazılı sanatsal üretimleri kapsamaktadır. (Oğuzkan, 2001:3)

Çocuğa göre yapıtlar vermek isteyen her sanatçı, kendisini anlatmak, anlatılacak olanı ve nasıl anlatacağını bulmak için öncelikle çocuk gerçekliğine inanmalı; böyle bir gerçeklik adına yazmanın büyük bir sorumluluğu olduğunu duyumsamalıdır. Sanatçı, dil ve çizginin anlatım gücüyle çocuğa sesini duyurabilmeli; duygu ve düşüncelerini paylaşmaya dönük alçakgönüllülüğünü de çocuğa yansıtabilmelidir.” (Sever, 2003:22)

“Çocuklar, bizim gelecekteki köklerimizdir. Çocuklara verdiğimiz eğitim, bizim gelecekte nasıl bir toplum istediğimizle sıkı sıkıya ilintilidir. Çocuk kitapları, etkili eğitim araçlarından biridir.” (Sever, 2001:40)

“Çocuk edebiyatı, çocuğun gelişme ve büyüme çağlarına göre yapılan bir edebiyattır. Edebiyat (yazın) bize, sanatçı duyarlığı ile kurgulanmış bir yaşam sunar.” (Sever, 2001:3)

Hikâyeler, her yaş insanının dikkatini çeken unsurlardır. Çocuk eğitiminde hikâyeye faktörünü göz ardı etmemek gerekir. Onlardan eğitim alanında

yararlanmak faydalı olacaktır. Bu durumun bilincinde olan ve çocuk hikâyeleri kaleme alan yazarlarımızdan birisi de Yavuz Bahadıroğlu'dur.

Yavuz Bahadıroğlu, yazdığı ve çalışmamızın da konusunu oluşturan çocuk hikâyeleriyle çocukların gönlünü fethetmeyi başarmıştır. Eserleri; hem eğlendiren, hem düşündüren, iyiye, doğruya, güzele yönelten, hayata dair faydalı bilgiler vermeye çalışan, aynı zamanda da vaktin hoşça geçmesini sağlayan, zihinlerde etkili izler bırakan çalışmalardır.

Çocuk gerçekliği açısından bakıldığında biraz ağır olduğunu ve hedef yaş seviyesindeki çocuklara daha uygun bir üslupla verilebileceğini düşündüğümüz bazı tabirler de hikâyelerde yer almaktadır. Beyin kanaması geçiren kimseler, yakınlarını kaybeden çocuklar, yoksulluk, çirkin olduğu için sevilmeyen çocuklar, ürkütücülük, gaddar olarak nam salma, ağlayan insanlar, çeteye girme, şehit olma, kızılan- dövülen çocuklar, hayvan dövüştüren insanlar gibi sosyal hayatın içerisindeki insan tiplerini anlatırken kullanılan olumsuz tabirlerin hedef kitle açısından psikolojik anlamda çok uygun olmadığı düşünülebilir. Bu yaş grubu çocuklar açısından öncelikle iyi, güzel ve doğru olanın verilmesi onların psikolojik gelişimleri açısından daha doğru olacaktır.

İncelememize konu olan; Canavar Robot, Doktor Olacağım, Şehzade Murat, Vatan İçin, Zengin Olan Dilenci adlı hikâye kitapları; akılda kalıcı, öğretici, çocukların ellerinden bırakamayacağı türden kitaplardır.

Hikâyelerde kazandırılmaya çalışılan erdemler şöyle sınıflandırılabilir:

Canavar Robot adlı hikâye kitabında; insanlarla alay edilmemesi gerektiği çünkü alay edildiğine sonradan çok pişman olunabileceği, imkânsız görünen şeylerin de imkân dâhilinde olabileceği, aşırıya kaçan isteklerin hırs şeklini alarak insanlara kötü işler yaptırmaması gerektiği, çevremizdeki insanlara sevgimizi göstermemiz gerektiği verilmeye çalışılıyor.

Doktor Olacağım adlı hikâye kitabında; yardıma ihtiyacı olanlara yardım edilmesi, sağlığın çok önemli olduğu ve hasta insanlara yardımcı olunması gerektiği üzerinde duruluyor.

Şehzade Murat adlı hikâye kitabında; dış görünüşün önemli olmadığı, iç güzelliğin önemli olduğu, vatan toprağının savaşılmadan kimseye verilemeyeceği, birlikten kuvvet doğacağı, savaş olsa da temennilerin her zaman barıştan yana olduğu, vatansızlık acısının evlat ve eş açısından daha ağır olduğu mesajı verilmeye çalışılıyor.

Vatan İçin adlı hikâye kitabında; vatan sevgisi, cesaretle hareket edilirse zor işlerin başarılabilmesi mesajı veriliyor.

Zengin Olan Dilenci adlı hikâye kitabında; yardıma ihtiyacı olan insanlara yardım edilmesi, mal ve mülke güvenilmemesi çünkü onların her an elden çıkabileceği, çevremizde zor durumda bulunan insanlara yardım eli uzatılması ve hâl hatır sorulması, zamanın bilinçli kullanılması gerektiği,

eğitimin önemli olduğu, aşırı yemek yemenin sağlığını olumsuz etkileyeceği, insanların daha iyi bir gelecek için meslek edinmelerinin şart olduğu mesajı verilmeye çalışılıyor.

İncelenen beş hikâye kitabının içerisinde yer alan hikâyeler; içerik, tema ve eğitim değerleri açısından irdelenmiştir. Hikâyeler; ebat ve kalınlık olarak hitap ettiği kitleyi sıkmayacak niteliktedir. Hikâyeler; içerikle uyumlu görsellerle desteklenmiştir. Hikâyelerin dili hedef kitleye uygundur. Çocukların anlayabileceği bir üslup kullanılmıştır. Hikâyeler; akıcı, anlaşılır, basit ve kurallı cümlelerle kaleme alınmıştır. Söz varlığının fazla olduğu söylenemez, kullanılan sözcük sayısı sınırlıdır. Ama hedef kitle göz önünde bulundurulduğunda, sözcük dağarcığının ve seçilen kelimelerin, muhatabı olan yaş grubu çocuklarının sözcük dağarcığı ve seviyelerine uygun olduğu görülebilir. Noktalama açısından sorun yoktur.

Sonuç olarak Yavuz Bahadıroğlu, yazmış olduğu çocuk hikâyeleriyle çocuklara, değer yargılarımızı öğretmeye, hedefi olan insanlar olmaları gerektiğini düşündürmeye, herkesin saygı ve sevgi içinde mutlu yaşayabileceği düşüncesini aşılama çalışmıştır. Hikâyelerin temelinde bilgilendirme işlevi vardır. Hikâyeler, çocukları hem bilgilendirir hem de düşündürür. Toplumun en küçük parçasını oluşturan insanın, ideal insan modeline uygun olduğu takdirde toplumun da ideal bir toplum hâline geleceği düşüncesinden hareketle Bahadıroğlu, çocuğun eğitimi konusuna eğilmiştir. Eserlerini kaleme alırken; “Ağaç, yaş iken eğilir.” görüşüyle hareket ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ALPÖGE, Gülçin (1991), *Çocuk ve Dil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ARSLANTAŞ, Hülya (2003), *Cumhuriyet Sonrası (1981–2001) Çocuk Romanlarında Tema, Dil ve Eğitim Öğeleri*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- BAHADİROĞLU, Yavuz (2013), *Canavar Robot*, Nesil Çocuk Yayınları, İstanbul.
- BAHADİROĞLU, Yavuz (2013), *Doktor Olacağım*, Nesil Çocuk Yayınları, İstanbul.
- BAHADİROĞLU, Yavuz (2013), *Şehzade Murat*, Nesil Çocuk Yayınları, İstanbul.
- BAHADİROĞLU, Yavuz (2013), *Vatan İçin*, Nesil Çocuk Yayınları, İstanbul.
- BAHADİROĞLU, Yavuz (2013), *Zengin Olan Dilenci*, Nesil Çocuk Yayınları, İstanbul.
- ÇAGANAVA, Ana (2006), *Cahit Uçuk'un Çocuk Romanlarında Tema ve Eğitim Öğeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- ÇETİŞLİ, İsmail (2004), *Metin Tahlillerine Giriş I*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- CÜCELOĞLU, Doğan (1992), *İçimizdeki Çocuk*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- KAPLAN, Mehmet (1997), *Hikâye Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

- KUDRET, Cevdet (2004), *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, C:2, İstanbul: Dünya Kitapları.
- OĞUZKAN, Ferhan (1981), *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- OĞUZKAN, Ferhan (2001), *Çocuk Edebiyatı*, Ankara, Anı Yayıncılık.
- PALA, İskender (2000), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- SENEMOĞLU, Nuray (2010), *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Ankara: Pegem Akademi.
- SEVER, Sedat (2001), *1.Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- SEVER, Sedat (2003), *Çocuk ve Edebiyat*, Kök Yayıncılık, İstanbul.
- TEMUR, İrem (2009), *Yavuz Bahadıroğlu'nun Tarihi Romanları ve Romanlığı*, Trakya Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Edebiyatı Bölümü / Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Türkçe Sözlük (2005), Türk Dil Kurumu, Ankara.
- YALÇIN, Murat (Editör) (2001), *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Cilt:1, Sayfa: 137-138
- YAMAN, Ertuğrul (2012), *Değerler Eğitimi*, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- <http://yavuzbahadiroglu.blogspot.com/> adresinden 17.04.2015 tarihinde alınmıştır.
- tr.wikipedia.org/wiki/Yavuz_Bahadıroğlu adresinden 17.04.2015 tarihinde alınmıştır.
- www.edebiyatfakultesi.com/niyazi-birinci.htm adresinden 16.04.2015 tarihinde alınmıştır.

TÜRKLERİN UĞRADIĞI İŞKENCE, SÜRGÜN, KATLIAM VE SOYKIRIMLAR SÖZLÜĞÜ

**Yrd. Doç. Dr. Salim DURUKOĞLU¹
Sevim SALİK²**

Özet: Tarihte sekiz soykırım varsa, yedisine Türkler maruz kalmıştır. Soykırımın coğrafyası Balkanlardan Anadolu'ya, Kıbrıs'tan Ortadoğu'ya, Kafkaslardan tüm Türkistan'a ve Uyguristan'a kadar genişlemekte ve yüz milyonun üzerinde bir Türk nüfusun kaybına karşılık gelmektedir. Son iki yüz yılda nüfusu ve nüfuzu hızla eriyen tek millet Türklerdir. Bu acı ve katlanılmaz gerçeğe rağmen bu soykırımın uygulayıcısı Hristiyan dünyası ve yerli işbirlikçileri, tarihi gerçekleri tersyüz etmekte, Türkleri soykırım yapan bir millet gibi dünya kamuoyuna sunmaya çalışmaktadır. Bu yazı, Viyana bozgunundan sonra başlayan ve günümüzde hâlâ devam eden Türk sürgün ve soykırımlarını en özet hâliyle sunmayı amaçlamaktadır. Günümüz insanının genel anlamda değil kitap, makale bile okumaya sabrı veya zamanı olmadığı, televizyon ve yazılı basının yalan propagandalarına kandığı gözlemlendiği için, geniş halk kitlelerine ve öncelikle Türk soylu insanlara gerçeği en az ve öz sözle anlatmak düşüncesinden bu çalışma ortaya çıkmıştır. Sürekli zenginleştirilmekte olan bu sözlük, ileride kitap olarak da yayımlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, ölüm, işkence, sürgün, katliam, soykırım, sözlük...

A Dictionary of Exile, Massacre and Genocide Turks have Undergone Abstract

Turks have undergone three and a half fourths of genocides in history. The genocide geography expands from Balkans to Anatolia, from Cyprus to the Middle East, from Caucasia to Turkmenistan and Uighuria and represents the loss of more than one hundred million Turks. The only nation whose population and influence have eroded over the last two centuries is Turks. Despite this bitter and unbearable fact, Christendom, the executioner of genocides, and their local compradors reverse the realities and try to present Turks as performer of genocides to the public opinion around the world. In this study we aim to give a brief history of exile and genocides Turks have been undergoing since the defeat of Vienna. The fact that people in our age do not spend time or have patience to read books, articles and they are easily deceived by the false propaganda of the television and radio, has urged us to give brief information regarding genocides to large masses and especially to people of Turkish descent. This dictionary which is constantly improved will be published as a book in the future.

Key Words: Turks, death, torture, exile, massacre, genocide, dictionary...

---

1. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi,
sdurukoglu@gmail.com

2. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğrencisi,
sevim.1881@gmail.com

*"Külgen başkaldır, yığlayanmenem,
Oynagan başkaldır, inlegenmenem."
(Abdülhamid Süleyman Çolpan)*

Unutmayı ihanet ve felaket olarak kabul eden bir sosyal bilimin adı ve karşılığı olan tarih, özellikle de son iki yüz yıllık dünya tarihi Türklere karşı yapılan soykırım, katliam, işkence ve sürgünler ile doludur. Biz Türkler ağıt yakmayı tercih etmediğimiz ya da başka milletler gibi bizim yerimize ağıt yakacak dostlar edinemediğimiz için, bize karşı yapılan soykırımları, sürgünleri, katliamları tarih hafızamıza kazınmamış, yeterince dile getirmemiş ve çabuk unutmuşuz. Türkler tarih sahnesine çıktıkları ilk dönemlerden beri hep soykırımlara, kıyımlara ve katliamlara uğramıştır. Soykırım, katliam, işkence ve sürgünlerin katlanarak çoğalan acıları, Türklerin iliklerine, kemiklerine, hücrelerine kadar işlemiştir.

Türklerin, Batı'da Viyana, Doğu'da ise Kafkaslardan çekilmeye başladığı dönemden itibaren, dünyanın çeşitli bölgelerinde sürgün, katliam ve soykırımlara uğradığı açık bir şekilde ortadadır. Viyana'da, Mora'da, Tripoliçe'de, Kırım'da, Hocalı'da, Doğu Türkistan'da, Kerkük'te ve dünyanın birçok bölgesinde çeşitli kıyımlara uğrayan hep biz Türkler ve Müslümanlar olmuştur. Son iki yüz yıllık Türk tarihine bakıldığında Türklere yapılan kıyımlar açıkça görülmektedir. Türklerin uğradığı katliamlar sadece bugünkü sınırlarımız dışında kalan topraklarda değil, bizzat Anadolu coğrafyasında da devam etmiştir. Ancak bugün Batı kamuoyuna baktığımız zaman bu suçlamalara maruz kalan ne tezattır ki, hep Türklerdir.

Yapılan bir araştırmaya göre, 20. yüzyılda tüm dünyada 170 milyon insan katledilmiş veya yok olmaya terk edilmiştir. Yok edilen bu insan nüfusunun sadece 110 milyonu yani üçte ikisi Komünist rejimin kurbanları olarak tespit edilmiştir. Bu yok edilen 110 milyon insanın üçte ikisi yani 60 milyondan fazlası da Türk soyludur. Bu rakamlar dehşet vericidir. Bugün Türkistan'da hemen hemen her evde birinci derece bir yakını bu yüzyıl içerisindeki trajedilere kurban veren Türk soylu birine rastlamak mümkündür. Türklere yapılan soykırımlar, kıyımlar, asimilasyon çalışmaları bugünde dünyanın gözü önünde acı ve açık bir şekilde devam etmektedir.

Bugün Uyguristan'da, ezeli ve ebedi Türk yurdu olan Kırım'da, iki devlet bir millet olarak yanı başımızda yaşayan Azerbaycan'da, bir ateş topu olan Ortadoğu'da Türk kıyımı, kırım ve asimilasyon çalışmaları olanca şiddeti ile devam etmektedir. Milyonlarca Türk'ün; dilini konuşması, dinini yaşaması, kültürünü devam ettirmesi yasaklanmış, insan gibi yaşama hakkı elinden alınmıştır. Her zaman olduğu gibi zulüm Türk'e olunca Batı'nın ve

---

3 "Gülen başkaldır/ Ağlayan benim/ Oynayan başkaldır/ İnleyen benim" anlamına gelen dizeler için bkz: turkistanlilar.org/turkistanin-uc-sairi-anildi/

dünya kamuoyunun vicdan ve hukuk mekanizmaları devreye girmemiş, yaşananlara kör ve sağır kalınmıştır. 5 Ekim 1938 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülen Özbek şairi Çolpan'ın da dediği gibi;

Bu imiş; bilgi- fen, hüner asrı

Bu imiş; yükselen beşer asrı

Hadisat öyle gösterdi ki; bu asır

Yalnız; şer ve şer ve şer asrı.

Soykırım (genocide), Yunanca genos (ırk, ulus, kabile) ve Latince cide (öldürme) kelimelerinden türemiştir. Soykırım ırksal, dinsel, ulusal ya da etnik bir grubun kasıtlı ve sistemli bir biçimde yok edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Kavram ilk kez Nazilerin 1933-1945 yılları arasında giriştiği toplu kırımları tanımlayan hukuki bir kavram olarak ortaya atılmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 1946 yılında soykırımın, uluslararası hukuka göre uygar dünyanın mahkûm ettiği bir suç olduğunu belirten bir karar almıştır. Genel Kurulun 1948'de onayladığı soykırım suçunun önlenmesine ve cezalandırılmasına ilişkin sözleşme, 1951 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeye göre, ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubu tümüyle ya da kısmen yok etmek amacıyla girişilen şu eylemlerden herhangi biri soykırımdır:

- a) Topluluk üyelerini öldürmek.
- b) Topluluk üyelerinde ağır bedensel ve zihinsel zarara yol açmak.
- c) Topluluğa, tümüyle ya da kısmen yok olmasına yol açacak yaşam koşullarını kasıtlı olarak dayatmak.
- d) Topluluk içinde doğumları engellemeye yönelik önlemler almak.
- e) Topluluğa bağlı çocukları başka bir topluluk içinde yaşamaya zorlamak.

Katliam sözcüğü ise, birtakım insanların zalimce ve rastgele öldürülmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu öldürmenin temel amaçları olarak da savaş koşulları, intikam ve yağma unsurlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, katliama uğrayan insanların kendilerini savunmak için herhangi bir hazırlıkları da yoktur ve az da olsa direnç gösterebilecek durumda değillerdir.

Sürgün kavramı, coğrafi olarak yerinden yurdundan edilme anlamı yanında siyasal, kültürel ve ekonomik boyutlar içeren bir sürece karşılık gelmektedir. Kültür ve kimliğin yaşamın her boyutuyla olan ilişkisi nedeniyle sürgün öncesi ve sonrasında yaşananları içerisine alan hafızalaştırmalar, derin sosyal ilişkiler içerisinde taşınmakta ve kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

İşkence, kendi başlarına ya da herhangi bir otoritenin emri ile hareket eden bir ya da birden fazla kişinin, bir diğer kişiyi; bilgi vermeye, bir itirafta bulunmaya ya da diğer herhangi bir nedenle zorlamak için kasıtlı, sistematik ya da nedensiz olarak gerçekleştirdiği fiziksel ya da ruhsal acıdır. İşkence insanlık tarihinin her döneminde var olmuş bir uygulamadır. Eski çağlarda,

Orta çağda ve günümüzde de otoriteye itaati sağlamak amacıyla işkence yöntemi kullanılmıştır.

"Yaşadığınız dünyada eğer kimliğiniz Türk ise Türklüğünüzü bileceksiniz."der, Prof. Dr. İlber Ortaylı... Bu yazının amacı; Türk kimliğinin bize yüklediği sorumluluğu yerine getirmek, soykırıma, katliama, sürgüne ve akıl almaz işkencelere uğrayan, üstüne bir de soykırım yapmakla suçlanan atalarımıza elimizden geldikçe borcumuzu ödemektir. Yazıda büyük, soylu, iyi huylu ve ulu Türk milletinin uğradığı soykırım, sürgün, işkence ve katliamlara kavramlar aracılığıyla genel bir şema çizilmeye çalışılmış, sözlük mantığı içerisinde her biri bir işkence, sürgün, katliam ya da soykırıma karşılık gelen maddeler, konuyu esaslı ve etraflı bir şekilde okumaya vakti olmayacaklar için, olabildiğince özetlenmiş ve alfabetik olarak dizilmiştir.

Yeni eklemelerle sürekli zenginleştirilen bu sözlük; Türklerin uğradığı bütün soykırım, katliam, sürgün, işkence ve acıları eksiksiz ama en kısa ve yalın hâliyle okura sunmak iddiasındadır. Sözlükte yazılanların eksikliği vardır ama fazlası yoktur. Sözlükteki madde başları kesinlikle bilimsel kaynaklardan süzülerek oluşturulmuştur.

Bu sözlüğün ilham kaynağı, edebiyattaki kısa öykü türüdür. İngiliz edebiyatında "short short story" diye bilinen, Türk edebiyatına Prof. Dr. Ramazan Korkmaz tarafından "küçürek öykü" diye çevrilen edebi türün, altı kelimelik en kısa örneği Ernest Hemingway'e aittir ve şöyledir: "For sale. Babies shoes. Never worn." (Satılık. Bebek ayakkabıları. Hiç giyilmedi.)

Küçürek öykünün Türk edebiyatındaki en iyi temsilcisi ise Ferit Edgü'dür. Edebiyat neden böyle bir saflaştırmaya, indirgemeci anlatıma gereksinim duydu sorusuna yanıt olarak, küçürek öykünün tarafları günümüz insanın zaman yoksulluğunu göstermektedirler. Bilgisayar, televizyon, cep telefonu diyebileceğimiz Bermuda şeytan üçgeni içine sıkışan insanlar için değil bilimsel kitapları, makaleleri bile okumak sıkıcıdır ve nedense bu işlere hiç zamanları yoktur.

Bu insanlar kültürlenme aracı olarak da televizyon, bilgisayar, telefon ve gazeteleri kullanmaktadır. Sözde Türk özde Mütareke basını olan basın dünyamızda ve edebiyat dünyamızda Türklerin soykırım mağduru olarak haklı ve insani tezlerini işlemek ve savunmak bir yana, Türkleri gaddar, barbar, soykırımcı ilan etme yarışı hız kesmeden devam etmektedir.

Türk edebiyatının anlı şanlı ve dahi Lejyon Dönor (Onurlu Asker) nişanlı yazarları, yazdıkları dili konuşan insanları, sahte şöhret uğruna, uluslararası lobilere peşkeş çekmektedirler. Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana gibi romanların yazarı Yaşar Kemal, Baba ve Piç gibi romanların yazarı Elif Şafak, Türkler bir milyon Ermeni'yi kesti, kırk bin Kürd'ü biçti diyerek Nobel ödülü alan Orhan Pamuk, Ağrı'nın Derinliği'ni yazan, sözde Türklerin özde Ermenilerin yanında saf tutan Ece Temelkuran, bu bağlamda "İÇİMİZDEKİ FRANSIZ"ların ilk akla gelen isimleridir. İçimizdeki Fransız tamlamasını

mecaz anlamda, deyim anlamında, Türklere Fransız kalmak mealinde kullanıldık.

Lejyon Dönör nişanı veya madalyası, Fransız milletine ve devletine üstün hizmetleri olanlara verilen seçkin bir nişandır. Bu nişan ile ilgili en genel ve herkesçe ulaşılabilecek bilgi şöyledir: “Légion d'honneur, Napoléon Bonaparte'ın Birinci Konsül iken 19 Mayıs 1802 tarihinde imzaladığı bir kanun ile oluşturulmuş Fransız nişanıdır. 1804 yılının mayısında Fransa İmparatoru olan Napoléon Bonaparte, Haziran ayından itibaren kişileri bu nişanla ödüllendirmeye başlamıştır. Bu nişan bugüne dek Fransa'daki tüm yönetim rejimlerinde takılmaya devam edilmiştir. Légion d'Honneur, Fransız madalyaları arasında en tanınmış olanıdır. Grand-Croix (Büyük Haç), Grand-Officier (Büyük-Subay), Commandeur (Kumandan), Officier (Subay), Chevalier (Şövalye) olmak üzere beş sınıfa ayrılmaktadır.”

Sormadan ve düşünmeden geçemeyeceğimiz husus, bu seçkin madalaya üç kez layık görülen Yaşar Kemal ve devamında yakın zamanda bu ödüle layık görülen Elif Şafak'ın, siyasi ve yalan beyanları ile Türk milletini yaralama ve karalama pahasına Nobel alan Orhan Pamuk'un, Fransız ve Hristiyan / Yahudi dünyasına ne gibi büyük hizmetleri oldu da bu ödüllere, madalyalara layık görüldüler acaba? Dünyanın en çok okunan yazarı unvanına sahip olan, eserleri Yaşar Kemal ya da Orhan Pamuk gibi 40 dile değil 200'ün üzerinde dünya diline çevrilen Cengiz Aytmatov'a da -almadığını biliyoruz- acaba bu türden madalya ve ödüller teklif edildi mi?

Adı Aylın romanında geçen bir ifade ile, ataları olmayan Amerikalıların atasözleri de yoktur ama şu sözleri atalar sözü olmaya layıktır. “Beni bir kez aldatıyorsan sen aptalsın. İkinci kez aldaniyorsam ben aptalım.” Kimse Türk milletine saf ve aptal muamelesini reva görmesin, bilinç yitimine (afazi) uğrayan Türk milleti titresin kendine dönsün, okuma isteğini ve yeteneğini yitirdiği için özü itibarıyla da olsa, kısa kısa da olsa kendisine yapılanları bilsin diye, kelebek etkisi olur umuduyla bu sözlük hazırlanmıştır ve bu çalışma, kalbi hem Türklük hem insanlık hem de adalet için çarpan herkesin katkılarına ve eleştirilerine açıktır. Bu çalışmanın amacı Türkleri aklamak değildir zira Türklerin bu türden bir aklanmaya ihtiyaçları yoktur. Bu çalışmanın bir tek amacı vardır o da tarihin doğru bilinmesi ve yalana alet edilmesinin önlenmesidir.

A

Abdulhalim Efendi: Servet-i Fünun ve Milli Edebiyatın içinde yer almış ünlü Türk yazar Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun dedesidir. Uzun süre Mora'da müftülük yapmış Müftüoğlu ailesinin Mora'da bulunan son temsilcilerindendir. Abdulhalim Efendi, Mora isyanı sırasında isyancı Rumlar tarafından sakalına ve üzerine gazyağı ve reçine dökülerek vahşice yakılmıştır. Abdulhalim Efendi'nin eşi ve kızı da gözleri oyularak öldürülmüştür.

Abdurrauf Fitrat: Buharalı ünlü bir şairdir. İkinci Dünya Savaşı öncesi Orta Asya'daki bütün Türk milliyetçileri gibi Türk Birlikçi, Turancı suçlamalarıyla 1938 yılında SSCB tarafından öldürülmüştür.

Abdülhamit Süleyman Çolpan: Ünlü bir Özbek şairdir. Sovyet rejimi için tehlikeli sayılabilecek şiirler yazdığı için 5 Ekim 1938 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Çolpan Türk dünyasının parlayan yıldızıdır. Ölümünden sonra da şiirleri dilden dile, gönülden gönüle aktarılmaya devam etmiştir.

Ademner: Galimcam İbrahimov'un yazdığı bir romandır. 1921-1922 yıllarında İdil-Ural bölgesinde yaşanan, Ukraynalıların "Holodomor" adıyla soykırım olarak niteledikleri ve Rus devletince yaşatılan, milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanan yapay açlık felaketini konu edinir. Yazar, açlık yıllarının canlı tanığı olduğundan roman yaşanan gerçek olaylardan yola çıkarak yazılmıştır.

Agrinio Kasabası Katliamı: Yunanistan'ın Agrinio Kasabasında Yunanlılar tarafından Türklere yapılan katliamdır. Katliamda 500 kişi vahşice öldürülmüştür.

Ahıska Türkleri Sürgün Abidesi: Dünyanın tek sürgün abidesidir. 14 Kasım 1944 tarihinde yaşanan Ahıska Sürgünü anısına İzmir Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği tarafından İzmir'e dikilmiştir. Abide, 50 metre karelik bir alan üzerinde, 2,5 metre yüksekliğinde, 20 santimetre genişliğinde ve 30 santimetre çapındadır. Üç basamaklı beyaz mermerden yapılan abide, iki bölüme ayrılmıştır. Ön bölümün üst kısmında 14 Kasım 1944 yılında Ahıska'dan sürgün edilen binlerce kadını temsilen yaşlı bir kadının endişe ve korkuyla trene bakışı yer alır. Alt kısmında tarihçe yer alırken diğer tarafta Ahıska kalesi bulunur.

Ahmet Cevat: "Çırpınırdın Karadeniz / Bakıp Türk'ün bayrağına / Ah ölmeden bir görseydim / Düşebilsem toprağına" şiirinin şairidir. Şiir Nuri Paşa ve Kafkas ordusunun Bakü'ye girişi, Azerbaycan Türklüğünü Ermeni ve Rus soykırımlarından kurtarması üzerine yazılmıştır.

Ahmet Han Sultan: Sovyet savaş uçağı pilotudur. Kırım Tatarı olan Han Sultan iki kere Sovyetler Birliği Kahramanlık Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Tek olarak 30, grup olarak 19 Alman uçağı düşürmüştür. Kırım Tatarlarının sürgününü anlatan ilk film olan Haytarma adlı filmde Ahmet Han Sultan'ın yaşamı ve Kırım Tatar halkının 18 Mayıs 1944'de Stalin tarafından sürgün edilmesi anlatılmaktadır.

Akçakale katliamı: 1919 yılında Erzurum Akçakale'de Ermeniler tarafından yapılan katliamdır. Katliamda 180 kişi hayatını kaybetmiştir.

Akdamar Adası Katliamı: Ermenilerin Akdamar Adasında Türk kadınlarına yaptıkları katliamdır. 1915 yılında Van katliamında Müslüman kadınları Ermenilerin getirip katledip ve tecavüzlere uğrattığı bu adanın adı, yakın tarihte 'iffet adası, tecavüz adası' diye geçmektedir. Bu adaya, tecavüz

etmek için getirilmeye çalışılan, Müslüman 50 Van kadını, tecavüze uğramamak için kendilerini, bindirildikleri tekneden Van Gölü'ne atıp boğulmayı göze almış, namuslarını kurtarmışlardır. Bu kadınların pek çoğunun isimleri hâlen hafızalarda yaşamaktadır.

Alaca köyü Katliamı: Mart 1918'de Erzurum'un Ilıca ilçesine bağlı Alaca Köyünde Ermenilerin Türklere yaptığı katliamdır. Alaca Köyü Katliamına ait toplu mezarlar 23.05.1986 tarihinde ortaya çıkarılmış olup, 09.07.1986 günü Alaca şehitliğine nakledilmiştir. Kazım Karabekir Paşa Alaca Katliamı ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: Alaca köyünde cenazeler, insanın aklını oynatacak bir hâlde idi. Bütün çocuklar süngülenmiş, yaşlılar ve kadınlar samanlıklara doldurulup yakılmış, gençler baltalarla parçalanmıştı. Çivilere asılmış ciğer ve kalpler görülüyordu. Bütün bu acıklı görüşmeler, Erzurum'a atılmaya ve oradaki zavallılara yardıma beni mahkum etmişti.(bkz: Kazım Karabekir)

Alaminyo Katliamı: Türkiye 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtına giriştiği dönemde 183 Türk ve 350 Rum'un yaşadığı Karma Alaminyo köyündeki Rumların Türk bölgesini basarak buldukları kadın, erkek, yaşlı ve çocukları esir alıp köydeki Rum okuluna hapsedtikleri ve yaşları 6 ile 80 arasında değişen 20 Türk'ün öldürüldüğü katliamdır.

Albay Abdullah Abdulrahman: 1960 yılında kurulan Bağdat Türkmen Kardeşliği Ocağı başkanı ve Irak Türklerinin tanınan büyük liderlerinden biridir. 16 Ocak 1980 tarihinde Saddam rejimi tarafından türlü işkencelere maruz kalmış ve milli dava arkadaşları ile birlikte idam edilmiştir. 14 Temmuz katliamını bir an önce durdurmak için, Kerkük Tazehurmatu ilçesinden gizli bir yolla Başkent Bağdat'ta ulaşarak, üç gün üç gece süren Türkmen katliamını durdurmuş ve Türkmenleri daha büyük bir katliamdan kurtarmıştır.

Aleksander İsayeviç Soljenitsin: 1970 Nobel Edebiyat ödüllü Rus yazardır. Soljenitsin'in, pek çok Türk soylu halkın da hayatını kaybettiği toplama, sürgün ve çalışma kampları hakkında yazdığı kitabı Gulag Takım Adaları, dünyanın birçok ülkesinde yayımlanmış ve anti-Sovyet propagandanın öğelerinden biri olmuştur. 1970 yılında layık görüldüğü Nobel Edebiyat Ödülü'nün kendisine politik nedenlerle verildiği iddia edilmiş ve 1974'te Sovyet hükümeti tarafından vatandaşlıktan çıkarılmıştır.

Aljir Toplama Kampı: SSCB'ye göre halk düşmanı olan devlet üst düzey görevlilerinin, aydınların eşleri, anneleri, kız kardeşleri ve kızlarının toplanıp işkence edildiği toplama kampıdır. Bütün insanî hakları ellerinden alınan bu kadınlar 3-8 yıl arasında bu kamplarda tutulurlar. Bunlardan bazıları inşaat işlerinde, hayvan bakıcılığında, çobanlık işlerinde çalıştırılır. Bazıları yapılan kötü muamele, tecavüz ve işkenceden delirip ölürlür. Aljir'e 10 binden fazla kadının götürüldüğü, çok azının hayatta kaldığı bilinmektedir.

Altunköprü Katliamı: 28 Mart 1991 tarihinde, Kerkük ile Erbil arasında kalan Altunköprü kasabasında Irak ordusunun 100'e yakın Türkmen'i öldürdüğü olaydır.

*“Çok utkular kazandık, her alanda bilindik
Türklük uğruna bizler, canlar kurban edindik
Milletçin şehit verip, kurşun ile yârindik
Tarihlere sığınan sen, mertlikle Altunköprü...”*

(Sadun Köprülü)

Aluşta'dan Esen Yeller: Serra Menekay tarafından kaleme alınmış tarihi bir romandır. Aluşta'dan Esen Yeller'de bir kısmı Kırım'dan Türkiye'ye göç eden, bir kısmı ise Sovyetler Birliği'nde sürgüne mahkûm edilen Kırım Türklerinin yaşadıkları acı olaylar anlatılmaktadır.

Amirli Katliamı: Kerkük Tuzhurmatu ilçesine bağlı, nüfusu 12 bin olan Amirli bölgesinde, Pazar yerine patlayıcı yüklü bir araç ile intihar saldırısı düzenlenmiş ve 156 Türkmen şehit edilmiş ve 250'den fazla Türkmen yaralanmıştır.

Anadolu Türk Soykırımı:1890-1922 yılları arasında Ermenilerin Anadolu topraklarında Türklere yaptıkları soykırımdır. Ermenilere, emperyalist devletlerce, sırasıyla, Anadolu'da; "Kara Haç", "Armenakan" ve "Vatan Koruyucuları", Cenevre'de; "Hınçak", Tiflis'te; "Taşnak" komiteleri kurulmuştur. Bu komitelere hedef olarak Doğu Anadolu toprakları, amaç olarak ise Osmanlı Ermenilerinin birliği, denizden denize Ermenistan devleti hedef olarak gösterilmiştir. Ermeni isyan ve katliamları sırasında katledilen Türklerin sayısı belgelere göre 517.955'dir. Olay tarihi ve yeri belli olup da sayı tespiti yapılamayanlarla birlikte bu rakam 2 milyona ulaşmaktadır.

Anap: Bir Macar gazetesinin adıdır. Bu gazetenin 7 Şubat 1913 tarihli sayısında yayınlanan rapora göre sadece Makedonya'da 60.000 Arnavut, 40.000 Türk kılıçtan geçirilmişti. Doğu ve Batı Trakya'da en az o kadar Türk ve Müslüman öldürülmüş olabileceği düşünülerek toplam 200.000 Müslüman ve Türk'ün sadece Bulgarlarca öldürüldüğü tahmin edilmektedir. Çünkü Bulgar orduları Trakya'da nüfus oranı açısından Türklerin çok yoğun oldukları bölgeleri çiğneyip geçmişler ve harp hukuku kurallarına uymamışlardır.

Arabat Katliamı: Kırım Sürgünü sırasında Arabat bölgesinde bir köyde bulunan ve sürgün sırasında unutilan 150 Türk'ün Stalin'in emri ile vahşice katledilmesi olayıdır. Sürgünden on yıl sonra unutulduğu fark edilen bütün bir köy halkı, kadın ve çocuklar da dâhil, eski bir gemiye doldurulmuş, gemi Karadeniz'in ortasında batırılmıştır.

Arap Camii Katliamı: Ardahan ili Halil Efendi Mahallesinde bulunan bir camidir. 3 Ocak 1917 tarihinde Ermeni çeteciler tarafından camiye toplanan 373 Müslüman-Türk camiyle beraber diri diri yakılmıştır.

Armenekan Partisi: 1885 yılında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kurulmuş bir siyasi partidir. 1880 yılında kurulan Ermeni Yurttaşlar

Birliği adlı gizli bir Ermeni derneğinin de kurucusu olan Ermeni eğitimci Mıgırdıç Portakalyan tarafından Van merkez olmak üzere siyasete başlamıştır. Parti Anadolu topraklarında gerçekleştirilen Türk soykırımının baş sorumlularındandır.

Arpaçay Katliamı: 1921 yılında Kars Arpaçay'da Ermeniler tarafından yapılan katliamdır. Katliamda 148 kişi hayatını kaybetmiştir.

Artin Penik: ASALA'nın düzenlediği Esenboğa Havalimanı saldırısını protesto etmek için Taksim Meydanı'nda kendini yakarak intihar eden Ermeni asıllı Türk vatandaşıdır. 7 Ağustos 1982 tarihinde ASALA'nın Esenboğa Havaalanı'na düzenlediği saldırı sonucu 9 kişi ölmüş, 72 kişi yaralanmıştır. Saldırı sonrasında, ASALA'nın eylemlerine tepki olarak Artin Penik, 10 Ağustos 1982 günü Taksim Meydanı'nda üzerine benzin dökmüş ve elindeki çakmakla kendini tutuşturarak yakmıştır. Beş gün hastanede yaşam mücadelesi veren Penik, beşinci günün sonunda hayatını kaybetmiştir. (bkz: ASALA)

ASALA: Türkçe açılımlı; Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu'dur. 1975 yılında Lübnan iç savaşı sırasında, Beyrut'ta, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nin yardımı ile Agop Agopyan tarafından kurulmuş bir terör örgütüdür. Örgüt 1975 ve 1985 yılları arasında Türkiye de dâhil olmak üzere 16 farklı ülkede, Türk ve diğer mülki, diplomatik hedeflere karşı terör eylemlerinde bulunmuştur.

ASALA 'nın Şehit Ettiği Diplomatlarımız ve Konsolosluk alışanlarımız: 27 Ocak 1973 - Los Angeles (ABD) Mehmet Baydar - Bahadır Demir, 22 Ekim 1975 - Viyana (Avusturya) Daniş Tunalıgil, 24 Ekim 1975 - Paris (Fransa) İsmail Erez - Talip Yener, 16 Şubat 1976 - Beyrut (Lübnan) Oktar Cirit, 9 Haziran 1977 - Roma (İtalya) Taha Carım, 2 Haziran 1978 - Madrid (İspanya) Necla Kunalp - Beşir Balcıoğlu, 12 Ekim 1979 - Lahey (Hollanda) Ahmet Benler, 22 Aralık 1979 - Paris (Fransa) Yılmaz Çolpan, 31 Temmuz 1980 - Atina (Yunanistan) Galip zmen - Neslihan zmen, 17 Aralık 1980 - Sidney (Avustralya) Őarık Arıyak - Engin Sever, 4 Mart 1981 - Paris (Fransa) Reşat Moralı - Tecelli Arı, 9 Haziran 1981 - Cenevre (İsviçre) M. Savaş Yergz, 24 Eylül 1981 - Paris (Fransa) Cemal zen, 8 Ocak 1982 - Los Angeles (ABD) Kemal Arıkan, 5 Mayıs 1982 - Boston (ABD) Orhan Gündüz, 7 Haziran - Lizbon (Portekiz) Erkut Akbay - Nadide Akbay, 27 Ağustos 1982 - Ottawa (Kanada) Atilla Altıkata, 9 Eylül 1982 - Burgaz (Bulgaristan) Bora Selkan, 9 Mart 1983 - Belgrad (Yugoslavya) Galip Balkar, 14 Temmuz 1983 - Brüksel (Belçika) Dursun Aksoy, 27 Temmuz 1983 - Lizbon (Portekiz) Cahide Miħođlu, 28 Nisan 1984 - Tahran (İran) Işık Ynder, 20 Haziran 1984 - Viyana (Avusturya) Erdoğan zen, 19 Kasım 1984 - Viyana (Avusturya) Enver Ergun.

Aşık Kahraman: Kalo/ Derecik Katliamından sağ olarak kurtulan 11 kişiden biridir. Kalo / Derecik kırgınına ağıt'ı yazmıştır.(bkz: Kalo / Derecik Kırgınına Ağıt)

Aşkale Katliamı: 1920 yılında Erzurum Aşkale'de Ermeniler tarafından yapılan katliamdır. Katliamda 900 kişi hayatını kaybetmiştir.

Ata Hayrullah: 14 Temmuz 1959 tarihinde Kerkük'te, Irak hükümet kuvvetleri ile Barzani'ye bağlı Kürt grupların ortaklaşa gerçekleştirdikleri Türkmen katliamında şehit edilen Türkmen liderdir. Ata Hayrullah kapısına gelen askerler tarafından "Seni kumandan kışlada istiyor." denilerek alınmış, Türklerin toplandığı ölüm ve kan meydanına götürülmüştür. Kıyııcı canavarlar ona en iğrenç işkence ve acıyı göstermiş, onu kışlanın önünde bulunan bir ağaca bağladıktan sonra diri diri etlerini keserek "Turancuların, Türkçülerin lideri Ata Hayrullah'ın etinin kilosu 10 fulus (kuruş) alan var mı?" diyerek etlerini etrafta olan hayvanların önüne atmaya başlamışlardır. Katiller aynı zulmü kardeşi Yarbay Doktor İhsan Hayrullah'a da yapmışlardır.

Ata-Beyit Mezarlığı: Kırgızistan'da 1938 yılında KGB tarafından 137 kişinin kurşuna dizilerek öldürüldüğü Çon Taş katliamının kurbanlarının, 1993 yılında toplu mezarda bulunan naaşlarının defnedildiği mezarlıktır. Türk Edebiyatının büyük yazarlarından Cengiz Aytmatov'un ve Çon Taş katliamına, bir yaşında iken kurban verdiği babası Törekul Aytmatov'un mezarı da Ata-Beyit mezarlığında bulunmaktadır.

Atina Katliamı: Yunan isyanı sırasında Atina'da, 1821 yılında sadece 190'ı askerlik yapmaya uygun olan 1190 Türk, güvende olacaklarına ilişkin verilen sözler nedeniyle teslim olmuş, teslim olanlar Yunanlılar tarafından vahşice katledilmiştir.

Ayvasıl Katliamı: Aralık 1963'te Kıbrıs'ta Ayvasıl köyünde, Rumların gece yaptıkları baskınla çocuk, yaşlı kadın demeden 21 kişiyi vahşice öldürdükleri katliamdır.

B

Bahattin Şakir: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen üyelerinden biridir. Cemiyet'in Türkçü-Turancı kanadında yer almış, bir ideolog olmaktan çok teşkilatçı kimliğiyle ön plana çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından Ermeni tehcirinde oynadığı rol nedeniyle suçsuz yere idama mahkûm edilince yurtdışına kaçmış; Berlin'de Ermeni suikast çeteleri tarafından öldürülmüştür.

Bakü Katliamı: 1918 yılında Rus destekli Ermeni birliklerinin Azerbaycan bölgesinde yaptığı soykırım ve etnik temizliktir. 40 bin kişinin öldüğü bölgedeki soykırım, yardıma çağırılan Nuri Paşa komutasındaki Kafkas ordusu tarafından durdurulmuştur.

Balkan Katliamları: 1877-1878 yılları arasında çoğunluğu Bulgar olmak üzere Bulgar, Yunan Sırp ve Karadağlılar tarafından 500 bin Türk öl-

dürülmüş, 1 milyon Türk sürgün edilmiştir. Bulgar ordusu içerisinde, gönüllü Ermeni askerlerinin de olduğu bilinmektedir.

Balkan Savaşları: Balkan Savaşları yıllarında göçe zorlanan 15 milyon Türk'ten ancak 813 bini Anadolu'ya ulaşmış, beş milyon Türk ise açlıktan, hastalıktan ve saldırılardan dolayı ölmüştür. Geriye kalanların ise Balkanlarda muhtelif bölgelere yerleştikleri bilinmektedir.

Balkar Katliamı: II. Dünya savaşı sırasında Almanların beş ay işgal ettikleri Balkar bölgesinde yaptıkları katliamdır. Beş aylık işgal sırasında Almanlar bölgede 2 bin 53 savaş esiri, 2 bin 188 sivil katletmişlerdir. Aynı dönemde Balkar topraklarının sadece bir bölgesinde işgalci Alman subaylar Balkar halkından, 150'si çocuk 500 kişiyi katletmişlerdir. Diğer bir bölgede ise 125 evden 52'si yakılmış, 512 bölge sakini vahşi işkenceden geçirilmiş ve 63 kişi katledilmiştir.

Balkar Türkleri Sürgünü: Stalin'in emriyle 38 bin Balkar Türk'ü 8 Mart 1944 tarihinde sürgün edilmiştir. Balkar Türkleri bu sürgün sırasında nüfuslarının yarsını kaybetmiştir.

Barbarlık Müzesi: 4 Aralık 1963'te başlayan olayları takip eden, Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı'nda görevli Binbaşı Nihat İlhan'ın evinin, EOKA'ya bağlı Rum çetecileri tarafından basılmasıyla gerçekleşen olaydan sonra bu ev müzeleştirildi ve 1 Ocak 1966 tarihinde ziyarete açıldı.

Barın Katliamı: 5 Nisan 1990 tarihinde Doğu Türkistan'da, Kaşgar'a bağlı Barın nahiyesinde Çinliler tarafından Uygur Türklerine yapılan katliamdır. Katliamda 9 köy haritadan silinmiş, 5 bin civarında Uygur Türk'ü vahşice öldürülmüştür. Çin, bu katliamda 7 aylık bir bebeğe 77 kurşun sıkarak caniliğini, acımasızlığını gözler önüne sermiştir.

Bayburt Katliamı: 1921 yılında Ermeni çetelerinin Bayburt'ta yaptığı katliamdır. Katliamda 580 kişi hayatını kaybetmiştir.

Bayezid Katliamı: Mayıs 1916'da Van Bayezid'de Ermeni çeteleri tarafından Türk halkına yapılan katliamdır. Katliamda 14 bin kişi hayatını kaybetmiştir.

Behbud Han Cevanşir: Azerbaycan Cumhuriyetinin ilk İçişleri Bakanlarından. Behbud Han Cevanşir, Azerbaycan Cumhuriyetinin Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine Osmanlı Devletine sığınır. İşgal altındaki İstanbul'da kurban arama siyaseti güden Ermeniler tarafından Tiyatro gösterisi dönüşünde, Ermeni terörist Misak Torlakyan tarafından Pera Palas Oteli yakınında şehit edilir.

Behmenin Katliamı: 9 Mayıs 1988 tarihinde Mardin'in Nusaybin ilçesi Taşköyü'nün Behmenin mezrasını basan PKK'lı teröristler, bir aileden 8'i çocuk, 2'si kadın 11 kişiyi öldürmüş, 2 çocuk ise ağır yaralanmıştır.

Belene Adası: 20. yüzyılın sonlarında Bulgaristan'da uygulanan soykırım yıllarında on binlerce kişiye mezar olan ölüm kampı Belene'ye sürülen Türklerin dramının anlatıldığı kitaptır. Gazeteci-yazar Mehmet Türker'in

bizzat dört yıla yakın kaldığı temerküz kampı ve sürgündeki hatıralarını içerir.

Belene Toplama Kampı: Bulgaristan'da Belene bölgesinde Tuna nehri kenarında II. Dünya Savaşı sonrasında rejim muhalifleri için kurulan toplama kampıdır. 23 Haziran 1986 tarihinde İnsan Hakları Komisyonu Helsinki İzleme Komitesi Bulgaristan'da 1.500 Türk'ün öldürülüp cesetlerinin Tuna Nehri'ne atıldığını, 1.500 Türk'ün de Belene Adası'na sürüldüğünü açıklamıştır. Ancak 1986'dan sonra da Belene'de ölümler devam etmiştir.

Bergen-Belsen Toplama Kampı: II. Dünya Savaşı döneminde Almanların açtıkları bir toplama kampıdır. Kamp kayıtlarına göre, çeşitli Avrupa ülkelerinden getirilmiş olan 126 Türk vatandaşının Bergen-Belsen toplama kampında kaldığı tespit edilmiştir. Kampta 8 Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir. 2012 yılında Bergen-Belsen Toplama Kampına hayatını kaybeden Türkler için bir anıt levha dikilmiştir.

Binbaşı Süleyman Bey: 25 Mart 1915 tarihinde Ermenilerin çıkardıkları Zeytun İsyanı sırasında sabahtan akşama kadar aralıksız devam eden çarpışmalar sırasında Binbaşı Süleyman Bey ve sekiz Türk askeri Ermeni çeteleri tarafından şehit edilmiştir. Şehit düşen Binbaşı Süleyman Bey'in adı daha sonra padişah fermanıyla bu kasabaya verilmiştir. Zeytun'un adı Süleymanlı olmuştur. (bkz: Zeytun İsyanı)

Bingöl-Genç Karayolu Katliamı: 5 Eylül 1992 tarihinde bir grup PKK'nın Bingöl-Genç karayolunu kesip, çeşitli araçlardan indirdikleri 7 masum kişiyi kurşuna dizdiği katliamdır.

Bitlis Katliamı: 8-9 Mayıs 1916 tarihlerinde Ermenilerin yaptığı katliamdır. 100 kişi vahşice katledilmiştir.

Bitlis Katliamı: İngiltere'nin desteğiyle Bitlis ve çevresinde 1913 yılında Türkleri azınlık göstermek amacıyla Ermenilerin yaptıkları katliamdır. Binlerce Türk hunharca katledilmiştir.

Biz Kırım'dan Çıkkanda: Biz Kırım'dan Çıkkanda, 18 Mayıs 1944'te Stalin tarafından sürgüne gönderilen milyonlarca Kırım Türk'ünün çektiklerini anlatan bir ağıttır.(bkz: Kırım Sürgünü)

Biz Qırım'dan çıqqanda,

Qar yağmadı qan aqtı.

Anam, babam, qız qardaşlarım,

Qozleri tolu yaş qaldı.

Kökten uçqan uçaqlarınıñ,

Qanetlerini kim yazğan.

Şu Qırım'da olgen gencecık cigitlerinin,

Cenazeleriñ kim qılğan.

Qaçar edim meñ Aqyar'dan,

Qaradeniz bolmasa.

*Asar edim öz özümñi,
Annem, babam bolmasa.*

Boraltan Köprüsü: Türkiye Cumhuriyeti'nin utanç köprüsüdür. Komünist rejimden kaçıp Türkiye'ye sığınan 146 Türk'ün, 1944 yılında İsmet İnönü'nün emri ile Rusya'ya teslim edildiği köprüdür. 146 Türk köprüyü geçer geçmez Rus askerleri tarafından kurşuna dizilerek öldürülür.

Bulgaristan Türkleri Soykırımı: 1876 Osmanlı-Rus savaşıyla beraber başlamıştır. Binlerce Türk Ruslar tarafından katledilmiştir. Ruslar bölgeden çekildikten sonra da Bulgarlar soykırımı devam etmiş ve Türkler azınlık duruma getirilmiştir.

Buzhane Köyü Katliamı: 26 Ekim 1920 tarihinde Yunan askerlerinin Buzhane Köyü sakinlerini köyün kahvesine toplayarak çeşitli işkenceler sonucu öldürdükleri katliamdır. Katliam ile kalınmamış köylülerin malları da yağmalanmıştır.

Büyük Yalan Ermeni Soykırımı Belgeseli: Büyük Yalan, Türkiye Cumhuriyetinin katliamla kurulduğu yalanını ileri sürenlere, Rus-Ermeni arşiv belgeleriyle cevap veren bir belgeseldir. Saklı tutulan Ermeni arşivlerinden elde edilen çok önemli belgeler, ilk kez ortaya çıkarılmıştır. ABD'den Azerbaycan'a, Fransa'dan Rusya'ya, alanında uzman 43 tarihçi ve siyaset bilimciyle tek tek röportaj yapılmış, 1915 Ermeni olaylarının tanıklarıyla yapılan çekimler, ilk kez bu belgeselle gün yüzüne çıkarılmıştır. Büyük Yalan, Türkiye'nin en iyi sinemacılarının danışmanlığında, 50 kişilik titiz bir ekip tarafından, 8 yıllık bir arşiv araştırmasının sonunda hazırlanmıştır. Büyük Yalan belgeseli, Ermeni yalanlarını, belgeleriyle muhataplarının yüzlerine çarpmak, ülkemizi savunmak, tehdidin merkezini göstermek ve milletimizi uyandırmak amacıyla hazırlanmıştır.

C

Celal Sahir Erozan: Türk şair, yazar, yayıncı ve politikacıdır. "Aşk ve kadın şairi" olarak tanınan sanatçı, dilin sadeleşmesi gerektiğini savunmuş, Türk Dil Kurumu'nun kurucu dört üyesi arasında yer almıştır. Erozan, Azerbaycan Cumhuriyetinin ilk İçişleri Bakanlarından Behbut Han Cevaşir'in İstanbul'da Ermeni bir militan tarafından şehit edilmesi üzerine şu şiiri yazmıştır: (bkz: Behbut Han Cevaşir)

*Karanlıktan cüret aldı bir sırtlan
Onun pençesinde can verdi bir şir
Bir yığın kemiktir toprakta kalan
Cennete yükseldi Behbut Han Cevaşir
Yolcu bu gördüğün bir makber değil
Zulme zebun olan hakkın heykeli
Geçme dur önünde hürmetle eğil
Lanetle an halka saldıran eli
Asla uyumasın beyninde kin'in*

*Mukaddes borcundur intikam almak
İstersen yaşasın milletin din'in
Nur ol zulmeti boğ, nar ol zulmeti yak*

Cemal Paşa: Osmanlı Devleti siyaset adamı ve askeridir. 1908-1918 döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üç liderinden biridir. Özellikle "Üç Paşalar İktidarı" olarak da bilinen 1913-1918 arasında Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinin belirlenmesinde etkin rol oynamıştır. I. Dünya Savaşı'nda Filistin Cephesi'nin komutanı olarak görev yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine yurt dışına çıkmıştır. Cemal Paşa 21 Temmuz 1922'de, Türkiye'ye dönme hazırlıkları içindeyken Tiflis'te Karakin Lalayan ve Sergo Vartanyan adlı iki Ermeni komitacı tarafından öldürülmüştür. Cemal Paşa'nın cenazesi Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir tarafından Erzurum'a getirilerek Karskapı Şehitliği'ne defnedilmiştir.

Cengiz Aytmatov: Ünlü Kırgız yazardır. Cengiz Aytmatov sadece Kırgızistan'ın, Türkiye'nin, Türk Dünyası'nın değil, Dünya edebiyatının gelmiş geçmiş en büyük yazarlarından biridir. Eserleri 200'ün üzerinde dile çevrilmiştir. Bir yaşındayken babası Törekul Aytmatov, suçsuz ve nedensiz şekilde Rus askerleri tarafından evinden alınarak kurşuna dizilen yazar, romanlarında doğrudan ya da dolaylı olarak Türk soykırımının yarattığı ve yaşattığı sarsıntıları işlemiştir. Örneğin yazarın babasız büyüyen bir çocuğun dramını anlattığı Beyaz Gemi romanı hayatından, büyük bir kıtlık ve açlık felaketinin anlatıldığı Toprak Ana romanı, yapay açlık felaketi yıllarından derin izler taşımaktadır.

Cengiz Dağcı: Kırım Tatarı ve ünlü bir roman yazarıdır. Cengiz Dağcı Türkiye'ye hiç gelmemesine rağmen eserlerini Türkiye Türkçesi ile yazmıştır. Türk soylu insanların yaşadığı; katliam, sürgün, gözaltı, tutuklama, işkence ve toplamda hem kültürel hem insani soykırımı anlatan; Korkunç Yıllar, Yurdunu Kaybeden Adam, O Topraklar Bizimdi, Badem Dalına Asılı Bebekler vb. romanların yazarı Cengiz Dağcı, yakın dönem Türk tarihini tek başına sembolize eden bir soykırım anıtı gibidir.

Cengiz Topel: Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında Pilot Yüzbaşı Cengiz Topel'in uçağı, Rum uçaksavarları tarafından vurulur ve düşer. Rumlara esir düşen pilot, yapılan ağır işkenceler sonucunda şehit düşmüştür. Şehidimizin ismi ülkemizde pek çok yere isim olarak verilmiştir.

Cevizdalı Köyü Katliamı: 1 Ekim 1992 tarihinde PKK militanları, Bitlis'in Cevizdalı köyüne baskın düzenlemiş, saldırıda çocuk ve kadınların aralarında bulunduğu 30 kişiyi öldürmüş, 25 kişiyi de yaralamıştır. 13 köy korucusunu kaçıran saldırganlar, köyü ateşe vererek olay yerinden uzaklaşmışlardır.

Curcan Katliamı: 8. Yüzyılda Talas Savaşı sonrasında, Arapların Türklere İslamiyet'i kabul ettirmek amacıyla yaptıkları ikinci büyük katliamdır. Ölü sayısının 30 ile 40 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir.

Ç

Çağlayancerit ve Pazarcık Katliamları: 14 Temmuz 1991 tarihinde Kahramanmaraş'ın Çağlayancerit ve Pazarcık ilçelerinde köyleri basan PKK militanlarının, otomatik silahlar ve bombalar ile kadın ve çocukların da aralarında bulunduğu 9 kişiyi öldürdüğü katliamdır. Terör örgütü saldırının ardından cesetleri yakarak olay yerinden kaçmıştır.

Çavuşlu Çiftliği Katliamı: 1920 yılında Boğaziçi'nde, Beykoz'a bağlı Çavuşlu çiftliğini basan Yunan çeteleri tarafından yapılan katliamdır. Katliamda çiftliğin kâhyası Cevat Efendi ve altı arkadaşı sürüklenerek köy dışına çıkarılmış ve öldürülmüştür.

Çin İşkencesi: Çinlilerin genel olarak vücudun hassas noktalarını hedef alan işkencelerine ve bu tanıma uyan diğer işkencelere verilen genel adıdır. Bu işkencelere dair ayrıntılar ilgili madde başlarında açıklanmıştır.

Çon-Taş Katliamı: 1938 yılında Kırgızistan SSCB'nin bir parçası iken, Çon-Taş'ta 137 Kırgız aydınının bir kısmının kurşuna dizilerek bir kısmının üzerlerine benzin dökülüp yakılarak katledildiği olaydır. Bu katliam, Joseph Stalin'in Orta Asya'daki milliyetçi hareketleri çökertme düzeninin bir parçasıdır.

Çukurhisar, Baytimur ve Başanlı Köyleri Katliamları: Maraş'a bağlı Çukurhisar, Baytimur ve Başanlı köylerinde Ermeni çetelerinin yaptıkları katliamlardır. Katliamda 150 erkek, 40 kadın, 95 çocuğu Ermeniler vahşice katletmişlerdir.

Çulu Katliamı: Ocak 1919'da Rus destekli Ermeniler tarafından Ardahan'ın Çulu köyünde yapılan katliamdır. Ölü sayısı net olarak bilinmemekle birlikte köydeki bütün erkeklerin öldürüldüğü bilinmektedir.

D

Dachau Toplama Kampı: Nazi Almanya'sının 22 Mart 1933'te açılan ilk toplama kampıdır. Aralarında 73 Türk'ün de bulunduğu kamp, 45 bin kişiye mezar olmuştur.

Dargeçit Katliamı: 20 Ağustos 1987'de, Mardin Dargeçit İlçesi'ne bağlı Bahçe Mezrası'na gelen PKK'lılar, Şehmus Arık'ın evini basmıştır. Kalaşnikoflarla katliam yapan PKK'lılar, 2'si kadın, 3 çocuğu öldürmüştür. 4 aylık Hamza acımasız bir şekilde kurşuna dizilmiştir.

Dedeâğaç Katliamı: 1912 yılında Yunanistan'da Yunanlılar tarafından Türklere yapılan katliamdır. Katliamda 245 çocuk ve 276 kadınla 1387 erkek katledilmiştir.

Die Turkei und der Holocaust: Berlin Hür Üniversitesi öğretim görevlilerinden Prof. Wolfgang Wippermann ve Prof. Gerhard Baader'e sunulan ve Mirjam Schmidt tarafından hazırlanan Türkçesi "Türkiye ve Soykırı-

rım” olan bir tezdır. Tezin 128. sayfasında, Almanya sınırları dâhilinde Nazi-lerce katledilen Türk asıllıların sayısının 1000 civarında olduğu belirtilmektedir.

Digor Katliamı: Eylül 1920’de Kars Digor’da Ermeniler tarafından yapılan katliamdır. Katliamda 14 bin kişi öldürülmüştür.

Doğu Türkistan Katliamı: 13 - 20 Kasım 1949 tarihlerinde Doğu Türkistan’ın fiilen işgalinin ardından Çin’in Uygur Türklerine yaptığı katliamdır. 1949 yılından günümüze kadar devam eden süreçte 36 milyon Uygur Türk’ü vahşice katledilmiştir. Katledilen insan sayısı Bosna, Irak, Afganistan, Çeçenistan ve Filistin’de ölenlerin on katıdır.

Doxato Katliamı: I. Dünya Savaşı sırasında, Ekim 1914’te Yunanistan Doxato’da Yunanların bölgedeki Türklere yaptığı katliamdır. Katliamda 400 Türk öldürülmüş, malları yağmalanmış ve sahip oldukları arazileri Yunanlılar’a devrettiklerine dair zorla belge imzalatılmıştır.

Dönüş: 14 Kasım 1944 Ahıska Sürgünü’nü anlatan belgesel filmidir.

Dr. Nihat İlhan: Kıbrıs Türk Kuvvetleri alay doktorudur. Nihat İlhan’ın eşi ve üç çocuğu, Dr Nihat İlhan’ın evde bulunmadığı bir sırada, korunmak için sığındıkları banyo küvetinde Eokacı Rumlar tarafından kurşunlanarak öldürülmüştür.

Drau ve Kızılıık Nehirleri Katliamı: Almanların savaşı kaybetmesi üzerine esir düşen Mavi Alay askerlerinin, Ruslara teslim edildiği köprünün adı Drau’dur. Ruslar teslim edilen savaş esirlerini köprünün öbür yakasına geçer geçmez yaylım ateşi ile kurşuna dizdiği için birçok savaş esiri köprüden atlamayı tercih etmiş, bir kısmı kurşunlarla bir kısmı boğularak hayata veda etmiştir. Bu nehirler Türklerin atlayarak intihar ettikleri, iki ölümden birini seçtikleri nehirlerdir. 5 binden fazla kişi öldürülmüş ya da intihar etmiştir.

Duvardaki Kan: 1986 yılında TRT 1’de yayımlanmış bir Türk dizisidir. Dizi, bir Ermeni olan Sogomon Teyleryan’ın, Berlin’de bulunan İttihat ve Terakki Fırkası’nın önde gelen paşalarından Talat Paşa’yı Chorlottenburg’da bir sokakta öldürmesini konu edinir.

E

Edirne Katliamı: 1912-1913 yılları arasında Edirne’de Bulgarlar tarafından Türklere yapılan katliamdır. Edirne’de Bulgarlar tarafından 5 bin Türk katledilmiştir.

Elveda Girit: Hüseyin Adıgüzel tarafından kaleme alınmış tarihi bir romandır. Kitapta Rumlar tarafından Girit Türklerine uygulanan soykırım, tarihi gerçeklere dayandırılarak anlatılmaktadır.

Elveda Rumeli: 1. 2007 yılında çekilmiş bir televizyon dizisidir. Dizide 1900’lü yıllarda Osmanlı toprağı olan Makedonya’da yaşanan ayrılıkçı hareketler ve Balkan Türklerinin yaşadıkları anlatılmaktadır. 2. Gazeteci yazar Taha Akyol’un aynı adlı belgeseli ve kitabının da adıdır.

Emir Yerine Getirildi: 18 Mayıs 1944 Kırım Tatar sürgününden 50 yıl sonra, sürgün operasyonuna katılan A. Vesnin tarafından kaleme alınan bir kitaptır. A. Vesnin "Prikaz Vıpoinen" (Emir Yerine Getirildi) isimli kitabının 70. sayfasında operasyonu şöyle anlatır: "Yanımızda NKVD'den bir subay, bir çavuş ve bir de onbaşıyla, bir iki saatlik yolculuktan sonra, 18 Mayıs gecesi saat 03.30'da Oysul köyüne vardık. Saat 04.00'da operasyonu başlattık ve her eve girerek, 'Sovyet iktidarı adına, vatana ihanetten dolayı hepiniz SSCB'nin başka bir bölgesine sürüldünüz.' diye anons yaptık. Her aile için yanlarına alacakları eşya ağırlığını 200 kilo olarak belirledik. (Stalin'in imzasını taşıyan kararnamede ise 500 kg. olarak belirtiliyor.) Kamyonlarda insana yer kalması için her türlü evcil hayvanı yasakladık. En kötüsü, NKVD'li yetkililer hiç durmadan toparlanma zamanını kısıyorlardı. İnsanlara 20 dakikanız var çabuk olun, yanınıza müsaade edilen eşyayı alın diye hiç durmadan bağırıp çağırıyorlardı. Operasyon çok iyi örgütlenmişti. Her şey dakikası dakikasına işliyordu. Bir defada tüm köy halkını kamyonlara doldurduk ve en yakın tren istasyonu Sem Kolodeze'ye gönderdik."

Enbiya Çavuş: Türk Dünyası İnsan Hakları Savunucusu ve ressamdır. "Bulgaristan'da Türk Olmak" adlı kitabında Belene'yi anlatır.

EOKA: 1950'li yılların başlarında Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması için Georgios Grivas liderliğinde, Kıbrıs Rumlarının Kıbrıs'ta kurduğu silahlı bir örgüttür.

Ergel ve Atyan Katliamları: Mayıs 1916'da Van'da Ermenilerin yaptıkları katliamlardır. 15 bin kişi hayatını kaybetmiştir.

Ermeni Devrimci Ordusu: 1980'li yıllarda Türkiye'ye ait diplomatik hedeflere saldırılarda bulunmuş silahlı Ermeni terör örgütüdür. Örgüt adını ilk kez 27 Temmuz 1983'te, Türkiye'nin Lizbon Büyükelçiliği'ne yapılan saldırı ile duyurmuştur. Ermeni Devrimci Ordusu, ASALA'nın "Türkiye'ye ait tüm kuruluşlara karşı saldırılması gerektiği" tezine karşı yalnızca diplomatik hedeflere saldırılar düzenlemeyi benimsemiştir. Eli kanlı terör örgütü son saldırısını 12 Mart 1985 tarihinde Türkiye'nin Ottawa Büyükelçiliği'ne düzenlemiştir.

Ermeni Dosyası: Kamuran Gürün tarafından kaleme alınmış bir kitaptır. Ermeni örgütlenmelerini, nüfus hareketlerini ve tehcir sürecini Ermeni belgeleriyle de ortaya çıkaran Gürün, birinci elden gerçekçi ve çarpıcı yorumlarla konunun bilinmeyenlerini gün ışığına çıkarmıştır.

Ermeni İsyanı 1894-1920 Belgeseli: Amerikalı yönetmen Marty Callaghan tarafından pek çok Amerikalının I. Dünya Savaşı sırasında Anadolu'da yaşananları bilmediği düşüncesiyle 2006 yılında çektiği belgeseldir. Ermenilerin baskısıyla ABD'deki televizyonlarda gösterilmeyen belgesel Türk Tarih Kurumu tarafından satın alınarak Türk Tarih Kurumu sitesinde yayınlanmıştır.

Ermeni İsyanı Günlüğü 1915: Orhan Sakin tarafından kaleme alınmış bir kitaptır. 1915 yılında bütün insanlığı içine alıp acılara gömen büyük savaşta Anadolu halkının, Türk veya Ermeni ayrımı yapılmaksızın, çektiği büyük çileyi gözler önüne serme çabasının bir ürünü olan bu kitap; öncelikle Türklere, sonra Ermenilerle birlikte bütün insanlığa hitap etmektedir. Dünyanın en kanlı hesaplaşmalarının yaşandığı 1915 yılının yalan ve sistemli propagandalarla karartılan yönlerine Osmanlı Arşivi'ndeki belge ve yeminli tanık ifadeleriyle ışık tutmaktadır.

Ermeni Ozan Ferdi: Ermeni saldırılarını, vahşetini bir kahramanlık destanı gibi anlatan bir Ermeni ozanıdır. Ozan, Zeytun İsyanı sırasında Ermenilerin Türklere yaptığı vahşeti bir kahramanlık destanı gibi şöyle dillendirmiştir: (bkz: Zeytun İsyanı)

*En evvel cenk Bertiz'de oldu
İkincide Türk kışlası vuruldu
Üçüncüde Çukurhisar yıkıldı
Dördüncü Andırın çekti figanı
Beşincide Yenikale'ye girdik
Altıncı Geben'de Türkleri kırdık
Yedincide çok Türk başı uçurduk
Askeri mağlup olup terk etti canı
Zeytun tepesinde üç dört yüz kişi
Nazaret Çavuş'tur kumandanbaşı
Binlerce genç Türk'ün sayısız naşı
Çerkezler dediler vallah amanı.
Medh edelim Panos Çölakyan'ı
Saldırdı orduya kara dumani
On sekiz saatlik tüm Andırın'ı
Vurup harap etti Türk Müslümanı.
Zeytun'da o gün yer gök inledi
Kışlada Türk askeri figan eyledi
Nice kadın kız eman diledi
Şimdi Türk'ü kırmak heman zamanı.*

Ermeni Suçlamaları ve Gerçekler: Türkiye Cumhuriyeti eski Genelkurmay Başkanlarından Orgeneral İlker Başbuğ tarafından kaleme alınmış bir kitaptır. Kitap Prof. Dr İlber Ortaylı'nın yazdığı önsöz ile basılmıştır. Kitap, sözde Ermeni soykırım iddialarına cevap niteliğinde olup, belgeler ve bilgiler ışığında hazırlanmıştır.

Ermeni Tehciri: Türk Tarih Kurumu eski başkanlarından Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu tarafından kaleme alınmış bir kitaptır. Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, orijinal tarihi belgelere dayanarak yazdığı Ermeni Tehciri isimli kitabında, ideolojik düşüncelerden uzak durup, tamamen ilmi ölçütler ve objektif bilgilerden yola çıkarak, dünya tarihinin en önemli göç hareketlerinden

biri olan Ermeni tehcirini ve etkilerinin günümüze kadar sürmesiyle uluslararası planda ciddi krizlerin yaşanmasına yol açan Ermeni meselesini incelemektedir.

Ermeni Vahşeti / Tanıkların Diliyle: Yrd Doç. Dr. Gürsoy Solmaz'ın Ermeni zulmünü yaşamış insanlarla konuşarak hazırladığı ibret ve vahşet belgesi niteliğinde bir kitaptır. Ermeni zulmünü Erzurum'dan Revan'a (Erivan) kadar yaşamış vatandaşlarımızın anlattıklarını okurken tüyleriniz diken diken olacaktır.

Ermeniler: Sürgün ve Göç: Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık ve Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu tarafından yabancı belgelere dayanılarak hazırlanmış bir kitaptır. Yabancı belgelere dayanılarak hazırlanmış olan bu kitap, Ermeni soykırımı iddialarına bilimsel olarak açıklık kazandırmakta, 1914'ten 1918'e Ermenilerin nüfusunu ve durumunu ortaya koymaktadır.

1914-1915 Belgeseli: Deneyimli gazeteci Taha Akyol tarafından hazırlanmış bir belgeseldir. Belgesel dokuz bölümden oluşmaktadır. 1914-1915 belgeselinde, iki yıla sığmış bilinmeyen siyasi kararlar, Ermeni Tehciri, yaşanan facia ve yıkımlarla birlikte kahramanlık destanları belgelerle anlatılmaktadır. Belgesel; yakın tarihimizin en trajik ve en tartışmalı döneminin öyküsünü, pek çok bilimsel kaynağa dayandırarak ekrana taşımaktadır.

1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu? (Çarpıtılan / Değiştirilen Tarih): ABD'nin önde gelen akademisyenlerinden biri olan Prof. Dr. Guenter Lewy'nin Ermeni lobisinin yayınlanmasına engel olmaya çalıştığı, yayımlandığında büyük tartışmalarla yankı uyandıran, hakkında davalar açılan kitabıdır. Kitap soykırım iddialarına tamamen tarafsız, orijinal bilgi ve belgelerle verilmiş en güzel cevaptır.

Erol Kürkçüoğlu: Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkez Müdürüdür. Atatürk Üniversitesi'nin düzenlediği "1915'te Anadolu'da Ne Oldu?" , "1915'ten 2015'e Biz Ne Yaptık?" konulu panelde konuşan Kürkçüoğlu, 1914-1919 yılları arasında Ermeniler tarafından 519 bin sivil ahalinin vahşice katledildiğini, Ermeni soykırım iddialarının ise "millî bir yara" olduğunu söylemiştir.

Erzincan Katliamı: 1918 yılında Ermeni çeteleri tarafından Erzincan'da yapılan katliamdır. Ermeniler tarafından 600 sivil vahşice katledilmiştir.

Erzurum Katliamı: 1915 yılında Erzurum'da Ermeniler tarafından 270 Türk'ün katledildiği olaydır.

Esaretin Günlüğü: I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletlerine esir düşen Türk askerlerinin esaretinin anlatıldığı bir belgeseldir. Yönetmenliğini Cem Fakir'in yaptığı belgesel, Kanada'dan Hindistan'a, Fransa'dan Sibirya'ya uzanan esaretin hikâyelerini içermektedir. 13 bölümden oluşan belgesel tüm bölümleriyle NTV televizyonunda da yayınlanmıştır.

Esenboğa Havalimanı Saldırısı: Ermeni silahlı örgütü ASALA tarafından 7 Ağustos 1982 tarihinde Ankara Esenboğa Havalimanı'na yapılan bombalı saldırıdır. ASALA tarafından Türkiye'de yapılan ilk ölümlü eylem olan Esenboğa Havalimanı saldırısında 9 kişi hayatını kaybetmiş, 72 kişi de yaralanmıştır. (bkz: ASALA)

Etea Köyü Katliamı: 1898 yılında Girit'te Yunanlılar tarafından Türklere yapılan katliamdır. Katliamda küçük bir kız çocuğu dışında tüm köy halkı katledilmiştir. Ölü sayısı net olarak bilinmemektedir.

F

factcheckarmenia.com: Ermeni lobisinin dünya kamuoyuna yanlış ve yanıltıcı bilgiler vermemesi için kurulan, gerçekleri tüm çıplaklığıyla aktaran bir internet sitesidir. İnternet sitesi video ve galerilerle sözde soykırım iddialarına tek tek cevap vermiştir. Dünyaca ünlü tarihçilerle röportajların yer aldığı sitede, Ermenistan'ın sözde soykırım iddiaları çürütülmüştür.

Fatma Baştimur: Ünlü basketbolcu Mehmet Okur'un büyükannesidir. Baştimur, Nazi kamplarında sağ kalabilen Türkler arasında yer almıştır. Baştimur, verdiği bir röportajda şunları anlatmıştır. "1917 senesinde doğdum. Ben üç aylıkken annemle babamı Ural'dan Ukrayna'nın Varşovgrad kentine sürgüne göndermişler. Bolşevikler, zengin diye ailemin elindeki hayvanları almışlar. Sürgüne geldikten sonra babam öldü, biz üç kardeş kaldık. Ruslar Varşovgrad'dan çekilirken Almanlara bir şey kalmasın diye her şeyi yakmaya başladılar. Ekmek dahi yoktu. Bir gün evde pişirmek için buğday getirmeye gittim, iki Alman askeri beni yakaladı. 15 yaşındaydım. Bizi karakolun önünde dizdiler, 300 kişiyiz, çırılçıplak soyup vagonlara bindirdiler. Ön vagona koydular, eğer yolda dinamit varsa önce o vagon patlasın diye düşünmüşler. Önce Polonya'ya getirdiler. Tam gaz vereceklerdi ki bir Alman general 'Bunlar çalışmaya gidecek.' dedi ve hepimizi Avusturya'ya geçirdi. Kampta üç yıl kaldım. Savaş sonunda Amerikalılar geldi. Tamara adında bir arkadaşım İtalyanların kampına kaçtık. Oradan da dağlara çıktık. Verona isiminde bir şehre gittik. Modena'da kampta kaldıktan sonra evlendim, oğlum oldu ve biz de Türkiye'ye geldik."

Fazıl Küçük: 1959 yılında Kıbrıs Türkleri ile Kıbrıslı Rumların ortak kurduğu Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı yardımcısıdır. Kıbrıs Türklerinin Rauf Denktaş'tan önceki lideridir.

Fergana Olayları: 4 Haziran 1989'da Özbekistan Fergana'da, Ahıska Türklerine ikinci bir sürgün ve soykırım yapılmıştır. Üç yüzden fazla Ahıskalı vahşice öldürülmüş yüz binden fazla insan Özbekistan topraklarından sürülmüştür. Sürgüne tabi tutulan birçok insan sürgün yollarında hayatlarını kaybetmiştir.

Fetali Han Hoyski: 1918'de kurulan bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanıdır. 9 Haziran 1920'de Tiflis'te Nemesis Operasyonu çerçevesinde Ermeni saldırganlar Aram Yerganyan ve Misak

Kirkoryan tarafından gerçekleştirilen silahlı saldırıda öldürülmüştür. (bkz:Nemesis Operasyonu)

G

Geben köyü Ağıtı: Geben Köyü ağıtı, Kahraman Maraş'ın Geben köyü katliamından sonra söylenmiş ve günümüze kadar gelmiştir. (bkz: Geben ve Andıran Köyü Katliamları)

“Gökte yıldız sayılır mı?

Çiğ yumurta soyulur mu?

Ne emersin ah bebeğim

Ölmüş ana emilir mi?”

Geben ve Andıran Köyü Katliamları: 2 Kasım 1895 günü Maraş'a bağlı Andıran ve Geben köylerine saldıran Ermenilerin yaptıkları katliamlardır. Katliamlarda yüzden fazla insan şehit edilmiş, Andıran Hükümet Konağı ile evleri yakıp yıkılmış, memurlar ile pek çok kadın tutsak edilmiştir.

Geçitkale Katliamı: Kasım 1967 tarihinde Kıbrıs Geçitkale'de Rum askerleri tarafından yapılan katliamdır. Köylerini terk etmeyen 80 yaşlarında bir çift, evleri basılıp kurşuna dizildikten sonra üzerlerine gaz dökülerek vahşice yakılmışlardır.

General Grivas: Yunan-Rum askeri güçleri komutanıdır. Kıbrıs Türk katliamının en büyük sorumlularından biridir.

George Finlay: Çalışmaları Türk soykırımlarına da ışık tutan tarihçi ve yazardır. 1864'te yayınlanan Yunan Ayaklanmasının Tarihi (History of Greek Revolution) adlı kitabında şöyle yazmaktadır: "1821 Nisan'ında 20.000 kişi toplamına yakın bir Müslüman nüfus, Yunanistan'da dağınık olarak yaşıyor ve tarımda çalışıyordu. Daha iki ay geçmeden bunların çoğu kıyımdan geçirildiler; adamlar, kadınlar, çocuklar hiç acımadan ve sonra pişmanlık duymadan öldürüldüler."

Girit Katliamı: 16 Ağustos 1866 tarihinde, sadece bir gecede 30 bin olmak üzere devam eden süreçte 40 bin civarında Türk, Yunanlılar tarafından katledilmiştir.

Goloşekin: Moskova tarafından Kazakistan'ın başına getirilen bir yöneticidir. Moskova adına Kazakistan'ın üzerinde kızıl balyoz kesilir. 1920 yılında başlattığı Kazak aydınlarını öldürtme ve sürgüne gönderme çalışmalarını, 1930'lu yıllarda daha da yaygınlaştırır. 1930'a kadar sadece Kazak aydınlarına uygulanan kamplarda toplama, işkence yapma, sürgüne gönderme işlemleri, ondan kendilerine göre siyasî suçlu sayılan aydınların eşlerine de uygulanmaya başlar. 1930'lu yıllarda Halk Komiserliği tarafından 3 milyon civarında insan siyasî suçlu sayılarak Kolima, Magadan, Vorkut, Sibiryaya toplama kamplarına gönderilir. 103 bini yargılanır. Bunlardan 25 bini idam edilir. Geriye kalanların binlercesi Arhangelsk, Vologda, Yaroslav, Kalinin kamplarına gönderilir. Kamplara gönderilen insanların çoğunun akıbeti bugün hâlâ bilinmemektedir.

Guba Katliamı: 1918 yılında Ermeniler tarafından Azerbaycan'ın Guba şehrinde yapılan katliamdır. 122 köy yakılmış, 30 bin insan vahşi bir şekilde öldürülmüştür. Katliama ait toplu bir mezar 2007 yılında şehir stadının onarımı sırasında yapılan kazı çalışmalarında bulunmuştur.

Guba Soykırım Anıtı ve Müzesi: 1918 yılında Ermeniler tarafından Azerbaycan'ın Guba şehrinde yapılan katliamı ve 2007 yılında bulunan toplu mezarları dünyaya duyurmak için Azerbaycan tarafından 2012 yılında Guba'da açılan bir Soykırım Anıtı ve Müzesidir.

Gulag Toplama Kampları: Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminde milyonlarca insanın "halk düşmanı" suçlamasıyla cezalandırılmak üzere gönderildiği kamplardır. Kamplarda pek çoğu Türk soylu, milyonlarca insan; soğuk, açlık, elverişsiz sağlık koşulları ve acımasız çalışma şartları yüzünden ölmüş, pek çoğu keyfi gerekçelerle kurşuna dizilmiştir.

Güneş Ne Zaman Doğacak: 1977 yapımı Türk filmidir. Cüneyt Arkın'ın başrolünü oynadığı film, II. Dünya Savaşı sırasında Adolf Hitler'in Gamalı Haç ve Josef Stalin'in Kızıl Yıldızı arasında kalarak hırpalanmış sürgün edilmiş kurşuna dizilmiş hayatları, Stalin'in katliamlarından canını kurtarabilmek için Türkiye'ye kaçan 146 Azerbaycan Türk'ünün hikâyesini anlatmaktadır.

H

Hafik Çınarlı Şehitliği: Genelkurmay Başkanlığı'nın 7 Temmuz 2007'de yaptırdığı bir şehitliktir. Hafik Çınarlı Şehitliği yanına konulan levhada ise şu bilgiler yer alıyor: "1915-1916 yıllarında 915. Merzifon Taburu, 1. Dünya Harbi sırasında Doğu Cephesine sevkiateklarının kış mevsimine rastlaması nedeniyle, 6-7 ay Çınarlı köyünde konaklamak zorunda kalmıştır ve bu konaklama esnasında hastalanan askerlere viziteye çıkan Ermeni asıllı bir doktorun zehirli iğne yaparak yaklaşık 40 askeri öldürdüğü ve ölen askerlerin buraya defnedildiği rivayet edilmektedir."

Hakmehmet Köyü Katliamı: 1915 yılında Iğdır'ın Hakmehmet köyünde Ermenilerin yaptığı katliamdır. Ermeniler tarafından 51 kişi su kuyusuna atılarak öldürülmüştür.

Haramivartan Katliamı: 1920 yılında Kars'ın Haramivartan köyünde Ermeni çetelerinin Türk halkına yaptığı katliamdır. Katliamda 138 kişi hayatını kaybetmiştir.

Harmanlı Katliamı: Ocak 1878'de Rus destekli Bulgar askerlerinden oluşan birliklerin Harmanlı'da 20 bin Türk'ü katlettiği olaydır.

Haskay Katliamı: Şubat 1915'de Van Haskay'da Ermeni çeteleri tarafından Türklere yapılan katliamdır. Katliamda 200 masum insan kadın, çocuk demeden vahşice katledilmiştir.

Haturalarım: II. Abdülhamit'in Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa'nın tanık olduğu Ermeni saldırılarını, katliamlarını anlattığı kitaptır.

Haytarma: 2013 Ukrayna yapımı bir filmidir. Filmde Ahmet Han Sultan'ın hayatı ve Kırım-Tatar halkının 18 Mayıs 1944 yılında Stalin tarafından sürgün edilmesi anlatılır.

Hıdır Aliyev: Kırgızistan'da 1938 yılında 137 kişinin Stalin'in emri ile kurşuna dizilerek öldürüldüğü ve toplu olarak gömüldüğü Çon Taş katliamına şahit olmuş bir bekçidir. Tuğla ocağı bekçisi Hıdır Aliyev, gizlendiği yerde şahit olduğu ve yüzlerce askerin gerçekleştirdiği bu katliamı, orada inleyerek can verenlerin çığlıklarını mezara kadar götürmek istemediğinden ölmeden önce bugün 80 yaşlarına gelmiş, "Issık Göl"de yaşayan kızına şu sözlerle dile getirmiştir: "Eğer zaman ve şartlar uygun olursa herkes bilsin. Kireç ocağında çok büyük olaylar oldu. Zamanı gelince herkes öğrenmeli!" Ölüm öncesi bir vasiyet gibi kızına verdiği bu sır 1991 yılında tam bağımsızlığını kazanan Kırgızistan Cumhuriyetinin ilan edilmesinden sonra 1993 yılında Aliyev'in kızı tarafından, kurulan ilk Kırgız hükümetine iletilmiş ve toplu mezar bulunmuştur.

Hınçak Komitesi: Osmanlı Devleti'ne karşı cephe alan Ermeni terör örgütlerinden biridir. 1887 yılında Kafkasyalı bir Ermeni olan Avedis Nazarbeg ve Marksist ideolojiye inanmış beş öğrencisi ile birlikte İsviçre'nin Cenevre kentinde kurulmuştur. Çalışma bölgesi olarak Doğu Anadolu'yu seçen komitenin amacı bu bölgede bir Ermeni devleti kurmaktır.

Hınıs Katliamı: Mayıs 1916'da Erzurum Hınıs'ta Ermeniler tarafından yapılan katliamdır. Bir köy ahalisi tamamen yok edilmiştir.

Hizan Katliamı: 1915 yılında Bitlis Hizan'da Ermeniler tarafından Türklere yapılan katliamdır. Katliamda 113 kişi hayatını kaybetmiştir.

Hocalı Katliamı: 26 Şubat 1992 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ bölgesindeki Hocalı kasabasında yaşanan ve Azerbaycan sivillerinin Ermenistan'a bağlı kuvvetler tarafından toplu şekilde öldürüldüğü olaydır. Katliamda 613 kişi öldürülmüş, 1275 kişi esir alınmıştır. 110 kişinin akıbeti ise hâlen bilinmemektedir.

Hocalı Soykırım Müzesi ve Anıtı: Ermenilerin 1992 yılında Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde bulunan Hocalı kasabasında yaptığı ve aralarında çocuk ve yaşlıların da bulunduğu 613 kişiyi katlettikleri soykırımın unutulmaması için Azerbaycan tarafından Ankara Kızılcahamam'da açılan soykırım anıtı ve müzesidir.

Hocalı Soykırımı: Derya Yıldız Özkaraman tarafından kaleme alınmış bir kitaptır. Kitap; Birleşmiş Milletlerin tanımladığı Soykırım kavramı ile tamamen örtüşen Hocalı katliamının, Ermeni askerlerinin Türklere olan kinini kustuğu bir soykırım olduğunu bilimsel olarak kaydetmiş ve kanıtlamıştır.

Hocalı Şehitler Anıtı: Türkiye Azerbaycan Dernekleri Federasyonu ve İzmit Belediyesinin Ermenilerin 1992 yılında Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde bulunan Hocalı kasasında yaptığı ve aralarında çocuk ve

yaşlıların da bulunduğu 613 kişiyi katlettikleri soykırımın unutulmaması için İzmit'te yaptırılan bir soykırım anıtıdır. (bkz: Hocalı Soykırımı)

Hocalı'nın Kurdeleli Anahtarı: Ziyad Guliyev ve Dilbar Guliyeva tarafından kaleme alınmış masumiyetin, soykırımla imtihanını anlatan bir romandır. Kitapta Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Azerbaycan Türklerine yaptığı soykırım anlatılmaktadır.

Hüseyinli Köyü Katliamı: 1920 yılında bir Yunan taburu, Boğaziçi'nde, Beykoz kazasına bağlı Hüseyinli Köyünü kuşatarak mitralyöz ve yaylım ateşiyle halkı katlettikten sonra her şeyi yağmalamış ve otuz beş haneli olan bu köyü ev, ahır, samanlık, cami, mektep ve hatta harmanlardaki ekinleriyle yakmışlardır. Katliamda şehit olan Türk sayısı, naaşlar yakıldığı için net olarak bilinmemektedir.

Hydra Adası Katliamı: 1821 yılında Yunan adası olan Hydra adasında, Yunanlılar tarafından Türklere yapılan katliamdır. Katliamda 90 Türk vahşice katledilmiştir.

I

İğdir Soykırım Anıtı: 1915-1920 tarihleri arasında bölgede yaşayan Ermenilerin Türklere karşı uyguladığı saldırıları sembolize etmek amacıyla yapılmış bir anıttır. Anıtın adı Ermeniler Tarafından Katledilen Şehit Türkler Anıt ve Müzesi olarak değiştirilmiştir. Müze, İğdir kentinde bulunmaktadır. Her ay 4 bin civarında ziyaretçi müzeyi gezmektedir.

III. Makarios: Asıl adı Mihail Hristodulu Muskos'tur. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu ve Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanıdır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi amacıyla başlatılan Enosis hareketinin önderleri arasında yer almıştır. EOKA'nın en büyük destekçilerinden biri olan Makarios, Kıbrıs'ta EOKA tarafından katledilen masum Türklerin de gizli katilleri arasındadır.

I

İdil-Ural Bölgesinde Yapay Açlık: 1921-1922 yıllarında İdil-Ural bölgesinde Rusların vergileri yüzde yüz yetmiş artırması ve halkın ellerindeki mahsule el koyması, ekim alanlarını daraltması, el koyduğu milyonlarca ton buğdayı ihraç etmesi ve halkından kaçırması sonucu açlık baş göstermiş, milyonlarca Tatar Türk'ü ve Ukraynalı hayatını kaybetmiştir.

İlk Hançer: Müslüm Oğuz tarafından kaleme alınmış tarihi bir romandır. Kitapta Kazan Türk Devleti'nin emperyalist Rusya ile yaptığı amansız mücadele ve yaşanan felaketler anlatılmaktadır.

İmam Hüseyin İğneci: Aralık 1963 tarihinde Kıbrıs Lefkoş'da, Küçük Kaymaklı köyüne yaklaşan Rum çetelerinden kaçan halkın bütün ısrarlarına rağmen 18 yaşında yatalak oğlunu bırakıp kaçamayan 80 yaşında bir imamdır. Köyü basan Rum çeteleri terk edilmiş köyde yalnız kalan imamı, eşi ve yatalak oğlunu acımasızca şehit etmiştir.

İncir Kuşları: Sinan Akyüz tarafından kaleme alınmış bir romandır. Kitap Bosnalı bir genç kız olan Suada'nın gerçek yaşam hikâyesinden yola çıkarak yazılmıştır. Yazar kitapta dünyanın seyirci kaldığı Srebrenitsa Soykırımını, öldürülen Boşnak, Arnavut ve Türk Müslümanları Suada'nın öyküsüyle yeniden gündeme getirmiştir.

İngiliz Konsolosu Williams: 1896 yılında Van'da İngiliz Konsololuğu yapmış İngiliz bir diplomattır. Ermeni terör örgütleri Hınçak ve Taşnak Komitelerinin eylemleriyle ilgili olarak Williams'ın 01.03.1896 tarihinde Londra'ya gönderdiği bir raporda, "Taşnak ve Hınçaklar kendi vatandaşları üzerinde korku yaratıyor, aşırılıklarıyla Müslüman halkı kışkırtıyor ve reformların uygulanması için girişilen tüm çabaları felce uğrattıyorlar. Bütün Anadolu'da olup bitenlerden ve işledikleri cinayetlerden Ermeni komiteleri sorumludur." demektedir.

İsa Yusuf Alptekin: Doğu Türkistan Hükümeti eski sekreteridir. Doğu Türkistan davasına ömrünü adanmış ve "Doğu Türkistan Davası" adlı kitabı yazmıştır. Bilimselliği ağır basan bu kitapta Türk oldukları ve nüfuslarının kontrol altında tutulması gerektiği için sadece zalim Mao Zedung döneminde, Çin'de 36 milyon Uygur Türk'ünün hunharca soykırıma uğratıldığı bilgi ve belgeler ışığında ortaya konmuştur.

İsmail Suphi Bey: Rusya'daki yapay açlık felaketini yerinde görmek için Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından görevlendirilen heyetin üyelerindendir. Yazdığı raporda "Bu açlık ve kıtlıktan en çok Başkurt, Tatar, Kazak ve Kırgız çocuklarının etkilendiğini..." belirtir ve bu çocuklardan 20-30 bin kadarının Türkiye'ye getirilmesini teklif eder.

İşkence: Genel anlamı bir kimseye maddi veya manevi olarak yapılan aşırı eziyet, düşüncelerini öğrenmek amacıyla birine uygulanan eziyet, aşırı gerginlik, sıkıntılı durum, azap; özel anlamı ise vidalı bir tür sıkıştırma aracı.

J

Josef Stalin: 1922'den, 1953 yılındaki ölümüne kadar Sovyet Rusya'nın liderliğini ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin liderliği anlamına gelen Genel Sekreterliğini yapmıştır. Milyonlarca Türk'ün katledilmesinin, sürgün edilmesinin baş mümessillerindendir. 20. yüzyılın hafızasına, 70 milyon insanın ölümünden sorumlu tutulan Mao Zedung'tan sonra, 30 milyondan fazla insanın ölümünden sorumlu tutulan ikinci eli kanlı lider olarak kazanmıştır.

Justin A. McCarthy: Ünlü bir tarih profesörüdür. Nüfus tarihçisi olan Justin McCarthy'nin verilerine göre, Balkan Savaşları öncesinde Arnavutluk hariç Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarında, 2.315.293 Müslüman yaşıyordu. Balkan Savaşları sonrasında bu rakam %62 oranında azalarak 1.445.179'a indi. Bu süreçte 632.408 Müslüman-Türk öldürüldü. 812.771 kişi ise Anadolu'ya göç etti. Devam eden Türk soykırımları ile ilgili araştırmaları da vardır.

K

Kafkas Katliamı: 1877-1878 yılları arasında sadece Kafkaslar'da 300 bin Türk, Ermeniler tarafından katledilmiş, 260 bin Türk'ün ise akıbeti hâlâ bilinmemektedir.

Kağızman Katliamı: 1920 yılında Kars Kağızman'da Ermeniler tarafından yapılan katliamdır. Katliamda 720 kişi hayatını kaybetmiştir.

Kalo / Derecik Kırgını: Kars merkeze bağlı 671 nüfuslu Kalo / Derecik köyünde Ermeniler tarafından 660 kişi katledilmiştir. Katledilen 660 kişinin 360'ı bir mereke (saman ve yem ambarı) doldurularak öldürülmüştür. Söz konusu katliamdan sadece 11 kişi kaçarak hayatta kalabilmiştir.

Kalo / Derecik Kırgınına Ağıt: Âşık Kahraman'ın kendisinin de yaşamış olduğu Kalo/Derecik Kırgınına yaktığı ağıttır.

*“Ey ağalar nasıl diyem derdimiz:
Vardı zulmün sonu Arşa dayandı.
Ermeni, İslâm'ı kırdı, taladı,
Mazlûmlar amânı, Arşa dayandı.
Kalo'nun Köyü'nü bastı, ceng açtı
Mitralyoz, tüfenkle od, ataş saçı
Ana: Evlât attı, dağ taşa kaçtı
Sabiler şivani, arşa dayandı.*

Kamuk-Altay Soykırımı: SSCB tarafından Altay Türklerine, İkinci Dünya Savaşı esnasında yapılan soykırımdır. Soykırımında 80.000 Altay Türk'ü katledilmiştir.

Kanlı Noel: 21 Aralık 1963 tarihinde Kıbrıslı Türklere karşı başlatılan silahlı saldırılara verilen isimdir. Kıbrıs adasındaki çatışmaların başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Olaylarda toplam 364 Kıbrıs Türk'ü hayatını kaybetmiştir.

Kara Haç Çetesi: Taşnaklar tarafından milliyetçi harekete destek vermeyen Ermenilere karşı kuruldu. Çetenin ismi, öldürdükleri Ermenilerin alınlarına kesici bir aletle haç şekli çizmelerinden ve kesme sırasında akan kanın kuruyarak koyu bir renk almasından gelmektedir.

Kara Ocak: 20 Ocak 1990 yılında Sovyet Ordusu'nun Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin başkenti Bakü'ye girmesiyle gerçekleştirilen katliamdır. Katliamda 132 kişi öldürülmüş, 700 kişi de yaralanmıştır.

Karabağ'ın Sessiz Çılgılığı: TRT tarafından 2015 yılında hazırlanan bir belgeseldir. Belgesel, Azerbaycan'ın Ermenistan işgali altındaki Yukarı Karabağ bölgesinde Ermenilerin yaptıkları katliamları anlatmaktadır.

Karaçay Türkleri Sürgünü: SSCB tarafından 2 Kasım 1943 tarihinde Karaçay Türklerinin öz yurtlarından Türkistan ve Sibirya'ya sürgün edilmesi olayıdır. 30.000 Karaçay Türk'ü sürgün yolunda hayatını kaybetmiştir.

Karakilise Köyü Katliamı: 1921 yılında Ermeni çetelerinin Erzurum'un Karakilise (Dikili) köyünde yaptığı katliamdır. Katliamda 6 bin kişi vahşice katledilmiştir.

Karatepe Katliamı: 18 Şubat 1922 akşamı, Aydın Karatepe Köyü'nde Yunan işgali süresince bölgede gerçekleştirilen en büyük sivil katliam olarak kayıtlara geçmiştir. Köydeki evlerin dağılık oluşu ve savaş sırasında kayıtların sağlıklı tutulmaması gibi sebeplerle, katliamda ne kadar insanımızın şehit edildiği kesin olarak belirlenemese de, resmi belgelere ve tanıkların anlatımlarına göre, hayatını kaybedenlerin sayısının 200'ün üzerinde olduğu saptanmıştır.

Karatepe Ağdı:

“Onlar;

Karatepeli analar, babalar, genç kızlar,

Bebekler, çocuklar, yaşlılar,

Yüzlerce can,

Yunan askerlerince katledildiler.

Yanmış, parçalanmış bedenleri ile

Bu topraklarda,

Sonsuzluk uykusuna yattılar.”

Kareklas Olayı: 1927 yılında yaşanan bir olaydır. Rum toplum bilincine işleyen Türk düşmanlığını kanıtlayan ibret verici bir belge niteliğindedir. 1927 yılında Hacı Halil adındaki bir Türk'ü öldüren Jambo adlı Rum'u, kaçtığı Atina'dan Kıbrıs'a getirmekle görevlendirilen Kareklas adlı polis memurunun “Türk öldürmek suç değildir!” diyen Rumların Jambo'yu nasıl koruduğunu bir raporla anlattığı olaydır.

Karlag Toplama Kampı: Stalin döneminde SSCB tarafından halk düşmanı olarak gösterilen Türklerin eşlerinin ve ailesinde bulunan birinci derece yakın kadın akrabalarının tutulduğu bir toplama, işkence kampıdır. Karlag Kampında tutuklu bulunan kadın sayısının 17 bini bulunduğu bilinmektedir.

Kars Katliamı: Mart 1915'de Kars civarında Ermenilerin Türklere yaptığı katliamdır. Muhtelif işkenceler ile 85 hane halkı yok edilmiştir.

Kaşgar Katliamı: 2013 yılı yazında Kaşgar bölgesinde İslami hassasiyetleriyle tanınan ve çevresinde sevilen, sayılan bir aile, kadınların başörtülerini çıkartmasını reddetmeleri üzerine ayrılıkçı terörist damgasıyla evlerinde diri diri yakılmıştır. Akabinde Karılık'ta (Kargalık yakınlarında) işgalci, katil Çin yönetimi insansız hava araçları ile, silahsız ve savunmasız bir grup Uygur gencini vahşice açılan ateşle katletmiştir. Manzara o kadar korkunç olmuştur ki, şehit gençlerin kimlikleri ancak et parçalarının DNA analizi sonucu tespit edilebilmiştir.

Katliam: Topluca öldürme, kırım, soykırım.

Kayıp Şahıslar Komitesi: 1981 yılında KKTC’de kurulan bir komitedir. Komitenin amacı Rumlar tarafından katledildiği bilinen ama kanıtlanamayan ve yeri tespit edilemeyen Türklerin naaşlarına ulaşmak ve kimlik tespiti yapmaktır.

Kazakistan’da Yapay Açlık:1921-1923 yılları arasında Sovyet coğrafyasında büyük bir yapay açlık felaketi yaşanmıştır. 1920’li yılların başındaki bu açlık, daha çok Kırım, Ukrayna, İdil-Ural bölgesi ile Kazakistan’ı etkilemiştir. Kazakistan’da yaşanan açlık felaketi sonucunda 2.230.000 Kazak Türk’ü hayatını kaybetmiştir.

Kazım Karabekir: Kut’ül Amare Fatihi, Alçı Tepe Kahramanı ve Kafkas Cephesinin şanlı kumandanlarından. 1. Kafkas Kolordu Komutanı olarak Erzincan, Erzurum, Kars ve Sarıkamış’ı Ermenilerin işgalinden kurtarmış ve bu bölgelerde, Ermenilerin Türk halkına yaptıkları katliamları daha da büyümeden engellemiştir.

Keçidere Köyü Katliamı: Bulgarların, Bulgar bağımsızlık hareketi sırasında Balkanlarda yaşayan Türklere yaptığı bir katliamdır. Katliamda 11 masum Türk sadece Türk oldukları için vahşice katledilmiştir.

Kefensiz Gömülenler: Özbek yazar Şükrullah Yusuf tarafından yazılmış bir kitaptır. Yazar kitapta Sovyet sürgün kamplarında, hapishanelerinde ve KGB sorgu ve işkencelerinde yaşadıklarını, yaşananları ve çetelesi tutulamayacak kadar sayısız ölümleri anlatmıştır.

Kemik Dökülen Dere/ Karabağ Hikâyeleri: Ali Sahip Eroğul tarafından kaleme alınmış bir kitaptır. Karabağ’da yaşanan katliamlar ve ardında bıraktığı insanların gerçek hikâyelerinden yola çıkılarak yazılmış bir kitaptır.

Kendi Kendine Defin: Çinlilerin uyguladığı bir işkence türüdür. Mahkûm, kendi mezarı kazdırıldıktan sonra o çukura atılır ve üzerine toprak atılarak diri diri gömülür.

Kerkük Katliamı: Türkmenlere yönelik en büyük katliamdır. 14 Temmuz 1959’da gerçekleştirilmiştir. General Abdülkerim Kassem’in iktidara gelişi için yapılan kutlamalar sırasında Kerkük’te bulunan Türkmenler, silahlı Kürt grupları tarafından katledilmiştir.

KGB: SSCB’nin gizli servisidir. Türklere yapılan katliamlar, sürgünler ve işkencelerin NKVD adlı teşkilatla birlikte başkahramanıdır.

Kıbrıs Katliamı: Kıbrıs’ın Yunanistan’a bağlanması için Rumlar tarafından adadaki masum Türk nüfusuna yapılan katliamdır. Rumlar tarafından katledilen Türklerin toplam sayısı 243’tür. Kayıp sayısı 803, yaralı 3500, sakat ise 280 kişidir. Katliamlara maruz kalan Türkler, yaşadıkları 103 karma köyü terk etmek zorunda kalmışlardır. Büyük ölçüde, mal, malzeme, araç ve gereç kaybına da uğramışlardır.

Kıbrıs’ta 1974’te Göz Ardı Edilenler: Rum yazar Panikos Neokleus tarafından yazılan ve 1974 yılında Kıbrıs’ta bulunan Rum askerlerinin anıla-

rından oluşan bir kitaptır. Kitapta Rum askerlerinin Türklere yaptıkları katliamları itiraf ettikleri bölümler de yer almaktadır.

1931 Olayı: Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması için başlatılan ayaklanmadır. Yunan Konsolosu Kyrou'nun kışkırtmalarıyla "Milli kurtuluşumuz Yunanistan'la birleşmektir." diyen Papaz Nikodimos'un peşine takılan Rumlar, ilhak sloganları atarak hükümet binalarına saldırmış ve Vali Konağı'nı yakmışlardır. Saldırıda 7 Türk ölmüş, 67 Türk ise yaralanmıştır.

Kırım Belgeseli: Ukrayna asıllı yönetmen Kseniya Jornokley'in Kırım ve Kırım Tatarları hakkında çektiği kısa metrajlı belgesel filmidir. Belgeselde Kırım Sürgünü ve üç nesil Kırım Tatarları anlatılmaktadır. Belgesel 2015 Cannes Film Festivalinde gösterime çıkarılmıştır.

Kırım Kan Ağlıyor: Yavuz Bahadıroğlu'nun kaleme aldığı tarihi bir romandır. Romanda Kırım sürgünü ve Kırım'da kalan Türklerin yaşadıkları acı olaylar anlatılmaktadır.

Kırım Köyü Katliamı: 9 Temmuz 1989'de Diyarbakır'ın Hani ilçesinin Kırım Köyü'ne baskın düzenleyen PKK'lı teröristlerin, 3 yaşındaki bir kız çocuğunu ve ailesini vahşice öldürdüğü katliamdır.

Kırım Sürgünü: 2. Dünya Savaşı sonunda SSCB lideri Stalin'in Almanlara yardım ettikleri gerekçesi ile 18 Mayıs 1944 gecesi, vagonlara doldurularak, 423.100 Türk'ü SSCB'nin çeşitli bölgelerine sürgün ettiği olaydır. Ağır yolculuk koşullarına dayanamayan 195.371 kişi hayatını kaybetmiştir. Özbekistan'a sürülen Kırım Tatarlarından 10.105 kişi açlıktan ölmüş. NKVD verilerine göre ise yaklaşık 30.000 (% 20) kişi, bir buçuk yıl içinde sürgünde ölmüştür.

Kırımlı: 2. Dünya Savaşı sırasında Kırımlı Türklerin yaşadığı acıları anlatan bir filmidir. Film Cengiz Dağcı'nın "Korkunç Yıllar" romanından uyarlanmıştır.

"Kırımöğlü: Bir Halkın Mücadelesi" Belgeseli: Türkiye Devlet Televizyonunun Kırım Tatarları ile ilgili hazırladıkları dev bir belgeseldir. Belgeselde Kırım Tatarlarının 18 Mayıs 1944 senesinde Vatanları Kırım'dan topyekûn sürgün edilmeleri, olağanüstü bir mücadeleyle vatanları Kırım'a dönmeleri ve bu mücadelenin en önemli lideri olan Mustafa Abdülcemil Kırımhoğlu'nun hayatı ve mücadelesi anlatılır. 30'ar dakikalık 9 bölümden oluşan belgeselin tanıtım ve yayın hazırlıklarının tamamlanmasının ardından 2015 yılının Ekim ayından itibaren TRT ekranlarında seyirci ile buluşması planlanmaktadır.

Kırşehirli Şehit Seyfi: 1915 yılında Ermenilerin çıkardıkları Zeytun İsyanında şehit edilen bir Türk askeridir. Kırşehirli Şehit Seyfi için söylenen ağıt şöyledir: (bkz: Zeytun İsyanı)

*Maraş Maraş derler bu nasıl Maraş
İçerime düştü bir korlu ataş
Zeytun dağlarında can veren gardaş*

*Uyan diyom Seyfi oğlan uyanmaz
Seyfi derler şu oğlanın adına
Ermanı pusu kurmuş Zeytun dağına
Dizlerine vurur gelin Fadime
Uyan derim koçak Seyfi'm uyanmaz
Sağımı solumu duişmanlar sardı
şu gavur Ermanı canımı aldı
İki aylık yavrusu babasız kaldı
Uyan derim Seyfi Bey'im uyanmaz*

Koçgiri İsyanı: 1921 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne karşı Koçgiri, Pezgavır, Maksudan, Aslanan, Kurmeşan, Parçikan, Canbegan, İzol ve Giniyan gibi Kürt aşiretlerinin çıkardığı bir isyandır. İsyancıların amacı Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim ve Koçgiri'den oluşan bağımsız Kürt devletini kurmaktır. İsyancılar Temmuz ayında, Zara'nın Çulfa Ali karakoluna ve şadan aşiret reisi Paşo da Refahiye'ye saldırmışlardır. İsyan devlet tarafından bastırılmıştır ama bölgede yüzlerce masum sivilin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. İsyancılar tarafından sivil can kayıpları ile birlikte bölge halkına maddi kayıplar da verilmiştir.

Kolay Doğum: Çinlilerin uyguladığı bir işkence türüdür. Toprak sahibi hamile kadınları sırt üstü yatırıp, üzerine birisi veya bizzat kocasını çıkarıp, çiğnetmek suretiyle öldürmekte kullanılan işkence türüdür.

Kolokotrones: Tripolitza'da (Tripoliçe) gerçekleştirilen, üç gün üç gece boyunca Türklerin soykırımı tabi tutulduğu isyanın liderlerindedir. Kolokotrones'in "Kasabaya girdiğimde yukarı hisar kapısından başlayarak atımın ayağı hiç yere değmedi." dediği nakledilmektedir. Böyle diyerek ilerlediği zafer kutlama yolunun, Müslüman cesetlerinden meydana gelen bir örtüyle döşendiği kastedilmiştir.

Komutan Hamazasp: Taşnak çeteleri komutanıdır. Azerbaycan bölgesinde ve Doğu Anadolu'da yapılan birçoğ katliamın başında bulunmuş bir canidir.

Kosova Katliamı: 1913 yılında 25 bin Türk, Kosova'da Sırplar tarafından katledilmiştir.

Kozluca Köyü Katliamı: Tarihte 93 harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus savaşının yaşandığı dönemde Balkanlarda, Bulgarların Kozluca köyünde yaptığı katliamdır. Katliamda 18 Türk öldürölmüş ve cesetleri yakılmıştır.

Körtel Köyü Katliamı: Maraş'a bağlı Körtel Köyünde Ermenilerin yaptığı katliamdır. Körtel köyünü basarak 57 evi yakan Ermeniler onlarca Türk'ü katletmişlerdir.

Kuba Katliamı: Taşnaklar ve Bolşevikler tarafından 1918 yılında Azerbaycan Kuba şehrinde Yahudi ve Azerilere karşı yapılan katliamdır. Ermeni Hamazasp'ın rehberlik ettiği silahlı gruplar, 122 köyü tümüyle yık-

miş, kent merkezi dâhil olmak üzere 380 aileyi evleriyle birlikte yakmıştır. Katliamda 400 Türk, 81 Yahudi öldürülmüştür.

Kuba Toplu Mezarlığı: 1918 yılında Azerbaycan'ın Kuba şehrinde yapılan katliamda 400 kişinin toplu olarak gömüldüğü mezarlıktır.

Kurşunlanan Türkoloji: Türklük Bilimi (Türkoloji) çalışmalarına ömrünü adanmış Prof. Dr. Ahmet Buran tarafından baskı ve soykırım yıllarına ait yüzlerce kaynaktan yararlanılarak hazırlanmış bir kitaptır. Kitapta Türklerle yapılan soykırımlar yakın plana alınmakta ve incelenmektedir.

Kurt Seyit ve Şura: Nermin Bezmen tarafından kaleme alınmış tarihi bir romandır. Roman, bir aşk hikâyesinin yanında o dönem Kırım'da yaşanan savaşı ve Kırım Türklerinin yaşadıkları acıları gözler önüne serer.

Kuteybe Bin Müslim: Muaviye dönemi komutanlarından. Binlerce Türk'ü katletmesi ile bilinir.

L

Lahey Hocalı Soykırım Anıtı: Ermeni askerlerinin 1992'de Azerbaycan'ın Hocalı kasabasında gerçekleştirdikleri Hocalı Katliamının unutulmaması için Hollanda Lahey'de 2007 yılında yaptırılan bir soykırım anıtıdır. (bkz: Hocalı Soykırımı)

Lenin: Rus Komünist Partisinin kurucusu, sosyalist fikirlerin ilk tatbikçisi, yazar, ihtilalci ve diktatördür. Asıl adı Vladimir İlyiç Ulyanov'dur. "Lenin" lakabını Rus Komünist İhtilâlinde almıştır. Milyonlarca Türk'ün öldürülmesi emrini vermiştir. Stalin'in önünü açtığı ve Türk kıyımının öncüsü olduğu bilinmektedir. 20. Yüzyılın soykırımcılar listesinde Mao Zedung ve Stalin'den sonra üçüncülük kürsüsünü işgal eden eli kanlı lideridir.

Levi Baskını: Mayıs 1924'de İngiliz kuvvetleri ile lejyoner Tiyari Levi askerlerinin Kerkük' de yaptıkları katliamdır. Olaylar sırasında 280 Türkmen şehit edilmiştir.

Levon Ekmekçiyan: ASALA mensubu Ermeni bir militandır. 7 Ağustos 1982 tarihinde 9 kişinin yaşamını yitirdiği 72 kişinin ise yaralandığı Esenboğa Havalimanı'nın bombalanması olayının faillerindendir. Güvenlik güçlerinin müdahalesi sonucu eylemi gerçekleştirdiği Zohrab Sarkisyan adlı örgüt üyesi ölü, kendisi ise yaralı olarak ele geçirilmiş ve tedavisinin ardından Mamak Askeri Cezaevi'ne gönderilmiştir. Yargılamasının ardından 7 Eylül 1982'de idam cezasına çarptırılan Ekmekçiyan 28 Ocak 1983'te Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde asılarak idam edilmiştir. (bkz: ASALA)

Levon Panos Dabağyan: Ermeni asıllı araştırmacı ve yazardır. Alparslan Türkeş ve Milliyetçi Hareket Partisi ile ilgili kitap yazan ilk Ermenidir. Türk tarihinde Ermenilere yapılmış bir soykırımın olmadığını savunmaktadır. Dabağyan 2005 yılında Ankara'da yapılan Türk Metal-İş Sendikası ve Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen "Her Yönüyle Ermeni Sorunu ve Tarihi Gerçekler" konferansında "Bugün bir Türkiye-Ermenistan savaşı çıksa, kesinlikle Türk cephesinde yer alır ve Er-

menistan'a karşı savaşırdım. Ermenistan'ın toprak taleplerinin arkasında, aslında bir Ermeni devleti kurmak değil, büyük İsrail'i gerçekleştirmek emeli yatmaktadır." diye konuşmuştur.

M

Mağcan Cumabay: Kazakların ve bütün Türkistanlıların milli şairidir. Şiirleri toplu olarak 1923 yılında Taşkent'te yayınlanmıştır. Ateşli bir Türk milliyetçisi olması, Rus yönetiminin çok şiddetli baskılarına maruz kalmasına sebep olmuştur. Bu yüzden Mağcan, şiirlerinde Türklerden ve Ruslardan bahsederken, onları anlatmak için kün men tün (gündüz ve gece) gibi semboller kullanmak zorunda kalmıştır. Ona göre, Türkler aydınlığı, gündüzü; Ruslar ise gece karanlığını, uğursuzluğu temsil ederler. Cumabay, SSCB tarafından Japon ajanı olmakla suçlanmış, sürgüne gönderilmiş ve ağır işkenceler sonucunda şehit olmuştur.

Mağcan: Türk edebiyatının büyük isimlerinden, 1919'da Türk Kurtuluş Savaşı'na açıktan destek veren ve şiirler yazan, 1938 yılında Stalin tarafından idam edilen, Kazak şair Mağcan Cumabay'ın anısına hazırlanan filmidir.

Makedonya Katliamı: 1912 yılında Bulgar çetelerinin Makedonya'da yaptığı katliamdır. Kasım 1912'de günümüzde Makedonya'da bulunan Strumica kentinde Bulgarlar, otuz kadar Müslüman Türk'ü öldürdü. Yine 1912 yılının sonlarında Bulgarlar Makedonya'da bulunan Müslümanlara ve Türklere karşı bir ay süren bir katliam yaptı. Katliamda 4 bin kişi öldürdü.

Mart Olayları: 30 Mart 1918 - 3 Nisan 1918 tarihleri arasında Bakü şehri ve civarında Bakü Sovyeti ve Ermeni Devrimci Federasyonu kuvvetleri ile Müsavat Partisi ve Kafkas Süvari Tümeni arasında meydana gelen çatışma sırasında Azeri sivillere yönelik katliam yaşanmış ve olayların sonucunda Azeri ve diğer Müslüman halk mensuplarından 3.000 ile 12.000 kişi arasında Azerbaycan Türk'ü öldürülmüştür.

Mavi Alay: Türkiye Cumhuriyeti'nin önerisiyle, 2. Dünya Savaşı'nda Almanya için, SSCB'ye karşı savaşan Kırım Türklerinin oluşturduğu 8 bin kişilik ordudur.

Mavi Kelebekler: Sinevizyon Yapım tarafından yapılan ve Bosna Savaşı dönemini anlatan Türk televizyon dizisidir. Dizi 1992'de başlayan Bosna Savaşı'nda Boşnak halkın yaşadığı acıları anlatmaktadır. Dizi başlamadan önce ekranda "Avrupa'nın ortasında ama insanlıktan çok uzakta, tüm dünyanın gözleri önünde yaşanan soykırımda hayatını kaybeden Boşnak Halkı'nın aziz anısına..." içerikli bir ekran yazısı belirir.

Mavi Kelebeklerin İzinde: Her yıl 11 Temmuz'da TRT'nin Srebrenitsa Katliamı anısına yayınladığı belgeseldir. Adını sadece toplu mezarların üstünde açan ve yalnızca bu ölüm çiçeklerinin etrafında olan kelebeklerden alır.

Maxim Gorki: Ünlü bir Rus yazardır. Maxim Gorki, Lenin'in devrimi sırasında acımasızlığına şahit olduğu bazı yöntemleri şöyle anlatır: "Lenin'in talimatları Bolşevik militanlar tarafından büyük bir zevkle yerine getiriliyordu. Hatta militanlar, özel vahşet stilleri geliştirmişlerdi. Tambov'da komünistler, tutsaklarını sol el ve sol ayaklarından toprağın bir metre yukarısında, ağaçlara demiryolu çivileri ile mıhlıyorlardı ve bu insanların acı çekmesini bilerek izliyorlardı. Bir esirin midasını açıp küçük bağırsağını alıyorlar ve bir ağaca çiviliyorlardı ve bağırsağın çözülmesini izliyorlardı. Yakaladıkları görevlileri soyup omuzlarından itibaren derilerini yüzüyorlardı. ..."

Mayıs 1924 Kerkük Katliamı: 4 Mayıs 1924 tarihinde Kerkük'te İngiliz askerlerinin gerçekleştirdiği katliamdır. Katliamda 280 Türkmen şehit edilmiştir.

Mehmed Emin Resulzade: Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı olmanın yanında Müsavat Partisi'nin de ilk lideridir.

Mehmet Celal Bucak: Adalet Partisi Şanlıurfa milletvekilidir. 1979 yılında PKK terör örgütü tarafından Mehmet Celal Bucak'ın evine baskın düzenlemiştir. Saldırıda Bucak yaralanmış, sekiz yaşındaki oğlu yaşamını yitirmiştir.

Mehmet Cemal Azmi Bey: Osmanlı devlet adamıdır. I. Dünya Savaşı sırasında olağanüstü sivil ve askeri yetkilerle Trabzon valisi olarak görev yapmıştır. Cemal Azmi Bey, Rus donanmasının Trabzon'u bombalamasına karşı durmuş, Türk ordusuna erzak sağlamak ve Türk ahaliyi Ermeni çetelerin saldırılarından korumak için büyük çaba göstermiştir. Cemal Azmi Bey, Ermeni komitacıların düzenlediği bir suikast sonucu Berlin'de öldürülmüştür.

Men Are Like That (İnsanlar Böyledir): 1928 yılında ABD Indianapolis'te 'The Bobbs - Merrill Company' yayınevi tarafından yayınlanan Amerikalı Leonard Ramsden Hartill'in Rus ve Ermeni ordusunda subaylık yapmış, Kars çevresinde Türklere yönelik katliam hareketlerini yönetmiş, Ohanes Apresyan isimli Ermeni'nin hatıralarını anlattığı kitaptır. Men Are Like That (İnsanlar Böyledir) isimli kitapta Kars ve çevresindeki Türk Katliamı şöyle anlatılır: "...Tatarların kaçmalarına imkân verecek yolları ve dağ geçitlerini tutarak kapattık. Hemen yok etme işine giriştik. Birliklerimiz birbiri ardına köyleri kuşatıyorlardı. Topçu ateşi ile izbe köy evleri taş ve toprak yığınları hâline getiriliyor ve köylüler köyde barınamaz bir hale gelip köy dışındaki kırlara kaçmaya başlayınca da tüfek mermileri ve süngülerle işlerini tamamlıyorduk. Hiç şüphesiz ki Tatarların bazıları kaçabildiler. Bunlar ya dağlarda kendilerine sığınacak bir yer bulabildiler veyahut da sınırı aşıp Türkiye'ye kaçtılar. Geri kalanlar ise tamamen öldürüldü. Böylece Rus Ermenistanı'nın Nahcivan'dan Ahılkelek'e kadar olan bütün sınır bölgesi, Ağrı Dağı'nın eteğindeki sıcak ovalardan kuzeydeki soğuk dağ yaylalarına

kadar her yer, yerle bir edilmiş, Tatar köylerinin dilsiz kalmış harabeleri ile doldu. Şimdi bu köylerde, buralarda kalmış ölü insanların kemiklerini bulmak için giren kurt ve çakalların ulularından başka bir ses duyulmaz.”

Menemen Katliamı: 16-17 Haziran 1919'da İzmir Menemen'de Yunan askerlerinin Türklere yaptığı katliamdır. Katliamda Avrupa kaynaklarına göre en az 200 Türk ölmüş ve 200'den fazla Türk de yaralanmıştır. Bazı Türk kaynakları ise ölü sayısının 1000 civarında olduğunu belirtmiştir.

Misak Torlakyan: Azerbaycan Cumhuriyetinin ilk İçişleri Bakanlarından Behbut Han Cevanşir'i şehit eden eli kanlı bir Ermeni militandır. Torlakyan, Behbut Han Cevanşir'i şehit etmesinin hemen ardından yakalanır. Yargılama sonucunda suçlu bulunması gerekirken İngilizlerin mahkemeye uyguladığı baskı sonucu “Hastadır, cezai ehliyeti yoktur.” sahte raporuyla serbest bırakılır. (bkz: Behbut Han Cevanşir)

Mistras Katliamı: Yunanlılar, 1770 yılında Mistras kentinde 400 Türk'ü öldürmüştür. Türk çocukları, minarelere çıkarılıp aşağıya atılmışlardır.

Mora Yarımadası Katliamı: Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ile birlikte Mora Yarımadası'nda yaşayan Türkler, büyük zulüm görmüş ve kaçma fırsatı bulamayan 20 bin Türk hunharca katledilmiştir.

Muflis köyü Katliamı: Bulgarların, Bulgar bağımsızlık hareketi sırasında Balkanlarda yaşayan Türklere yaptığı bir katliamdır. İngiliz raporlarına göre Kızanlık yakınlarındaki Muflis köyünde, Rus ve Bulgarlardan oluşan bir grup tarafından 127 kişi öldürülmek üzere kaçırılmış, 20'den fazla kişi kaçsa da kalanlar öldürülmüştür. Osmanlı kaynakları ise öldürülenlerin sayısını yaklaşık 400 olarak vermektedir.

Muratağa, Sandallar ve Atlılar Katliamı: 14 Ağustos 1974 tarihinde EOKA-B tarafından Kıbrıs'ın Muratağa, Sandallar ve Atlılar köylerinde Kıbrıs Türklerine karşı gerçekleştirilen katliamdır. Katliamda en genci 16 günlük, en yaşlısı ise 95 yaşında olmak üzere 126 Türk öldürülmüştür.

Muratlı Köyü Katliamı: 1920 yılında Boğaziçi Beykoz'a bağlı Muratlı köyünde Yunanlıların yaptığı katliamdır. Köy halkı çeşitli işkenceler yapılarak öldürülmüştür. Şehit sayısı net olarak bilinmemektedir.

Muş Katliamı: 1915 yılında Ermeni çeteleri tarafından Muş'ta yapılan katliamdır. Katliamda 800 kişi hayatını kaybetmiştir.

Müküs Katliamı: 1915 yılında Ermeni çeteleri tarafından Türklere yapılan katliamdır. Katliamda 126 kişi katledilmiştir.

Müsavi Taksimi: Çinlilerin uyguladığı bir işkence türüdür. Mahkûmların bir ayağını bir öküze, diğer ayağını ikinci bir öküze ya da ata bağlayıp bu hayvanları aksi istikamete koşturup mahkûmu parçalamak suretiyle yapılan işkencenin adıdır.

Müttefik Heyeti: 1920 yılında Yunan katliamlarını soruşturmak için yabancılardan oluşturulan bir araştırma heyetidir.

N

Nahçıvan Katliamı: 1915 yılında Nahçıvan'da Ermeniler tarafından yapılan katliamlardır. Katliamda 4 bin kişi hayatını kaybetmiştir.

Nargin Adası: Sarıkamış Harekatı'nda Ruslara esir düşen Türk askerlerinin tutulduğu Hazar Denizinde yer alan bir toplama kampıdır. Hazar Denizi'ndeki Nargin Adası'na götürülen binlerce Türk'ün açlık ve işkence sonucu öldüğüyle ilgili kayıtlar, 92 yıl sonra KGB'nin arşivinden çıkmıştır. KGB arşivindeki belgelerde Türk esirlerin çoğunun, susuzluktan, yılanların zehirlenmesi ve Rusların kurşuna dizmesiyle şehit olduğu açıkça yer almaktadır. KGB tarafından propaganda amaçlı çekilen kayıtlarda, 10-15 kişilik gruplar hâlinde ortada bulunan bir tencereden yemeklerini yiyen, açlık ve ağır kış şartlarına dayanamadıkları için hafızalarını ve sağlıklarını kaybettiği anlaşılan ve sağa sola sallanarak yürüyen esirlerin görüntüleri yer almaktadır.

Navarin Katliamı: Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması sırasında yaşanan katliamlar dizisinin bir parçası olan bir katliamdır. Katliam 19 Ağustos 1821 günü Mora Yarımadası'ndaki Navarin şehrinde gerçekleşmiş ve yaklaşık 3 bin Türk katledilmiştir.

Nemesis Operasyonu: Taşnak Partisi'nin düzenlediği silahlı saldırı eylemidir. Operasyonlar, Ermeni Tehciri kararının alınmasını sağlayan devlet adamlarını hedef almıştır. Öldürülen kişilerin arasında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nden devlet adamları bulunmaktadır. Operasyon adını, Yunan mitolojisindeki intikam tanrıçası "Nemesis"ten almıştır. (bkz: Taşnak-Sutyun Komitesi)

Neo-Nazizm: II. Dünya Savaşı'ndan sonra nasyonal sosyalizmi yeniden canlandırmak ve bu amaçla nasyonal sosyalist yönetimleri demokratik veya silahlı yollarla başa geçirmeyi hedefleyen veyahut nasyonal sosyalizmi savunan tüm siyasi hareket ve düşüncelere verilen ortak isimdir. Alman Neo-Naziler, radikal Alman milliyetçisi ve ırkçı düşünüşe bağlıdır. Almanya'da Türklerin çoğunluğunu oluşturduğu göçmen vatandaşlara karşıdır ve Almanya'dan gitmelerini istemektedirler. Türklere yönelik birçok saldırı düzenleyen Neo-Naziler, Solingen Faciasında 5, 2000-2006 yılları arasındaki Neonazi Seri Cinayetlerinde ise 8 Türk'ü vahşice katletmişlerdir.

Nisan İsyanı: Nisan 1876'da Bulgarların Osmanlı Devletine karşı başlattıkları isyandır. İsyân sırasında bölgede yaşayan Türk halkına büyük bir katliam yapılmıştır. Tarihçilere göre bölgede yüzlerce Türk Bulgarlar tarafından vahşice katledilmiştir.

NKVD: Türkçe açılımı; İçişleri Halk Komiserliği'dir. Sovyetler Birliği'nin gizli polis teşkilatıdır. Katyn Katliamı, Holodomor Felaketi, Çontaş katliamı ve daha nice Türk soykırımında icracı teşkilattır.

Nusaybin Katliamı: 10 Mayıs 1988'de Mardin'in Nusaybin ilçesinde, PKK terör örgütünün 15 Türk vatandaşını kadın çocuk demeden vahşice öl-

dürdüğü katliamdır. Katliamda bir bebek beşiğinde uyurken vahşice katledilmiştir.

O

Orly Havalimanı Saldırısı: Ermeni terör örgütü ASALA tarafından 15 Temmuz 1983'te Türk Hava Yolları'nın Paris Orly Havalimanındaki bürosuna karşı gerçekleştirdiği terör saldırısıdır. Olayda patlatılan bomba ile ikisi Türk, dördü Fransız, biri Amerikalı ve biri İsveçli olmak üzere sekiz kişi ölmüş, 28'i Türk olmak üzere 55 kişi de yaralanmıştır. Olayla ilgili Fransız polisi 29 yaşındaki Suriyeli Ermeni Varujan Garabedian'ı tutuklamıştır. Sanık kendisinin ASALA örgütünün Fransız bölümünün başkanı olduğunu söylemiş ve bombayı Orly Havalimanına yerleştirdiğini itiraf etmiştir.(bkz: ASALA)

Ortabağ Katliamı: PKK'nın 23 Ocak 1987'de Şırnak ilinin Uludere ilçesine bağlı Ortabağ köyüne gerçekleştirdiği bombalı saldırıdır. Saldırı, Ortabağ köyündeki düğün evinde meydana gelmiştir. Teröristler düğün sürerken evin damına çıkarak bacadan el bombaları atmışlardır. Saldırıda hayatını kaybeden 8 kişiden 2'si çocuk, 4'ü kadındır. Saldırıdan 15 kişi yaralı olarak kurtulmuştur.

Osman Batur: Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele etmiş olan direnişçi bir liderdir. 20. yüzyılın ilk yarısında Çinliler ve Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesi vermiştir. 1951 yılında Çinliler tarafından idam edilmiştir.

Ölüm ve Sürgün: ABD'li tarih profesörü Justin McCharty tarafından kaleme alınmış bir kitaptır. Kitapta Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ile birlikte ardında bıraktığı topraklarda kalan Türk ve Müslüman halka yapılan etnik kıyım anlatılmaktadır.

Örümce Köyü Katliamı: 1920 yılında Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları katliamdır. 20'den fazla günahsız Türk, iplere bağlanarak yerde sürüklenmiş ve bıçaklanmıştır.

P

Panikos Neokleus: Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında askerlik yapan Rumların anılarının derlendiği "Kıbrıs'ta 1974'te Göz Ardı Edilenler" adlı kitabın yazarıdır.

Paralimni Katliamı: 1964 yılında Kıbrıs Mağusa limanında işçi olarak çalışan 13 Kıbrıslı Türk'ün Kıbrıslı Rumlar tarafından öldürüldüğü katliamdır. Katliama ait toplu mezar, 2015 yılının şubat ayında tespit edilmiş ve kimlik belirleme çalışmalarına başlanmıştır.

Pasinler Katliamı: 8 Mayıs 1916'da Erzurum Pasinler'de Ermenilerin yaptığı katliamdır. 2 bin kişi vahşi bir şekilde katledilmiştir.

Peçenek Katliamı: 10 Temmuz 1987 yılında Şırnak'ın İdil ilçesine bağlı Peçenek köyü PKK tarafından basılmış, kadın, çocuk ayırmaksızın 17 kişi kurşuna dizilmek suretiyle vahşice katledilmiştir.

Petrova Katliamı: Bulgarlar tarafından Balkanlarda yapılmış bir katliamdır. Bulgarlar bir Türk kızına, annesinin gözü önünde tecavüz etmiş, buna dayanamayan anne can havliyle bir Bulgar'ın silahını alarak ateş etmiştir. Annenin ateş etmesi umumi bir katliama sebep olmuştur. Köyde bulunan bütün kadınlar ve çocuklar Bulgarlar tarafından bir kahveye kapatılmış ve yakılarak öldürülmüştür.

Pınarcık Katliamı: 20 Haziran 1987 tarihinde PKK militanlarının Mardin'in Ömerli ilçesine bağlı Pınarcık köyünde gece baskını sonucu yaptıkları katliamdır. 16 çocuk, 6 erkek, 8 kadın, toplam 30 kişi katliamda yaşamını yitirmiştir. Katliam 30 bin şehitli sürecin gerçek anlamda yankı uyandıran ilk eylemlerindendir

Pınarcık Katliamı: PKK terör örgütünün 20 Haziran 1987'de Mardin'in Ömerli ilçesindeki geçici köy korucusu ailelerin yoğunlukta olduğu Pınarcık köyünde 16'sı çocuk 30 kişiyi öldürdüğü katliamdır. PKK'lılar saldırının ardından olay yerine PKK'ya bağlı Kürdistan Ulusal Kurtuluş Ordusu (ARGK) imzalı şu bildiriye bırakmışlardır. "Kürdistan'a ve Kürtlüğe düşman faşist Türk sömürgeciliğinin beş paralık uşağı ajan milis çete başları. Halk kurtuluş kuvvetlerinin kurşunlarından hiçbir güç sizi kurtaramaz. Halka karşı daha fazla suç işlemeden Kürdistan Ulusal Kurtuluş Ordusu'na teslim olun. Halktan af dileyin. Suçlarınızın hesabını verin."

PKK: Türkçe açılımı; Kürdistan İşçi Partisidir. Türkiye'nin doğu ve güneydoğusu, Irak'ın kuzeyi, Suriye'nin kuzeydoğusu ve İran'ın kuzeybatısını kapsayan bölgede bir Kürt devleti kurmayı amaçlayan ve bu amaçla söz konusu toprakların Türkiye sınırları içinde kalan kısmına sahip olabilmek için güvenlik güçleri, köy korucuları ve sivillere karşı eylem yapan yasadışı silahlı bir terör örgütüdür. 1974 yılında Abdullah Öcalan tarafından kurulan PKK'nın ideolojisi, Marksizm-Leninizm üzerine kuruludur. PKK, ASALA terör örgütünün devamı olarak görülmektedir. Örgüt Kürt adını kullanmakla birlikte bir Ermeni terör örgütüdür ve nihai amacı Kürdistan diye nitelediği toprakları Ermenistan'a bağlamaktır. Terör örgütü yaklaşık 40 bin Türk vatandaşını öldürmüştür.

Pusu ve Katliamların Kronolojisi: Ümit Özdağ tarafından kaleme alınmış bir kitaptır. Kitapta eli kanlı terör örgütü PKK'nın yaptığı katliamlarda şehit edilen silahsız insanlarımızın hikâyeleri anlatılır.

R

Rabia Kadir: Uygur halkının insan hakları için mücadele eden kadın lideridir. 2005 yılından bu yana ABD'de yaşamakta ve Uygurların sesini dünyaya duyurmaya çalışmaktadır. 2006'da Dünya Uygur Kurultayı (WUC) Başkanı seçilmiştir. 2006'nın Kasım ayında Münih'te yeni kurulan Dünya Uygur Kurultayı'nın (WUC) başkanı ilan edilmiştir. 2004 yılında Norveç'te, insan hakları için savaştan dolayı Thorolf - Rafto Ödülü'nü almıştır.

Türkiye Cumhuriyeti tarafından sığınma talebi geri çevrildiği için ABD’de yaşamaktadır.

Rauf Denktaş: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanıdır. Kıbrıs'ta Rumlarca yapılan Türk soykırımını önlemeye çalışan Türk Mukavemet Gücü'nün kurucularındandır.

Richard Pipes: Amerikalı bir tarihçidir. Tarihçi Richard Pipes, gizli Sovyet arşivlerine dayanarak yazdığı The Unknown Lenin (Bilinmeyen Lenin) adlı kitabında, Lenin'in Bolşeviklere verdiği sayısız cinayet, katliam, işkence emirlerini ortaya çıkarmakta ve sonuçta şu yorumu yapmaktadır: “Mevcut delillerle Lenin'in idealist değil, ancak gerçek ya da hayali olsun sorunları çözmenin en iyi yolunun, onlara sebep olan insanları öldürmek olduğuna inanan bir toplu katliamcı olduğunu reddetmek imkânsız hale gelmektedir. 20. yüzyılda on milyonlarca hayatın yok olmasına neden olan politik ve sosyal imha uygulamasını ilk olarak meydana getiren / başlatan Lenin'in ta kendisidir.”

Robert Koçaryan: Yaptığı terör faaliyetlerinin oranı nispetinde terfi eden Taşnaksutyun örgütü liderlerindedir. Koçaryan, Hocalı Soykırımının bir numaralı failerindedir. Koçaryan, 20 Mart 1996'da Ermenistan Başbakanı olmuştur. (bkz: Hocalı Soykırımı)

Ruhum Kıyama Kalktı: Emrullah Özdemir tarafından kaleme alınmış tarihi bir romandır. Romanda Ahmet Ziya'nın gözünden; önceleri Ermeni çetelerinin yaptıkları baskınlarla karşı karşıya kalan yöre halkının, Rus işgali ile birlikte kendilerini acımasız bir kıyımın içinde bulmalarını, Bolşevik isyanının başlamasıyla birlikte bölgeyi terk eden Rus birliklerinin ardından, Ermeni komitecileri tarafından insanlık dışı işkenceleri, tecavüzleri, cinayetleri, toplu katliamları ve tam manasıyla sistematik bir biçimde yapılan soykırımı anlatmaktadır.

Rumeli'den Türk Göçleri: 1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında göçe maruz bırakılan milyonlarca Türk açlık, salgın hastalık ve göç yollarında Hristiyan çetelerce yapılan saldırılar sonucunda ölmüştür. Göç yollarında öldürülen Balkan Türklerinden yapılmış ceset dağlarını fotoğraflayan pek çok yabancı gazeteci bulunmaktadır.

Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve Devrimleri Enstitüsü Araştırma Uzmanı Mehmet Perinçek tarafından kaleme alınmış bir kitaptır. Mehmet Perinçek, Ermenilerin Türklere yaptığı mezalimi Rus arşivlerinden bulduğu 150 orijinal belgeyle gözler önüne sermiştir. Mehmet Perinçek'in Çarlık generallerinin çok gizli raporlarını, Ermeni yetkililerin yazışmalarını, Sovyet Politbürosu'nun tutanaklarını tarayarak bulduğu belgeler, sadece ülkemizde değil, başta Rusya ve İran olmak üzere bütün dünyada büyük yankı uyandırmıştır.

Rus Kaynaklarında Ermeni Sorunu: Eray Bayramol tarafından kaleme alınmış bir kitaptır. Kitap Ermenileri tehciye götüren yolda Rusya'nın, kendi hedefine uygun olarak Anadolu'daki Ermeniler üzerinde yürüttüğü politikaları Rus kaynaklarına dayandırarak ortaya koymaktadır.

S

Sakız Adası Katliamı: 1821 yılının Mart ayında, Yunanlar tarafından Sakız Adası'na bir saldırı düzenlenmiş ve adadaki bütün Türkler vahşice katledilmiştir.

Sarı Gelin Belgeseli: Ermeni Meselesi konusunda Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı belgesel dizisidir. İlk kez ulaşılan bilgi ve belgeler, çeşitli ülkelerde ilk kez girilen mekanlar, ilk kez yayınlanacak görüşlerden oluşan belgesel, Ermenilerce ileri sürülen başta soykırım olmak üzere birçok iddiayı belge ve tanıklarıyla çürütmektedir. Belgesel dört yıllık uzun bir çalışmanın sonucudur.

Sarıkamış Katliamı: Mart 1919'da Kars Sarıkamış'ta Ermeniler tarafından yapılan katliamdır. Katliamda bir köy halisi tamamen yok edilmiştir.

Sataka Katliamı: Haziran 1916'da Van Sataka'da Ermeniler tarafından yapılan katliamdır. Katliamda 1.150 kişi hayatını kaybetmiştir.

Serez Katliamı: 1912-1913 yılları arasında Bulgaristan'da Bulgarlar tarafından Türklere yapılan katliamdır. Serez'de Bulgarlar tarafından 10 bin Türk vahşice katledilmiştir.

Serj Sarkisyan: Bugünkü Ermenistan cumhurbaşkanıdır. Karabağ'da Ermeni birliklerine kumandanlık yapmıştır. Sarkisyan'ın Hocalı katliamına bilfiil katıldığı bilinmektedir. Hocalı'da yaptıkları işkenceleri savunan beyanları mevcuttur. Uluslararası hukuka göre, tutuklanması ve yargılanması gereken bir canidir.

Seyfet Dede: Ahıska sürgününün canlı tanıklarındandır. Sürgünde Seyfet Dede ailesiyle bir köye, evli ablası başka köye düşmüştür. Ablasının yakındaki köye sürüldüğünden Seyfet Dede'nin haberi olmaz. 1957'de Stalin ölünce, Ahıskalılara başka yerlere gitmelerine izin verilinceye kadar ablasından haber alamaz. Ablasının izini bulduğunda da sürgün sırasında, eşyalarını almaya bile fırsat bulamayan ablasının, bozkır ayazında çocukları donmasın diye elinde olan tek yorganı çocuklarının üstüne örttüğünü ve evlatlarının başucunda soğuktan donarak öldüğünü öğrenir.

Sinan Oğan: Bir dönem Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Iğdır Milletvekilliği de yapmıştır. Bir soykırım kurbanının torunudur. Katıldığı bir panelde dedesinin Ermeniler tarafından yakılarak öldürüldüğünü anlatmıştır. Oğan panelde "Dedemi, Ermeniler bütün köylülerin önünde diri diri yakmışlar. Hikâyesi de çok ilginçtir. Nenam, oğlu eve gelmeyince dedeme 'git bul' diyor. Dedem oğlunu kurtarmak için gidiyor, oğlunu kurtarmak için kendisini feda etmiş. Ermeniler, dedemi diri diri yakmışlar." ifadelerini kullanmıştır.

Sinde Katliamı: 12 Temmuz 1958'de Kıbrıs'ta işlerine gitmek üzere 4 araçlık bir konvoyla köylerinden ayrılan Türklerin yolunun Rumlar tarafından kesildiği olaydır. Rumlar ateş ederek 5 Türk'ü şehit etmişlerdir.

Soğuk Depo: Çinlilerin uyguladığı bir işkence türüdür Mahkûmları ağır şekilde döverek yarı ölü hale getirdikten sonra kara gömüp öldürmenin adıdır.

Solhan Katliamı: 20 Ekim 1992 tarihinde Bingöl'ün Solhan ilçesine bağlı Hazarşah köyü yakınlarında, bir otobüs PKK'lılar tarafından durdurulmuş ve 19 yolcu kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

Solingen Faciası: 29 Mayıs 1993 tarihinde Almanya'nın Solingen şehrinde yaşayan Genç ailesinin evinin Neo-Naziler tarafından kundaklanması sonucu aileden beş kişinin yaşamını yitirmesiyle sonuçlanan olaydır. Olayın meydana geldiği alan müze hâline getirilmiştir.

Son Yaz Balkanlar: Adam Film tarafından çekilen, 2012 yapımı bir dizidir. Dizide Balkan Savaşları sürecinde bölgedeki Türklerin yaşadıkları anlatılmaktadır.

Sonsuz Koridor: Avrupa Azerbaycan Topluluğu'nun destekleriyle "Hocalı İçin Adalet" kapsamında çekilen bir belgeseldir. Belgesel 2015'de gösterime başlamıştır. Belgesel Jeremy Irons tarafından seslendirilmiştir.

Soykırım: Bir insan topluluğunu ulusal, dinsel vb sebeplerle yok etme, jenosit, gnosit, pogrom.

Sözde Ermeni Soykırım Projesi: Doç. Dr. Birsen Karaca tarafından tamamen bilgi ve belgeler ışığında kaleme alınmış bir kitaptır. Birsen Karaca bu kitabında Sözde Ermeni Soykırımı Projesi'nin gerçeklerini su yüzüne çıkarmakta, sözde soykırımı anlatan filmleri de irdelemektedir.

Srebrenitsa Katliamı: 1991-1995 Yugoslavya İç Savaşı'nda Sırp Cumhuriyet Ordusu'nun Srebenitsa'ya karşı giriştiği Krivaya 95 Harekâtı sırasında Temmuz 1995'te yaşanan en az 8.372 Boşnak'ın Bosna Hersek'in Srebrenitsa kentinde General Ratko Mladaviç komutasındaki Bosna Sırp Ordusu tarafından öldürüldüğü olaydır. Katliamda öldürülen insanların bir bölümünün de Türk soylu olduğu bilinmektedir.

Stepan Şaumyan: Ermeni asıllı Rus komünistlerindendir. 1917 Ekim Devrimi sırasında Kafkaslarda önde gelen Bolşevik önderlerdendir. Ermenilerin Azerbaycan'da yaptıkları katliamların en büyük destekçisi ve organizatörüdür.

Stephane Lauzanne: Balkan Harbi'ni yakından izleyen bir Fransız gazeteci olan Stephane Lauzanne, bu göçmen kabilelerini şöyle anlatmaktadır: "İlk kabileye İstanbul'un 20 km ötesinde rastladım. Ondan sonra ardı arkası kesilmedi. Bazı fakirler, ihtiyarlar, kadınlar, çocuklar ufuktan bize doğru, kendilerini kovalayan görünmeyen güçten korkarak, suskun ve telaşlı kaçıyor, kaçıyorlardı... Hepsinin yüzünde korku izleri, hepsinin hallerinde şaşkınlık vardı. Köyler hemen hemen boştu."

Strumica Katliamı: Kasım 1912'de Makedonya'nın Strumica kentinde Bulgarlar tarafından Türklere yapılan katliamdır. Katliamda 30 masum Türk vahşice katledilmiştir.

Subatan Toplu Mezarları: Toplu mezarlar Kars Subatan'da bulunmaktadır. Toplu mezarlar 1915-1918 yılları arasında Doğu Anadolu'da yaşanan Ermeni mezalimini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan kazılar sonucunda bulunmuştur. Subatan'da bulunan üç ayrı mezar yerinden Köseoğulları mahallesindeki saman damında 180'in üzerinde, Tıptıp sokağında 257'nin üzerinde çocuk ve Köy Camii'nin güneyindeki merekte 350'nin üzerinde şehidin gömülü olduğu arşiv belgeleri ve tanık ifadeleriyle belirlenmiştir.

Sulduz Katliamı: 1979 yılında Güney Azerbaycan'da bulunan Sulduz şehrini Kürtleştirmek için Kürtler tarafından Azerbaycan Türklerine yapılan katliamdır. Katliamda iki bin Türk vahşice öldürülmüştür.

Susa katliamı: PKK terör örgütünün 26 Haziran 1992'de Silvan'ın Yolaç (Susa) köyünde bir camide namaz kılan 10 kişiyi kurşuna dizerek öldürdüğü katliamdır.

Suya Doyurma: Çinlilerin uyguladığı bir işkence türüdür. Bazı arazi sahiplerini çuvalara sokup, nehirlere atıp, boğularak ölmelerini sağlamak suretiyle yapılan bir işkence türüdür.

Sündüs Katliamı: Van'ın Bahçesaray ilçesinde 1993 yılında terör örgütü PKK tarafından gerçekleştirilmiş bir katliamdır. Bu katliamda 14'ü çocuk olmak üzere 24 vatandaşımız öldürülmüştür.

Sürgün: Ceza olarak belli bir yerin dışında veya belli bir yerde oturtulan kimse, sürülme işi, nefiy, bir kimsenin sürüldüğü yer.

Sürgünden Soykırma Ermeni İddiaları: Türk Tarih Kurumu eski başkanlarından Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu tarafından kaleme alınmış bir kitaptır. Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu kitapta, arşiv belgelerine ve objektiflik ilkesine sadık kalarak, kısa ama öz bir biçimde, Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki durumunu ele almaktadır.

Ş

Şamahı Katliamı: 1918 yılında Ruslar tarafından desteklenen Ermenilerin Azerbaycan'ın Şamahı şehrinde 5 bin Türk'ü muhtelif camilerde toplayıp diri diri yaktıkları olaydır.

Şefika Ortaylı: Ünlü tarih profesörü İlber Ortaylı'nın annesidir. Şefika Ortaylı, Nazi kamplarında sağ kalabilen Türkler arasında yer almıştır. Ortaylı verdiği bir röportajda şunları anlatmıştır. "1918'de Kırım'da Kemençi köyünde doğdum. İç savaş başlamıştı, Kızıklar geliyor denilirdi o zamanlar. Bir gece babamı alıp götürdüler, babam 4 ay Simferepol'da hapiste kaldı. 1941'de savaş başladı. Ruslar Almanlara işbirliği yaptılar diye Kırımlıların sürmeye başlamış, biz o sürgünden evvel trene binmeyi başardık. Bizi önce Polonya'ya Nazilerin gönderme kampı dedikleri yere daha sonraları da trenlerle Avusturya'nın Graz kentine götürdüler. Ruslar yaklaşınca o kamptan

bizi çıkardılar. Önce Innsbruck diye bir yere geldik. Sonra Landeck'e. Landeck eskiden Hitler Yurgen kampıymış. Alwerşivende'de İlber'in babası Kemal ile tanıştım. Kemal yol yapımında çalışıyordu. Alwerşivende'de iki sene kaldık. 48'de buraya geldik. İlber bir yaşındaydı.”

Şükruallah Yusufullah: Stalin döneminde halk düşmanı yaftası ile çalışma kamplarına sürgüne gönderilen, yaşadıklarını ve Özbek halkının uğradığı katliamları, işkenceleri anlattığı Kefensiz Kömülganlar (Kefensiz Gömülenler) adlı romanın Özbek yazardır.

Şüregel Katliamı: 1920 yılında Kars'ın Şüregel kazasında Ermeniler tarafından Türklere yapılan katliamdır. Katliamda kadın çocuk demeden 1350 kişi vahşice öldürülmüştür.

T

Talkan Katliamı: 8. yüzyılda Türkleri Müslümanlaştırmak amacıyla Araplar tarafından yapılmıştır. Katliam, barbarlığı ile meşhur Kubeyte Bin Müslim'in orduları tarafından yapılmıştır. Katliamda 40 bin Türk hayatını kaybetmiştir.

Tandır Damı Katliamı: 1915 yılında Iğdır'da Ermeniler tarafından Türklere yapılan katliamdır. Bulgular ve görgü tanığı ifadelerine göre; Ermeni çetecilerinin; Tandır Damı Katliâmı'nda Oba köyünden zorla topladıkları silahsız sivil insanların birçoğuna işkence yaptığı, hepsini yüzükoyun yere yatırarak odaya kilitledikleri, üzerlerine ateş açtıkları ve daha sonra bacadan gazyağı dökerek tandır damını ateşe verdikleri, ahşap direğin yanmasıyla da toprak damın çöktüğü anlaşılmaktadır. Katliamda 90 kişi hayatını kaybetmiştir.

Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi: Yakın tarihte yaşamış önemli bir bilim ve siyaset adamı olan Esat Uras tarafından kaleme alınmış bir kitaptır. Uras, birçok Ermenice, Fransızca ve İngilizce kaynak ve belge ışığında kaleme aldığı eserinde Ermeni meselesini, tehcirini tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir.

Tarlaya Bakmak: Çinlilerin uyguladığı bir işkence türüdür. Toprak sahibi Müslüman Türkleri, kendi tarlasındaki bir ağaca baş aşağı asmak suretiyle öldürmektir. Bu öldürüş usulüne, “Zamanında doyamadığı topraklara, baka baka ölsün.” anlamında bu isim verilmiştir. Asılan kişi nefesinin kesileceği anda yere indirilir, ayıtlılır ve gözünü açtıktan sonra, “Çabuk öldüğün takdirde toprağına kâfi derecede bakamazsın. Doya doya bakarak öl.” denir ve ipi çekilerek işkenceye devam edilir.

Taşkent Katliamı: Kıbrıs Harekâtı sırasında ikinci harekâtın başlatıldığı 14 Ağustos 1974'te Taşkent (Tohni) köyünün erkeklerinin topluca öldürüldüğü katliamdır. Rumlar 14 Ağustos 1974'te Taşkent köyünde 89 Kıbrıslı Türk'ü evlerinden topladıktan sonra vahşice öldürmüş ve inşaat araçları ile açtıkları çukurlara toplu olarak gömmüştür.

Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok: Ermeni terör örgütü Taşnatsutyun (Taşnak) Partisi'nin kurucularından Ohannes Kaçaznuni'nin 1921 yılında Taşnak Partisi, Bükreş'te neler yaptık, nerede hata yapıldı, ne yapmalıydık konularının konuşulduğu bir konferansta sunduğu rapordur. Rapor bugün Ermenistan'da yasaktır. Türk araştırmacı Mehmet Perinçek'in Rus arşivlerinde bulduğu rapor, Türkiye'de Kaynak Yayınları tarafından kitap olarak basılmıştır. Raporda Kaçaznuni şu ifadeleri kullanmıştır: "Gerçekleri göremedik, olayların sebebi biziz. Türklerin Milli Mücadele'si haklıydı. Barışı reddetmemiz ve silahlanmamız büyük bir hataydı. Türklere karşı ayaklandık ve savaştık. Sevr Antlaşması gözümüzü kör etmişti. İsyanımızın temelinde İtilaf devletlerinin bize vaat ettiği büyük Ermenistan hayali vardı. 1915 yaz ve sonbahar döneminde Türkiye Ermenileri zorunlu bir tehcire tabi tutuldu. Türkler ne yaptıklarını biliyorlardı ve bugün pişmanlık duymalarını gerektirecek bir husus bulunmamaktadır."

Taşnak-Sutyun Komitesi: 1890'da Tiflis'te kurulan bir terör örgütüdür. Taşnak komitesinin amacı, ayaklanarak Doğu Anadolu ve Çukurova bölgesinde bir Ermeni devleti kurmaktır.

Tatvan Katliamı: Mayıs 1916'da Van Tatvan'da Ermenilerin yaptığı katliamdır. Katliamda 1600 kişi hayatını kaybetmiştir.

Tenzile İbrahimova: 18 Mayıs 1944 Kırım Tatar sürgününü yaşayan, cephede eşini kaybeden bir Tatar Türk'üdür. 1966 yılında katıldığı bir Parti Kongresinde sürgüne şöyle tanıklık etmiştir. "18 Mayıs gecesi NKVD'li yetkililer üç çocuğumla beni uykumuzdan saat 3 sularında kaldırdılar. Evi boşaltmamız için 5 dakika verdiler. Vahşice davranıyorlardı. Yanımıza yiyecek dahi aldırmadılar. Gün boyu yemek yemeyen çocuklarım açlıktan ağlaşıyorlardı. Köyü tamamen boşalttılar. Ben evde çocuklarımla yalnızdım. Çünkü eşim cephede Nazilere karşı savaşırken yaşamını yitirmişti." Tenzile İbrahimova yolculuğu ise şöyle anlatıyor: "Semarkant bölgesindeki Zerabulak istasyonunda biten yolculuk 24 gün sürdü. Bölge halkından kolhoz için toplanmış kağrı arabalarını tamir etmeye zorlandık, aç çalıştırıldık. Açlıktan birçok insanın bacaklarında tabak hastalığı çıktı. Aynı çalışma kampında bizim köyden benimle birlikte 30 aile vardı. Her beş aileden ikisi açlık ve hastalıktan öldü." Tenzile İbrahimova gibi eşini cephede kaybeden ve sürgün edilen diğer bir Tatar kadını yolculuğu şöyle dile getiriyordu: "Vagonlar tıka basa doluydu. Açlık ve havasızlıktan insanlar sinekler gibi ölüyordu. Yolculuk boyunca ne bir yudum su, ne bir lokma ekmek verdiler. Geçtiğimiz ve durduğumuz her tren istasyonunda, vatan hainlerini taşıyoruz diye bölge halkını bize karşı kıskırttılar. Hemen her yerde vagonlarımız taş yağmuruna tutuldu. Vagonlarda ölenleri dini inançlarımıza göre gömdürmediler. Sadece, vagon kapılarını açtılar ve ölüleri demiryolu kenarına attılar. Vagon kapıları sadece ölüleri atıldığı sırada açılıyordu. Kapılar yaşayanlara ise ancak Kazakistan steplerinde açıldı."

Tepeköy Katliamı: 17 Şubat 1918 tarihinde Ermenilerin Erzurum Tepeköy’de yaptıkları katliamdır. Tepeköy’de öldürülen Türklerin cesetleri 2010 yılında Atatürk Üniversitesi'nin yaptığı kazılarda bulunmuş ve sayıları 150 olarak tespit edilmiştir.

Tercan Katliamı: Mayıs 1918’de Erzincan Tercan’da Ermenilerin yaptığı katliamdır. 580 kişi vahşice katledilmiştir.

Thomas Gordon: History of The Greek Revolution adlı kitabın yazarı ve tarihçidir. Yazar kitabında Mora Yarımadası’nda Müslüman-Türk nüfusa yapılan katliamlara yer vermektedir. Kitapta 1820 Mora İsyanı sırasında, isyancıların parolasının: “Hiçbir Türk kalmayacak, ne Mora’da, ne de dünyada.” olduğu yer almaktadır. Kitapta Mora'nın Müslüman nüfusunun 25 bin kişi olarak hesaplandığı, ayaklanmanın patlak vermesinden sonraki üç hafta içinde, kentlere kaçabilenler dışında Mora’da bir tek Müslüman bırakılmadığı yazmaktadır.

Tortum Katliamı: 1920 yılında Erzurum Tortum’da Ermeniler tarafından yapılan katliamdır. 64 köyde katliam yapılmış 3 bin 700 kişi vahşice öldürülmüştür.

Törekul Aytmatov: Cengiz Aytmatov’un babasıdır. Çon-Taş katliamında, Cengiz Aytmatov henüz bir yaşında iken, Ruslar tarafından evinden götürülüp suçsuz ve nedensiz yere kurşuna dizilmiştir.

Trabzon Katliamı: Mayıs 1916’da Trabzon’da Ermeni ve Rumların Türklere yaptıkları katliamlardır. Katliamda 2 bin kişi hayatını kaybetmiştir.

Tripoliçe Katliamı: Yunan bağımsızlık savaşı sırasında yapılan Tripoliçe kuşatması esnasında Türklerin ve Yahudilerin katledilmesi olayıdır. Katliamda 35.000 insan hayatını kaybetmiştir.

Tripolitza Katliamı: Mora’da Yunanlılar tarafından Türklere yapılmış bir katliamdır. Binlerce insan vahşice katledilmiştir. Kolokotrones’in anlatımına göre: “Yukarı hisar kapısından başlayarak atımın ayağı hiç yere değmedi. İlerlediğim zafer kutlama töreni yolu cesetlerden bir örtüyle döşenmişti.” ifadeleri katliamın boyutlarını, yapanların sözünden gözler önüne seren en özet Tripolitza katliamı itirafıdır...

Troçki: 1912 yılında Kievskaya Mysl isimli bir gazete için muhabirlik yapan bir gazetecidir. Balkan Savaşları sırasında Müslüman-Türk katliamına şahit olmuş ve bu vahşeti yazlarına yansıtmıştır. Troçki'nin bir çalışmasında, bir Sırp askerinin şu sözleri dikkat çeker: “Çok sayıda Arnavut öldürdüm, ancak üzerlerinde değerli bir şey bulamadım. Fakat bir genç Türk kadını kestiğimde üzerinden 10 altın lira çıktı.”

Tuzhurmatu Katliamı: 23 Ocak 2013 tarihinde Irak'ta Selahaddin vilayetinin Tuzhurmatu ilçesine bağlı Biravcılı köyünü basan IŞİD militanlarının 3'ü kadın 23 Türkmen'i öldürdüğü olaydır.

Türk Esirleri Nargin Adasında: Sarıkamış Harekatı'nda Ruslara esir düşen Türk askerlerinin tutulduğu Nargin Adasında yaşanan vahşeti anlatan Azerbaycan yapımı bir belgeseldir. (bkz: Nargin Adası)

Türk Mukavemet Teşkilatı: Kıbrıs'ta 1 Ağustos 1958'de Kıbrıs Türklerine apaçık bir soykırıma girişen Rum terör örgütü EOKA'ya karşı mücadele etmek için kurulan silahlı bir örgüttür. Teşkilat 1 Ağustos 1976 tarihinde Kıbrıs Türk Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı'na dönüştürülmüştür. Üyelerine "mücahit" denmekte olan teşkilatta Kıbrıs Harekatı'nın başladığı 20 Temmuz 1974 tarihinde 17.151 mücahit bulunuyordu. Türk Mukavemet Teşkilatı'nın hiçbir zaman EOKA gibi hain emelleri olmamıştır. Teşkilatın tek amacı Türk katliamlarının önüne geçmek ve Kıbrıs Türklerinin haklarını ve yaşamlarını korumaktır. (bkz: EOKA)

Türkistan Geceleri: Necip El-Kiyani tarafından kaleme alınmış tarihi bir romandır. Kitapta 1931-1951 yılları arasında, Türkistan'da başlayan ve dinmeyen bir direnişin tarih sayfalarında saklanan öyküsü anlatılmaktadır. Kitapta Rusların ve Çinlilerin Doğu Türkistan'ı hem kültürel hem de fiilen kuşatması anlatılmaktadır.

Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri: Baymirza Hayit tarafından yazılmış bir kitaptır. Kitap SSCB tarafından öldürülen Türk şairlerin hikâyelerini içermektedir.

U

Urmiye Soykırımı: 1918 yılında Ermeniler ve işbirlikçileri tarafından Güney Azerbaycan'da 160 bin Türk'ün katledildiği olaydır.

Urumçi Katliamı: 5 Temmuz 2009 tarihinde Doğu Türkistan'da Çin'in Uygur Türklerine yaptığı katliamdır. 197 Uygur Türk'ü şehit edilmiş 2 bin Uygur Türk'ü de yaralanmıştır.

5 Temmuz Urumçi Olayı ve Doğu Türkistan: Erkin Emet tarafından kaleme alınmış bir kitaptır. Kitapta Doğu Türkistan'da 1949 yılında meydana gelen son Çin işgali ile başlayan ve günümüzde hâlâ bütün şiddetle devam eden Çin zulmü ve Türk soykırımı derli toplu bir şekilde ele alınmıştır.

Uygur Katliamı: Doğu Türkistan, 1949 yılından bu yana Çin Halk Cumhuriyeti'nin siyasi ve iktisadi kontrolü altındadır. 1949-1952 yılları arasında 2 milyon 800 bin; 1952-1957 arasında 3 milyon 509 bin; 1958-1960 yılları arasında 6 milyon 700 bin; 1961-1965 yılları arasında 13 milyon 300 bin kişi ya Çin ordusu tarafından katledilmiş ya da rejimin doğurduğu kıtlık sonucunda ölmüştür. Günümüzde de bu soykırım hâlâ devam etmektedir.

Ü

Üç Şehitler Katliamı: Rumların 1958 yılının Temmuz ayında Kıbrıs'ta Goşi diye bilinen köyün sakinlerinden üç genci vurarak şehit ettikleri katliamdır.

Ürkün İsyanı: 1916 İsyanı Kırgız tarihinin en büyük trajedilerinden biridir. Bu olay Kırgızistan'da Ürkün olarak bilinir. Rus İmparatorluğu Kırgızistan'da koloni politikası uygulamıştır. En iyi yerler Ruslara verilmiş yerli halk kendi toprağından edilerek kırsal alanlara göç ettirilmiştir. Ayaklanmanın temel nedeni ise I. Dünya Savaşında Çarlığın Rusya'nın geri hizmetlerinde çalışmak üzere Türkistanlıları çağırması olmuştur. Ayaklanma 4 Temmuz 1916'da Hocent'te başlamış, daha sonra Türkistan'ın diğer kısımlarına yayılmıştır. Kırgız Türkleri Rus askerleri ve Rus yerleşimciler tarafından öldürülmüştür. Kırgız Türkleri için, bir nevi soykırımla sonuçlanan bu ayaklanmada ölen Kırgız Türklerinin sayısı bir netlik kazanmamış olmasına rağmen, bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu sayı bazı araştırmalara göre 300 bin, bazılarına göre 100 bin, kimilerine göre ise 274 bin kişiyi bulmuştur.

V

Van Katliamı: 1915 yılında Ermenilerin Van'da yaptıkları katliamdır. Van'ın çeşitli bölgelerinde yapılan katliamlarda 5200 kişi öldürülmüştür.

Van Katliamı: Mayıs 1915'te Ermeni çetelerinin yaptığı bir başka katliamdır. Katliamda 20 bin Türk hayatını kaybetmiştir.

Vladivostok Toplu Mezarları: Rusya'nın Japonya sınırındaki Vladivostok bölgesinde bulunan toplu mezarlardır. Mezarlar bölgede yapılan inşaat çalışmaları sonucunda bulunmuştur. Uzmanlar toplu mezarların SSCB Başkanı Josef Stalin dönemine ait olduğunu kaydetmektedirler. Dönemin koşulları ve SSCB'nin Türklere sistemli olarak uyguladıkları soykırım düşünülürse mezarlarda yatan insanların bir kısmının belki de hepsinin Türk olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Vodina Katliamı: 1914 yılında Yunanistan Vodina ve civar bölgesinde demir sopalarla dövülmek suretiyle 300 Türk Yunanlılar tarafından vahşice katledilmiştir.

Y

Yalova Katliamı: Mayıs 1921'de Yunanlılar, yerli Rumlar ve Ermeniler tarafından Yalova bölgesinde, Müslümanlara uygulanan mezalimdir. Bölgedeki Müslüman Türk köylerinin neredeyse tamamı yakılmış, binlerce insan öldürülmüş ve mülteci durumuna düşürülmüştür.

Yengice Katliamı: 10 Mart 2006 tarihinde Irak'ın Tuzhurmatu ilçesine bağlı nüfusu yüzde yüz Türk olan Yengice köyünde yapılan katliamdır. Katliamda köy halkına çeşitli işkenceler yapılmış, evler yakılmış yüzlerce insan şehit edilmiştir.

Yeni Ermeni Direnişi Örgütü: 1977 yılından kurulan bir Ermeni terör örgütüdür. Taşnak Partisi ideolojisinin uzantısı olan örgütlerden biridir. 1977 yılında Belçika, Fransa, İsviçre İtalya ve Türkiye'ye karşı düzenlenen çok sayıda silahlı saldırı organizasyonunun altında Yeni Ermeni Direnişi Örgütü'nün imzası bulunmaktadır. Örgütün faaliyetleri hakkında çok az bilgi

mevcuttur. Ancak doğrudan ASALA ile organize çalıştıkları bilinmektedir. Örgüt üyeleri genelde Ermeni kiralık katillerden oluşmaktadır. Örgüt çoğunlukla Türk hedeflerine yönelmiş, Türkler ve Türkiye dışında İngiltere, İsrail ve SSCB'ye de eylem düzenlemiştir. (bkz: ASALA)

Yeşilyayla Katliamı: 1918 Mart ayında Erzurum'un Yeşilyayla köyünde Ermeniler tarafından Türklere yapılan katliamdır. Yaşlı erkek, kadın ve çocuklar bir mereğe (samanlık) doldurulmuş ve üzerlerine önce ateş açılıp sonra yakılarak öldürülmüştür. Toplu mezardan 100'e yakın iskelet çıkarılmıştır.

Z

Zağra Müftüsünün Hatıraları: Hüseyin Raci Efendi'nin "93 Harbi" diye anılan 1877-1878 Moskof Harbi'nde Rumeli'deki Türk ve Müslümanların başına gelen felaketleri, Rusların ve Bulgarların yaptığı katliamları anlattığı kitabıdır.

Zaruşat Katliamı: Mart 1920'de Kars Zaruşat'ta Ermeniler tarafından Türklere yapılan katliamdır. Katliamda 400 kişi hayatını kaybetmiştir.

Zeytun İsyanı: İngiltere, Rusya, Fransa, İtalya, Almanya ve Avusturya tarafından kışkırtılan, Maraş Zeytun'da (Süleymanlı) yaşayan Ermenilerin, 2 Ekim 1895 tarihinde Zeytun Kaymakamının evini kurşunlayarak başlattıkları isyandır. 15 Ekim günü Zeytun kışlasını işgal eden Ermeniler, esir aldıkları 600'den fazla Türk askerini katletmiş, bazı askerlerin ayak derilerini yüzmüş ve kışlayı yakmışlardır. Sivil halkı katletmekten de geri durmayan Ermeniler, yüzlerce Türk'ü vahşice katletmişlerdir.

Ziyahlar Katliamı: 1936-1937 yılları arasında SSCB tarafından Kazakistan'da yapılan siyasi bir katliamdır. Katliamda Kazak aydınlarının % 80'i kurşuna dizilmiş, geri kalan kısmı ise Sibiry'a sürgüne gönderilmiştir.

Zori Balayan: Ermeni bir doktordur. Hocalı Katliamı sırasında, pencereye çivilenmiş 13 yaşında bir Türk çocuğunun canlı iken derisini yüzen, kaç dakikada öleceklerine dair zaman tutan ve bunu çok hoşuna gittiği için üç Türk çocuğuna daha uygulayan bir cani ve vahşidir. Yaptıklarını "Ruhun Canlanması" adlı bir kitapta övünerek anlatmıştır.

Not: Bu kaynakça, Türk sürgün ve soykırımlarını anlatan eserlerden yapılmış bir özettir. Türklerin uğradığı sürgün, işkence, katliam ve soykırımların anlatıldığı çalışmaların tamamına yakını içerir. İçerik için bkz: Salim Durukoğlu – Betül Özdemir, Türklerin Maruz Kaldığı İşkence, Sürgün, Katliam ve Soykırım Kaynakçası, Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi, Yıl 6, Sayı 32, Mart – Nisan 2015, s. 211-226.

KAYNAKÇA

- Abdullah YAMAN, **Ermeni Meselesi ve Türkiye**, Otağ Yayınları, Temmuz 1973.
- Ahmet BURAN, **Kurşunlanan Türkoloji**, Akçağ Yayınları, Ankara 2010.
- Aleksander SOLJENİTSİN, **Gulag Takım Adaları**, Cilt 1-2, Çev: Selim Taygan, Nebioğlu Yayınevi, Yayın Yeri Yok, 1974.
- Cemal ANADOL, **Tarihe Hükmeden Millet Türkler**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2010.
- Gunter Lewy, **1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu? Çarpıtılan Değiştirilen Tarih**, Çev: Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- Harry Scott GIBBONS, **Kıbrıs'ta Soykırım**, Yayına Hazırlayan Erol Fehim, Near East Publishing, Lefkoşa 2003.
- Hülya ARGUNŞAH, **Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikâyeler 1-2-3-4 Cilt**, Dergâh Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul Ocak 1999.
- Hülya ARGUNŞAH, **Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Makaleler 1-2-3-4 Cilt**, Dergâh Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul Ocak 1999.
- Hüseyin Râci Efendi, **Zağra Müftüsünün Hatıraları / Tarihçe-i Vak'a-i Zağra**, Baskıya Hazırlayan: Ertuğrul Düzdağ, Tercüman 1001 Temel Eser.
- İbrahim ŞAHİN, **Cengiz Dağcı'nın Hayatı ve Eserleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- İsa KOCAKAPLAN, **Cengiz Dağcı'nın Dört Romanı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999.
- İsa Yusuf ALPTEKİN, **Doğu Türkistan Davası**, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.
- Justin MCCARTHY, **Ölüm ve Sürgün**, Çev: Prof. Dr. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1995. (Kitabın İngilizce orijinali için bkz: Justin McCarthy (1995), *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*, Darwin Press, ISBN 9780878500949)
- Kadir MISIROĞLU, **Moskof Mezalimi**, Cilt I-II, Sebil Yayınevi, İstanbul 1974.
- Kadir MISIROĞLU, **Türkün Siyah Kitabı Yunan Mezalimi**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1972.
- Mehmet Arif Bey, **93 Moskof Harbi ve Başımıza Gelenler**, Sadeleştiren: Nihad Yazar, Anadolu Neşriyat Yurdu, İstanbul 1974.
- Pierre LOTİ, **Can Çekişen Türkiye 1914**, Haz: Fikret Şahoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, Yayın yeri ve tarihi yok.
- Salim DURUKOĞLU, **Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Türklük Bilinci**, Sonçağ Yayınları, Ankara 2014.
- Şükrullah YUSUFOĞLU, **Kefensiz Gömülenler**, İnceleme - Aktarma: Şuayip Karakaş, Berikan Yayınları, Ankara 2009.
- Yaşar AKSAN, **Tek Suçları Türk Olmaktır**, Cilt 1-2, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2011.
- Yavuz BAHADIROĞLU, **Kırım Kan Ağlıyor**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1976.
- <http://tr.wikipedia.org>
<http://sahipkiran.org>

***DOSYA: SUŐEHRI,
AKINCILAR, GÖLOVA***

HAYAŞA'NIN KUZEY BATISI:

**ENDRES (SUŞEHİRİ), EZBİDER (AKINCILAR), AĞVANİS (GÖLOVA),
BULDUR (ERENÇE), ÇERMİŞEK, POLAT VE AKŞAR**

Tahir Erdoğan ŞAHİN

Anadolu'da MÖ, IV. binden itibaren kendi liderleri ve beylik sistemleri içerisinde örgütlenmeye başlayan topluluklar¹ zamanla "erken yerel devlet" aşamasına geçeceklerdir. Bu süreçte Fırat (Mala) ve Kelkit (Kummeşmeha) Irmakları çevresinde bazı yerel yönetimler oluşacak, bu alanlar zamanla Hititlerin "Kur – Uru Ugu Ti" dedikleri "Yukarı Ülke" de *Azzi/Hayaşa Krallığı* içinde² birleşeceklerdir (MÖ, XVII- XV. yüzyıllar).

Hititlerin çağdaşı ve bu devletle yakın ilişkiler içerisinde olan *Azzi/Hayaşa Krallığı*'nin sınırları kuzey batıda eski Ura'dan Bayburt'a kadar uzanmaktadır. Kaşkalıların sabit olmayan sınırları Hattuşa'nın 200 km kuzeydoğusundan başlayıp Karadeniz sahili boyunca devam edip Bayburt'un kuzeyine kadar uzanıyordu.³ *Azzi/Hayaşa* ülkesi kuzeydeki Kaşka ülkesinden Giresun Dağları ve Gümüşhane Dağlarıyla ayrılmaktadır. Buna göre; bugünkü Suşehri, Ezbider, Avğanis, Pağnik (halk arasında Pavnik ya da Penik. Uydurma adı: Çamoluk), Alucra, Şiran, Kelkit, Köse, Kısanta (Uydurma adı Demirözü) ve Bayburt, "Azzi" olarak *Hayaşa Krallığı* sınırları içerisinde⁴ Bayburt ve güneyde Bingöl hattının doğusunda, yukarı Karasu Vadisi ve çevresinde ise Kaşkalılara ve Hayaşalılara komşu Dayaeni Krallığı bulunmaktaydı.

Akra'nın bir önceki sayısında neşredilen Şebinkarahisar'a ilişkin çalışmalarımız yanı sıra Endres, Ezbider, Avğanis çevresi araştırmalarımızda bize yardım ve ilgisini esirgemeyen Hikmet Görmek, "Hacı" olarak anılan Bekir Kurak, Mehmet Altun, Bayram Direk, Yüksel Tokgöz, Evren Kömbe, Ayla Yavuz Demirer, Şahin Yılanlı, İrem Yaman Okuyar, Ercan Güleç, Halis Sağır, Ahmet Gürarlan, Rahmi Özkütük, Eyüb Beyaz, Kâzım Pelçin, Hasan Gümüş, Zeki Küçükkaralı, Ali Bulut, Musa Tan, Ahmet Burak Güleç, Mustafa Demir'e teşekkür ederiz.

Hayaşa Kralı Anniya Dönemi'nde Hititlerle siyasal sorunlar yaşanmış, Hitit Kralı Murşil II'nin tahta çıkışının yedinci yılında, önce Tipiya ve daha sonra Dankuva'ya seferler düzenlemiştir.⁵ Hititlere ait Dankuva'nın Hayaşa'ya ait Ura kenti ile Amasya arasında bir yer olduğu sanılmaktadır.

Günümüz Suşehri İlçesi (Endres), coğrafi konumu itibarıyla batıda Niksar, Koyulhisar ve Zile'den doğuda Bayburt'a değin, temelde Kelkit vadisinin belirlediği bir uzantının ortasında; güneyde Zara- İmranlı'dan kuzeyde Şebinkarahisar üzerinden Giresun'la bağlantılıdır. Bir bütün olarak

Suşehri ve çevresi, Ezbider (Akıncılar) ve Avғанis (Gölova); coğrafi olarak yakınlıkları yanı sıra tarihsel geçmişi itibariyle lokal anlamda Refahiye, Kemah ve Erzincan'la tarihsel-kültürel bir bütünlük göstermektedir.⁶ İlk Çağ'a ilişkin yazılı ve arkeolojik veriler bu bölgenin Azzi/Hayaşa içinde olduğunu teyit etmektedir.

Resim 1: Sis-Köy içi kale: Oldukça büyük ebatta, beyaz renkte, doğu tarafı sarp, girişi kuzeyde bulunan ana kaya günümüze 5-6 kadar parçalanmış hâliyle gelebilmiştir. Üzerine bilinçsizce yapılan iki betonarme bina ile deforme edilmiş ve orijinal konumundan uzaklaştırılmıştır. İlk Çağ'a ait kale-kent Hayaşa'nın batıdaki son kenti olan Ura'ya yakın alan içerisindedir.

Tokat, Niksar, Zile, Amasya ve Şebinkarahisar arası bölgeler yalnızca Hayaşa- Hitit ilişkileri açısından değil, hatta çok daha fazla olarak Hitit-Kaşka ilişkilerinde ön plandadır. Hayaşa Krallığı döneminde Hitit- Hayaşa-Kaşka arasında gelişen olaylarda Suşehri, Şebinkarahisar ve Koyulhisar üçgeni, esasta Hititlerin egemenliklerini sürekli kılmak istedikleri, ancak gerek Kaşkalıların gerekse Azzi/Hayaşa'nın da ilgisiz olmadıkları bir alan olduğu anlaşılmaktadır.

Hitit, Hayaşa ve Kaşkalardan Selçuklu/Megüçiklere değin pek çok uygarlıkların varlık gösterdikleri bu bölgede Kimmer ve İskitlerin etkinliklerinin de ayrı bir önemi vardır.⁷

Resim 2: Sis. Ilgargedığı Tepesi

Bir bütün olarak bakıldığında, yöre, yalnızca farklı din ve inanışlarıyla değil, çeşitli etnik kökenli halklarıyla birlikte evrilen bir geçmişe sahiptir.

Sis Köyü Eski Yerleşimi:

Kuşşara (Divriği civarında)' dan Tilimra'ya geçişte kullanılan güzergâhın Hitit'e ait olması gerektiği, ayrıca, coğrafi yapı göz önüne alındığında

Resim 3: Köy içinde yer alan kayalardan biri.

bugünkü Sis Köyünde yer alan eski yerleşimin İştina olması, Kanuvara'nın da bu yöreye yakın bir yerde olması mümkündür. Sis, güney'de Zara ve İmranlı ile kuzeyde Koyulhisar- Şebinkarahisar arasındaki merkezî kıstakta yer almaktadır. Bu eski kent, dönemin doğal siyasal sınırını belirleyici kılan Köseadağ eteklerinde bulunmaktadır. İngavala ise Tilimra bölgesi içerisinde bulunan kentler arasındadır. İştina veya Kanuvara olması mümkün olan bugünkü Sis, Hitit siyasi sınırları içerisinde olmakla birlikte, bazen Hayaşa tarafından ele geçirilebilen bir alan olarak çevre kültürünün bir parçasıdır. Köyde hemen her yapı ve bahçe duvarları taşlarının çoğunluğu eski kentin yapılarına aittir.

Bugünkü yerleşim içerisinde eski dokuya ait çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Konutlardan birinin bahçesinde yer alan ana kaya ve onun alt oyuntusuna yapılan konut bunlardan biridir. Kayanın kazılan dip kesiminde bazı duvar kalıntıları bulunmaktadır. Konut çevresi düzenlenmesi amacıyla yapılan işlemler sırasında bazı seramiklerin çıktığı, Roma-Pontus dönemine ait paralar bulunduğu söylenmiştir. Mevkii halk tarafından "Papa-zın Çiftliği" diye anılmaktadır.

Köye girişte ikinci höyük Sis-Sakız Tepesi'dir. Sakız Tepesi'nin batı yönünde uzayan yükseltiler üzerinde yapı ve tümülüslerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Ilgar-gediği Tepesi, ana kaya üzerinde tahkim edilen bir savunma/barınma kalesidir. Ancak ana kayadan bazı bölümler kopmuş ve alt yüzeye serpilmişlerdir.

Resim 4: Ortaköprü geçidi ve Ortaköprü Vadisi. Köseadağ eteklerinde yer alan Sis Şelalesi.

Resim 5: Sis köyü ve Kılıçlar yerleşiminin bugünkü görünümü (2914)

Resim 6: Köseadağ (solda) zirvesinin batısında doğal kaya ve bitişiğinde yayla ağılı yapılan mevkiden bir kesit. Karşı dağ silsilesi ile Köseadağları arasında yer alan vadi, İlk Çağ' dan bugüne kadar Zara-Suşehri arası bağlantıyı kolaylaştırmıştır. Büyük ihtimalle, bu yükseltilerin batısı Hitit, doğusu Hayaşa sınırları arasındadır.

Sis'in üstünde güneyindeki Ağıllar kayalığı, Kılıçlar Mahallesi ile Sis arasındadır. Ana kaya oldukça yıpranmıştır. Orta yarıntısı doğal bir iç mekân oluşturmuştur. Bu mekânın doğusunda, yine doğal bir yarıntıyla oluşan tünel vardır.

Sis yerleşimi Hititler dönemi sonrasında da önemini korumuş, bu yörede egemen olan uygarlıklar içerisinde kent niteliği devam etmiştir. Yerleşimde Pont- Roma iz ve buluntuları yanı sıra yapılış tarihi bilinmeyen bir kilise mevcuttur. Daha öncesinde Paulukien tapınak ya da kilisesinin olup olmadığı bilinmemekle birlikte, Sis Kilisesi'nin Bizans döneminde yapıldığı veya tamir gördüğü söylenebilir.

1. HAYAŞA KRALLIĞI- DUKKAMMA YEREL YÖNETİMİ

Hitit belgeleri ve arkeolojik okumalardan anlaşıldığı kadarıyla Şebinkarahisar ve Koyulhisar yöresi, Suşehri'nin batısından itibaren Tipiya bölgesi olarak Hitit egemenliğinde iken; Hitit- Hayaşa sınırı olan Eskişar, Avganis, Refahiye ve Ilıç'ın kuzey kesimi (bir ihtimalle bugünkü İmraniye) *Dukkamma yerel yönetim bölgesi* olarak Azzi/Hayaşa Krallığı'na bağlıdır. Alucra, Mindeval, Şiran, Kelkit ve Bayburt ise yine Hayaşa dâhilinde olan Azzi coğrafyasının çekirdek alanıdır. Dukkamma'nın güneyinde bulunan Kemah yöresi *Kummaha bölgesi* olarak batıda Hititlere bağlı Pahhuwa'ya ve güneybatıda Şamuha'ya komşudur.⁸

Hayaşalıların adı kaydedilen ilk kralları Karannis öncülüğünde güneye inip Şamuha'yı alma niyetleri, Hititlerle Hayaşa arasında bilinen ilk ciddi siyasî ve askeri sürtüşmedir. O dönem de henüz prens olan Şuppiluliuma kayıtlarında, babası Tuthalya III. döneminde yaşanan olayları anlatırken şu ibarelere yer verir:

"..önceden Hatti ülkesi düşmanları tarafından kuşatılıp mahvedilmişti. Bir taraftan Gaşkalı düşman geldi ve Hatti ülkesini yağmaladı. Nenassa'yı sınır yaptı. Diğer taraftan Aşağı Ülke'den Arzawalı düşman geldi..

*Diğer taraftan Yukarı Ülke'den Azzili düşman geldi ve bu alanları mahvetti ve Şamuha'yı sınır yaptı. İşuwalı düşman geldi ve Tegarama ülkesini sınır yaptı..."*⁹

Buna göre; Murşil II dönemi belgeleri, Hitit- Hayaşa çatışmaları sırasında Hitit ülkesinden Hayaşa'ya göçürülen insanlar olduğu anlaşılmaktadır. Murşil II. bu gelişmelerden Hayaşa kralı Anniya'yı sorumlu tutmaktadır. Dankuva, Hayaşa ülkesine yakın Hitit kentleri arasındadır.

Murşil'in saldırı öncesi yazışmasında söylenenler aşağıdadır:

"Tipiya Ülkesi'ni zabt ettikten sonra Azzi kralı Anniya'ya bir mektup gönderdim ve şöyle yazdım: -"Babam Mitanni Ülkesi'ndeyken ülkenize kaçan tebaamdan kişileri geri verin". ...

Fakat Azzi Ülkesi'nin kralı bana cevap verdi: "Bana yazdıkların hususunda, -eğer elimde sivil esirler varsa veya herhangi başka biri bana ilti-

ca ederse (ediyorsa) -bunları sana iade etmeyeceğim- ve eğer sen talep edersen (...)"

Ben de şöyle cevap verdim. -"Geldim ve ülkenizin sınırında kamp kurdum ve ülkenize saldırmadım, sivil esirlere, sığır ve koyunlara el koymadım. Fakat sen (Benim Majestemle) tartışma çıkarmak için tahrikte bulundun ve Dankuva Ülkesi'ne geldin (ve saldırdın) ve onu insansız bıraktın. Bu yüzden tanrılar benden yana olacaktır ve benim lehimde karar verecektir."¹⁰

Buna göre; Tipiya, o yıllarda Hitit ve Hayaşa arasında çekişmeli toprakları arasındadır. Dankuva ise Hitit kenti olarak, Tipiyawa/Tipiya (Tilimra?)'nın batısında Hayaşa sınırlarına yakın bir yerdedir.

Resim 7: Hitit kayıtlarında "Aripşa" olarak geçen yerleşimin bulunduğu Ağvanis-Kanlıtaş arası alanın genel görünüşü. Kayıtlarda "deniz" olarak sfatlanan su havzası bugün Kılıçkaya Barajı sularıyla karışmış durumdadır.

Hititler bundan haberdar olup gece için de hazırlık yapınca, Azzi/Hayaşa ordusu tahkimatlı kentlere çekilir. Murşil, sivillerin çekildiği Aripşa'ya¹⁴ saldırır ve askerlerin yağmasına izin verir. Ertesi gün Dukkamma'ya¹⁵ gelir ve ele geçirilen tutsakları Hattuşa'ya gönderir. Dukkamma'nın alınışı sırasında Azzi/Hayaşa hükümdarının bir elçisi gelerek Hititlerin

Hayaşa üzerine sefere çıkan Murşil, sınır kenti Ura'ya gelir. Bunun üzerine Anniya ona mektup göndererek tutsakların iade edileceğini bildirir ve Hitit güçleri geri döner. Ancak bu süreçte geçici bir barış olduğu, sorunların çözülmediği, Hayaşa güçlerinin kuzeydeki İştina kentini yağmalayıp Kanuvara (Ura yakınında) kentini kuşatmış olmalarından anlaşılmaktadır.¹¹

Kizzuwatna'da bulunan Murşil II, Kargamış Ülkesi'nde ve Kuzey Suriye'de gerekli siyasal düzenlemeleri bitirip Tegaramma'ya (Gürün yöresi) döner. Amacı Hayaşa üzerine sefer yapmaktır. Ancak kış yaklaştığı için bundan vazgeçilir ve çevre şehirler üzerine seferler yapılır.¹²

Murşil II, hükümdarlığının onuncu yılında (MÖ, 1329) Azzi üzerine sefer için kışı Dankuva'da geçirir. Baharla birlikte doğuya hareket eden ordu yol üzerindeki İngalava'da (Orta Karadeniz'in güneyinde, Şebinkarahisar civarında bir yer olmalı) yaya ve arabalı askerler birleşir ve güney doğu yönünde ilerler. Hitit yıllıkları Azzi/Hayaşa güçlerinin meydan savaşından çekindiğini, gece baskını yapmayı planladıklarını belirtir.¹³

Hititler bundan haberdar olup gece için de hazırlık yapınca, Azzi/Hayaşa ordusu tahkimatlı kentlere çekilir. Murşil, sivillerin çekildiği Aripşa'ya¹⁴ saldırır ve askerlerin yağmasına izin verir. Ertesi gün Dukkamma'ya¹⁵ gelir ve ele geçirilen tutsakları Hattuşa'ya gönderir. Dukkamma'nın alınışı sırasında Azzi/Hayaşa hükümdarının bir elçisi gelerek Hititlerin

üstünlüğünü kabul edildiğini bildirir. Bunun üzerine, mevsim koşulları da dikkate alınarak Muşil geri döner.

Muşil II'nin o yıllarda güney bölgelerdeki etkinlikler içinde olması, Hitit ordusunun öncelikle başkent ya da başkent kontrolünde yakın bir mevkide hazırlanıp sevk edilmesi, ordunun yönü (Hayaşa ülkesi), bu harekâta uygun coğrafi konum (vadi ve geçitler), kayıtlarda geçen yer adları ve yürüyüş süreleri, ilgili metinler ve bunlar üzerinde yapılan araştırmalar gibi birçok unsur göz önüne alındığında, Dukkamma'nın Ura ile Arziya (Erzincan) arasında bir yer olduğu anlaşılmaktadır.

Aripşa, gölle ilintili bir yerdedir. Hititlerde "deniz" kavramının göl ve deniz ayrımı yapılmadan da kullanılabilmektedir. Buna uygun yer, Hititlerin Hayaşa yönünde ilerlediği güzergâhta Avğanis'e (Gölova) bağlı Tümecker (Uydurma adı: Günalan) köyü ve Büzgün (Uydurma adı: Yuvacık) köyü ile Refahiye'ye bağlı Kanlıtaş arasında kalan İlk Çağ yerleşimine tekabül etmektedir.¹⁶ Söz konusu yerleşim, Refahiye'nin kuzeyinde yer alan Orçul vadisinden Kelkit Çayına karışan Çobanlı Çayı kıyısındadır. Bu çayın oluşturduğu doğal ve büyük bir gölün varlığı bilinmektedir.

Dukkamma ise ordu yürüyüşüyle Aripşa'dan bir gün sonra gidilebilecek uzaklıktadır.¹⁷ Hitit ordusunun Dukkamma'ya gelmesi üzerine Hayaşa Kralı barış için elçi Muti'yi Hitit ordugâhına göndermek zorunda kalmıştır. Buna göre; Dukkamma'nın başkent Arziya'nın da zapt edilebileceği ihtimalini içeren bir uzaklıkta olduğu anlaşılmaktadır. Bu ve başka gerekçeler ışığında değerlendirildiğinde, Dukkamma'nın bugünkü Şebinkarahisar'la lokalize edilmesi mümkün görülmemektedir. Anılan yerin Refahiye- Dumanlı Dağı'nın kuzeyinde yer alan ve kaçak kazılarla saray türü bir binanın ortaya çıktığı Hasanlı Höyük olması ihtimali yüksektir.

Dukkamma yerel yönetimi:

Hayaşalıların Muşil II dönemi seferinden sonra (1328) Hititlerle yüz yıllık bir barış süreci yaşamış olmaları, bu süreçte kuzeydeki Kaşkalılara ve doğudaki Dayaenilere karşı korunma ve savunma önlemleri almakla meşgul olmaları mümkün. XIII. Yüzyılda bölgenin siyasal konumunu özellikle belirleyecek olan en etkili unsur ise Assur tehlikesidir. Bu tehlike karşısında Hitit İmparatorluğu'nun Hayaşa bölgesi yönetimleri dâhil çevre yönetim ve kabileleriyle ittifak yapmayı tercih etmiş olma ihtimalleri yüksektir.

Hititlerle Isuwa ile Pahhuwa arasında yapılan ve kayıtları bu güne ulaşan bir anlaşma (Arnuwandas III MÖ, 1220–1190 döneminde) genel konunun anlaşılması ve Dukkamma'nın yerel bir idari güç olduğunun bilinmesi açısından büyük önem taşımaktadır.¹⁸

"Pahhuwalı Mita" konulu metnin içeriğine göre;

Azzi-Hayaşa Krallığı parçalanmış ve Dukkamma, Kummaha, Pittiyariga kasabaları ve Thstricts(?) ile Hayaşa (merkezî bölge) artık bağımsız

hareket etmektedirler.

Pahhuwa ve Isuwa ülkeleri bir ittifak ile Hitit İmparatorluğunun hâlâ onun vassalları olarak istenmesi durumunda Hititlere asker tedariki ile yükümlüdürler. Ancak Hitit Kralı Kummaha'ya karşı askerî bir sefer başlattığı zaman, Pahhuwa Kralı Mitas, sadece anlaşma hükümlerini yerine getirmekle kalmamış (ki bu bir düşman şefi ile olan evliliği ile ilgiliydi) Hititlere düşmanca bir tavırla, Isuwa topraklarında ele geçirilen kaçakları, insan ve sığırları koruma altına alıp barındırmıştır. Adı Kalimunas olan biri ve bir başka kabile şefi Mitas ile birlikte hareket etmişlerdir. Ancak Hititler Kummaha'ya karşı elde ettikleri başarıları sonunda Pahhuwa halkını Hitit İmparatorluğu ile barış için zorlamışlardır.

Hitit kralı, Pahhuwa halkından, Mitas ve Kalimunas ile tüm yakınlarının kendisine teslim edilmesini ve Isuwa kaçakları dâhil diğer kaçakların iadesini şart koşturmuştur. Pahhuwa halkının bu şartları yerine getirmemesi hâlinde, Hitit Kralı gerekirse bunu Pahhuwa'nın komşuları aracılığıyla ve kuvvet kullanarak yerine getirileceğini söyleyerek tehdit etmiştir. Hitit kralının istemesi durumunda ona yardım edecek komşular arasında Hititlere bağımlı Tukkama (Dukkamma) yöneticisi Arihpizzi de vardır.¹⁹

Bu şahısların birkaçı Luwi,²⁰ diğerleri ise Hurri/ Hayaşa isimlerine sahiptir.

Dukkamma'nın Hayaşa'ya bağlı idari bir bölge merkezi olduğunu XIII. yüzyıla ait "Pahhuvalı Mita" konulu antlaşma metninden biliyoruz.²¹ Bu metinde, yaşanan olay ve gelişmeler Hititlerin güneyde Pahhuwa, İsuwa ve onlarla birlikte Dukkamma arasında geçmektedir. Kentin bugünkü Hasanlı Höyük (Refahiye/ Biçer köyü arazisinde) ve çevresi olabileceğini düşündüren verilerden biri de, bu höyükte kaçak kazılarla ortaya çıkan bir saray kalıntısıdır.²² Hititlerin işgal ettikleri düşman ülkelerin kentlerini büyük ölçüde yakıp yıktıkları göz önünde tutulursa,²³ Hasanlı Höyük'ün tahrip edilmiş konumu (günümüz domdılalarının tahribatı ayrı), Hititlerin bu merkezde Hayaşa elçisi Muti aracılığıyla yapılan barış sayesinde Dukkamma'nın sağlam kalışının önemli bir gerekçesidir.

MÖ, XII. yüzyıl ve sonrası yalnızca Hayaşa'nın değil, hemen tüm Doğu Anadolu'nun kaotik bir döneme girdiği, yazılı verilerin hemen hiç oluşmadığı bir dönemdir. İşgalci güçler, tüm bu bölgelerde etkisini göstermiş, Hitit devleti çökerken Azzi/Hayaşa da eski siyasal birliğini koruyamamış, ülke politik olarak etkisizleşmiştir.²⁴

Kummeşmeha / Kelkit Çayı:

Hellenistik Dönemde Lykos diye geçer. Kummeşmeha Azzi/Hayaşa ile Kaşkalar arasında sınır olarak da önemliydi. Hitit dönemi ve sonrası Antik Çağ yazarlarının verdiği bilgiler Şebinkarahisar'la Hayaşa'nın yakın sınır ilişkisi içinde olduğunu, Suşehri- Kelkit ve Bayburt'un Hayaşa/Azzi coğrafyasına dâhil olduğunu göstermektedir.

2. ENDRES, EZBİDER VE AVGANİS

Günümüzde Suşehri olarak anılan Endres'in bugünkü yerleşim yerinde İlk Çağ'a ilişkin kayda değer herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Yerleşimin ilk kurulduğu yer hakkında çeşitli görüş ve rivayetler vardır.²⁵ Yerleşimin yakın çevresinde tespit edilen birçok alanda İlk Çağ'a ait veriler bulunmakla birlikte, bunların hangisinin Endres (Andreas, Andriopolis, Andriyas)'le doğrudan ilişkili olabileceği konusunda da kesin bir hüküm vermek zordur. Ancak, ilçenin doğusunda bulunan Güzeller (B. Güzel, K. Güzel) Köyü- Kaleboynu ve Sarayüstü mevkiilerindeki kalıntılar ve bu alanda çıkan buluntuları zikretmek gerekir. Endres ya da Enderes'in, Hz. İsa'nın on iki havarisinden biri ve havarilerin önderi Petrus'un kardeşidir. X biçiminde çarmıha gerildiği rivayet edilir. Bu nedenle X, onun sembolü olmuştur. "Endres" in de Andreas'tan gelmesi akla yakındır.

Yapılan yüzey araştırmaları Küçük Güzel Köyü-Tepe mevkiinin Eski Tunç Çağı'ndan Osmanlıya kadar kesintisiz yerleşimlerden biri olduğunu göstermektedir.²⁶ Ayrıca, hiçbir arkeolojik araştırma ve kurtarma kazısı yapılmaksızın Suşehri Ovası'nın önemli bir bölümü yok eden Kılıçkaya Barajı suları altında çok sayıda arkeolojik varlık olduğu da bilinmektedir.²⁷ İlgili devlet yetkilileri ile halktan bazı kaçak kazıcı yaratıkların "domdılaz" olma noktasında aynı yapıya sahip oldukları, bu ve daha birçok olaydan anlaşılmaktadır.²⁸

Atilla Engin tarafından yapılan yüzey araştırmaları raporlarında; Ezbider, Akşar, Kurtamus/Beydeğirmeni, Sis/ Çataloluk, Ağrakos/Esenkaya, Gözköy, Konak, Koçdere, Polat, Taklak, İlvat/Taşbayır, Garip Mezarlığı, Çakırlı Köyü(1 km.doğusunda mezarlık alanı), Söfker/Güneyli, Güdeli, Karaağaç(Delikayası, Halilbaba), Aşağı Görede/Eskimeşe Köyü(batısında Ocağın Beleni), Karataş, Müşeknis/Bostancı Köyü(Karut Höyük), Balkara(Çatal Tepe), Pürk/Yeşilyayla (Kilisealtı Höyük), Dipsizgöl Höyüğü, Kurtamus/Beydeğirmeni Köyü(Tilki Tepesi), Buldur/Erence Köyü, Abdurrahman Köyü (Değirmen Tarlası), Uğrunca/Derecik Köyü, Aşağı Yeniköy vb. yerleşim ve mevkiiler; MÖ, III. binlerden Bizans'a kadar gelen tarihsel geçmiş içinde yaşanan mekanlar olduğu tespit edilebilmiştir.²⁹

XIX. yüzyıl ortalarına kadar çevredeki köylerden her hangi biri olan Endres (Suşehri), 1861'de ilçe yapıldıktan sonra ön plana çıkmış ve bugünkü konuma gelmiştir.

Roma- Bizans kaynaklarında geçen ve Roma komutanı Pompeius'un IV. Mithridates'i yenmesi sonrası (MÖ, 65) kurulan Nikopolis (Zafer kenti)'lerden birinin bugünkü Pürk Köyü Roma'nın bölgedeki en önemli kenti olduğu anlaşılmaktadır.

Roma- Pontos dönemlerinde çevrenin merkezî kenti olan Nikopolis; Komana, Koloneia, Polemonium, Neocaesarea (Niksar) ve Sebasteia (Sivas),

Arauraka (Melikşerif), Arzingan(Erzincan) arasında eski kara yollarının keşiştiği bir alanda ve Suşehri'ne yakın bir mesafededir.

MS, 499 yılında meydana gelen deprem Nikopolis kentini ve Şima Kalesi dâhil önemli güvenlik yapılarının yıkılmasına neden olmuş, bu kent eski görkemli niteliğini giderek kaybetmiştir. Pürk (Nikopolis) kentinin köyleşmesine karşın kuzeydeki Koloneia (Şebinkarahisar) kentinin yıldızı parlamaya başlamıştır. Güneyden gelen Arap saldırıları Kemah- Gercenis (Boasgardanize/ Başgercenis) üzerinden kuzeybatı Suşehri- Kelkit vadisine uzanınca, bu yörede önemli bir nüfus azalması olacaktır. Bu gelişmeler üzerine Pürk/Nikopolis Metropoliti Koloneia'ya taşınmış, taşındığı eski alanlar onun yetki alanında olmuştur.³⁰ Bu süreçte Şebinkarahisar Metropoliti "Nikopolis- Koloneia Metropoliti" unvanına sahiptir. Zamanla Koloneia adı kullanımdan kalkınca, Şebinkarahisar "Nikopolis" olarak da anılmaya başlamıştır.

Ura; Hayaşa'nın Sınır Kenti:

Hitit yazılı kayıtlardan Hayaşa'nın kendine bağlı idari bölgelerden oluştuğunu ve bu bölge merkezlerinin nereler olabileceğini büyük ölçüde bilmekteyiz.

Anniya'nın saldırıları üzerine Hayaşa üzerine sefere çıkan Murşil, önce sınır kenti Ura'ya gelir. Murşil'in bu ordu hareketi karşısında Anniya ona mektup göndererek tutsakların iade edileceğini bildirir. Bunun üzerine Hitit güçleri geri döner. Sonraki yıllarda da tutsaklar sorununu çözülememiş, diplomatik bazı girişimler yine sonuçsuz kalmıştır. Dahası, Hayaşa güçleri kuzeydeki İştina kentini yağmalayıp Kanuvara (Ura yakınında) kentini kuşatmışlardır.³¹ O sırada Murşil, Kizzuwatna'da Hepat bayramındadır. Hayaşa saldırılarını önlemesi için cepheye komutanı Kurunta'yı gönderir.

Ura'nın Hayaşa için önemli fakat sınır kenti olması nedeniyle bölge merkezi olma ihtimali düşüktür. Kral Anniya'nın İştina ve Kanuvara'yı kuşatması, bir yönüyle Ura'yı riske sokması demektir. Nitekim, Murşil II, hükümdarlığının onuncu yılında (M Ö, 1329) Azzi üzerine sefer için kışı Dan-

Resim 8: Eskişar Kalesi ve yerleşimi

kuva'da geçirir. Baharla birlikte doğuya hareket eden ordu yol üzerindeki İngalava'da yaya ve arabalı askerler birleşir ve güney doğu yönünde ilerler. Hedefi, Hayaşa'ya bağlı yörenin merkez şehri Dukkamma'dır. Hitit yıllıkları Azzi/Hayaşa güçlerinin meydan savaşından çekindiğini, gece baskını yapmayı planladıklarını belirtir.³² Hititler bundan haberdar olup gece için de hazırlık yapınca, Azzi/Hayaşa ordusu tah-

Resim 9: Eskişar-İç Kale duvar kalıntısı.

nun üzerine, mevsim koşulları da dikkate alınarak Murşil geri döner. Yöre ve kentlerin yeniden inşası ve düzenlenmesi ertesi yıla kalır. Sonuçta Dukkamma ve çevresi Hitit işgalinden kurtarılabilmiştir.

Kaynaklarda Ura'nın Hayaşa Krallığı'na bağlı uç şehir olarak bildirilmesi yanı sıra, bu yerleşimin doğu ve kuzeydoğusunda Hititlere ait üç kentin adı geçmektedir. Bunlardan İştina ve Kanuvara, Anniya tarafından işgal edilebilen yakın kentlerdir. Diğer İngavala, Murşil II'nin Azzi seferi sırasında uğrayıp geçtiği kentler arasındadır.

Eskişar Yerleşimi:

Bugünkü Ezbidir (Akıncılar) ilçesine bağlı, tarihsel dokusu oldukça zengin yerleşim. Eskişar ve kuzeybatısında bulunan Pürk köyü (Uydurma adı: Yeşilyayla) arasında Eskişar Deresinin aktığı küçük bir vadi bulunmaktadır. Yerleşimin en eski yapı unsuru Eskişar Köyünün üzerinde yer aldığı kaledir. Kale, diğer Hayaşa kale kentleriyle büyük bir benzerlik göstermektedir. Gerekli arkeolojik kazı yapılmadığı için ancak yüzey buluntularını incelemekle yetindik.

Resim 10: Eskişar ve Pürk yöresi. Her iki yerleşim arasında Eskişar Deresi bulunmaktadır.

kimatlı kentlere çekilir. Murşil, sivillerin çekildiği Aripşa'ya³³ saldırır ve askerlerin yağmasına izin verir. Ertesi gün Dukkamma'ya³⁴ gelir ve ele geçirilen tutsakları Hattuşa'ya gönderir. Bu yağma ve tutsak edinmenin Anniyaş'a karşı bir nisbet olduğu açıktır. Dukkamma'nın alınışı sırasında Azzi/Hayaşa hükümdarının bir

elçisi gelerek Hititlerin üstünlüğünün kabul edildiğini bildirir. Bu

Resim 11: Eskişar Kalesi yüzey görüntüleri

Resim 12: Eskişar. MÖ, II.bin -Bizans arası süreçlere ait seramik parçaları

Eskişar (bir ihtimalle Hayaşa'nın sınır kenti Ura) ve çevresindeki arkeolojik buluntular, MÖ, II. binden Bizans Dönemi sonuna kadar gelen kültürel ve dinî yapılanma süreçleri açısından tipik bir arkeolojik laboratuvar gibidir.

Resim 13: Eskişar Kalesi üst yüzeyinde yer alan taş duvarlar.

Ağdaş Kalesi, Ejder ve Diğer Mitolojik Figürlü Kayalar:

Endres (Suşehri) ve Ezbider (Akıncılar) ilçeleri sınırında, Endres'in güney doğusunda Polat Deresinin aşağı bölümündedir. Kale, Kızıltaş Köyünün Bileyli Mezrası arazisi içerisinde, Bileyli Deresi sağ kıyısındadır. Kalenin, güvenlik yanı sıra önemli bir tapınım merkezi olduğunu gösteren çok sayıda unsurları bulunmaktadır. Yerleşimdeki veriler, yerleşimin İlk Çağ Hayaşa kutsal

kentlerinden birisi olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Kayalar üzerinde yapılan ark ve sunaklar Urartu dönemi öncesine aittir. Büyük bir ihtimalle Ağdaş Kalesi ve Ezbider Kalesi, Urartu egemenlik sahasının dışında, kuzey batısındaki uç noktalarıdır. Refahiye Cengerli Kalesi mezar odası dâhil,³⁵ Erzincan, Kemah, Mans, Tercan yanı sıra Erzincan – Suşehri ve kuzeyde Alucera- Bayburt hattı boyunca görülen kaya mezarlarının büyük bir çoğunluğu Urartu döneminden önceye aittirler ve yapım teknikleri arasında önemli farklar bulunmaktadır.

Resim 14: Eskişar Kalesi üst yüzeyinde yer alan taş sahn.

Resim 15: Ağdaş. Güneydoğudan genel görünüşü.

Hurrilerin, Hurri- Hayaşa- Mitanni bütünü olarak Hititlerin dinî- kültürel yapılarına etki ve katkılarının olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde Hayaşalıların Urartuları mimari dâhil birçok açıdan etkiledikleri, Urartuların diplomasi dâhil pek çok inceliği Hayaşalılarından öğrendikleri giderek daha da anlaşılmaktadır. Buna göre; Anadolu'da Urartu öncesi taş işçiliğinin büyük ustaları ve öğretmenleri Azzi/Hayaşa insanlarıdır.

Ağdaş yerleşiminde MÖ. II. bine ait olanlar yanı sıra bazı seramiklerin niteliği, Roma döneminde de bu yörenin yerleşim olduğunu göstermektedir.

Resim 16: Ağdaş, Uçan Ejder. Anadolu İlk Çağ Dönemi'ne ait bilinen ilk ejder kabartmasıdır.

Ana kayanın güney yarısı doğal nedenlerle kopmuş, kaya parçaları hâlinde alt yamaç yüzeyine dağılmışlardır. Oyularak işlenen çeşitli figürler ve sunak bölümleri kopan bu irili ufaklı kaya kütleleri üzerindedir. Kalenin orijinal yüksekliği yaklaşık 10m'dir.

Ejder Figürü ve Diğer Mitolojik Yaratıklar:

Kaya figürler içerisinde 2.7 m uzunluğunda uçar konumdaki ejder figürü olağan üstüdür. Bu kanatlı ejder figürünün Anadolu'daki ilk örneklerinden biri, hatta bilinen ilk ejder olduğu kanaatindeyiz. Diğer kopmuş kaya parçalarından biri üzerinde de mitolojik bir hayvan, Jeolojik dönemlerde yaşayan dişli kuşları hatırlatacak niteliktedir. Aynı kayada balık figürü de bulunmaktadır. Ejder, diğer mitolojik yaratıklar, balık ve tanımlanması güç tüm bu oyuntu figürlerin ana kaya parçalanmadan önce, ana

Resim 17: Ağdaş Kalesi mitolojik yaratık ve balık motifleri

Resim 18: Ağdaş. Taş sahnın ve arklı sunak.

kayanın belli bir bölgesinde mi, yoksa ayrı cephelerinde mi olduğunu anlamak güç. Ancak, tüm bu unsurların parçalanan kayalar üzerinde olması, bunların Kalenin güney ve doğusunda yer almış olabileceklerini göstermektedir.

Ana kayadan ayrılan büyük bir parça üzerinde ise çeşitli taş oyuntular, arklar ve taş sahnınlar bulunmaktadır. İçlerinden dikdörtgen birinin üç tarafı ark şeklinde oyulmuş durumdadır. Bu taş sahnının ritüeller için özellikle bu biçimde mi yapılmak istendiği ya da istenilen taş oda zemini için başlanmış işlemin yarım mı kaldığını bilemiyoruz. Ancak sunak kayaları ve figürleriyle Ağdaş'ın, Anadolu İlk Çağ'ının olağan üstü ve gizemli yapılarından biri olduğuna kuşku yoktur. Anadolu'daki diğer kutsal kentler gibi, Ağdaş

Resim 19: Ağdaş. Kuzeyden ana kayanın görünüşü.

Resim 20: Ağdaş. Taş oyunu sahnınlar.

yerleşimi de bu olağan üstü kutsal niteliği sayesinde, ülke içinde yapılan siyasal mücadele ve savaşlardan korunmuş nadir alanlar arasındadır. Bu tür yapılar bir anlamda Anadolu kültüründe dinlere karşı gösterilen tolerans ve saygının da somut kanıtlarını teşkil etmektedir.

Ağdaş yerleşimi ve kalesi, Hayaşa'nın Dukhama bölgesi içinde olmalıdır. Nitekim, Hitit ve Hayaşa sınırında ve Hayaşa'nın kuzey batısında yer alan son yerleşimi olan Ura, bu mevkiinin kuzeybatısında, Suşehri civarındadır. Hitit kayıtlarında şab madeniyle önemli Tilimra'ya Şamuha'dan Arziya (Erzincan) üzerinden (savaş ve siyasal gerginlikler nedeniyle) gidememeleri hâlinde Kuşşara üzerinden gidilmesi uyarısı vardır. Bu kayıtlardan, Şamuha'da Arziya- Dukhama üzerinden olduğu gibi; bugünkü Divriği yönünden de gidildiğini, coğrafi konum ve yerleşimlerle anlatıların örtüştüğünü söylemek mümkündür.

Ağdaş yerleşimi dâhil, Erzincan, Mans (Mirciga Kalesi ve yerleşimi), Tercan (Şirinli Kalesi), Şiran, Şebinkarahisar ya da Koyulhisar kalelerinde görülen bazı benzerlikler, dönemin genel asgari müşterek anlayışlarını yansıtmaktadır. Kuzeybatıda Ura'dan doğuda Kop Dağlarına, güneyde Murat ırmağına kadar uzayan alanlarda yaşayan Hayaşa halklarının büyük çoğunluğunun sonraki yüzyıllarda çoğu Urartu Krallığına bağlı kadim halklarından olduklarını, bu uygarlığın Urartu kültürü üzerinde yerel ve derin etkide bulduklarını unutmamak gerekir. Kaldı ki, Azzi/Hayaşa topraklarının bir bölümü üzerinde egemen olan Urartu uygarlığının batıdaki niteliğini anlamak için eski Hayaşa dönemi kültürünü kavramak gerekecektir.

Resim 21: Ağdaş. Taş oyunu sahnı.

3. BULDUR (ERENÇE), ÇERMİŞEK, POLAT VE AKŞAR

Günümüzde ikisi (Buldur, Çermişek) Ezbidere, diğer ikisi (Polat, Akşar) Suşehri ilçesine bağlı dört köy ve çevresinde birçok İlk Çağ yerleşimi bulunmaktadır. Bazı yerleşimler güvenlik nedeniyle kalelerle tahkim edilmişlerdir. Azzi/Hayaşa sınırları arasında olan bölgenin II. bine ait verileri bu krallığın diğer yerleşimleriyle aynı niteliklere sahiptir.

Resim 22: Ağdaş'ın doğusunda, ana kayanın parçalanmasından sonra ve sonraki dönemlerde yapılan insan figürü kabartılan taş çerçeve oyuntu.

Polat Kalesi, aynı adı taşıyan köyün kuzeyinde sarp kayalık bir alan üzerindedir. Doğusunda Kaşut Kalesi mevkiinde bulunmaktadır. Polat- Akşar arasında, Balabaz köyüne (Uydurma adı: Eski Toprak) 500m mesafede, çay kıyısına yamaçtan kopan bazı kaya kitleleri üzerinde sahin ve benzeri yontular görülmektedir. Balabaz köyü çevresinde bulunan kayalık alanlar üzerinde İlk Çağ yerleşimi izlerine rastlanmaktadır.

Bu tür veriler Buldur-Çermişek köyleri arasındaki vadi ve çevresindeki yükseltilerde de bulunmaktadır. Akşar köyü ve Kalesi stratejik bir alanda olmasına rağmen gerek kale ve gerekse kalenin bulunduğu yükselti, güvenlik ve yerleşim açısından yeterli nitelikte görülmemektedir.

Resim 23: Buldur köyünün güney bölümü

Resim 24: Buldur köyünün güney girişinde bulunan kale.

Resim 25: Çermişek-Balabaz arasında uzanan vadi.

Resim 26: Çermişek Kalesi

Resim 27 : Çermişek Kalesi'nin çevresi.

Resim 28: Çermişek Kalesi'nin doğusunda bulunan yapı kalıntısı.

Resim 29: Balabaz köyü yakınında, üzerinde eski kale izleri bulunan kayalıklar.

Resim 30: Akşar kasabası.

Resim 31: Akşar Kalesi genel görünümü.

Resim 32: Akşar köyünden kalenin görünümü.

Resim 33: Polat Kalesi

Resim 34 : Polat köyü karşısında bulunan Karşut Kale.

Ezbider- Deliklitaş Kalesi:

Ezbider (Akıncılar) İlçesinin güneyindeki Karadağlar silsilesine bağlı yükseltilerin kuzey yamacındadır. Ezbider 1100m rakımda, kalenin üst noktası yaklaşık 1300 m rakımdadır. Kalenin doğusunda Haspınar Vadisi ve Polatlar yükseltisi yer almaktadır. Kadim Ezbider yerleşimi bu vadinin üst eteklerinde, Haspınar Çayı/ Ezimet Deresi'nin kaynakları kıyısındadır.

Resim 35: Dikilitaş Kalesi ve eteğinde bulunan bugünkü Ezbider.

Resim 36: Deliklitaş. Kuzeydoğudan genel görünüşü.

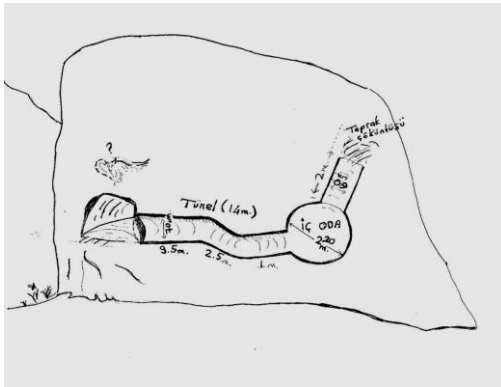

Resim 37: Deliklitaş Kalesi iç tünel ve taş odaya girişin bulunduğu kayalık alan.

Kalenin batısında Sarıyarlar ve Yassıkaya yükseltileri bulunur. Polatlar, Yassıkaya ve güney dağlık alanlar, Eski Ezbider ve Ezbider Kalesinin güvenliği açısından doğal avantaj sağlamaktadırlar.

Kale yapısının eski dokusu, üzerinde bulunduğu kayalıkların yapısı nedeniyle oldukça yıpranmıştır. Ancak dış sur duvarlarının konumlandığını düşündüğümüz oyuntu ve yolaklar kısmen görülebilmektedir. Kale alanının üst kesiminde *Kızlar Sinisi* olarak adlandırılmıştır. Kızlar Sinisi, oval planda inşa edilen bir mekânın zemini olduğu, bugüne kadar gelen duvar kalıntılarından anlaşılmaktadır. Bu dairemsi yapı örneklerinden biri Erzincan'ın merkez Esesi ve Hahköy'ü arasında, biri Piteriç köyünün kuzeyinde olup Ana-itis geleneğine bağlı Ay Tanrıçası Nane (Nana) adına yapılan tapınakları akla getirmektedir. Ezbider kale bölgesinde bulunan duvarların yapı niteliği, Roma döneminde de işlevsel bir iç kale olduğunu göstermektedir.

Ezbider Kalesi'nin bugün için görülebilen en ilginç alanı sarp bir kaya kütesinin orta kesiminden girilen taş tünel ve iç odalarıdır. Kaya girişinden 9.5 m uzunluğunda 70x70 çapında bir tünel, eğimli 2.5 m diğer tünele ve 2.20 m çapında yuvarlak bir taş odaya varmaktadır. Taş odanın kuzey batısında 60 cm çapında ve 2 m uzunluğunda diğer bir tünele açılmaktadır. Ancak bu tünelin önü toprak çöküntüsüyle kapalıdır. Tünellerin konumuna bakılırsa, bu iç mekânın batıda bir yerden çıkmış olabileceği söylenebilir.

Plan-Çizim: Deliklitaş. Tünel ve taş odaya girişi.

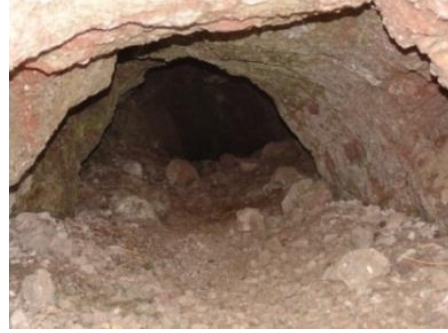
Kale yapısının eski dokusu, üzerinde bulunduğu kayalıkların yapısı nedeniyle oldukça yıpranmıştır. Ancak dış sur duvarlarının konumlandığını düşündüğümüz oyuntu ve yolaklar kısmen görülebilmektedir. Kale alanının üst kesiminde *Kızlar Sinisi* olarak adlandırılmıştır. Kızlar Sinisi, oval planda inşa edilen bir mekânın zemini olduğu, bugüne kadar gelen duvar kalıntılarından anlaşılmaktadır. Bu dairemsi yapı örneklerinden biri Erzincan'ın merkez Esesi – Hahk köyleri arasında, biri Piteriç köyünün kuzeyinde olup Anitis geleneğine bağlı Ay Tanrıçası Nane (Nana) adına yapılan tapınakları akla getirmektedir. Ezbider kale bölgesinde bulunan duvarların yapı niteliği, Roma döneminde de işlevsel bir iç kale olduğunu göstermektedir.

Ezbider Kalesi'nin bugün için görülebilen en ilginç alanı sarp bir kaya kütesinin orta kesiminden girilen taş tünel ve iç odalarıdır. Kaya girişinden 9.5 m uzunluğunda 70x70 çapında bir tünel, eğimli 2.5 m diğer tünele ve 2.20 çapında yuvarlak bir taş odaya varmaktadır. Taş odanın kuzey batısında 60 cm çapında ve 2 m uzunluğunda diğer bir tünele açılmaktadır. Ancak bu tünelin önu toprak çöküntüsüyle kapalıdır. Tünellerin konumuna bakılırsa, bu iç mekânın batıda bir yerden çıkmış olabileceği söylenebilir.

Mağara girişinin bulunduğu büyük kaya kitlenin güney doğusunda Tümüls görünüşü veren bir yükselti mevcuttur. Onlarca yıl öncesi var olduğu söylenen bir su kaynağı bugün için kurumuştur.

Resim 38: Deliklitaş. Doğu yamacı

Resim 39: Deliklitaş. Tünel girişi ve koridor.

Kale alanının doğusunda olduğunu belirttiğimiz vadi üzerinde yapılan baraj seti, bu mevkide yaklaşık 6 m. yüksekliğe sahip iki şelalenin yok olmasına neden olmuştur. Baraj altında kalan arkeolojik malzemeler arasında bir sunak taşı olduğu bildirilmiştir. Kazı yapılmaksızın inşa edilen baraj suları altında daha başka nelerin olduğunu bilememekteyiz.

Ezbider Kalesi taş tünel ve mağara girişinin üzerindeki kaya yüzeyinde bir kanadı açık, diğeri toplu duran, başı aşağı girişe bakan bir kartal kabartması varken, bu kabartmanın da domdılایلار tarafından yok edildiği söy-

lenmektedir. Yörede bulunup bugün akıbetleri bilinmeyen veriler arasında Pontus ve Roma dönemlerine ait paralar; at, geyik, ördek motifli çeşitli taş unsurlar, ortası delik 5 cm boyunda tespih taşları vardır. Bu tür delikli taş tespih niteliğindeki verilere Cengerli Kale mevkiinde de rastlanmıştır.

Mevcut verilerden ve anlatılardan; Eski Ezbider kenti, kuzey batısında kalesi, güneyinde iki şelalesi, güneyinde ve çevresinde bulunan yeşil dağ örtüsüyle bir dönem masalsı görünümlü İlk Çağ Hayaşa kentlerinden biridir.

Resim 40: Kanlıtaş'tan Ağvanis'in görünüşü.

Resim 41-42: *Kanlıtaş (Aripşa ?) kaya yerleşim alanından görüntüler.*

Kanlıtaş Kayalığı:

Bugünkü Kanlıtaş köyüne adını veren kayalar, köyün 800 m. batısında, Refahiye- Ağvanis kara yolunun 50 m kuzeyindedir. Ara mesafede kalan ve tarihsel niteliğe haiz bazı taş ve kayalar yol yapımı sırasında yok edilmişlerdir.

Resim 43-44: Ağvanis Göl ve barajının kuzeyinde bazı küçük eski yerleşimlerin izlerine ve Ağvanis Mezarlığı'nda çeşitli taşlara rastlanmaktadır. Kaya unsurların üzerinde ne amaçla yapıldığı anlaşılamaz konumda kısmen yıpranmış oyuntular bulunmaktadır.

Elige Kalesi:

Ağvanis'e bağlı Elige (uydurma adı:Yaylaçayırı) köyü arazisinde, Kelkit Çayı kıyısındadır. İlk Çağ'a (Hayaşa- Urartu) ait kalenin duvarlarından bazı bölümler bugüne kadar gelebilmiştir. Günümüze gelebilen önemli unsur, üst kale, zemin ve su bağlantısını sağlayan bir tünelin varlığıdır.

Resim 45: Elige Kalesi. (Fot.T. Yazar- B. Fataha, AGYA)

Resim 46-47: Elige Kalesi- Tünel girişi (Fot.T. Yazar- B. Fataha, AGYA)

KAMİSENE - PONT KAPADOKYASI

Anadolu'nun en büyük bölgesi olan Kapadokya'nın önceleri Persler döneminde tek satraplığa bağlıyken, Partlar (Artaksitler/ Arsaklılar) zamanında Büyük Kapadokya ve Pont Kapadokyası diye ayrıldığını görüyoruz. Pont - Karadeniz Kapadokyası'na Hayaşa'nın bugünkü kuzey ve kuzey- batı kesimleri, yani Azzi/İskitya girmektedir. Bu bölgenin kuzey batısında Pontoslara ait olan kesimleriyle batı sınırındaki Büyük Kapadokya'nın kesişim noktası (Refahiye - Suşehri arası) Kamisene'dir ve Büyük Kapadokya'ya bağlıdır.³⁶

Grek ve Romalı yazarlar batıdan doğuya bakışlarının gereği olarak, batıdaki Çatlı suyunun Karasu'ya karıştığı noktadan itibaren; Karasu güney sınırı, Kelkit suyu kuzey sınırı olmak kaydıyla, Pontos Kapadokyası'nın bu bölümü ve alt Akilisine aynı zamanda Büyük Armenia'nın batı ucu olarak "Küçük Armenia" diye adlandırmışlardır.

Pont ve Pont Kapadokyası idarelerinde bulunan satraplar irsi olarak yönetimi devraldıklarından, her fırsatta bağımsız kral olmak için çaba göstermişlerdir.³⁷ Herodotos'da bahsi geçen Skyth(İskit)lerden bazı topluluklar bu yörenin dağları arasında yer alan yaylalarda hayat sürmüşlerdir.

Mitridat Eupator Kolhki'sle beraber, sınırları Halys ırmağına kadar uzayan Küçük Armania'yı Pontos'a katmıştır.³⁸ Pompeius, Erzincan ve yöresiyle birlikte bütün Doğu Anadolu'yu Kuzey Kafkaslara kadar zapt ettiğinde; bölgeleri kendi yanında yararlılıkları olan ve çarpışmalara katılan generallerine dağıtmıştır.³⁹

Yukarıda belirtilen İlk Çağ yerleşimleri MÖ, VI. yüzyıl öncesinde inşa edilenleri kapsamıştır. Ancak bu yerleşimlerden önemli bir bölümü MÖ, VI. yüzyıl sonrası zamanlarda da uzun süre yerleşim olma niteliğini korumuş, bazıları terk edilmiştir. Aşağıda belirtilen yerleşimler esas olarak bu tarihten sonraya tarihlenen yerleşimlerdir. Bunlar arasında bazıları çok daha

eski bir dönem yerleşimin devamı niteliğindedir. Ancak, çoğunlukla gerekli arkeolojik kazı ve araştırmaların henüz yapılmadığı bu yerleşimlerin görünür niteliklerine ve mevcut verilerinin dönemsel konumlarına bağlı kalınarak burada zikredilmeleri tercih edilmiştir.

Resim 48: Eskişar köyü içerisinde bulunan bitkisel motifli taş parçaları. Hayaşa Bölgesinde Roma-Bizans Dönemi'ne ait veriler içerisinde sık rastlanan malzemelerdendir. (Bayram Yıldız'ın bahçesindedir).

Pürk/Nikopolis:

Hayaşa sonrası dönemlerde de yerleşim olarak kalmaya devam etmiş olan Pürk, Roma Dönemi'nde ön plana çıkmış önemli bir kent görünümündedir.

Resim 49-50: Köy içinde bulunan taşlardan.

Resim 51: Köy içinde bulunan dibek taşı.

Resim 52: Yandaki taşlardan birinin üzerinde güneş kursu içerisinde hayat ağacı motif yer almaktadır. Motifli taşın alt kesiminde bulunan motif kabartması oldukça yıpranmış durumdadır.

Resim 53: Ezbider-Pürk köyünde defne motifli taş. Taşın kalan bu parçasında baş-kaca motifler de yer almaktadır. Kırık taşın diğer parçası bulunamamıştır. Bütününde çeşitli kabartma süslemeler oldu anlaşılmaktadır.

Bu eserin bir diğer özelliği, Kral Yolu'nun Gordion'dan batıya doğru giderek ulaştığı Pessinus (Sivrihisar- Ballıhisar köyü) verileriyle benzerlik taşımaktadır. Pessinus, Ana/Bereket Tanrıçasının (Ağdistis) kült merkezidir. Doğuda ise Yunan- Roma Tanrıların Anası tapınım merkezinin Pürk köyü olduğu söylenebilir. Resimde mermer blok üzerine işlenen defne dalı üstünde kanatlı bir kuş kabartması vardır. Ancak baş kısmı kırıktır.

(Eser, Sayın Ayhan Akyol Bey'in bahçesindedir.)

Resim 54: Pürk köyü. Köy ve eski mezarlık arasında bulunan eski yapı kalıntısı. Yaklaşık 20 x 10 ebatlarında, kalin ve horasan harçla yapılmıştır. Yapının çevresi bol seramik parçalarıyla doludur.

Resim 55-56: *Pürk Köyü lahit kapak taşı örnekleri*

Resim 57-58: *Pürk köyünün çeşitli alanlarına yayılan yapı taşları.*

Resim 59: *Pürk köyü içerisinde yer alan motif kabartmalı taşlardan biri.*

Resim 60: Roma'dan bugüne kadar gelen arklardan bir bölüm

Resim 61: Eskişar ve Pürk Köyünde bol miktarda olan, birçoğu ise bulunamayan yapı taşları örnekleri.

Resim 62-63: Pürk köyü meydanında ve mevkiinde bulunan taşlar. Köy için 30 m daha uzun olduğu bildirilen yer altı su tuneli bulunmaktadır. Şimdiki yarı kapalı su arklarında, köyün batısında bulunan eski mezarlık mezar taşları ve mezar kapak taşları kullanılmıştır.

Resim 64-65: Pürk. Eski mezarlığındaki bazı kalıntılar.

Resim 66: Pürk. Eski mezarlık ve Şima Kalesi arasında bulunan yapıdan ayrıntı.

Resim 67: Şima Kalesinin bulunduğu alan.

ŞİMA KALESİ:

Pürk köyünün altıda yer almaktadır. Dikdörtgen planda, oldukça büyük ve düz bir mekândadır. Dört duvarın uzandığı hatlar hâlâ görülebilmektedir. Kuzey (alt) girişi kısmen belirgin ve aynı yerde giriş kapısı söve taşları bulunmaktadır.

Resim 68: Eskişar/Pürk köylerinin güneyinde bulunan Şima Kalesi köşe duvar kalıntısı.

Resim 69-70-71-72: Şima Kalesi mevki yüzeyinde bulunan bazı taş unsurlar.

Resim 73-74 : Pürk köyü batısında eski mezarlık (Roma).

Resim 75: Pürk köyü içerisinde bir evin bahçesinde bulunan ve eski yerleşimden (Roma Dönemi) kalma bazı taş unsurlar. Solda, üstü üçgen oyuntulu taşın yapılış amacının belli bir tanrı, tanrıça ya da her hangi bir büstün arka unsuru olabileceği izlenimini vermektedir.

Resim 76: Pürk köyü. Dairesi ve ortası delik taşın bir kenarında kulp yapılıdır.

Resim 77 : Ezbidir'in 1 km doğusunda bulunan taş lahit. 40 x 60 ölçülerindedir. Derinliği konusunda bilgi edinelememiştir. İçinde bulunan küller arasında insan dişine de rastlanmıştır. Roma dönemi lahitlerinden olmakla birlikte, lahitin, bölgenin “ölü yakma geleneği” ni yürüten yerli halktan birilerine ait olabileceğini akla getirmektedir. Buluntu kayıptır. Çıkarıldığı alanda bulunan bazı unsurlar bu lahitin parçalanmış olabileceğini göstermektedir.

NOTLAR

1. Jak Yakar, **Anadolunun Etnoarkeolojisi**, (Çev. S. H. Riegel), İstanbul 2007, s. 35.
2. A. Goetze, **Kulturgeschichte des Alten Orient**, München 1933, s. 174; L. Delaporte, **Les Hitites**, Paris 1936, s.78; H. Z. Koşay – K. Turfan, **Erzurum Karaz Kazısı Raporu**, (TTK) Belleten **XXIII/91**, Ankara 1959, s. 354.
3. Ahmet Ünal, *Orta ve Kuzey Anadolu'nun MÖ 2. Binyıl İskân Tarihiyle İlgili Sorunlar*, **Anadolu (Anatolia) XXII-1981-1983**, Ankara 1989, s.17-37. s. 30, 31.
4. Hayaşa Krallığı'nın siyasi ve idari yapısı hakkında ve “Azzi” ve “Hayaşa” bağı için bk. T. E. Şahin, **Hayaşa Bölgesi Tarihi I**, Ankara 2014, s.32-33 vd.
5. **KUB XIV 17; CTH 42**; G. Beckman, **Hittite Diplomatic Texts**, Atlanta 1996: 22 vd; M. Alparslan, **II. Murşil ve Dönemi**, İÜ. (Basılmamış Doktora), İstanbul 2006, s.59; O. R. Gurney, **Hittiter**, (Çev. P. Arpaçay), Ankara, 2001, s.100.
6. Çeşitli arkeolojik yüzey araştırmaları raporlarında bu tarihsel/kültürel bütünlük belirtilmiştir. A. Engin, *Sivas İli 2008 yılı Yüzey Araştırmaları*, **27. Araştırma Sonuçları Toplantısı III**, s. 132.
7. B. A. Gökdağ, *MÖ, 2000'li yıllardan Günümüze Giresun'daki Türk Varlığı*, **Giresun Tarihi Sempozyumu**, İstanbul 1997, s.30.
8. Ş. Günaltay, **Yakın Şark, II-Anadolu**, Ankara. 1946, s. 317 vd.; M. Pehlivan, **Hayaşa**, Erzurum 1995, s. 31.

9. **KBo IV. 28 (= CTH 88)**; A. Goetze , **Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography**, New Haven 1940, s. 21; “*Anatolia From Shuppiluliuma to the Egyptian War of Muvattalish*”, **History of The Middle East and The Aegean Region c.1380-1000 B.C., CAH 2.2- chp XXI**, Cambridge University Press 1975, s.117- 118.

10. **CTH 42**; G. Beckman, **Hittite Diplomatic Texts**, Atlanta 1996:22 vd; M. Alparslan, **II. Murşil ve Dönemi**, İÜ. (Basılmamış Doktora), İstanbul 2006, s.59; O. R. Gurney, **Hititler**, (Çev. P. Arpaçay), Ankara 2001, s.100.

11. **AM 86-7**;R. T. Bryce, **The Kingdom of the Hittites**, Oxford Ün. Pres, New York, s. 219.

12. **CTH 61, 43,78**. M. Alparslan, s.83, 87.

13. **AM 130** vd.

14. *Aripşa*: Azzi/Hayaşa ülkesi kentlerinden biridir.(**KBo 4.4; AM 132**). Anellerde denizin içinde olduğu kaydedilir. Buranın Van Gölü kıyısında olabileceğini söyleyen oldukça tutarsız iddialarda bulunulmuştur. Daha akılcı olarak Giresun, Samsun ve Erzincan dolayında olacağı belirtilmiştir. Hatta eskiden Erzincan ovasının daha sulak/bataklık olduğu iddiasıyla buranın Erzincan olabileceği dahi belirtilmiştir. Ancak biz Gölova'nın güney doğusunda bugünkü Kanlıtaş köyünün hemen kuzeyindeki geniş bir arazi üzerinde olduğu kanaatindeyiz.

15. Dukkamma'ya Aripşa'dan bir ya da iki günlük mesafede olan bu yerin yine Gölova yakınlarında, 15-20 km. uzaklıkta bir yerde olması gerekir. Ayrıca bak. M. Alparslan, s. 88.

16. Nitekim, bazı lokalizasyon çalışmalarında bu yerin Erzincan dolaylarında olacağına işaret edilmiştir. M. Alparslan, bak. Dipnot 33.

17. **RGTC 6: 37**'den nakl. M. Alparslan, s. 88, not: 156. İlk Çağ'da “deniz” ve “göl” arasında çok belirgin ayrıştırma olmadığı, örneği Van ve Urmiye göllerinin eski kayıtlarda “deniz” olarak geçtiği bilinmektedir. Bu algı kısmen Strabon da bile yansımaktadır. Nitekim kendi ülkesi olan Amasya çevresi hakkında bilgi verirken Stiphane Gölü'nün “denize benzediği”ni söyler. Gölün özelliği balık bulunması ve etrafının her çeşit otlakla çevrili olmasından ibarettir. **Geographika**, XII, 3, 38.

18. XIII. yüzyıla ait antlaşmayı yapan Hitit kralının adı elgede yer almasa da, metnin içeriğindeki ip uçlarından bu kişinin hitit devleti'nin son krallarından olduğu sonucu çıkarılmaktadır. **KUB XXXII 23+ KUB XL 10 + KBo L 66; KUB XXIII 72 CTH (146)**; H. Klengel “*Nochmals zu Isuwa*” **OA XV**, 1976, s. 85-89; M. Diakonoff, **The Prehistory of the Armenian ..** s.56-57;O. R. Gurney, *Mita of Pahhuwa*, **Annals of Archaeology and Anthropology 28**, 1948: 32; Serkan Erdoğan, *Saklı Kalmış Bir Coğrafyanın Tarihsel Kodları: Zubana – Şuppina – Şupa(ne/i) – Sophene*, **Uluslararası Dersim Sempozyumu –Eylül 2013**, Tunceli 2014, s. 23.

19. Yapılan antlaşma uyarınca, Hititler aşağıdaki ülkeleri kendine bağımlı yapıyordu. Pahhuwa, Isuwa, Zuhma, Maldia, Pittiyariga ve muhtemelen Hurri, Mitanni veya Alzi'nin kuzey kalıntılarında olan diğer bölgeler. Antlaşma metninde toplulukların reisleri yetkili olarak adları anılmakla birlikte, antlaşma bu yerel yöneticilerle değil ancak bu ülkelerin büyüklerince oluşturulan heyetler ile sonuçlandırılmıştır. Heyet üyelerinin, bu ülkelerin temsilcileri olarak veya antlaşmanın güvenesi olarak listelendiği ise açık değildir.

20. I. M. Diakonoff, **The Prehistory of the Armenian People Predystoriia armianskogo naroda**, Erevan 1968 (English Translation by Lori Jennings /Delmar, New York 1984), s. 57.

21. **KUB XXIII 72 CTH (146)**; H. Klengel "Nochmals zu Isuwa" **OA XV**, 1976, s. 85-89; M. Diakonoff, **The Prehistory of the Armenian ..** s.56-57. Antlaşmayı yapan Hitit kralının adı belgede yer almasa da, metnin içeriğindeki ip uçlarından bu kişinin Hitit Devleti'nin son krallarından Arnuwandas III (MÖ. 1220–1190) olduğu sonucu çıkarılmaktadır.

22. "Pahhuvalı Mita" konulu metnin içeriğine göre; Azzi-Hayaşa Krallığı parçalanmış ve Dukkamma, Kummaha, Pittiyariga kasabaları ve Thstricts (?) ile Hayaşa merkezî bölgesi Arziya (= Erzincan) artık bağımsız hareket etmektedirler.

23. Ahmet Ünal, *agm.*, s.25.

24. Konuları krş. için ayrıca bak. F. Kınal **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara 1962; M. Darga, *Hitit Devletinin Ana Hatları*, **ASD, I/1-2**, İstanbul 1978. Bu iki kaynak çalışmamızın 1985 baskısında verilenlerdir. Sonraki yıllarda Hititlere ve diğer Anadolu halklarına ilişkin çeşitli kitap ve makale yayımlanmıştır. Yukarıda verilen bilgilerin teyidi ya da daha fazla ayrıntılar için bunlara bakılabilir.

25. Hasan Eroğlu tarafından sözlü ve bazı yazılı kaynaklardan hareketle Suşehri'ne ilişkin rivayetlerin derlendiği bir kaynak olarak bak. H. Eroğlu ve Ergül Şimşek, **Suşehri'nin Şehir Tarihçesi**, İstanbul 2009, s. 23- 32. Bilimsel açıdan; de-rcedilen bilgilerin kaynağı, tarihi olayların kaydı, geçmişteki toplulukların kimliği, yer adlarının lokalizasyonu, anlatım ve yöntemi vb. hususlarda eleştirilebilir ve eksik bulunabilir olmakla birlikte, yörenin kültürel varlıkları açısından önemli oranda malzeme bir araya getirilmiştir. 1970'lerde hazırlanan çalışmanın, o yıllarda var olan ancak günümüzde bir biçimde yok edilen somut dokümanlar açısından ve yine o yıllarda tespit edilen bazı yerleşimlerin o günkü konumu hakkında verilen bilgiler nedeniyle değerlendirilmesi gerekir.

26. Atilla Engin, *Sivas İli 2008 yılı Yüzey Araştırması*, **27. Araştırma Sonuçları Toplantısı III**, s. 139.

27. H. Eroğlu, *age.*, s. 70; A. Engin, *agm.*, s. 132.

28. Hayaşa Bölgesi Tarihi I'de (s. 118) Hayaşa başkenti Arziya'ya ait Hahköy- Kızlar Kalesi'nin Kara Yolları Genel Müdürlüğü ve ilgili müteahhitlik firması marifetiyle yok edildiği belirtilmiştir. Hitit kayıtlarında adı "Laha" diye geçen Karadağ'ın güney eteğinde, kadim dinî yapıların yer aldığı Tortan köyünün kuzeyinde bulunan bir kilise de güvenlik bahanesiyle dinamitlenerek yok edilmiştir. Yine aynı çalışmada (s. 126- 127) tarihsel ve kültürel önemini belirttiğimiz Erzincan- Ekşisu mevkiinde bulunan Kervan Kayalığı tepe yerleşimi de Erzincan Belediyesi' nin marifetiyle Ekim 2014 tarihinde yok edilmiştir. Bu çalışmalar sırasında Kiğı'ya ilişkin verileri topladığımız bir süreçte, medyada HES projesi kapsamında yapılan çalışmalar nedeniyle "Kiğı Kalesi'nin yıkıldığı" haberlerinin paylaşıldığını gördük. Devlet yetkilileri anılan kalenin yıkılmadığını ancak 100-150 m. yakınında çalışıldığını belirtmişlerdir. Bunun anlamı, kalenin ilgili interlantının yok edildiğidir.

Seçilmiş ya da atanmışların tavırlarının ne olduğunu ancak bazı sıfatlarla açıklamak mümkün olsa da bu sayfalarda kirlilik olur gereği bundan imtina ettik.

29. A. Engin, *Sivas İli 2008 yılı Yüzey Araştırması*, **27. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, 3.cilt, s. 129-149 ve *Sivas İli 2009 yılı Yüzey Araştırması*, **28. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, .s. 81-106; Ayrıca A. Tuba Ökse ve Mehmet Özsait'in

yüzev araştırma raporlarında Koyulhisar- Erzincan/Refahiye arası alanlara ilişkin bazı eski yerleşimlere ilişkin önemli kayıtlar bulunmaktadır.

30. B. Aydın, *Bayramköy ve Nikopolis*, baydin2. blogspot. com/2013/02/yerel-tarih_23. Html.; *Nikopolis Antik Kenti-Giresun Şebinkarahisar Bayramköy*, www.antikdonem. com

31. **AM** 86-7; Bryce, s.219.

32. **AM 130** vd.

33. Aripşa: Azzi/Hayaşa ülkesi kentlerinden biridir.(**KBo 4.4; AM 132**). Anellerde denizin içinde olduğu kaydedilir. Buranın Van Gölü kıyısında olabileceğini söyleyen oldukça tutarsız iddialarda bulunulmuştur. Daha akılcı olarak Giresun, Samsun ve Erzincan dolayında olacağı belirtilmiştir. Hatta eskiden Erzincan ovasının daha sulak/bataklık olduğu iddiasıyla buranın Erzincan olabileceği dahi belirtilmiştir. Ancak biz Gölova'nın güney doğusunda bugünkü Kanlıtaş köyünün hemen kuzeyindeki geniş bir arazi üzerinde olduğu kanaatindeyiz.

34. Dukkamma'ya Aripşa'dan bir ya da iki günlük mesafede olan bu yerin yine Gölova yakınlarında, 15-20 km. uzaklıkta bir yerde olması gerekir. Ayrıca bak. M. Alparslan, s. 88.

35. Yasin Topaloğlu, *Yeni Buluntular Işığında Kuzeydoğu Anadolu Kaya Mezarları*, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** *Journal of Institute of Social Sciences* Sayı *Number 10*, Sonbahar *Autumn* 2012, 131-163.

36. Strabon, **XII / 1, 2.**

37. Strabon, **XII / III, 12.**

38. Strabon, **XII, III - 1.**

39. Strabon, **XII, III - 1.**

MEVLÂNÂ'NIN SUŞEHİRİ'NE GELİŞİ

İlyas EGE*

*Sana ulaşsın diye kimsesizlerin feryadı;
Açık bıraktın dilek-umut kapılarını.
Ey Ayın, Güneşin, yıldızların köle olduğu!
Bir senin kapın açık, bütün kapılar kapalı.
Mevlânâ¹*

Özet: Mevlânâ'nın Anadolu'ya geldiğinde, kaldığı şehirlerden birinin de Suşehri (Erzincan Akşehir, Akşehir-i Abad)) olduğu kaynaklarda belirtilir. Akşehir, zamanla küçülerek köy hâline gelmiştir. Mengücekliler devrinde bölgesinin önemli şehri olan Akşehir'e Belh'ten yola çıkan bir kervan uğrar. Bu kervanda Sultan Veled ve çocuk yaşlardaki oğlu Mevlâna Celaleddin-i Rumi, yolculuk yapmaktadır. Mengücek Sultanı Fahreddin ve eşi İsmeti Hatun onların gelişinden haberdar olur, arkalarından yetişirler, Erzincan'a dönmelerini isterler. Bahaeddin Veled bu isteği kabul etmez; ancak buldukları yerde (Akşehir'de) bir medrese yaptırmaları hâlinde kalacaklarını belirtir. Sultan bu medreseyi yaptırır. Mevlânâ'nın babası Sultan Veled, bu medresede iki veya dört sene ders verir. Daha sonra Larende'ye giderler.

Sultan Fahreddin ve eşi, zamanlarının çoğunu Akşehir yakınında bir yazlık sarayda geçirirler. Bu sarayın Saraycık köyünde bulunduğu sanılmaktadır. Yapıtılan medresenin ise; Cevizliköy arazisinde, "Medrese mevkii"nde mi; yoksa Akşar köyünde mi olduğu araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mevlana Celaleddin Rumi, Fahreddin Behram Şah, Suşehri, Akşehir Abad, Erzincan Akşehiri,

MEWLANA JALALUDDİN RUMI'S COMING TO SUŞEHİRİ

Summary: It is mentioned in the reference books that one of the town in which Mawlana Jalaluddin Rumi stayed is Akshaher, Suşehri of today (Erzincan Akşehiri/Akşehir-i-Abad), at beginning of 13 th Century. Akşehir, in time has become a small village.

In Mengücek period of this area, a caravan taken the road from Balkh come to Akshaher that Mawlana Jalaluddin Rumi, son of Sultan Veled, was also travelling with his father in his childhood era. Fahreddin Shah, Sultan of Mengücek and his wife Ismeti Khatun become aware of their arrival to Erzincan area, and invite them to Erzincan. Sultan Veled did not accept this invite. But Sultan Veled request Fahreddin Shah to build a madrasah for their staying at in Akshaher. Fahreddin Shah built this madrasah. Mawlana Celaladdin Rumi's father Sultan Veled gives two or four years course in the madrassas, and later went to Laranda (Karaman of today).

Fahreddin Shah and his wife spend most of their time at a summer palace near Akshaher. It is believed that the palace was located in the village Saraycık. It has being investigated that the madrasah was built at Medereze Mevkii (Madarsa location) land of Cevizliköy village or (Akşar) Akshar village.

Anahtar Kelimeler: Mawlana Jalaluddin Rumi, Fahreddin Behram Shah, Suşehri, Akşehir Abad, Erzincan Akşehiri, Akshaher.

*Halkbilimci, Emekli Öğretmen.

1. Ahmet Kırcı, *Mevlânâ'nın İncileri*, Ötüken Yay., İstanbul 2010, s.129.

Büyük insanlar, yaşadıkları çevreye kalıcı bir etki bırakırlar; bu etki, o yörenin kültüründe uzun seneler kendini hissettirir; o insanlar, yıllar önce ölmüş olsalar bile; köyler, şehirler, hatta ülkeler onların adıyla anılır. Müslüman bir âlim, ârif, âşık, veli olan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, bu büyüklerden biridir.

XV. yüzyılda yaşayan İranlı büyük şair Molla Câmi, Mevlânâ için: “*Peygamber değildir; ama kitabı vardır.*” demiştir. Bu kitap Mesnevi’dir.

Tarihi kaynaklarda, büyük Türk ve İslam düşünürü Mevlânâ Celâleddin-i Rumî’nin, Anadolu’ya geldiğinde kaldığı yerlerden birinin de Suşehri (Erzincan Akşehir’i) olduğu belirtilir. Günümüzde Suşehri’ne bağlı 400 haneli bir köy durumunda olan Akşar, o tarihte Suşehri ve civarının idare merkezidir. Kaynaklarda, Erzincan Akşehiri, Kemah Akşehiri, Akşar Abad olarak yer alır; Suşehri Ovası da Akşar Ovası olarak anılır.

Bahaeddin Veled ve Mevlânâ’nın geldiği tarihlerde bu bölge, Selçukluların kolu olan Mengüceklerin nüfuzu alanındadır. Mengücek Beyliği, Erzincan merkez olmak üzere Kemah, Şebinkarahisar, Akşar civarına hükmetmiştir. Diğer Mengücekli kolu Divriği’de egemen olmuştur. Erzincan Beyliği’nin ünlü hükümdarlarından biri Fahreddin Behramşah’tır. (1168–1225)

Ahmet Eflâkî’nin, *Menakıb’ul Arifin* (Ariflerin Menkıbeleri) adlı eserinde; yine bu esere de kaynaklık ettiği anlaşılan Ferudun Ahmed’in *Risale-i Spheşelar der Menakıb-ı Hazreti Hudevendigâr* adlı eserinde, Mevlânâ’nın babası ile birlikte Suşehri’ne gelişleri anlatılır.²

“Erzincan Hükümdarı Fahreddin (Allah’ın rahmeti üzerine olsun) aydın gönüllülerden olup, velilere inanırdı. Onun İsmeti Hatun adında bir de karısı vardı. Bu kadın, iffet ve ismette dünyanın Aişe’si, asır ve zamanın Hatices’i idi. Veliliği ile meşhur olmuştu. Gayb âleminden ona, böyle bir dünya kutbunun şehrin yöresinden geçtiği malûm oldu. Derhal bir yorga ata (iyi yürüyüşlü) binerek Bahaeddin Veled’in arkasından yola koyuldu. Has köleler, hemen vaki olan hâli Padişah Fahreddin’e bildirdiler. O da birkaç süvari ile İsmeti Hatun’un arkasından hareket etti. Erzincan Akşehir’i yöresinde Bahaeddin Veled’e ulaştılar. Atlarından inerek yeri öptüler. Baha Veled, onların gönlünü aldı ve her ikisini de müritliğe kabul etti. Fahreddin Behramşah, Baha Veled’e Erzincan’a dönmesi için tam bir ciddiyetle ısrarda bulundu ise de, mümkün olmadı. Buyurdu ki: “Eğer beni istiyorsanız, benim için bu şehirde bir medrese yaptırınız; böylece burada bir müddet kalmak mümkün olur.”

Bunun üzerine Erzincan Akşehir’inde onlar için bir medrese yaptılar. Tam dört sene o medresede herkese ders verdi.”

Mevlânâ ve babası Bahâeddin Veled, Suşehri’nde kaldıkları bu sürenin sonunda; önce Larende ‘ye (Karaman) oradan da Konya’ya giderler.

2. Ahmet Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, (çev: Tahsin Yazıcı), MEB Yayınları, İstanbul 1995.

Bahâeddin Veled ve oğlu Celaleddin'in (Mevlânâ Celaleddin-i Rumi) Suşehri'ne geldiği tarih tartışmalı olsa da, bu konudaki kaynakların yaklaşık olarak 1219-1221 tarihleri arasında mutabık kaldığı görülür. Mevlâna bu tarihlerde 12-14 yaşlarında olmalıdır.

Bahâeddin Veled için Mengücekli Sultanı Fahreddin'in yaptırdığı medrese, araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Ahmet Eflâki'nin, *Ariflerin Menkıbeleri* eserini dilimize çeviren Tahsin Yazıcı; -Fahreddin Behramşah'ın, Bahâeddin Veled için bir medrese yaptırdığına dair, mevcut kaynakların hiçbirinde bilgi bulunmadığını; olsa olsa Akşehir'de mevcut bir medresenin, ünlü olmasından ötürü Bahâeddin Veled'e isnat edilebileceğini, bunun, velilerin Anadolu'nun muhtelif yerlerinde mezarlarının bulunmasına benzediğini- öne sürmektedir.

Bize göre önemli olan; Bahâeddin Veled adına bir medresenin inşa edilip edilmemesinden çok, Bahâeddin Veled'in bu medresede ders vermesi, oğlu Mevlânâ Celâleddin ile birlikte Akşehir'de (Suşehri'nde) yaşamış olmasıdır. Kaldı ki; yerel araştırmalar iki ayrı yerde medrese bulunduğunu doğrular mahiyettedir; Akşar köyünde, şimdiki köy camiiinin bitişiğinde eskiden medrese bulunduğu, ilgili köyde yaşayanlarca ifade edilmiştir.³

Cevizliköy arazisinde, derenin sol yakasında bir ören yeri bulunduğunu, horasanla yapılmış duvar temellerine rastlandığını, bu mevkiye "Medrese" denildiğini aynı köy halkından dinledim. Cevizliköy'de (1980'li yıllarda bir heyelan dolayısıyla gitmiştik.) bu bina kalıntısına ait, taş yağmur oluğu ekibimize gösterildi.

Bu iki medreseden hangisi Bahâeddin Veled için yaptırılmıştır? Bu konu henüz araştırma aşamasındadır.

Akşar köyünde, bir sülalenin lakabı Konyalılar'dır. Yine aynı köyde "Konyalılar mezarı olarak bilinen bir grup mezar bulunmakta, köylülere zaman zaman ziyaret edilmektedir. Mezarların Mevlânâ'nın müritlerine ait olduğunu söyleyenler vardır. Adı geçen mezarların Mevlânâ'nın müritlerine ait olması mümkün görülmemektedir; çünkü Mevlânâ Akşar'da henüz çocuk yaştadır. Mezarların, babası Bahâeddin Veled'in müritlerine ait olması akla gelse bile; mezar taşlarının Osmanlı dönemi özelliklerini çağrıştırdığı görülmektedir; yine de, adı geçen taşlar konusunda bir uzmanın tespitinin gerekli olduğu açıktır.

Akşar Deresi'nin Suşehri Ovası'na açılan bölümünün adının Hatip Boğazı olduğunu, (Mevlâna'nın soyunun "Hatipoğulları" adıyla anıldığı, dedesinin Hüseyin Hatibî olduğu bilinmektedir) Cevizliköy'deki medrese kalıntısının Hatip Boğazı'nda bulunduğunu belirtelim.

Akşar ve Cevizliköy arasında, daha hâkim bir noktada ise Saraycık köyü bulunmaktadır. Saraycık ve Cevizliköy'ün yakın mesafede oluşu,

3. Kaynak kişi: Halil Küçükkaraca, Akşar köyü eski Muhtarı.

(takriben 2-3 km) geçmişte bu yerleşim yerlerinin Akşar'ın varoşları olduğu kanısını uyandırmaktadır. Saraycık köyünün adının bir saraydan geldiği, bu sarayın bir padişah kızına ait olduğu rivayet edilmektedir.⁴ Köyün güney yamaçlarında, bina kalıntılarına, küp kırıklarına rastlanmaktadır.

Anılan köylerin adları değişmemiştir.

Değerli araştırmacı Necdet Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları* adlı eserinde, (Faruk Sümer'in, Mengücekler adlı eserinden aldığı sınılan bölümde):⁵

“Behram Şah'ın Erzincan'da mı, Kemah'ta mı meliklik tahtına oturduğu bilinmese de seferler ve ziyaretler dışında zamanını çoğunca Erzincan'da geçirdiği; bu kente yakın Akşehir-i abad'da bir sayfiye sarayı bulunduğu saptanıyor.” demektedir.

Sakaoğlu, aynı esrin bir başka yerinde, Mengücekli İsmeti Hatun'un öyküsünü anlatan:

*Cimcime Sultan idim
Ben de kendi başıma
Günde on yük tuz giderdi
Aşıma, lavaşıma*

dörtlülüğüne yer vermekte, İsmeti Hatun'un cömertliğini, konukseverliğini anlatmaktadır. Akşar köyünde, 1970 yılında derlediğim dörtlük, yukarıdaki dörtlüğe şaşırtıcı bir benzerlik göstermekte, sanki aynı mekânı, zamanı ve kişiyi işaret etmektedir:

*Akşar, abad iken
Üçbin hane var iken
Bir put tuz yetmez idi⁶
Karavaşın⁷ aşına*

Aradan geçen sekiz asır, Suşehri'nde, Akşar'da bu olaya dair çok az iz bırakmıştır. Zaman, o günlerden kalan her şeyi değirmeninde öğütmüş, yok etmiştir; Yaptığımız araştırmalarda iki kaynak türü ön plana çıktı: Söz ve taş. Bu birbirinden farklı gibi görünen iki kaynağın asırlara göğüs gerdiğine tanık olduk; hatta sözün, taştan bile kavi olduğunu gördük. Tarihi Akşar abad'ın yerinde yellere eserken, kırık dökük de olsa dört satırlık bir mesel onu hâlâ yaşatmaya çalışıyordu: **Akşar abad iken ...**

Akşar yöresinde saraylarının bulunması, Mengücekli Sultanı Fahreddin Behramşah ve Karısı İsmeti Hatun'un, günlerinin bir kısmını burada geçirdiklerini göstermekte, Mevlânâ ve babası Bahaeddin Veled'in Akşehir'e

4. Kaynak kişi: Eyüp Topçu, Saraycık köyünden, Suşehri Fen Lisesi Müdürü.

5. Necdet Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları* Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005, s.70, 86

6. Put: 16 kg'a yakın bir ağırlık ölçüsü birimi.

7. Karavaş: Saray hizmetçileri, kapıkulu vb.

gelişleriyle ilgili olarak verilen bilgileri doğrulamaktadır.

Şimdilik yeri tam olarak belirlenemeyen medrese ise aranmaya devam edilecektir.

Temin ettiğimiz bilgilerin konumuzla ilgili olabileceği düşünülmüştür. Tartışma amaçlı olarak ilgililere arz edilmektedir. Konu, tüm dünyanın ilgisinin üzerinde olduğu Mevlânâ olunca, çok temkinli, dikkatli olma mecburiyeti vardır. Ruhunun şad olmasını dileyerek, Mevlânâ'nın engin hoşgörüsüne sığınıyoruz.⁸

---

8. Dursun Ayan, "Mevlânâ Celaleddin ve Suşehri", *Bizim Vadi*, Nisan İstanbul 2007; Hasan Eroğlu, Ergül Şimşek, *Suşehri'nin Şehir Tarihçesi*, İstanbul 2009; A. Gölpınarlı, *Mevlânâ Celaleddin, Hayatı, Felsefesi, Eserleri (Eserlerinden Seçmeler)*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1951; Özcan Yüksek, *Sessizce Dön, Mevlânâ'nın İzinde Belh'ten Anadolu'ya*, Doğan Kitap Yay., İstanbul 2007.

ERZURUM VE SİVAS KONGRELERİ ÖNCESİNDE ATATÜRK'ÜN SUŞEHİRİ'NE GELİŞLERİ

İlyas EGE²

Özet: Birinci Dünya Savaşı yıllarında Suşehri ve çevresi hareketli günler yaşamış, 3. Ordu Karargâhı Suşehri'ne taşınmıştır. Savaş sona erdikten sonra da hareketlilik devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı öncesinde, Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'ne giderken Suşehri'ne uğrayarak, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesini açmış, başkanlığına Mehmet Ali Efendi getirilmiştir. Suşehri'ni Erzurum Kongresinde temsil etmek üzere Hakkı Bey delege seçilmiştir.

Atatürk, Cumhurbaşkanı olduktan sonra da Suşehri'ni ziyaret etmiş, Kurtuluş Savaşı yıllarında kendisine destek olan Mehmet Ali Efendi'yi aramış, öldüğünü öğrenince üzülmüş, gece onun konağında misafir olmuştur.

Atatürk'ün bu ziyaretinde, Suşehrilileri övdüğü, Suşehri'nin güzelliğinden söz ederken; Reis-i Cumhuriyetim, Yalova'ya veya Suşehri'ne Belediye Reisi olmak isterdim“ dediği söylenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Suşehri, Kurtuluş Savaşı.

ATATÜRK'S COMING TO SUŞEHİRİ BEFORE ERZURUM AND SİVAS CONGRESSES

Summary: In time of the First World War Suşehri and the environment of town experienced valiant days, The 3rd Army Headquarters moved to Suşehri. After the war ended, these valiant days have continued. Before the Turkish Independence War, Mustafa Kemal visit to Suşehri when he was going to Erzurum Congress, and has opened the Suşehri Branch of Müdafayı Hukuk Cemiyeti (Defending the Law Societies) and Mehmet Ali Efendi was decided as the head of the Society. Hakkı Bey was selected as the representative member of delegation for Erzurum Congress.

Ataturk, after his being the President of The Turkish Republic, also again visited Suşehri and called the Mehmet Ali Efendi. But he learned passing away of Mehmet Efendi and upset, and past his night as a guest at Mehmet Efendi's mansion.

It has been saying that, mean this while, Atatürk praised the people of Suşehri, and speaking of the beauty of the Suşehri; he said as “President of Turkey I was not, I'd be the Mayor of Yalova or Suşehri.”

Key Words: Atatürk, Suşehri, Turkish War of Independence

1. Bu yazı, İlyas Ege, “Erzurum ve Sivas Kongreleri Öncesinde Atatürk'ün Suşehri'ne Gelişleri, *Sivas Kültür*, Eylül 2011 Sivas, Sayı:11, (s. 26-29) adıyla yayınlanmış yazıda bazı değişiklikler yapılarak yeniden yayınlanmaktadır.; Bu konuda başka bir çalışma için bkz. Dursun Ayan-Berna Türkdoğan Uysal. “Atatürk'ün Suşehri'ne Gelişleri”, *Berna Türkdoğan Uysal Armağan Kitabı*, (ed. Şenol Kantarcı-Fatma Şimşek), Sonçağ Yay., Ankara 2015, s. 433-439.

2. Halkbilimci, Emekli Öğretmen.

Suşehri ve çevresi, I. Dünya Savaşı yıllarında askeri açıdan hareketli günler geçirmiş, 3. Ordu Karargâhı bir süre Suşehri'ne taşınarak Doğu Cephesi buradan yönetilmiştir. Suşehri, sonraki yıllarda da, konumu gereği önemli olaylar yaşamıştır. Bunlardan biri, Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'mızın başlangıç günlerinde, Erzurum ve Sivas Kongreleri öncesinde, Suşehri'ne gelişleridir.⁴

Mustafa Kemal, Üçüncü Ordu Müfettişi sıfatıyla (Erzurum Kongresi öncesinde bu görevinden de istifa edecektir.) işgal altında bulunan vatan topraklarını kurtarmak için Samsun'a çıkmıştır. Emrinde ne silahlı ordular, ne de bu işlere harcanacak bütçe vardır. Bu durum, tarihte görülebilecek ender olaylardan biridir. Bütün sihir, bütün mucize bu ilk adımda, bu başlangıçta gizlidir; o günün olumsuz şartları incelendiğinde bu teşebbüs, olağandışı, hayret verici görünmektedir.

Onun güvendiği tek şey; Suşehri örneğinde olduğu gibi, kendisini karşılamaya çıkan, bu uğurda ölümü göze alan, Anadolu'nun mert, vefalı insanlarıdır. 17 Haziran'da Vilâyât-ı Şarkıye Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum şubesi tarafından toplanan Erzurum Kongresi **Erzurum Umûmî Kongresi** veya **Umûmî Erzurum Kongresi**⁵ olarak da anılır. Erzurum'da, bu yolda, kendisine kucak açan bir de silah arkadaşı vardır: 1. Dünya Savaşı sırasında yaptıklarıyla Doğu Anadolu Fatihî" unvanını kazanan, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa.

Mustafa Kemal, Samsun'a çıktıktan sonra, Amasya ve Sivas'a uğramış, Erzurum Kongresine gidişinde, aralarında Hüseyin Rauf (ORBAY), Refet Paşa (BELE), Ali Fuat Paşa'nın (CEBESÖY) da bulunduğu yirmi beş kişilik bir grupla 28 Haziran 1919 günü akşam saatlerinde Suşehri'ne gelmiştir. Bu gelişlerinde; "Mirliva rütbesinde (Tuğgeneral), göğsünde madalya bulunduğunu, padişaha ait yaver (Fahr-i Yaver-i Hazret-i Şehriyarı) kordonları taşıdığını" Şerif Efendi (EKE)⁶ ifade etmiştir. Kâzım Karabekir de, Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişinde, -padişah yaveri kordonu ve altın imtiyaz maddesi- taşıdığını belirtir.⁷

Atatürk'ün Suşehri'ne geldiği bu tarihte; Kaymakamlık görevini, Şebinkarahisar Tahrirat Müdürü Örfi Bey vekâleten yürütmektedir. Pepen zade Emin Efendi Belediye Başkanıdır. Jandarma Bölük Komutanı Ali Bey'dir. Ali Bey, Mustafa Kemal'in yakalanmasını emreden, Dâhiliye Nazırlığı telgrafını, bizzat Mustafa Kemal'e takdim eden subaydır.⁸ İstanbul, İngilizler

4. 1 Eylül günü, Suşehri'nin mahalli günü olarak kabul edilmiştir; bu gün, şenlikler ve kültürel etkinliklerle kutlanmakta, 29 Haziran günü de tören yapılmaktadır.

5. M. Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, 1. Cilt, Kültür Ofset, Ankara, 1993, s. 4.

6. Şerif Eke, Suşehri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Suşehri Şubesinde kâtip üye olarak görev yapmıştır.

7. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 2008, s.71.

8. Hasan Eroğlu-Ergül Şimşek, *Suşehri'nin Şehir Tarihçesi*, s.269-288, İstanbul 2009.

tarafından işgal edilmiştir; görevde bulunan Ferit Paşa Hükümetinin valiliklere gönderdiği emirlerde işgal kuvvetlerinin etkisi açıkça hissedilmekte, mücadele faaliyetlerine katılanların derhal yakalanması emredilmektedir.

Mustafa Kemal, o akşam bir toplantı yapmış, bu toplantıya ilçenin ileri gelenleri katılmıştır.⁹ O, yaptığı konuşmada; memleketin içine düştüğü vahim durumu anlatmış, bu durumdan ancak milletin kararlılığı ile kurtulmanın mümkün olacağını, gerekirse savaşa hazır olunması gerektiğini belirtmiştir. Yurdun her bucağında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri yoluyla teşkilatlanılacağını, Suşehri'nde de Cemiyet'in bir şubesinin açılacağını, söylemiştir. Tüm bu çalışmaların Erzurum'da yapılacak bir kongre ile esasa bağlanacağını, Suşehri'nin de bu kongreye bir delege ile katılması gerektiğini, ifade etmiştir.

Yapılan toplantının sonunda, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Suşehri Şubesi kurulmuş, başkanlığına Mehmet Ali Efendi, üyeliklere ise; Pepen-zade Emin Efendi (USLU) (Belediye Başkanı); Çeçen-zade Hakkı Bey (ÇEÇEN); Şerif Efendi (EKE); Yusuf Bey (TAŞKIN) (Eski Belediye Başkanı); Hasan Efendi (KUTLU); Celal Bey (DOĞRUYOL) seçilmişlerdir.

Toplantı sürerken Atatürk'ün, düşmanla silahlı mücadeleye karar verilmesi hâlinde, Suşehri'nin kaç asker çıkarabileceğini sorması üzerine, Celal Beyin (DOĞRUYOL), "Hemen şimdi 200 atlı emrinize hazır olur Paşam." şeklindeki cevabı Mustafa Kemal'i çok memnun etmiştir. Yine bu toplantıda, Suşehri'ni Erzurum Kongresinde temsil etmek üzere, Çeçen-zade İsmail Hakkı Bey delege seçilmiştir.

Atatürk, İsmail Hakkı Bey'in yaptığı teşekkür konuşmasına cevap olarak: "*Ben meçhul Hakkı Beyleri seziyorum. Vatani biz değil, sizler kurtaracaksınız. Sağ olun.*" şeklinde mukabelede bulunmuştur. Erzurum Kongresine katılacak Suşehri delegesine yolluk olmak üzere, toplantıya katılanlardan ve dışarıdan para toplanmış, Atatürk; "*Herkesin bu yardıma katılması gerekir ki, temsilciniz herkesin tasvibini almış olsun.*" diyerek, sembolik olmak üzere bir miktar parayla bu kampanyaya katılmıştır.

Toplanan 25 altın liranın, 20 altın lirası, Çeçen-zade İsmail Hakkı Bey'e teslim edilmiş, kalan 5 altın lira ise, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin masrafları için Mehmet Ali Efendi'ye verilmiştir.

Atatürk, arkadaşlarıyla birlikte 29 Haziran 1919 günü sabahı Suşehri'nden ayrılırken: "*Suşehrililer, sizdeki heyecan Türklüğün heyecanıdır. Samimi, sadık ve cesur tavrınız ümit kaynağımızdır. Misafirperverliğinize vatan ve millet anlayışınıza teşekkür ederim.*" demiştir. Atatürk'ün Suşehri'nden ayrıldığını Hükümete bildiren telgraf metnini, arşivlerimizden temin eden Dursun Ayan yayımlamıştır.¹⁰

9. Suşehri Kaymakamlığı, *Atatürk Şehri Suşehri*, Ankara 2000, s. 24, 25.

10. Devlet-i Osmaniye

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti

Delege seçilen Çeçen-zade İsmail Hakkı Bey, Erzurum Kongresi'nde Suşehri'ni temsil etmiş, kongre tutanaklarını ve diğer evrakı imzalamıştır. Suşehrililerin Kurtuluş Savaşı kararlarına katıldığıının canlı belgesi olmuştur. (Temin edilemediğinden, Erzurum'daki kongre salonuna fotoğrafının konulamaması önemli bir eksikliklerdir.)

Mustafa Kemal'in, Hakkı Bey'i adamları ile birlikte Sivas'a davet ettiği; ancak Hakkı Bey'in alınan bir istihbarat üzerine Suşehri'nde kaldığı, Sivas Kongresi'ne katılmadığı belirtilmiştir.¹¹

Suşehri'ni Erzurum Kongresi'nde temsil eden Çeçen-zade İsmail Hakkı Bey, 1889 Suşehri doğumludur. II. Mahmut zamanında Anadolu'ya yerleşen Çeçen Hasan Paşa'nın torunlarından. İsmail Hakkı Bey'in ailesi, Suşehri'nde Çeçen Beyleri olarak tanınır.

Hakkı Bey, Arapça, Ermenice ve Rumca'yı ileri derecede konuşur, iyi at biner, iyi bir atıcıdır. Civar köylerde hatırı sayılır, eşkıyanın bile kendisinden çekindiği söylenir. Emrinde atlı ve silahlı adamlarının olduğundan söz edilmiştir. Ermeni isyanında, Şebinkarahisar'daki çatışmada kolundan yaralanmış, bu olaydan sonra "Çolak Hakkı" olarak anılmıştır. I. Dünya Savaşı'nda, silah ve asker sevkıyatı yapılırken, adamlarıyla Erzincan-Suşehri arasında yol güvenliği sağladığı anlatılmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde, ziraatla uğraşmış, Giresun'a bağlı Kulakkaya'da Nahiye Müdürü olarak görev yapmıştır.¹²

Mahreci: Erzincan, Numarası: 2184
Şifre
Gâyet müsta'celdir
Dâhiliye Nezâreti'ne

C[evâb]. 23/6/[13]35 şifreye. Mustafa Kemal Paşa ve azli hakkında bir emir tebliğ kılındığından bahisle irâde-i seniyye tebliğ edilinceye kadar me'mûriyetinde devâm edeceği ta'mîm edildiği gibi refâkatinde Bahriye Nâzır-ı esbakı Rauf ve İzmit Mutasarrıf-ı sâbıkı Süreyya, Erkân-ı Harb Miralay Kâzım ve Tabib ve Binbaşı Refik Beyler'le üç yâver ve bir emir zâbiti olduğu hâlde Erzurum'a gitmek üzere dün sabâh Sivas'dan otomobil ile hareket eylediği bildirildi ve şimdi Suşehri Kaymakamlığı'ndan alınan telgrafnâmede müşârûnileyhin rûfekâsıyla bu sabâh Suşehri'nden hareket ettikleri iş'âr kılınmıştır.

Fermân.
Fî 30 Haziran sene [13]35
Mutasarrıf

Eşref

Meclis-i Vükelâ
Müzâkerâtına Mahsûs Zabıtname
Sıra Numarası: 317
Târîhi: 24 Ramazan sene 1337
ve 23 Haziran sene 1335

11. Bu istihbaratın Ermeni tedhiş hareketiyle ilgili olabileceği düşünülmüştür.

12. İsmail Hakkı Bey ile ilgili bilgilerin bir bölümü, Hakkı Beyin amcazadelerinden, Bedir Çeçen'den derlenmiştir. Derlemede, A. Necip Günaydın da hazır bulunmuştur.

Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi dönüşünde, 1 Eylül 1919 günü tekrar Suşehri'ne gelmiştir.¹³ Bu yolculuk sırasında bir de olay yaşanır. Mustafa Kemal ve beraberindekiler otomobilleriyle Erzincan'ı geçtiklerinde Boğaz'ın Dersim Kürtleri tarafından tutulduğu haberini, Jandarmadan alırlar. Erzincan'dan istenen takviye kuvvetle yol açılacak, ancak bu şekilde yola devam edebileceklerdir; ancak o, bu yolda bir gecikmenin nelere yol açacağını bildiğinden, kararı kesindir. Bu konudaki emri şudur: “*Sağdan soldan gelecek, uzak mesafedeki ateşlere ehemmiyet verilmeyerek otomobiller seri hareketle şose üzerinde ileri yürümeye devam edecekler. Vurulan, ölen olursa, onlarla meşgul olunmayacak... Tam şose üzerinde ve yakınında, şoseyi kapayan eşkiyaya temas edilirse, hep otomobillerden atlayacağız ve kalanlar tekrar kabili istimal otomobillere binerek serian ileri uzaklaşarak yola devam edecekler...*”

Sonuçta Mustafa Kemal: “*Hülasa yürüdük, boğazı geçtik ve 2 Eylül günü Sivas'a muvasalat ettik. Ahalinin, şehrin çok uzaklardan başlayan büyük ve parlak tezahüratıyla karşılandık.*” diyecektir.

Bu gelişinde sivil kıyafetli oluşu, hemşerimiz, Suşehri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kâtip üyesi Şerif Efendi'nin (EKE) gözünden kaçmamıştır. Şerif Efendi, Atatürk'ün kıyafetini; “Sivil kıyafetli idi. Ceket, süvari pantolon, sarı çizme giymişti. Başında ala yakın renkli bir fes vardı.” kelimeleriyle anlatmıştır.

Bilindiği gibi Atatürk, çok sevdiği askerlik mesleğinden Erzurum'da istifa etmek zorunda kalmıştı. Atatürk'ün, bu iki ziyaretinin (28-29 Haziran 1919 ve 1 Eylül 1919) dışında, Cumhurbaşkanı olduktan sonra da Suşehri'ne iki ziyareti vardır. Atatürk'ün bu ziyareti 28-29 Eylül 1924 tarihine rastlar. Onun bu gezileri, 30 Ağustos 1924 tarihinde Dumlupınar'dan başlattığı “*Sonbahar Gezisi*” olarak bilinen gezileridir.

Atatürk, kendisini karşılayan eşrafa, Mehmet Ali Efendi'yi sormuş, vefat ettiğini öğrenince ellerini kaldırarak dua etmiştir. Mehmet Ali Efendi'nin konağına kadar yürünmüş, arabalar Arif Ağa'nın (Karaca) konağının önüne çekilmiştir. Atatürk, Mehmet Ali Efendi'nin hayatta olmamasına rağmen, Kurtuluş Savaşı yıllarının hatıralarını, Mehmet Ali Efendi'ye olan teveccühünü tazelemek amacıyla olsa gerek onun konağında misafir olmuştur. Konağa Cumhurbaşkanlığı forsu çekilmiş, çevre il ve ilçelerden gelen heyetler burada kabul edilmiştir.

Atatürk'ün sabahleyin, şimdiki Belediye binasının önüne kadar yürüyüş yapmış, buradan Suşehri Ovası'nı seyrederek: “*İlk gelişimde bu güzel ovaya bakmamıştım. Yurdumun ne güzel köşeleri var. Burada iki sene belediye reisliği yapsam.*” demiştir. Bu cümlenin aslının “Reis-i cumhur olmasaydım Yalova'da ya da Suşehri'nde belediye reisi olmak isterdim” şeklinde

13. A. Necip Günaydın, *Erzurum Kongresine Katılan Sivas Vilayeti Delegeleri*, s. 130, Sivas 2002.

olduğu da ifade edilmektedir.

Erzurum gezisi dönüşünde (12 Ekim 1924) ise, Milli Mücadele yıllarında kendisini yürekten destekleyen bu şehre, onun vefalı insanlarına şu cümlelerle veda etmiştir:

*“Güzel Suşehri’ nızden çok geldim, geçtim. Hayli misafiriniz oldum. Sizlerin misafirperverliğinizden, nezaketinizden çok memnunum. Cihan Harbi’nde Şark Ordumuzun son karargâhlığını yapan bu güzel şehir, Sivas Yaylası’nın ilk ve mühim bir basamağıdır. Bu güzel yurt köşesinde çok çalışın, kazanın. Suşehri, yurdun en şirin yerlerinden biri olacaktır.”*¹⁴

ÇOBAN BABA EFSANESİ VE YAVUZ'UN ÇALDIRAN SEFERİ

Dursun AYAN

Özet: Tarih-etnografya bağlamındaki bu çalışmada Çoban Baba efsanesi anlatılacak ve bu efsanenin Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim ile ilgisinden bahsedilecektir. Çoban Baba'nın türbesi Sivas Gölova ilçesi Çobanlı köyünde Suşehri-Erzincan yolu üzerinde bulunmaktadır. Efsanenin bölgede anlatılan varyantına göre, Yavuz Sultan Selim, (I. Selim) ordusuyla Çaldıran'a giderken bir çoban, mucizevi bir şekilde onun ordusuna bir koyunu yemek olarak verir ve kendisine dua edilmesini ister.

Bu efsanenin olası tarihi Osmanlı kronolojisinden izlenerek tespit edilmiştir. Çünkü Çobanlı köyü Sultan Selim'in yolu üzerinde yer almaktadır. Çoban Baba adına yapılan bir türbe bu köyde bulunmaktadır ve halk tarafından dinî amaçla ziyaret edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Çoban Baba, Sivas, Gölova, efsane, halk inancı, İslam

ÇOBAN BABA AND SULTAN SELİM (I) ON WAY FOR CHALDRAN WAR

Summary: In this study with content of history and ethnography, Çoban Baba (=Sepherd Father) legend will tell and mention about concerns of this legend with Ottoman Emperor Yavuz Sultan Selim (Selim. I). Çoban Baba's tomb takes place Çobanlı village of Sivas-Gölova provincial area on the Suşehri-Erzincan road. According to the regional variant of the legend Yavuz Sultan Selim (Selim) and his army were on way to go to Chaldıran War, miraculously a shepherd gives a sheep as a food to him and his army, and request Sultan to pray for him.

Possible date of this myth and meet has been determined using the historical chronology of the Ottoman Empire. Because the Çobanlı village is located on Sultan Selim's road, also there is a tomb as an antic monument at this village. Mentioned tomb of Çoban Baba has been visiting religious purposes by the public for long time.

Key words: Turkey, Choban (Çoban) Baba, Sivas, Gölova, legend, popular belief, Islam

Ön Bilgiler

Bu yazıda, keramet ehli olduğuna inanılan Çoban Baba'nın efsanesi, bunun ile ilişkili görülen Osmanlı padişahı Yavuz'un Çaldıran Seferi ve Çoban Baba'nın defnedilmiş olduğu türbenin mimarî özelliği hakkında bilgi verilecektir. Çoban Baba Türbesi'ni Suşehri'nde kayıtlı türbeler içinde ele almak da mümkündür. Ancak bu türbeleri ayrıntılı bir çalışmada değerlendirecek yeterli bilgiye ulaşamadığım için bu yazının dışında tuttum. Yazıda yörenin ortalama okuyucusunu dikkate alarak ana metni sade bir dille anlatmaya çalışacağım ancak akademik okumalar için bazı dipnotlar düşme gereğine inandım.

Çoban Baba Türbesi Sivas ili Gölova ilçesine bağlı Çobanlı köyündedir. Yöredeki ismi “Çobanlı Tekkesi”dir. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü’ndeki resmî kayıttan geçen “Çoban Baba” adı da yörede kullanılmaktadır. Çoban Baba hakkındaki efsaneler Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran Seferi’ne giderken yaşadığı bir keramete dayandırılmaktadır.

Çobanlı köyü antik zamanlardan beri İstanbul’u İran’a bağlayan yol üzerinde¹ Kelkit Çayı’nı dolayısıyla Yeşilirmak’ı besleyen Çobanlı Deresi’nin bu yolu kestiği köprünün başındadır. Suşehri-Erzincan karayolunda Suşehri’nin 55 km doğu yönünde yer alan Çobanlı köyünden yaklaşık 110 km sonra Erzincan’a ulaşılmaktadır. Gölova ilçesi ile Çobanlı arasındaki yol yaklaşık 5 km’dir.

Çoban Baba ve Behlül Dane Türbeleri

Ünlü oryantalist Hasluc, Anadolu’daki Bektaşî tekkeleri içinde “Çobanlı Tekke”sini belirtir.² Evliya Çelebi *Seyahatname*’sini kaynak göstererek, Şebinkarahisar yakınında ve Erzincan yolu üzerinde *Barugunde* diye bir yerden bahsetmektedir. İlk bakışta böyle bir yer adı yoktur. Öyle anlaşılıyor ki bu bir yazım hatasıdır: Doğrusunun *Baru* köyünde olması gerekir. Tahminen “k” harfi ك şeklinde yazılmak yerine “g” گ şeklinde yani kaf-ı farsî şeklinde yazılmış ya da okunmuştur.³ Baru köyü Çobanlı köyü yakınında ve yeni adı Aşağı Tepecik’tir. Önceki adı Aşağı Baru (=Baruyu Zire⁴) yörede yaşlı insanlar tarafından hâlâ kullanılmaktadır. Aşağı Tepecik (Baru) köyünde bugün bir ziyaret yeri vardır ve halk arasında “Behlül Dâne” diye bilinmektedir.⁵ Hasluc bu ziyaret yerinde defnedilmiş olan kişinin “Behlül Semerkandî” olduğunu Evliya Çelebi’ye dayanarak belirtir ve Çobanlı ailesine

1. Bu yolun tarihî durumunu anlamak için bir iki eser bakmak bile yeterlidir: Stephane Yerasimos, *Les Voyageurs Dans l’Empire Ottoman (XIVe – XVIe siècles)*, Conseil Suprême D’Atatürk Pour Culture, Langue et D’Histoire- Publications de la Société Turque d’Histoire, Serie VII, No. 117, Ankara; W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, Royal Geographical Society Supplementary Papers Volume IV, John Murray yayınevi, London, 1890; Thomas Alexander Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural And Archaeological Survey*, Pindar Pres, London, 1989.

2. Hasluc, *Christianity and Islam Under the Sultans, II*, Oxford, 1929, s. 512-513.

3. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İkinci Kitap, (yay. haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi yay., İstanbul, (s. 199)’da Baru Köyü’nde diye düzgün yazılmıştır.

4. Köy adlarının tespiti ile ilgili Cumhuriyet dönemi ilk çalışma 1928 yılında yapılmış köy isimleri Arap harfleri ve Fransızca okunuşa göre Latin harfleri ile çeviri yazı kurallarına göre birlikte yazılarak yayınlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekaleti, *Köylerimiz*, Hilal Matbaası, 1928, İstanbul. (Eski Harflerle). Bu listede Aşağı Tepecik (Baru) (=Baruyu Zire), Yukarı Tepecik (Baru) (=Baruyu Balâ) olarak geçmektedir. Çobanlı’nın ismi aynen kullanılmaktadır.

5. Halil Önge, *İlçemiz Gölova*, Gölova Eğitim, kültür ve Kalkınma Vakfı yay., İstanbul 1996, s. 74’de.

dâhil olduğunu söyler.⁶ Burada defnedilen insan için Behlül Dâne isminin kullanılmış olması halk arasında çok bilinen Abbasi halifesi Harun Reşid'in kardeşi Behlül Dâne'ye olan hayranlığın ifadesi olabilir. Bu tartışmanın farklı boyutlarını başka bir çalışmada ele almak yerinde olacaktır.⁷ Burada bizim vurgulamak istediğimiz Çoban Baba'nın Çobanlı köyündeki varlığı ve yörede bir başka türbenin daha olduğudur.

Çoban Baba Efsanesi

Çoban Baba ile ilgili bölgede bilinen keramet efsanesi özetle şöyledir: “Yavuz Selim Çaldıran Seferi için yola çıkmıştır. Uzun zaman geçtikten sonra Çobanlı köyüne ulaşır. Askerlere dinlenme verilir. Çoban Baba da Yavuz Selim'e askerleri kendisinin misafir ederek karınlarını doyuracağını söyler. Bu isteğini Yavuz kabul eder ve Çoban Baba bir koyun keser, pilavlar pişirilir ve bu koyunun eti ile ordu karnını doyurur. Sonra koyunun kemiklerini postuna dolduran Çoban Baba dua eder ve koyun ayaklanıp yürür. Bir söylenceye göre koyunun aşık kemiğini askerlerden birisi aldığı için koyun yürürken bir ayağı aksar.” Çoban Baba durumun farkında olsa da bir şey demez. Yavuz'a seferinin başarılı geçeceğini bildirir ve onun için dua eder. Sefer sonrasında Yavuz bu bölgenin gelirinin buraya vakfedilmesini buyurur.

Keramet efsanesi ufak tefek farklılıkla yörede bu ana tema üzerinde anlatılmaktadır. Çobanlı köyünde anlatılanlar ile çevre köylerde anlatılanlar arasında tarihî anlamda bir farklılık yoktur. Çoban Baba ile Yavuz Selim efsanesinin değişmez simalarıdır. Efsaneler ve kerametler insanın inancı ile ilgili, metafizik konulardır. Halk da zaten bunu anlatırken “Allah bilir” diye bilginin doğruluk kaynağının Tanrı'da olduğunu kasteder ve vicdanlara bırakır. Yarattığı itibari ile insan, genellikle, inanan bir varlıktır (homo religious)⁸ ve hemen hemen her çağda bu gereksinimi duyarak Tanrı'ya ve peygamberlere, inanmıştır. Ancak İbrahim Peygamber'den sonra dinler sistemi farklı bir nitelik kazanarak, kitabî olmuş ve vahye dayanmıştır. Evliyalar, azizler, veliler, ermişler ile ilgili inanışlar bu çerçevede gelişmiştir. Çoban Baba da bu durumda bir ermiş kabul edilmektedir. Bunların ayrıntılarına burada girmek, inançla ilgili hassas konuları böyle bir yazıda tartışmak mümkün değil. Yöre insanı buna inanır ve bu durum din psikolojisi ve sosyolojisi açısından önemlidir. Her tür inancı ve Çoban Baba'nın kerametini de insanların vicdan ve gönüllerine bırakmak gerekir.

---

6. Önge, *yage*, s. 74'de köylülerin bu iki kişiyi akran olarak bildiklerini belirtmektedir.

7. Evliya Çelebi, *yage*, Behlül Semerkandî'nin diğer akrabaları hakkında bilgi verir.

8. Bu kavramı dinler tarihi alanındaki çalışmalarıyla seçkinleşmiş Mircea Eliade'den esinlenerek kullanıyorum. İnsanı antropolojik ve felsefi açıdan değerlendiren Ernst Cassirer de “homo symbolicus” betimlemesiyle insanın farklılığını dile getirmiştir. Dinî metinlerde ise bu ayrışma “eşref-i mahlûkât” olarak kendini göstermektedir.

Yavuz Sultan Selim Çobanlı Köyünden Ne Zaman Geçmiştir?

Yavuz'un Çaldıran, Mercidâbık ve Ridâniye seferleri bir birini izlemiş ve bu savaşlar sonuçları itibariyle Osmanlı ve İslâm dünyasını derinden etkilemiştir. En önemli sonuçlarından birisi de Halifeliğin Osmanlılara geçmesidir.⁹ Burada yazımıza konu olacak sefer Çaldıran Zaferi'dir, ancak tümüyle zaferin ayrıntılarına girmeye gerek yoktur. Ancak, yörede kabul gören, Yavuz Sultan Selim ile Çoban Baba karşılaşmasını hesaba katarak, karşılaşmanın kronolojilerden tarihini vermek mümkündür. Osmanlı da olayları günü gününe yazan vakanüvistlerin yazdıklarına dayanarak hazırlanan vekâyinâmeler (kronolojiler) güvenilir kaynaklardır. İşin bundan sonrası, Yani Yavuz'un Çobanlı köyüne gelişi Osmanlı tarihi ile ilgili somut bir konudur.¹⁰ *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*¹¹ yazarı Danişmend günbegün şu bilgileri vermektedir: Ancak Danişmend'in verdiği bilgilerde bölgeyi bilmemelerinden kaynaklanan bazı küçük hatalar olsa da eserlerin önemini inkâr etmek yerine bu hataların düzeltilmesi gerekir.¹²

Yavuz Sultan Selim Edirne'den [Hicrî Kamerî takvime göre 920 senesi Muharrem ayının 23 üncü Salı günü (Miladî 19 Mart 1514)] yola çıkar. Gerekli yerlerde değişik yerlerden gelen askerlerle buluşarak orduyu toplar ve sefer düzeni alır. Özetle:

“2 Temmuz 1514 (= 9 Cemâda-l-ûlâ, Pazar 920: Sivas'ta ordu yoklaması): Burada bir yoklama yapılarak ordu mevcudunun yüz kırk bin olduğu anlaşılmış ve bunlardan “amelmande” olan kırk bin kişi Sivas ile Kayseri arasında bırakılarak hem ileride iâşe müşkilatını hafifletilmek istenmiş hem de iç güvenlik ve dış saldırılar için önlem alınmıştır.

13 Temmuz 1514 (20 Cemâda-l-ûlâ, Perşembe: Osmanlı Ordusunun Safavî hududuna dayanması): Sivasla Erzincan arasındaki “Çaysu Irmağı”nın hudut teşkil ettiği rivayet edilir.¹³ Bu ırmağın Kelkit kollarından Enderes

---

9. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarih*, II. Cilt, (beşinci baskı) Türk Tarih Kurumu Yay., 1988, Ankara, (s. 258-264).

10. Bu konu ile ilgili kısa bir bilgiyi daha önceki tez çalışmamızda bahsettik, bkz. Dursun Ayan, *Barajdan Önce Gölova Kasabası*, (yayınlanmamış lisans tezi) Hacettepe Üniversitesi, 1984, Ankara. Daha ayrıntı bkz. Halil Önge, *yage*, s. 86.

11. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt. 2, Türkiye Yayınevi, 1948, İstanbul, (s. 8-9).

12. Bu hatalara ilişkin daha önce kısa bir yazı yayınlamıştık. Bkz. Dursun Ayan “Gölova ve Çevresi Tarihi İle İlgili Eserlere Bazı Düzeltici Notlar”, *Gölova Postası*, sayı. 2, 1998, (s. 6-8).

13. Bugün bilinen adıyla Çobanlı Çayı (Deresi)'nden Erzincan yönünde yaklaşık 1 km. gidildiğinde Erzincan-Sivas illeri sınırını belirten bir karayolu tabelası vardır. Bu sınır bölgede eskiden beri de kabul görmüştür. Çobanlı Çayı'nın o zamanlar doğal sınır sayılması normaldir ve Kuzey yönünde yaklaşık 15 km aktıktan sonra Erzincan-Giresun-Sivas sınırında Kelkit Çayı'na katılmaktadır. Evliya Çelebi Kelkit Çayı'nın adını *Seyahatnamesinde* (Kerkük) olarak yazmaktadır. Bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 2. Kitap, (yay. haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yay., İstanbul.

Çayı olma ihtimali vardır:¹⁴ Çünkü ordunun burada “Suşehri Çayı”nda konaklamış olduğundan bahsedilir. Suşehri’nin merkezi de Enderes kasabasıdır.

14 Temmuz 1514 (20 Cemâda-1-ülâ, Cuma: Erzincan Muhafızının İtâat ve İnkıyadı): Osmanlı ordusuna gelerek ahaliye aman verilmek şartıyla itâat ve inkiyâdını arzeden bu muhafızın orduya bir miktar erzak verdiği ve mevkiinde ibka edildiği rivayet edilir.

18 Temmuz 1514 (25 Cemâda-1-ülâ, Salı: Yassı Çimen’de Şâh İsmail’den Elçi ve cevap gelmesi). Şâh İsmail Yavuz’un bu zamana kadar gönderdiği üç mektubuna ilk cevabını ve Yavuz’a hakaret olsun diye bir okka da afyonlu macunu Yavuz Yassı Çimen’deyken¹⁵ gönderir.”¹⁶ Yavuz da sonra ona kadın elbisesi ve çarşaf gönderecektir.

Şu iyice anlaşılıyor ki Yavuz Sultan Selim 14 -15 Temmuz ve belki de 16 Temmuz 1514 günlerini Çobanlı köyünde geçirdi. Bir günde Suşehri’nden Çobanlı’ya gelen ordunun Yassı Çimen’e dört gün sonra varması yolun uzaklığından değil bazı gelişmeleri beklemekten kaynaklanmış olmalı. Belirtildiği gibi birincisi erzak sorunu ise ikincisi Şâh İsmail’in kesin tavrının anlaşılması amaçlanmıştır.

Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran Seferinde İaşe Sorunu Var mıydı?

Çoban Baba-Yavuz karşılaşmasının ilginç bir yanı olmalıdır. Çoban Baba’nın Yavuz’a, ordusuna yemek ikramında bulunması misafirperverlik göstergesi olabileceği gibi bir yiyecek sorununa da işaret edebilir. Çünkü pek çok başka efsanede keramet sahibi kimseler farklı şeyler göstererek kerametini ortaya koymakta sultanların veya beylerin gönlünde yer etmektedir. Burada bir iaşe sorunu vardır. Onun Çobanlı köyünde kaldığı günlerde belki de iaşe sorunu en üst düzeye çıktığı zamanlardan biridir. Erzincan muhafızının gelerek bağlılık bildirmesi ve erzak getirmesi bunun en belirgin kanıtıdır. Bu konu aslında sefer boyunca hep kendini gösterir ve Yavuz ile ordu arasında sorunlara neden olur. Örneğin, yeniçeriler iaşe sorununu Yavuz’a bildirerek seferden dönülmesini Yavuz’un çocukluk arkadaşı Karaman Beylerbeyi Hemdem Paşa’dan istemişler. Hemdem Paşa’nın böyle bir isteğe aracı olmasının fitne ateşini körükleyeceğinin

---

14. Enderes Çayı ile Çobanlı Çayı’nın bir alâkası yoktur. Enderes Çayı diye bahsedilen bugün Suşehri yakınlarından geçen Suşehri Deresi (Gemin Deresi) olabilir. Konaklamak için burada düzlük alan uygundur. Ancak Suşehri (Endres) Çayı ile Çobanlı Çayı arasında 50-55 km bir yol vardır ki bu yolu defalarca yürüyerek ilçeye gidip gelen rahmetli dedem Halis Ayan 10-11 saatte yürüdüklerini belirtmişti. Askerin bu mesafeyi yürüdükten sonra Çobanlı Çayı çevresinde ayrıca gecelemiş olması gerekir. Kaldı ki Çoban Baba efsanesi de bu konaklama vesilesiyle olmuş olmalıdır.

15. Yassı Çimen Koyulhisar’daki Eğri Çimen yaylası ile karıştırılmamalıdır. Bugün Refahiye ile Erzincan arasında kuzeyde kalan ve yörede otlakları ile ünlü bir yayladır.

16. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt. 2, (s. 8-9).

farkına varan Yavuz, Hemdem Paşa'yı 24 Temmuz'da Erzincan'da idam ettirerek ordudaki disiplini sağladı.¹⁷

Bu bilgiler etrafında konu değerlendirilirse, Çoban Baba gibi bir ermişinin Yavuz'a iâşe sağlaması oldukça anlamlıdır ve efsanenin gücü bir ölçüye kadar iâşe sorununun çözümüyle ilgilidir.

Çoban Baba Türbesi (Çobanlı köyü)
(Fotoğraf: Dursun Ayan)

Çoban Baba Türbesi

Yavuz Sultan Selim'in emriyle yaptırıldığı söylenen türbenin 14. yüzyıl tarihî özelliği göstermesi bazı soruları akla getirirse de Çoban Baba'nın yaşadığı söylenen 16. yüzyıl türbe mimarisi ile 14. Yüzyıl türbe mimarisi arasında fazla fark olmadığını, olsa bile böyle bir farkın küçük bir Anadolu köyünde kendini göstermemesini normal karşılamak gerekir. Bunun ayrıntılı tartışması mimarlık ve sanat tarihi ile ilgili bir sorundur. İster 14. ister 16. yüzyıla tarihlendirilsin Çoban Baba Türbesi bölgenin en eski yapısı olarak bugün hâlâ varlığını tescilli eski eser olarak sürdürmektedir. Çobanlı köylüleri bu uzun zaman içinde ellerinden geldiğince ortaya çıkan tamirleri

---

17. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarih*, II. Cilt, (s. 263-264)'den özetle şunları belirtmek gerekir: "Sultan Selim on bin azab askerinin hazırlanması için Anadolu'ya hükümler gönderdiği sırada bütün kuvvetlerin (Bursa) Yenişehir Ovası'nda kendisine iltihakını emretti. ... ve 920 senesi Muharrem ayının 23 üncü Salı günü (19 mart 1514) Edirne'den İstanbul'a hareket etti ve bir ay sonra da Üsküdar'a geçti ve ... Şâh İsmail'in halifelerinden olup mahpus bulunan Kılıç adında birisi vasıtasıyla Şâha Farsça name gönderdi. Sultan Selim İzmit'ten gönderdiği 920 Safer tarihli olan bu namesinde "Şâhın Müslümanlığa mugayir hareketlerinden bahis ile

Çoban Baba Türbesi duvarlarındaki motifler
(Fotoğraf: Dursun Ayan)

yapmışlar, türbenin bu güne kadar ayakta kalmasını sağlamışlardır. Ancak, ne yazık ki Türbenin iç kısmı define arayıcıları tarafından tahribata uğratılmıştır. 2015 yılı Haziran ayı itibariyle restorasyon ihalesi yapılmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kayıtlarında Çoban Baba Türbesi

Çoban Baba Türbesi, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde "58. 13.01/1" ve "58.14.01/1" numaralarla kayıtlıdır. ¹⁸Kültür ve Turizm Bakanlığı Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 8.7. 1988 tarihli kararıyla (1 B) grubunda tescil edilmiştir, ancak şimdilik vakfiyesine rastlanmamıştır.¹⁹

kendisinin Müslümanlığı takviye ve mezalimi kaldırmak için faaliyete geçtiğini, yaptığı işler sebebiyle katline fetva verildiğini ve kılıçtan evvel İslamiyet'i kabul etmesi lazım geldiğini, ... muharebeye hazır olacağını" bildirmişti. Elçi Kılıç, Şâh İsmail'i Hemadan'da bularak nameyi vermiş ve o da "muharebeye hazır olduğunu" bildirmiş ve bu cevap Osmanlı ordusu Erzincan sahrasına geldiği sırada alınmıştır; Şâh İsmail nameyi getiren Kılıç'ı öldürtmüştür. ... Kapıkulu ocakları Üsküdar'a geçerken Rumeli kuvvetleri de Gelibolu'dan Anadolu yakasına geçip verilen emir üzerine Bursa Yenişehir ovasında toplandılar; Rebiülevvel'in yedisinde Seyitgazi mevkiine gelindi, burada üç gün istirahat olunup biner akçe sefer bahşisi verildi. "Ordu Konya'ya gelip Filabad çayırına kondu, padişâh şehre girip Hazret-i Molla Hünkâr türbesini (Mevlana Celaleddin Rumi) ziyaret ederek yüz bin akçe sadaka dağıttı; bütün tımarlı sipahiye de binde yüz akçe terakki verilerek Kayseri ve sonra Sivas'a gelindi; burada ordu yoklaması yapıldı; mevcudun yüz kırk bin olduğu görüldü; bu askerinin içinden yaşlı, yaşlı küçük ve hasta olan kırk bin asker ayrılarak İskender Paşa kumandasında olarak Sivas ve Kayseri arasında hem muharebe cephesinden ve hem de dâhilden çıkacak bir fevkaladeliğe karşı ihtiyat kuvveti olarak bırakıldı. ... Ordu ağırlıkları, hazine ve tımar defterleri Sivas kalesine konulup ilerlendi ve Koçhisar (Hafik) kazasına gelince harp tertibatı alındı; yeniçeriler pâdişâh otağını sarıp muhafaza aldılar; bundan sonra bu tertip üzere gidildi. Akşehir ve İran'la hudut olan Suşehri'nden itibaren Safevî devletinin topraklarına girildi. (Akşehir denilen yer Suşehri Akşar olmalıdır)

18. Suşehri'ne Kayıtlı diğer türbelerin kayıt numaraları şöyledir: Çataloluk Köse Süleyman Türbesi (58.13.01/2 ve 58.13.01/3), Bal Hatun Camii (58.13.01/4), Karşiyaka Camii (58.13.01/5).

19. Bu konuda ilgisinden dolayı Vakıflar Genel Müdürlüğü uzmanlarından sanat tarihçi Sn. Emine Altuntaş'a teşekkür ederim.

Dosyada Çoba Baba Türbesi'nin mimarî yapısı ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

Kurul Başkanı: Doç. Dr. Raci Bademli,

Bşk. Yardımcısı: Yrd. Doç. Dr. Mutbul Kayılı.

“Çoban Dede Türbesi Tahminen 14. yüzyıl kare plânlı ve ahşap çatı ile örtülüdür. Giriş kapısı kuzey cephede yer alır. Düzlentek kapı tepeliği tek mukarnasla nihayetlenen bir niş içerisine alınmıştır. Nişin dış köşelerinde yalancı sütunlar mevcuttur. Kenar çevrelerinde geometrik desenli süslemeler mevcuttur. Bu süslemelerden çoğunluğu yok olmuştur. Türbenin üzeri içte duvarlarla bitişik ağaç direklere oturan külah şeklinde ahşap çatı ile örtülüdür. İçte tek sanduka bulunur. Doğu ve batıda birer mazgal pencere ile aydınlanır. Duvarlar yonu taşından ve düz silme ile nihayetlenir.”

Durum: Türbe genelde iyi durumda ahşap çatının elden geçirilmesi gereklidir.

Tamir: Yakın tarihlerde köy halkınca silmeler ile çatı elden geçirilmiştir.

Birinci Sınıf Eski Eserdir”

Nadir Toprakoğlu.

Bitirirken

Bu yazıda konuya tarih-etnografya bağlamında bazı notlar düşerek açıklama getirmeye çalıştık. Bugün bazı efsaneler sadece bir efsane olarak yaşatılsa da bazıları tarihte bir olay ile bağlantılıdır. Bu bağlamda Sivas Gölova ilçesi Çobanlı köyünde Erzincan'a giden yolun köprü bitiminde sağ tarafındaki kayalık üzerindeki türbede yatan Çoban Baba'nın kerameti de yöre insanı tarafından Osmanlı tarihinin önemli bir olayı ile ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla konuyu bundan böyle uzmanlarına bırakarak en uygun ve en doğru seçenek olduğu kanaatindeyim.

*Gölova ve Gölova Barajı'ndan bir görünüm
(Fotoğraf: Dursun Ayan)*

GÖLOVA (SİVAS) ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA BİR KÜÇÜK KENT OLMANIN HAYALİ¹

Dursun AYAN²

GİRİŞ

Coğrafi alan olarak Sivas büyük bir ildir. Gölova ise mütevazı, ama geleceğe yönelik öngörülere ve gayreti olan, bu yolda ilerleyen yeni bir ilçedir. Sivas ilinin kuzey doğudaki sınır ilçesi olan Gölova, doğuda Erzincan/Refahiye; kuzeyde Giresun/Alucra-Çamoluk ilçeleri ile çevrilidir. Sivas/Akıncılar ve İmranlı ilçeleri de güney ve güney doğuda Kızıldağ'ı ve yaylalarını paylaştığı diğer komşularıdır. Gölova ilçesi Suşehri-Erzincan karayolunun Erzincan'a giden yönünde yaklaşık 50 km sonraki yol ayrımından 5 km içeride yer almaktadır. Kızıldağ'ın kuzey yamaçlarından doğup Kelkit ve

1. Bu yazı daha önce İdeal Kent dergisinde ve bir Gölova tanıtım broşüründe "Küçük Bir kent Olmanın Hayali" adıyla yayımlanmıştır.

2. Sosyoloji doktoru, Ankara Gölova Derneği ve İstanbul Gölova Vakfı üyesi.

Yeşilirmak'a katılan Çobanlı Çayı'nın Suşehri-Erzincan yolu ile kesiştiği köprünün 3 km kuzeybatı tarafına düşmektedir. Enlem ve boylam olarak 40. kuzey paralel ile 39. doğu meridyenin buluştuğu bölgede ve deniz seviyesinden yüksekliği (rakım) ortalama 1200-1300 metredir.

13 Haziran 1972'de belediye örgütü kurulan ve 9 Mayıs 1990'da Sivas iline bağlı bir ilçe olan Gölova'nın bölgede hâlâ kullanılan eski adı Ağvanis'tir. Halkın söyleyişi ile "Avganis"tir. Ağvanis karye (köy) olarak 1870 yıllarına kadar Karahisar-ı Şarki sancağının Suşehri adıyla bilinen nahiye taksimatında önemli bir yer almaktadır. Ancak bu tarihlere kadar Osmanlı idare yapısında Suşehri nahiyesi denilince akla gelen bir yerleşim birimi değil bir bölgedir ve bugünkü Gölova ve Akıncılar ilçesini (Suşar) kapsamaktadır. Bugünkü Suşehri ilçesi ise Akşehirabad nahiyesi olarak bilinmektedir. Gölova (Ağvanis) yerleşim merkezi nahiye olarak Osmanlı Salnamelerinde ilk kez 1884 yılında geçmektedir. Gölova bugünkü Suşehri Kaymakamlığı'nın 1863 (?) (? 1842) yılında oluşturulmasıyla.³ Suşehri'ne bağlı bir nahiye merkezi olmuş ve bu durumu 1990 yılına kadar devam etmiştir.

Gölova tarihinin farklı dönemlerine yönelik ayrıntılı araştırmalar henüz tamamlanmamış olsa da yörede yerleşimin oldukça eskilere dayandığı toponomik verilerden anlaşılmaktadır. Şu an Gölova Baraj suları altında kalan Pürül Tepesi'nden Neolitik yerleşimin ilk izlerini çağrıştıran işaretler vardır. Pürül sözcüğünün Hitit, Luvi ve Erken Hint-Aryan dillerindeki anlamının "tepe, yükseklik, korunak" olduğu hesaba katılırsa Pürül ve onunu devamı olan yerleşim yeri olarak varlığını Hitit (Eti) Dönemi'ne dayandırmakta sakınca yoktur. Gölova'ya bağlı Çukuryurt köyünün eski adı olan "Kâr-nus" sözcüğünün Hitit ve Luvi dilinde "akarsu" anlamına geldiği dikkate alınır, bu yerleşimin de en azından 3000 yıllık bir tarihe sahip olduğu ortadadır. Şu an adı Yukarı ve Aşağı Tepecik olan "Baru" köylerine ilişkin yer adı (toponomi) ve kökenbilim (etimoloji) incelemeleri de "Baru" sözcüğünün Eski Farsça ve Eski Ermenice gibi Hint-Aryan dil öbeğindeki dillerde "kale, yükseklik, müstahkem yer" anlamına geldiğine işaret etmektedir. Ancak, halk arasında bu isimlerin yanlış olarak Ermeniceye bağlama alışkanlığı hâlâ devam etmektedir.

Söz konusu bu köylerin ve Kina Cella, Avganis, Endres, Pürk gibi diğer yerleşim yerlerinin isimleri ve konumları da bölgenin en azından Hitit-Roma arası bir döneme tarihlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Doğu Roma, başka bir adıyla Bizans Dönemi'nin izleri hem yerleşimlerde hem bazı metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Gölova kaymakamlık binasının inşaatı

---

3. Suşehri'nin kaza olması üzerinden biraz daha çalışılması gereken bir durum, çünkü Suşehri'nin kaza olması Osmanlı Tanzimat dönemi sonrası 1942'lere kadar geri çekilebilir ki kaza teşkilatlarının kurulması bu tarihten sonra olabilir. Arşiv belgelerinden tespit edilen Suşehri kaymakamları ve kaza müdürleri bu tarihe yaklaşık bilgiler vermektedir, ancak konu üzerinde çalışmalarımız devam etmektedir.

sırasında yapılan hafriyatta çıkan gözyaşı şişeleri ve askerî yol güzergâhlarındaki Romalılara ait "Dikmetaş", "Dikiltaş"lar bölgenin tarihi açısından önemli bilgiler vermektedir. Bu konuda disiplinler arası bir yaklaşımla bölgede akademik nitelikte araştırmalar sürdürülmektedir.

Doğudan gelen önemli Türk göçlerinin bu bölgeden batıya geçtikleri bilinmektedir. Dünder, Kayı, Bozat, Karayakup, Çobanlı, Uluçukur ve Kuzuluk gibi Türkçe yerleşim adlarına bakıldığı zaman Malazgirt Zaferi sonrası Türk boylarının buralara yerleştiğini ve bölge nüfusunun Türkler lehine değiştiği kuvvetle muhtemeldir. Burada şunu da belirtmekte yarar vardır: Türkçe olmadığını zannettiğimiz çok sayıda yer adının Türkçe olduğudur. Türkçe olan "Kindik" adını buna örnek verebiliriz. "Kindik" adının Türkçe olmadığı düşünülerek "Çataklı" olarak değiştirilmiştir.

Ünlü mutasavvıf Mevlana Celaleddin-i Rumi ve babası Sultan Velid'in Gölova'nın yakınındaki Erzincan Akşehiri'nde kalması, Karayakup köyünde bulunan Karayakup Gazi'nin ve Akıncılar'daki Bahattin Şeyh'in bu bölgede yaşamaları, dönemlerinin İslâm-Sufî örgütlenmesinde önemli rol oynamışlardır. Karayakup köyündeki tekkenin hâlâ ayakta olması, bu tekke ve cami ile ilgili Osmanlı belgelerindeki bilgiler, dönemin önemli tarihi kayıtları olarak elde bulunmaktadır. Çobanlı köyündeki Çoban Baba Türbesi bölgenin eski mimarî eserlerinden birisi olması, Aşağı Tepelik köyünde Behlül Dane Türbesi olarak bilinen Behlül Semerkandî Türbesi, Soğuksu (Hünü) Köyündeki Salur Baba ile ilgili arazi ve vakfiye belgeleri ve tekke yenileme (teccid) belgeleri ise bölgenin Osmanlı Devleti Dönemi'nin tarihî, sosyol ve dinî yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Gölova ve Karahisar-ı Şarki bölgesi, Fatih tarafından Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra farklı zamanlarda idari yapısında güvenlik açısından farklı vilayetlere bağlandığı görülmektedir. Bölge 1520'de Rum Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. 1568-1574 tarihleri arasında Erzurum Beylerbeyliği oluşturulmuş ve Erzurum vilayet merkezi, Karahisar-ı Şarkî sancağı ve Trabzon dâhil olmak üzere toplam 27 sancak buraya bağlanmıştır. 1569 tarih ve 478 numaralı TD defteri buna işaret etmektedir. 1609 yılı itibariyle yapılan bir listede ve 1613 tarih ve 174 nolu TD defterinde de Karahisar-ı Şarkî sancağının yine Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlı olduğu görülmektedir.

Trabzon eyaleti ise 1609'da Erzurum eyaletinden ayrılıp 1653'te yeni bir eyalet olmasıyla birlikte Şark-i Karahisar'ın bu eyalete bağlanmasıyla birlikte Gölova'nın da Trabzon'a bağlandığı Gölova Belediyesi arşivinde bulunan arazi belgelerinden anlaşılmaktadır. Bugünkü Suşehri olan Akşehir Abad ile eski adı Suşehr (Şuşar) olan Gölova ve Akıncılar'ın ayrı yerleşim yerleri olduğu 1613 tarihli tahrir defterinde yer alan köyler listesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca 1643 tarihli bir köy listesi o zamanki Suşehr(i) nahiyesinin bugünkü Akıncılar'ın bazı köylerini ve Gö-

lova (Ağvanis) merkez ve köylerini vermektedir. Adı geçen köyler şunlardır:

Abana, Ağcaköy, Ağvanis, Avsundu, Avşar, Bahattinşeyh, Baru, Bozat, Buha, Bulak, Bulhat, Canköyü, Çakırşeyh, Çoban Emre, Çözdürü, Danguş, Derziköyü, Dikköy, Dümlüç, DüNDAR, Ekrek, Elibüyük, Eskibağ, Eymir, Gözüküçük, Gümüşdin, Hasan Şey (Ulaşoluğu), Hüdüğü, Hüni, İlyas, Kanlıtaş, Karayakup, Karnus, Karul, Kayı, Kebe, Kevkek, Kindik, Korçoyu, Kuzuluk, Lorot, Mudafar, Müğrüm, Nohurtpert, Onarı, Orta-köy, Ömerli, Pardu, Peyük, Sadaka, Sarıyusuf, Sevindik, Söğütbeli, Tuzla, TümeKar, Rüskü, Yeniköy.

Daha sonraki yıllarda yapılan Osmanlı idarî düzenlemeleri ile Gölova (Ağvanis) Sivas vilayetinin sancağı olan Karahisar-ı Şarki'ye ve ardından da bugünkü Suşehri kazasına bağlanmıştır. Gölova 1884 yılında muhtemelen nahiye konumundaydı ve bu statüsünü uzun süre korudu. Bu konumunu 1870 yılı ve sonrasındaki Sivas vilayeti salnamelerinde görmek mümkündür. Osmanlı Devleti Dönemi'nde Gölova'ya bağlı köylerin bazıları ortadan kalkmıştır. Ayrıca uzun süren savaşlar, isyanlar ve göçler bölge nüfusunu Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar önemli ölçüde azaltmıştır.

Gölova'nın belediye olma talepleri Osmanlı arşiv belgelerinden izlendiği kadarıyla 1900'lü yılların başlarına kadar gitmektedir. Ancak kuruluşu 13 Haziran 1972'de gerçekleşmiştir.

Bölgede il ve ilçe olmak gibi statüler daha çok itibar görmekle beraber Gölova'da ve Suşehri Ovası'nda asıl değişim Gölova Barajı'nın yapılması ve sulamaya açılmasıyla ekonomik alanda görülmüştür. Gölova ile Suşehri arasında kalan batı bölgesinde tarımsal üretim oldukça artmıştır.

Gölova, DSİ'nin "Suşehri Projesi" çerçevesinde yapılan (1981-1990) "Gölova Barajı" yapımı öncesi tarım ve hayvancılığın haftalık pazar ticareti yapan bir yerleşimdi. 1950'lere kadar yapılan tarım ve aile gelirleri açısından yaşlılar şu bilgiyi vermektedir: "O zamanlar mandalar hariç, üç yüz çift öküz koşulur, iki bin-iki bin beş yüz hayvan yazıda ve yaylada yaylıma çıkar, elli-elli beş köy haftalık pazara gelirdi." Bunun anlamı şudur. En az üç yüz hane tarım ve hayvancılık ile uğraşıyor, en az 2.500 nüfus etkin bir tarım hayatı sürdürüyordu. 1900 yılı başlarında bir arşiv belgesinde Ağvanis nahiyesinin 134 hane ve 1.034 nüfustan ibaret olduğu belirtilmektedir. Demircilik, doku-ma ve benzeri el zanaatlar da da Gölova'nın geçim kaynakları arasındaymış. Elimizde o zamana ilişkin ayrıntılı bilgiler yok, ama bunlar insan zihninde bir çağrışım sağlayacak niteliktedir. Gölova hakkında daha sistematik bilgiler 1983 yılında yapılan bir lisans tezi ve daha sonra köyleri de dikkate alan bir kitap yayınıyla bir ölçüde derlenip toparlandı. Bunun dışında farklı yazılar ve araştırmalar da dergiler ve internet üzerinden yayınlanma olanağı buldu. 1983 yılında yapılan tezin amacı önemli bir değişimin eşliğinde olan Gölova'nın mevcut tarımsal potansiyelini artırmak için neler yapılmalıdır? Ay-

rıca, yöre insanının yaşam standardını yükseltmek için başka hangi üretim kaynaklarından yararlanılabilir? Sorularına cevap aramaktı.

Uzun yılların yorgunluğunu üzerlerinden atmak için Gölova'ya dönen emekliler ata topraklarında kalmayı tercih ettiler. Kazançlarını Gölova'da harcadılar ve yeni konutlar yaparak Gölova'nın fiziki dokusunu güzelleştirdiler. Yaylalara bile günümüz mimari anlayışına uygun mekânlar yapıldı. Ancak burada ifrata kaçarak yaylaların yayla olma özelliğini bozmamak lazım; kesinlikle yaylalar yayla olarak kalmalıdır.

Sosyolojik anlamda tampon oluşumlar diyebileceğimiz gelenek-modern arası ilişkiler iki arada bir derede şekillenmeye başladı. Kentte görece daha yüksek refah ve eğitim düzeyini yakalayanlar ile gösterimlik bazı gelişmeler Gölova'ya yansırken sanayileşme yolunda beklenen gelişmeler istenilen düzeyde olmasa da orta ve küçük işletmelerde bazı gelişmeler canlandı.

Taşınmalı eğitim ve öğrenci yurtlarının yapılması, çok programlı lise eğitiminin başlaması kış mevsiminde nüfusu azalan Gölova'nın, bu mevsimde nüfusunu hem artırdı hem de demografik yapıyı biraz daha gençleştirdi.

Oysa Gölova'dan beklenen kendi istihdam hacmini artıracak, öz nüfusunu eğitip zenginleştirecek olanakları yakalamaktı. Bu aslında tüm Anadolu'nun sorunu, Türkiye ve dünya genelinde kırsal kalkınmanın sorunu. Bunun arkasında uzun yıllar biriken sorunlarla birlikte ticareti, üretimden önde tutan yanlış bir anlayış yatmaktadır. Bölgesel kalkınmanın üretim tabanı zayıfladıkça her yerde olduğu gibi Gölova'da da ekonomik hayat tarım ve hayvancılık ile bunlara bağlı küçük çaplı işletmelerde istenilen verim elde edilememektedir.

Gölova'da halkın sorunlarını çözmeye yönelik alınan devlet önlemleri ve bölge ileri gelenlerinin maddî katkıları ile yapılan üretime dönük işletmelerin çoğalması hem bölgenin kalkınması hem de işçi istihdamı açısından sevindirici bir durumdur. Yöre insanının bu tür girişimlere tümenden katılması ve girişimcilik anlayışlarını geliştirmeleri ve geleceğe dönük her türlü açılımlara katkı sağlamaları bölge açısından çok daha yararlı olacaktır.

Gölova açısından geleceğe dönük umut verici faaliyetlerden birisi de sivil toplum kuruluşlarının önemini kavranması ve bu kuruluşları daha faal bir duruma getirmektir. Bu bağlamda Gölova merkez ilçe ve belli başlı birkaç köyü ile daha çok İstanbul merkezli Gölova Vakıf örgütlenmesine giderken Ankara'da hemşehri örgütlenmesi, Gölova Derneği ve köy dernekleri ile bir mesafe kat etmeye çalışılmaktadır. Özellikle Gölova Vakfı'nın eğitim bursları ile Gölova'da yapılan kamu ve özel girişimlere yaptığı maddî katkıları umut vericidir ve yaptıklarıyla gelecekte hayırla yad edileceklerdir.

Bütün bunlarla birlikte Gölova, bir yanıyla tanıtılmayı bir yanıyla da tanınmayı bekleyen bir ilçedir. Kendine has doğa güzellikleri ve baraj gölüyle İsviçre'nin doğal güzelliklerini aratmayacak niteliktedir. Ayrıca, Gölova'da tarihi ve arkeolojik açıdan yeterli kadar gerekli araştırmalar henüz ya-

pılmamıştır. Bu konuda yapılacak ilmî ve akademik araştırmalar bölgenin tarihi hakkında önemli bilgileri gün yüzüne çıkaracağı gibi yerli ve yabancı turistlerin gezip görmek için tercih ettikleri mekânlardan da birisi olacaktır.

KAYNAKLAR

- Besim Darkot, “Karahisar-ı Şarkî”, Maddesi, *İslam Ansiklopedisi* (MEB). *Bizim Vadi* gazetesi. (Farklı tarihler).
- C. T. Onions, *The Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford at the Clarendon Press, London 1967.
- Cook, S. A., F. E. Adcock, M. P. Charlesworth (ed), *The Cambridge Ancient History: Volume IX. The Roman Republic 133-44 BC*, Cambridge at University Press 1971.
- Devlet İstatistik Enstitüsü 24. Ekim 1965 Nüfus Sayımı.
- DSI, *Suşehri Projesi Planlama Raporu*, DSI VIII. Bölge Müdürlüğü Etüd ve Plan Baş Mühendisliği, Samsun 1975.
- Dursun Ayan, “Pürül” Tepe ve Gölova Erken Tarihi Üzerine Bir Kaç Not”, *Bizim Vadi*, Aralık 2007.
- Dursun Ayan, *Barajdan Önce Gölova Kasabası*, Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Yayınlanmamış Lisans tezi, Ankara 1984.
- Dursun Ayan, *Çoban Baba Efsanesi ve Yavuz'un Çaldıran Seferi*, Gölova Vakfı Yay., 2006.
- Dursun Ayan, “Gölova (Ağvanis)'nın Farklı Tarihi Dönemlerde İdari Bölünüşteki Yeri”, *Gölova Postası*, sayı. 1, yıl. 1998.
- Dursun Ayan, “Suşehri'nin Farklı Tarihi Dönemlerde İdarî Bölünüşteki Yeri ve Şebinkarahisar Vilayetinin Lağvedilmesi Sonrası Durum”, *Başkent'te Suşehri*, Sayı:1, yıl. 1998.
- Dursun Ayan, Kerime Özbek-Yıldız, Serap Özen, *Gölova İlçesi Arazi Belgeleri ve İdare Tarihi Üzerine Bir çalışma*, Gölova Kaymakamlığı Yay., Ankara 2010.
- Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas 1287/1870*, cilt.1. Buruciye yay., 2008 Sivas; Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas 1288-1289-1292-1293-1298/1871-1872-1875-1876-1880*, cilt.2. Buruciye Yay., 2008 Sivas; Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas 1300-1301-1302-1304-1306-1308-1321/1882-1883-1884-1886-1888-1890-1903*, cilt.3. Buruciye Yay., 2008 Sivas; Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas 1325/1907*, Buruciye Yay., Sivas 2008.
- Franz Cumont–Eugén Cumont, *Voyage d'exploration archéologique dan le pont et la petite armenie*, Buruxelles 1906.
- Gürsoy Şahin, *Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Sivas ve Suşehri Bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri*, IQ Yay., İstanbul 2007.
- Halil Önge, *İlçemiz Gölova*, Gölova Eğitim, Kültür ve Kalkınma Vakfı Yay., İstanbul 1996.
- Hasan Tahsin Okutan, *Şebinkarahisar ve Civarı*, Giresun 1949.
- J. Sturm, “Nikopolis”, *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altermustwissenschaft*, Band XVII,1, (Alfred Druckenmüller Verlag in Stuttgart, 1936), (Sütun. 536-538).

Mehmet Öz-Fatma Acun, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII, Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avârız Defteri (1642-43 Tarihli)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2008.

Stephane Yerasimos, *Les Voyageurs Dans l'Empire Otoman (XIVe – XVIe siècles)*, Conseil Suprême D'Atatürk Pour Culture, Langue et D'Histoire- Publications de la Société Turque d'Histoire, Serie VII, No. 117, Ankara, 1993.

T C İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, *Köylerimiz 1981*, Yenigün Matbaası, Ankara 1982.

M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor, Royal Geographical Society Supplementary Papers Volume IV*, John Murray Yayınevi, London, 1890.

F. Cumont, “La Destruction De Nicopolis En 499 Apres J.C.”, *Bulletin De L'academia Royal De Belgique*, Bruxelles 1905.

Fatma Acun, “Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Gelişmesinde Devletin Rolü: Karahisar Örneği”, *Şebinkarahisar I. Tarih ve Kültür Sempozyumu, 30 Haziran-1 Temmuz 2000*, Şebinkarahisar Belediyesi Yay., İstanbul 2000.

Fatma Acun, “Osmanlı İdari Öncelikleri: Karahisar-ı Şarkî Sancağında Gelir Artırımı Örneği”, *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 07-09 Nisan 1999, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 2000.

Fatma Acun, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyulhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, Türk Tarih Kurumu Yay. 2006 Ankara.

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yay., 23. Baskı, Ankara 2006.

Halil Önge, *İlçemiz Gölova*, Gölova Eğitim Kültür ve Kalkınma Vakfı Yay., İstanbul 1996.

Hasan Tahsin Okutan'ın *Şebinkarahisar ve Civarı*, Giresun 1949.

Ismail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, cilt. 2*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1948.

İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) Yay., Ankara 1974.

J. H. Mordtmann, “Karahisar”, *Encyclopedia of Islam*, Leiden Brill.

J. Sturm, “Nikopolis”, *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altertumswissenschaft*, Band XVII, 1, (Alfred Druckenmüller Verlag in Stuttgart, 1936), (Sütun. 536-538);

Mehmet Ersan, “XIII-XIV. Yüzyıllarda Şap Ticareti,” *Şebinkarahisar I. Tarih ve Kültür Sempozyumu, 30 Haziran-1 Temmuz 2000*, Şebinkarahisar Belediyesi Yay., İstanbul 2000.

Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1993.

Mesut Çapa, “XX. yüzyılın İlk Yarısında Şebinkarahisar'da Eğitim ve Nüfus”, *Şebinkarahisar I. Tarih ve Kültür Sempozyumu, 30 Haziran-1 Temmuz 2000*, Şebinkarahisar Belediyesi Yay., İstanbul 2000.

Redhouse, *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük*, Redhouse yay., 13. Baskı İstanbul 1993.

S. A. Cook, F.E. Adcock, M.P. Charlesworth (ed), *The Cambridge Ancient History: Volume IX. The Roman Republic 133-44 BC*, Cambridge at University Press, 1971, (s. 376-379).

Sadi Kucur, “Sivas G6lova’da Kara Yakup k6y6: Şeyh Kara Yakub, Zaviyesi ve Vakıfları”, *Osmanlı D6neminde Sivas Sempozyumu Bildirileri Kitabı 21-25 Mayıs 2007*, Sivas Valiliği Yay., Sivas 2007.

Şahin, Tahir Erdoğan, “Şebinkarahisar’ın İlk ağ Tarihi ve Yerleşimleri”, *Akra K6lt6r Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 6, Mayıs 2015. (s. 303-334)

Şerif İbrahim Aydoğar, *T6rkiye’de İlçelerin İl Olma abaları: Suşehri*, İstanbul 2004.

Thomas Alexander Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural And Archaeological Survey*, Pindar Pres, London 1989.

Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-1: Anadolu’nun İdarî Taksimatı*, T6rk K6lt6r6 Enstit6s6 Yay., Ankara 1988.

T6rkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti, *K6ylerimiz*, Hilal Matbaası, İstanbul 1928.

Akıncılar'dan bir görünüm

SİVAS İLİ AKINCILAR İLÇESİ HAKKINDA BAZI NOTLAR

Dursun AYAN¹

Akıncılar eski adıyla Ezbider veya Ezdiber olarak da bilinmektedir. Halk arasında bu söylenişlerde b/d harflerinin yer değişimi söz konusu olsa da eski yazı üzerinden tarih çalışanlar Ezbider (ازبدر) olarak belirtmektedir.² Halkın yüzyıllardır getirdiği söyleyişi de etimoloji çalışmalarında dikkate almak gerekebilir. Akıncılar (Ezbider) iki yerleşimden oluşmaktadır;

Aşağı Ezbider (Ezbider-i Zir) ve Yukarı Ezbider (Ezbider-i Bâla). İlçe merkezi Yukarı Ezbider'dir. Halk arasında ve Akıncılar ilçesi resmi sitesinde

1. Sosyoloji doktoru, Ankara Gölova Derneği ve İstanbul Gölova Vakfı üyesi.

2. Fatma Acun, *Karahisar-ı Şarki ve Koyulhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 2006; Mehmet Öz-Fatma Acun, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII: Karahisar-ı Şarki Sancağı Mufassal Avâriz Defterleri (1642-43)*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 2008; Kürşat Kırca, *Yakacık, Akşehir-i Abad ve Suşehri Nahiyeleri*, Kitabevi yay. İstanbul 2012; Bazı Osmanlı Arşivi belgelerinde de Ezbider veya Ezbeder diye yazılmaktadır ki bu da “zel” harfinden sonra “be harfinin geldiğini göstermektedir. Bu belgelerde Arapça fonetik (sesçil) unsur olan hareketler kullanılmadığı için seslerin “e” veya “i” olunması mümkündür. Bölgeyi bilmeyen arşiv uzmanlarının yer adlarını hatalı okumaları bir kötü niyet taşımadığı gibi böyle hataların olması kaçınılmazdır.

Ezbider adının “azbiter”den bozularak oluştuğu söylene de buna toponomi bakımından inanmak mümkün görünmemektedir. Çünkü genel bir tarih bilgisi olan birisi de Ezbider’in en az dört bin yıllık bir tarihinin olmasını hesaba katmalıdır. Yine resmi sitede Etiler Dönemi’ne dayandığı belirtilmektedir. Bu bile dikkate alınsa Ezbider adının Hitit (Eti) dilinde veya ona çağdaş Luwi dilinde olması gerekir. Bu da MÖ, 1300 yıllarına kadar geri gider ki bu dönemde Anadolu’nun bu bölgesinde Türkçeden bahsetmek biraz zordur. Ayrıca yörenin Pontus sınırları içinde olması da Ezbider adının anlamını eski Rumcada aramayı da gerektirebilir. Zaten Hitit dili Türkçe ile akraba bir dil değil, Hint-Aryan dil ailesindedir. Bölgedeki bazı yer adlarının hemen Ermeniceye bağlanması bile hatalı olur, çünkü Ermenilerin bu bölgeye yerleşmeleri Hititler zamanından çok sonralarıdır.

Bölgenin MÖ, 547’ten sonra Pers egemenliğine girdiği bilinmekle beraber sonraki yıllarda bölge el değiştirerek farklı kültürlerin etkisi altında kaldığı, dolayısıyla yer adlarında doğal olarak bir değişimin olması muhtemeldir. Pürk, Baru, Pürül gibi yer adları hemen akla gelmelidir.³ Sevort Nişanyan Ezbider adını doğrudan Ermeniceye bağlar. Ama, Akıncılar (Ezbider) bölgesinin Birincil Ermenistan değil de İkincil Ermenistan olduğunu, Pontus bölgesine yakın olduğunu ve uzun yıllar İran (Fars) egemenliği alanında kaldığını da hesaba katmak gerekir.

Kaldı ki Ezbider (Akıncılar) verimli toprakları, bol su kaynakları ve can güvenliği açısından avantajlı bir yerde olması nedeniyle kadim zamanlardan beri insanların dikkatini çeken bir yer olduğunu söyleyebiliriz. Bu bakımdan Ezbider’in, Ermenilerden daha önce eski kavimler tarafından iskân yeri olarak kullanıldığı kuvvetle muhtemeldir.

Ezbider’in Kuzey Anadolu Fay hattı üzerinde olması nedeniyle tarihi süreç içinde birden çok depreme maruz kaldığını söyleyebiliriz. Depremler nedeniyle yeri birkaç kere değişmiş olmalıdır. Bu yüzden de tarihi eserlerin günümüze ulaşmadığı bir vakıadır. Bu da arkeolojiden tarihe giden yolu kapatmaktadır.

Bölgede meydana gelen meşhur savaşlardan ve yönetimlerden hareketle bölgenin tarihi ile ilgili bir kronoloji izlemek mümkündür. Ancak, bölgenin İlk Çağ tarihi hakkında oldukça bilgilerimiz kısıtlıdır. Bu eksikliğin giderilmesi zaman ve emek istemektedir.

Roma imparatoru Jul Sezar zamanında (MÖ, 66) Zile (Yıldıztepe)’de Pontus Kralı IV. Mithridades ile Romalı kumandan Pompeius Magnus

---

3. Dursun Ayan, “Pürül” Tepe ve Gölova Erken Tarihi Üzerine Bir Kaç Not”, *Bizim Vadi*, Aralık 2007; Bilge Umar *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi yay., İstanbul 1993 adlı kitabında bölgedeki yer adlarından bazılarını Luvi dili ile açıklamaktadır ki bu dil de Hint-Aryan dil ailesindedir. Bilge Umar adı geçen eserinde “Ezbider” adının anlamını açıklayamadığını (s. 264) de bildirmektedir. Bizim de bir anlam önermemiz şimdilik söz konusu değildir.

arasında geçen savaş Roma'nın galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Roma'nın ikiye ayrılmasıyla, bölge Doğu Roma'nın sınırları içinde kalmış, daha sonra da Türklerin yönetimine girmiştir. Bölge ilk kez 1058'de fethedildiyse de Malazgirt sonrası (1071) Mengücek, Danişmend ve Selçuklu Dönemleriyle Türkleşme Dönemi'nde önemli bir evreyi tamamlamıştır. Bu dönemde Erzincan Emiri Mutaharten ile Eratna Beyi Kadı Burhaneddin Dönemi'nde sıcak çatışmalara sahne olmuştur. "Kadı Burhanettin 1394/95 kışında Mutaharten'e ait Ezdebir, Sis ve Burtuluş kalelerini zaptetti" ifadesinden de anlaşılacağı üzere Ezbider'de bir kalenin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.⁴

Ekonomik bakımdan verimli topraklara sahip olması, buna bağlı olarak da yörede tarım ve hayvancılığın ileri bir konumda olduğu bilinmektedir. Bununla ilgili olarak Abana köyünde davar sağılan eğrekle köy arasında süt akışını sağlayan özel bir süt yolu olduğu söylenir. Ayrıca iklimin uygun olması nedeniyle yörede her türlü sebze ve meyve yetişmektedir.

Ezbider ve yöresi bir süre Akkoyunluların egemenliğinde kalmış ve 1473 yılında yapılan Otlukbeli Savaşı sonrasında tekrar Osmanlı egemenliği altına girmiştir. Güvenlik ve diğer nedenlerden dolayı yörenin idari yapısında zaman zaman değişikliklere gidilmiştir. Kanuni zamanında Erzurum Beylerbeyliği'ne; 1831-1866 yıllarında Trabzon vilayetine, 1866-1868 yıllarında tekrar Erzurum'a ve 1868 yılından sonra da Sivas'a bağlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin idari yapısı bağlamında Sivas vilayeti sınırları içinde olan Karahisar-ı Şarki sancağı Cumhuriyetin kuruluşuna kadar bu statüsünü korumuş ve Cumhuriyetin kuruluşuyla vilayet olmuştur. Adı Atatürk'ün isteğiyle Şebinkarahisar olarak (1924) değiştirilmiştir. Ancak 1933'te çıkartılan bir yasa ile Şebinkarahisar vilayetinin lağvedilmesiyle Akıncılar ve Gölova nahiye olarak Sivas'ın Suşehri ilçesine bağlanmıştır.

Akıncılar (Ezbider) Sivas Salnamelerinde 1884'te (?) ilk kez nahiye olduğu zikredilse de⁵ başka bir kaynak 1880 ve 1881 yılı salnamelerinde Ağvanis ve Ezbider'i nahiye olarak göstermektedir. Suşehrili Hasan Eroğlu, Ezbideri'nin nahiye oluşunu 1892 (?) tarihli bir irade-i seniyyeye bağlamaktadır.⁶ Bütün bunların yanında 18 Teşrin-i evvel 1296 (1881) tarih ve 386 nolu

---

4. Yaşar Yücel, Kadı Burhaneddin Ahmed (1344-1398), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1970, s. 277.

5. Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas 1287/1870*, cilt.1. Buruciye yay., 2008 Sivas; Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas 1288-1289-1292-1293-1298/1871-1872-1875-1876-1880*, cilt.2. Buruciye yay., 2008 Sivas; Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas 1300-1301-1302-1304-1306-1308-1321/1882-1883-1884-1886-1888-1890-1903*, cilt.3. Buruciye yay., 2008 Sivas; Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas 1325/1907*, Buruciye yay., 2008 Sivas.

6. Hasan Eroğlu-Ergül Şimşek, *Suşehrinin Şehir Tarihi*, Göksu Matbaası, İstanbul 2009.

emirde belirtildiği üzere Ezbider, Suşehri kazasının nahiyesi olarak zikredilmiştir.⁷ Burada bir konuya daha açıklık getirmek gerekir; o da Suşehri'nin o zamanki idari statüsü:

Osmanlı Devleti'nde zaman zaman idari düzenlemelere gidildiği daha önce belirtilmişti. Gömlek no. 1080, 1081, 1082, 1083, fon kodu NFS.d olan belgelerde “*Trabzon eyaleti Karahisar-ı Şarki sancağı, Suşehri kazası*”; Gömlek No :23122 Fon Kodu :MAD.d... olan belgede ise “*Sivas'ın Suşehri kazası*” olarak zikredilmiş, ancak bu belgelerin hiçbirinde tarih belirtilmemiştir.⁸ Suşehri'nin kaza olduğu 17/C /1252 (Hicri), Dosya No :1601 Gömlek No : 46, Fon Kodu:HAT olan belgeden kesin olarak anlaşılmaktadır.⁹

Ünlü seyyah Evliya Çelebi IV. Muratla çıktığı Revan seferinde Ezbider'in köy olduğu dönemi ve bağlık bahçelik olduğunu, 1647 tarihli “Gönen Çeşmesi” olarak bilinen çeşmenin aslında “Sultan Süleyman” Çeşmesi” olduğunu bildirir. Evliya Çelebi'den önce Yavuz'un Çaldıran'a giderken ondan önce Fatih'in Trabzon ve Otlukbeli Seferlerinde buradan geçtiğini Osmanlı vakanüvisleri bildirmektedir.

Osmanlı-Rus savaşlarının doğu cephesi ve Erzincan'ın 1916'da Refahiye-Suşehri arasındaki bölgede önemli nüfus hareketlerine neden olmuş, ordu karargâhı Erzincan'dan Suşehri'ne taşınarak bazı birliklerin bu bölgede konuşlanması gündeme gelmiştir. Ezbider'in de bu gelişmelere şahit olduğu bilinmektedir. Ermeni İsyanı ve tehcir zamanında da Ezbider ve çevre yerleşimlerde önemli olaylar meydana gelmiştir. Mustafa Kemal'in Ezurum'a gidişinde 29 Haziran 1919'da ve 1 Eylül 1919 Kongre sonrasında bölgeye geldiği pek çok yayında gündeme getirilmiştir. Bölgede Mustafa Kemal'in Ezbider'deki okulun hocası olan Sıyrındılı Hoca İsmail Efendi'yle birlikte Suşehri'ne kadar beraber yolculuk ettikleri de ifade edilmektedir.

Ezbider'de (Akıncılar) Cumhuriyetin ilk yıllarında belediye teşkilatı kurulup 1932'ye kadar varlığını sürdürdüğü ve Hatipoğlu Ali Efendi, Hüseyin Efendi ve Uğrunçalı Tevfik Efendi'nin reislik yaptıkları söylenmektedir. Ayrıca, mevcut bilgilerin resmi kayıtlarla karşılaştırılarak akademik değerlendirmelerin yapılması daha sağlıklı olacaktır. Akıncılar 20/05/1990 tarih ve 3644 sayılı Resmi Gazete de yayınlanan kanunla Suşehri'nden ayrılarak ilçe olmuştur.

Akıncılar ilçesinin bölge için en önemli özelliği ova köyleriyle sağladığı tarımsal üretimdir. Bu zenginlik doğuda Suşehri'nin, batıda Gölova'nın bazı köyleriyle, özellikle Gölova Barajı'nın yapılmasıyla daha da artmıştır. Akıncılar önceden köy olan bazı yerleşimleri bünyesine alarak mahalle statüsüne getirilerek hizmet alanını genişletmiştir. Hâlen 30 köy, 7 mahalle ve 5

7. Kürşat Kırca, *Yakacık, Akşehir-i Abad ve Suşehri Nahiyeleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 21.

8. BOA, Gömlek No :1080, Fon Kodu :NFS.d

9. BOA, Tarih :17/C /1252 (Hicri) Dosya No :1601 Gömlek No :46 Fon Kodu :HAT

mazrası bulunmaktadır.

Akıncılar üzerine yapılacak çalışmaların Sivas, Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) ve Suşehri-Gölova tarihleriyle birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu konuda bölgeyi ele alan bazı çalışmalar umut verici önemli bilgiler sağlamaktadır. Prof. Fatma Acun tarafından yapılan Osmanlı Dönemi Şebinkarahisar tarihi çalışması bölge tarihi açısından çok önemlidir. Kürşat Kırca'nın tarihi nüfus çalışmaları bunu destekleyen diğer verileri sağlaması bakımından da önemlidir. İlyas Ege'nin, bölgeyi bilen birisi olarak yaptığı araştırmalar yörenin tarihi, kültürel ve sosyal yapısı hakkında önemli katkılar sağlamıştır. Suşehri, Akıncılar ve Gölova'yı kapsayan bir yüzey araştırması çalışması Cumhuriyet Üniversitesi tarafından yapılmış ve sanat tarihi açısından önemli verilere ulaşılmıştır. Bölge için yapılan bu çalışmalara Hasan Tahsin Okutan'ın Şebinkarahisar adlı eserini, Ergül Şimşek'in ve Hasan Eroğlu'nun yazılarını da eklemek gerekir.

Yöre ile ilgili yapılan tarihi, arkeolojik ve kültürel çalışmalar burada bırakılmayıp genç kuşaklar tarafından daha da ileri götürüleceği umudu bizi mutlu etmektedir.

KAYNAKLAR

- Bizim Vadi* gazetesi. (Farklı tarihler).
- Dursun Ayan / Kerime ÖzbekYıldız/ Serap Özen; *Gölova İlçesi Arazi Belgeleri ve İdare Tarihi Üzerine Bir çalışma*, Gölova Kaymakamlığı yay., Ankara, 2010.
- Ebubekir S. Yücel; *Salname-i Vilayet-i Sivas 1287/1870*, cilt.1. Buruciye yay., 2008 Sivas; Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas 1288-1289-1292-1293-1298/1871-1872-1875-1876-1880*, cilt.2. Buruciye yay., 2008 Sivas; Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas 1300-1301-1302-1304-1306-1308-1321/1882-1883-1884-1886-1888-1890-1903*, cilt. 3, Buruciye yay., 2008 Sivas; Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas 1325/1907*, Buruciye yay., Sivas, 2008.
- Franz Cumont / Eugén Cumont; *Voyage d'exploration archéologique dan le pont et la petite armenie*, Buruxelles, 1906.
- Gürsoy Şahin; *Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Sivas ve Suşehri Bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri*, IQ yay., İstanbul 2007.
- Hasan Eroğlu / Ergül Şimşek; *Suşehrinin Şehir Tarihçesi*, Gökso Matbası, İstanbul 2009.
- J. Sturm; "Nikopolis", *Paulys Realencyclopädie Der Classischen Altermüstwissenschaft*, Band XVII,1, (Alfred Druckenmüller Verlag in Stuttgart, 1936), (sütun. 536-538).
- Kürşat Kırca; *Yakacık, Akşehir-i Abad ve Suşehri Nahiyeleri*, Kitabevi yay., İstanbul 2012.
- Mehmet Öz / Fatma Acun; *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII, Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avârız Defteri (1642-43 Tarihi)*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 2008.

Stephane Yerasimos; *Les Voyageurs Dans l'Empire Otoman (XIVe – XVIe siècles)*, Conseil Suprême D'Atatürk Pour Culture, Langue et D'Histoire- Publications de la Société Turque d'Histoire, Serie VII, No. 117, Ankara, 1993.

T C İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, *Köylerimiz 1981*, Yeni-gün Matbaası, Ankara, 1982.

W. M. Ramsay; *The Historical Geography of Asia Minor, Royal Geographical Society Supplementary Papers Volume IV*, John Murray yayınevi, London, 1890.

Besim Darkot; “Karahisar-ı Şarkî”, Maddesi, *İslam Ansiklopedisi* (MEB).

Bilge Umar; *Türkiye'deki Tarihsel Adları*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul 1993.

C. T. Onions; *The Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford at the Clarendon Pres, London, 1967.

Cook, S. A. / F. E. Adcock / M. P. Charlesworth (ed); *The Cambridge Ancient History: Volume IX. The Roman Republic 133-44 BC*, Cambridge at University Press, 1971.

Dursun Ayan; “Pürül” Tepe ve Gölova Erken Tarihi Üzerine Bir Kaç Not”, *Bizim Vadi*, Aralık 2007.

F. Cumont; “La Destruction De Nicopolis En 499 Apres J.C.”, *Bulletin De L'academia Royal De Belgique*, Bruxelles, 1905.

Fatma Acun; *Karahisar-ı Şarkî ve Koyulhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, Türk Tarih Kurumu yay. 2006 Ankara.

Halil Önge; *İlçemiz Gölova*, Gölova Eğitim Kültür ve Kalkınma Vakfı yay., İstanbul 1996.

J. H. Mordtmann; “Karahisar”, *Encyclopedia of Islam*, Leiden Brill.

Şahin, Tahir Erdoğan, “Şebinkarahisar’ın İlk Çağ Tarihi ve Yerleşimleri”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, sayı. 6, Mayıs 2015. (s. 303-334).

Şerif İbrahim Aydoğar; *Türkiye’de İlçelerin İl Olma Çabaları: Suşehri*, İstanbul, 2004.

Thomas Alexander Sinclair; *Eastern Turkey: An Architectural And Archaeological Survey*, Pindar Pres, London, 1989.

Tuncer Baykara; *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-1: Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Türk Kültürü Enstitüsü yay., Ankara. 1988.

Turgay Yazar / Ebru Bilge Fataha; Akıncılar ve Gölova Yüzey Araştırması, http://www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/Kazilar/2013/1-2013_Sivas.pdf. (5 ağustos 2015)

SUŞEHİRİ KAZASININ 18 TEŞRİN-İ EVVEL 1296 TARİHİNDE YAPILAN İDARİ TAKSİMATI¹

18 Teşrin-i evvel 1296 (1881) tarih ve 386 nolu emir uyarınca Suşehri kazası Ağvanis, Akşar, Dumlic, Ezbider-i Zir, Kirtanos ve Sis olmak üzere altı nahiyeye ayrılmıştır. Bu nahiyelerde 126 köy ve bu köylerde toplam 25878 nüfus bulunuyordu.

Adı geçen nahiyelerde aşağıda adları yazılı kişiler görev yapıyorlardı:

A. AĞVANİS NAHİYESİ

Müdür: Karayakup'tan Lüfullah Ağa

Muavin: Karşlıoğlu Karabet Ağa

Azalar:

1. Ağvanis köyünden Ahmetzade Hasan Ağa
2. Kanlıtaş'tan Alaaddin Ağa
3. Kuzuluk köyünden Kiroki Ağa
4. Bozat köyünden Yakub Ağa
5. Ağvanis köyünden Elekor Ağa

B. AKŞAR NAHİYESİ

Müdür: Karayakup'tan Lüfullah Ağa

Muavin: Karşlıoğlu Karabet Ağa

Azalar:

1. Zöfker köyünden Arif Ağa
2. Akşar köyünden Ağa
3. Cevizli köyünden Sait Ağa
4. Polad köyünden Heci Fasti Ağa
5. Eskişar köyünden Cefimi Stefan Ağa

C. DUMLIC NAHİYESİ

Müdür: Avsundu köyünden Sadullah Efendi

Muavin: Dumlic köyünden Manuk Ağa

Azalar:

1. Ağıl köyünden Mihail Ağa
2. Aşar köyünden Molla Mahmut Ağa
3. Dumlic köyünden Bahlül Ağa
4. Bahaddinşeyh köyünden Receb Efendi
5. Ortaköy köyünden Mehmed Ağa

Ç. EZBİDER-İ ZİR NAHİYESİ

Müdür: Ezbider-i Zir köyünden Bağcaoğlu Haçar Ağa

Muavin: Ezbider-i Bala köyünden Hacıoğlu Hüseyin Ağa

Azalar:

1. Ezbider-i Bala köyünden Boşnakoğlu Simon Ağa
2. Ezbider-i Bala köyünden Nacakzade İbrahim Ağa
3. Ezbider-i Zir köyünden Şeyhoğlu Mahmud Ağa
4. Ezbider-i Zir köyünden Ümitoğlu Harabet Ağa

D. KİRTANOS NAHIYESİ

Müdür: Meşeknis Arota Ağa

Muavin: Sarca köyünden Molla Halil Efendi

Azalar:

1. Hanoğlu Ali Ağa
2. Söfker köyünden Kavas Ahmet Ağa
3. Karaağaç köyünden Arif Ağa
4. Ağrakos köyünden Keşişoğlu Enfar Ağa
5. Kirtanos köyünden Sırbanoğlu Dirasi Ağa

E. SİS NAHIYESİ

Müdür: Akviran köyünden Mustafa Ağa

Muavin: Andiryaslı Hacederkeşoğlu Nişan Efendi

Azalar:

1. Sis köyünden Ali Ağaoğlu Mehmed Ağa
2. Akçaağıl köyünden Feyzullah Ağa
3. Yeniköy köyünden Sadık Bey
4. Andiryaslı köyünden Partaloğlu Stefan Bey
5. Gözköy köyünden Molla Yusuf Ağa
6. Kozçukur köyünden Osman Ağa

YÖRENİN ŞAİR, YAZAR VE EDEBİYATÇILARI

CEMAL KIRCA¹

1918 yılında Selanik'e bağlı Kayalar'da doğdu. 1923 yılında Lozan Barış Anlaşması'na ek olarak yapılan sözleşme uyarınca Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan nüfus mübadelesi neticesinde ailesiyle birlikte gelerek Suşehri'ne yerleşti.

İlkokulu Suşehri'nde, ortaokul ve liseyi Erzurum'da okudu. Yüksek öğrenimini Ankara'da tamamlayan Kırcı, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde hakimlik ve bir ara da Suşehri'nde serbest avukatlık yaptı.

Varlık, Türk Dili, Papirus, Kaynak, Yeşil Giresun ve Samsun Sanat gibi dergi ve gazetelerde şiirleri yayımlandı.

28 Mayıs 1995 tarihinde Giresun'da vefat etti ve orada defnedildi.

KARGALAR

Civ, cav, ga...

Hangi dilce konuşuyorlar acaba?

Ruhumu nasıl da gagalıyorlar. Sessizliği nasıl da

Yırtıyorlar

Nasıl da kesiyorlar gökleri biçimsiz?

Kuruntularla geçen bu geceden sonra

Kor düşmüş gibi sıçradım beynime

Sabaha kadar dalmış olduğum uykudan

Odamda kimsecikler yok.

Civ, cav, ga

Civ, cav, ga...

Tak, tok.

Ça, çav.

Bir merakla arandım dört yanı

Telaşlı telaşlı koştum pencerelere.

Şu siyah mendilleri sallayan kim ki böyle?

Kim, kime sesleniyor bilmediğim bir dille?

Bir düşün müdür, hayal midir yoksa bu?

(Biri var, ürktülmüş bir karga gibi içimden bakmada.)

Pencerenin altındaki bahçede

Pencere kenarında

Saçakların arasında

Kargalar toplanmış

Siyah yapraklar gibi uçuşuyorlar,

Yanmış kâğıtlar gibi karışıyorlar,

Dalda dala,

Ağaçtan ağaca...

*Bilmem ki ne istiyorlar benden bu kargalar?
Bir şey mi var yoksa sezinledikleri?
Nedir o bakışlarındaki sorular, kuşkular?
Ellerimin tersiyle vurarak göklere,
Ürkütme istesem de kaçmıyorlar.
Beynimin içinde uçuyorlar sanki.
Ağaçların o yeşil sessizliğini,
Göklerin maviliğini,
Bakışlarımdan alıp alıp götürüyorlar.
Yere indiriyorlar gökleri sonra simsiyah.
Ellerimden kaçan gökler tekrar geliyorlar yerine.
Kargalarla konup konup kalkıyorum ben de
Yapraklar arasında.
Doruklara bırakıyorum ağırlığımı.
Dallara takılıyor ayaklarım.
Böyle bağışmasalar yok mu
Hiç de fena değil hani.*

*Mavi, boncuk boncuk gözleri var,
Siyah çiniler gibi gök kubbeden uçarı
(Biri var, ürkütülmüş bir karga gibi içimden bakmada)
Ay, ay.
Kargaların biri topal,
Şu topal kargada başka bir hal var.*

*Eskiden bir Filozof kişi, yorulunca ağaçlara bak demişti
Hiçbir şey düşünmemek için. Dağıtmak için dikkatimi
Kurtulmak için kargalardan
Ben de öyle yapıyorum.
Ağaçlara gidip gidip geliyorum.
Nedir bu baş dönmesi bilmem ki?
Kavağın yeşili ayrı,
Söğüdün yeşili ayrı.
Akasyayla
Akçağacın yeşili de bambaşka.
Bizim buralarda başka ağaç yok.
Kargadan, sığırcıktan,
Serçeden, leylekten
Başka da kuş yok.*

İHSAN TEVFİK KIRCA²

1967 yılında Suşehri'nde doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Suşehri'nde tamamladı. Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdikten sonra 1989 yılında öğretmenlik yapmaya başladı. 1996-1999 yılları arasında Tanzimat Dönemi gazetelerinden *Tarık* (1884-1899) üzerine yüksek lisans yaptı.

1985 yılından itibaren şiir yazmaya başladı ve ilk şiiri Suşehri'nde çıkarılan *Yeşil Vadi* gazetesinde yayınlandı. Diğer şiirleri Türk Edebiyatı, Dize, Pencere, Ayışığı, Öteki-siz dergileri ile kendisinin çıkardığı *Çıkan* adlı dergide yayınlandı.

uzak yazılarda

-türkülerin boz abdalı Neşet Ertaş'a-

*bir iç kanamasıydık
belki de uzak yazılarda
zaman, acılar üfleyen
bir efsuncu baba*

*önce serin, önce serin
rüzgârlar eserdiler uzak yazılarda
bozkır bu, kervan geçer hüküm geçmez
sonra, kavrukluğu bambaşka
'sular azalır' biz yarılırdık
çağıldayan bir bozlakla
elbet de bir yazgıydı söylenen, değişmez
Neşet Abi, o 'kırık hava'yı hep sakla*

Doluşiir

-ergin günçe'ye-

*en güzel şiirler hiç yayınlanmamıştır
bekler bir ömür sesini ruh-ten
çirpınır / kuyulara salınır
dâra çekilir
sürer de gömleğine yusuf'un
açar gözünü ten-ruh
şiir-ömür. Gerisi safsata / hay huy
yazmak çoğaltmaktır bir yanını hep
eksiltmektir kendini boş geçen günden
çekiveriri altından sandalyeyi
doluya düşer 'gencömür'*

KEMAL ORHAN EREN³

Suşehri'lidir. İlkokulu Ezbider'de (Akıncılar), ortaokulu ve liseyi Sivas'ta okudu. Vehbi Cem Aşkun'un teşvikiyle şiirle meşgul olmaya başladı. İlk kitabını 1959 yılında yayımladı. İkinci şiir kitabı *Beşbiryerde Suşehri'nden Sivas'a* adını taşımaktadır.

KUŞ VE ÇINAR

*Senin için yazmak istiyorum
Senin için konuşmak, gülmek yaşamak
Senin olmak en güzel şey diyorum.
Ömür boyunca,
Bardağında suyum, Gözlerimde uykum
Her derdime ilacım,
Sevgilim; baş tacım olasın
Sen, nerden geldin cici kuş
Böyle genç, böylesine bayıltıcı
Böylesine güzel böylesine can dolu
Ne işin vardı can ağacımın dalında
Yuva mı yapacaksın gölgem çok
Uyandıracak mısın beni, ağırım...
Bana aşk türküleri söyleme
Çok aldandım duymuyorum sağırım.
Yine de sesin güze, yine de gerçeksin
Söyle gölgemde dalımda
Neyim varsa senin elinde toplansın.
Son çiçeklerimi senin için açacağım
Unutma yalan da olsa, söyle
Biliyorum kanat açıp uçacaksın / Mavi dünyaya...
Murat yeşilinden uzaklaşıp kaçacaksın,
Bir açık pencere gibi kalacağım ardında
Yapraklarımdan aşkın zehrini saçacak
Öleceğim seni isteyerek
Su olup buhar olup / Kokladığın havaya,
Bastığın topraklara karışacağım.
Ve yaşarken de / Ölünce de güzel
Seninle bir olup dolaşacağım.
Ben seninim işte
Ne dilersem dile, bulduğunu al
Sevgili sen gitmeden ben diyeyim;
Yine görüşeceğiz, güle güle
Mesut o, melekler kadar
Ve hoşça kal...*

SUŞEHİRİ

*Suşehri'nde Taşköprü'de bir bağ
"Arif Ağa"nın konağı gözlerimin önünde...
Ve Pazar yeri kurulan meydana bakan
Yüksek duvarların ve kanatlı kapının,
Sakladığı toprak bacalı kiraz evimiz.
Sonbaharda düşmüşüz yatağa
Bir yanda küçüğüm Müjgân, bir yanda ben...
"Cerrah"ı adı birkaç sefer
Gelip bize baktı;
Kısa boylu, gri-pos bıyıklı
Gümüş saçlı bir adamdı...
Kenan en küçüğümüzdü,
Müjgân da onunla beraber
Suşehri kabristanındalar...*

*Sonra Alim Efendi'nin evi...
Zelzelede minaresi devrildi
Pazaryerinin yanındaydı cami...
Daha sonra hükümet konağı yandı cayır cayır;
Ateşten bir bulut gibiydi...
Ve alev püskürüyordu her penceresi.
Uçtular başımızdan yukarıda
Yanan kalaslardan fırlayan
Kızarmış demir çiviler.
Neydi o hayali hâlâ gözlerimde
İki kollu bir tulumba arabası,
Asıldılar "ya Allah..." diye bu kollara
Suşehri'nin o zamanki kuvvetlileri...
İndi çıktı kolları,
Döküldü ortadaki kazana
Kovalarla sular...
Bu tulumbayı seyrettim yangından çok...
Hükümet konağı yanıp bitti,
Bilmem o tulumba ne apt, nereye gitti...
Suşehri 1950'den sonra büyüdü, gelişti
Suşehri bir vilayet hâlinde şimdi, değişti...
Bağ evimizde
Arılar beklerdik "oğulları" kaçmasın diye
Çevirme'ye giderdik dut yemeye ve Çifte Gözeler'e
Kavun, karpuz kesip, mısır közlemeye
Siz de yaşasaydınız hasret çekerdiniz; o güzele
O hatırlarını hatır, insanların şnsan olduğu günlere*

*Çermik yollarında furgun arabası
Koysalar yollarında yaylı
Ve babamın kucağında / Seyrettim Kelkit üzerinde
Kalıba alınmış ayaklar, su motorları
İlk köprü Almanlar tarafından yapılıyordu
Şirin Çayırı 'ndaki bağ evimize
Atlar, inekler, mandamız bile vardı.*

*Taşköprü 'den Suşehri hayat,
Hayatımız bir bahardı.
Ve Suşehri 'ni Suşehri yapan / Gözelerden, çeşmelerden
Taşküprü su hargından
Sarıl şarıl sular akardı...
Hıdırellez için giderdik Aspasya 'ya
Salıncaklar kurulur, bol soğanlı piyazlar karılır
Sac üstünde keteler pişer
Sovan kabuğunda kaynamış boyalı / Yumurtalar soyulur
Kahkahalar ağaç dallarına vurur
Ve güzel yüzlere güneşte ayna tutulurdu
Türküler, şarkılar söylenirdi seçilerek
Laf atan, yürek acısını
Yahut sevdaları anlatan
"Zeynebe yaptırdım gümüştan tarak"
"Esmerim kıyma bana-kurban olurum sana"
"Dizlerine kapansam", "Udum sarı boyalı"
Ortada bir gramofon "sahibinin sesi"
Borulu ve köpek markalı
Gözler karşılaşınca birbirine
Gençler ah çekerek vurulurdu
İnsan manen vardı, insandı
İnsanlar örflerini kaybettikçe
Milletler ve devletler yandı
Suşehri 'ne selam olsun şüirden
Rahmet olsun büyüklerimize
Köse Dağ 'da Otlukbeli 'nde
Kanat vuran şehit ruhlarına
Kurulu ordugâhlara
Onlar şefaah eder inşallah
Sonraki nesillerimize...*

---

1. Alim Yıldız; *Sivas Şairleri Antolojisi*, Sivaslılar Vakfı Yay., İstanbul 2003, s.198,
2. age., 247.
3. age. 250-252.

SEYFETTİN ÇOBAN*

1940 yılı Mart ayında Sivas-Gölova (Ağvanis) ilçesi Çataklı (Kindik) köyünde dünyaya geldi. Babası Hasan, annesi Fındık Hanım'dır.

Şiirlerini şimdiye kadar beş kitapta topladı. "Sıla" adlı şiiri Songül Karlı tarafından *Böyle Olur mu?* adlı albümde; *Esen Yeller* adlı şiiri adını verdiği albümde Sümer Ezgü tarafından; "Belli Belli" adlı şiiri ise Yüksel Uzel tarafından *Sensiz Yaz* adlı albümde seslendirildi.

Yayımlanan şiir kitapları:

- 1-) *Çobanın Dünyası*, Sipahi Matbaası, 1977, Ankara.
- 2-) *Çobanın Dağarcığı*, Yonca Matbaası, 1980, Ankara.
- 3-) *Çobanın Duygusu*, Ankara Basım Sanayi, 1982, Ankara.
- 4-) *Çobanın Değişleri*, Tisa Matbaacılık, 1984, Ankara.
- 5-) *Beşbiryerde*, Aslımlar Matbaası, 1991, Ankara.

NERDESİN

*Bir bayramı daha sensiz geçirdik,
Gözler hayalini resmedip durdu.
Çiçek vazosunu koyduk köşene,
Yaprağı çevreyi seyredip durdu.*

*Çocuklar el öptü namazdan sonra,
Senin yokluğunu hep sora sora,
Albümde resmine gelince sıra,
Diller ifadede zorlanıp durdu.*

*Bu yıl meyve verdi bütün fidanlar,
Yerlere yığıldı çekmedi dallar.
Ateşten gömlekmiş hasretli yıllar,
Özlemin yüreğimiz kavurup durdu.*

---

* Dursun Ayan, "Seyfettin Çoban: Gurbette Bir Köy Sesi", *Folklor-Edebiyat*, cilt. 12, s. 46, (s. 585-596).

İLYAS EGE

1950 yılında Suşehri'nde doğdu. İlk ve ortaokulu Suşehri'nde okudu. Sivas İlköğretmen Okulu'ndan 1968 yılında mezun oldu. Bir süre ilkokul öğretmenliği yaptıktan sonra Erzurum Kâzım Karabekir Eğitim Enstitüsü Türkçe Bölümü'nü bitirdi ve daha sonra da Türk Dili ve Edebiyatı dalında lisans tamamladı. Suşehri Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğü görevinde bulundu. 1997 yılında kendi isteğiyle emekli oldu.

Şiirleri, 1967 yılında Sivas Haber gazetesinde; ilk derlemeleri, Sivas Folkloru dergisinde yayımlandı. 2000 yılında, Suşehri Belediyesi'nin finanse ettiği "Suşehri'nin Sesi" aylık gazetesini çıkardı; bu gazetede, "Suşehri'nin Hafızası" adı altında köşe yazıları yazdı. "Suşehri'nde Kösedâğ Ziyareti" adlı kitapçığı 2000 yılında basıldı. Sivas Folkloru, Sultanşehir, Sivas Kültürü, Hayat Ağacı dergilerinde ve değişik gazetelerde araştırma yazıları yayımlandı. "Coğrafyası, Tarihi ve Gelenekleriyle Suşehri" adlı kitabı baskı aşamasındadır.

Ege, evli ve üç çocuk babasıdır.

KÖYDE GECELER

Uğultulu rüzgârlar salları çınarı,

Dallarına tünerken gece kuşları.

Çingiraklar şarkı söyler akşamları,

Sürüler ağır ağır köye dönerler.

Tarlada bitmeyen iş sabahı bekler.

Oda- mutfak dağınık, her yan derbeder.

Tahta bir sofrada yemeklerini yer,

Yorgun karı- koca, uykulu bebeler.

Karanlıklar yutarken, toprak damları,

Köyün viran evleri yaşlı görünür.

Titrek ışıklarıyla isli camları,

Delerken çırallar, kandiller, fenerler.

İzbe sokaklarında in-cin top oynar.

Karanlığa doğru ulur köpekler.

Sanki mezarlıkta ölümler gezinir,

Birbirini boğazlar gibi gölgeler.

Uzakta acı acı bir ishak öter,

Tarifsiz gariplik çöker içinize.

Eviniz, barkınız gözünüzde tüter.

Zayıf ışıklar birer birer sönerler.

Bir yılan gibi sarar beni geceler.

Masamda kâğıtlar, mısralar, heceler..

Horoz sesleri "sabah oluyor" derken,

Boş yatağım tükenip düşmemi bekler. (1968)

DURSUN AYAN

1957 Sivas'ın Gölova ilçesinde doğdu. İlkokulu Gölova'da, ortaokul ve liseyi Ankara Atatürk Lisesi'nde okudu. Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun olan Ayan, Gazi Üniversitesi'nde siyaset ve sosyoloji dalında mastır, Hacettepe Üniversitesi'nde ise sosyoloji doktorası yaptı.

UNESCO Dünya Kültür Mirası Komitesi, Geleneksel Spor Dalları ve Üniversite Sporları federasyonlarında görev yapan Ayan, Türk Bilim Tarihi Kurumu, KIBATEK edebiyat kurumu, Macaristan Balassi Kuratoryum'u ve Sosyoloji Derneği üyesidir.

Düşünen Siyaset, Doğu-Batı, Türk Yurdu, Tarih ve Toplum, Toplumsal Tarih, Diyanet İlmî Dergi, Aile ve Toplum, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, İdeal Kent, Folklor Edebiyat dergilerinde; şiirleri ise *Türkü, Turnalar, Güncel Sanat, Türk Edebiyatı, Magyar Naplo, Török Füzetek* dergilerinde yazıları yayımlandı.

Macarların ilk ulusal ozanı Balassi Bálint'den Macar Türkolog Edit Tasnádi ile yaptığı edebî çeviri ve incelemeler Macar Akademi Kiado tarafından yayımlandı ve çeviriden dolayı 2007 yılında Avrupalı şairlere verilen Balassi Kılıç Ödülü'ne layık görüldü.

Yayımlanmış Eserleri Şunlardır:

Prof. Dr. Mustafa Erkal ve Doç. Dr. Özbay Güven, Dr. Dursun Ayan, *Sosyolojik Açıdan Spor*, (üçüncü baskı), Der Yayınları, 1998, İstanbul.

Dursun Ayan / Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı; *Bilim Tarihinde Türk Entelektüel Kimliği*, Lotus Kitap, 2008, Ankara.

Dursun Ayan / Kerime Özbek / Yıldız, Serap Özen; *Gölova İlçesi Arazi Belgeleri ve İdare Tarihi Üzerine Bir çalışma*, Gölova Kaymakamlığı Yayını, Ankara 2010.

Béla Bartók'un Türk Halk Müziği Derlemleri Üzerine Çalışmalar, Kitabevi Yayını, İstanbul 2011.

Selçuklu Mimarisi Üzerine Orhan Cezmi Tuncer İle Söyleşi, Kitabevi Yayını, İstanbul 2012.

Aile Tarihinden Belgeler / Documents Related to Family History, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü / Ministry of Family and Social Policy General Directorate of Family and Community Services, Ankara, 2013.

Arbanász, Ildikó – Ayan, Dursun – Csorba György – Hermann, Róbert, Hóvári, János, *Magyar honvédtornokok oszmán szolgálatban Hursid Pasa és İszmail Pasa/ Macar Generalleri Osmanlı Hizmetinde Richard Guyon ve György Kmety Hurşid Paşa ve İsmail Paşa*, Magyar-Török Baráti Társaság Macar-Türk Dostluk Derneği, Budapeşte/Budapeste, 2013.

Çevirileri:

Graham C. Kinloch'dan; *Sosyolojik Teori Gelişimi ve Belli Başlı Paradigmalar*, (çev:T. Günşen İçli-D. Ayan), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2014.

Edward Tryjarski'den; *Türkler ve Doğa*, Kitabevi Yay., İstanbul 2015.

Edit Tasnádi-Dursun Ayan; (ed., çeviri), *XVI Yüzyıl Macar Ozan Bálint Balassi ve Şiirlerinden Örnekler*, Akadémiai Kiadó -Magyar-Török Baráti Társaság, (Akademi Yay. -Macar Türk Dostluk Der.), Budapest 2006.

Edit Tasnádi-Dursun Ayan; (çev.ed.), *Macar Şiirinden Bir Seçki* Birleşik Yayınevi, 2013 Ankara.

Şiirlerinden örnekler:

HENDESE-İ MARJİNAL 11

Silindirden iki taş

Yüksekliği azsa da çapı hayli enlice

Biri sabit ezelden

Diğeri su bekliyor yakındaki dereden

“Ben de dünyayım, dönmeliyim” diyor,

Öykünüyor, esinlenip felekten.

Köse yok, Keloğlan da vezir de.

Bütün masalları yemiş değirmenin yılanı

O da suyu bekliyor; bir de sarı kutsalı

Dönen dünyaya teğet

Haritaya sarmaşık

Dereleden gelen su.

Tanrı saydamı rengi.

Bir selam veriyor

Hendese kitabı olacak

Yaşı geçkin söğüde.

Bir açığı yapıyor düzlemine nispet

Bir de düşey hareket

Derme-çatma oluktan değirmenin bendine

Bakmayın düştüğüne, başı dik;

Gürül gürül.

Biliyor zamanı, ivmeyi; gidip dönmemeyi

“Hayat benim. Fani değilim” diyor,

Kovalıyor nasihatçi dervişi.

“Aşk için değil, kutlu ekmek için”

“Onun, evet, onun hürmetine” diyor.

Suyla doluyor akar

*Taş dönüyor, bir ay doğuyor bedir;
Değirmen taşı kadar.
Işıldıyor ortalık, suya muhtaç tahta çark
Devran, felek, değirmen.
Bin bir pergel bir çember
Bin bir çember bir cetvel;
Hendese anlatıyor un öğüten köylüler

Kitap göndermiş söğüt
Değirmenci kömbe koymuş tandıra
Balık, Yunus bir de Yusuf;
Onlar kıssadan hisse
Çark, değirmen ve su;
Kadim sulara hendese.*

EGY TÖRÖK ÉNEK*
A nótája is az

*Minap mulatni mentemben
Jöve két kegyes elömben.
Egyik monda: Halljad legény,
Melyiküink szebb, ez-e vagy én?*

*Felelém: Ez szót nem fejtem,
Vétekben én nem leledzem,
Nem akarok megfelelnem,
Mind szépnek tetszetek nekem.*

*Nektek szemetek fekete,
Két-két narancs kebletekbe,
Vadtok szépek személyetekbe,
Édesek beszédetekbe.*

*Mondá ismeg: Kérlek téged,
Melyinket vennéd inkább meg?
Melyinkért adnád több pénzed?
Mondd igazán feleleted.*

*De imhol nektek az igaz,
Szépségtekrül rövid válasz,
Szömölcsöt visel mellyén az;
Az ki legszebb, kisebbik az.*

Bálint Balassi

*. Macarca

BEN SEYRANA ÇIKANDA
Türkçe Bir Türkü:

*Bir gün seyrana çıkanda
İki dilber tam karşımda
Biri der yiğit kim daha
Ben mi güzel o mu yoksa?*

*Etmeyeyim dedim hata
Aklım ermez burda sırda
Her ikiniz nazarımda
Bir endamda, hem bir boyda.*

*Ne diyeyim ben bir kere
Çeşmi siyahlara böyle
Çifte turunç sinenizde
Lebler değer bal, şerbete.*

*Dedi ki vardır aklında?
Birimizi seç almaya
Hakikaten en çok akça?
Hangimize değer paha!*

*Kısa, özlü hem adilce
Bir cevabım vardır size
Gönüm düştü memesinde
Siyah benli o küçüğe*

**Bálint Balassi /
Edit Tasnádi ve Dursun Ayan**

CELAL KAYA

1959 yılında Gölova ilçesine bağlı Can köyünde doğdu. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinden mezun oldu. Yazı hayatına ortaokul sıralarında başlayan Kaya, 1974'te Kıbrıs Türkünün dramını anlatan "Hürriyet Özlemi" adlı piyesiyle birincilik ödülü aldı.

Çeşitli ulusal ve yerel gazete ve dergilerde öykü, şiir ve makaleleri yayımlandı. Safa Vakfı Şiir Yarışması'nda üçüncülük ödülü, Güncel Sanat dergisinin kısa öykü yarışmasında *Güncel Sanat Ödülü* sahibi oldu.

"*Dön Ey Bahar*" adlı ilk şiir kitabını 1994 yılında, "*Bu Dem*" adlı kitabını ise 2014 yılında yayınladı. Halen bir kamu kuruluşunda görev yapan Kaya, evli ve üç çocuk babasıdır.

OĞUL

Şehit annelerine ithaf

*Karanlık çökerken bütün şehire
Ben odana çekileydim ey oğul!
Saatlerce gözyaşımı sel edip
Yollarına döküleydim ey oğul!*

*Derdim diyem kardeşime, bacıma
Belki deva olur derin acıma
Şehit düştüğün o dağ yamacına
Bir gül olup dikileydim ey oğul!*

*Hasretin işledi öyle derine
Muhtaç kaldım mis kokuna, terine
Bu vatan uğruna senin yerine
Kırk bin defa büküleydim ey oğul!*

*Şehadet şerbeti değmiş kanına
Kimler yetişir ki senin şanına?
Ruhun neredeyse ben de yanına
Biran önce çekileydim ey oğul!*

FARKINDA MISIN?

*Gençlik elden gitti, bir daha gelmez
Kurudu dalların, farkında mısın?
Aynalara bakmak içinden gelmez
Döküldü pulların, farkında mısın?*

*Böyle tecellisi, budur Emri Hakk
Yaklaşıyor elbet işte son durak
Geceler sabaha uzak mı uzak
Perişan hallerin, farkında mısın?
Günler eza, sanki geceler bitmez
Eller titrer, ayak ileri gitmez
İster yokuş, ister iniş, fark etmez
Tükendi yolların, farkında mısın?*

*Sararmış, duvarda asılı resim
Dillerden düşüyor hâsılı isim
Baharlar tükendi, hazandır mevsim
Açmıyor güllerin, farkında mısın?*

HALİL ÖNGE

1963 yılında Sivas'ın Gölova ilçesinde doğdu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölümünde lisans, 2002'de Marmara Üniversitesi'nde yüksek lisans yaptı.

Yayımlanmış eserleri:

İlçemiz Gölova (Araştırma), Gölova Vakfı Yay. İstanbul 1995.

Dağların Ötesinde, (Hikâye), Vatan Basın Yayın, İstanbul 1995.

Şiirler Seni Söyler Yazılar Seni Anlatır Mustafa Kemal, (Kültür- Milli Eğitim Bakanlığı Ödülü Cumhuriyetin 80.yılı ödülü). İkizler Yayınevi. İstanbul 2003.

Suşehri Tarım ve Hayvancılığı (yayınlanmamış lisans tezi), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara 1985.

Kıbrıs Coğrafyası (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.

Sana Baktım Şafak Vakti (Şiir), İkizler Yayınevi, İstanbul 2007.

GÖLOVA'DA TAM ZAMANI

Geline kına yakmanın

Çayır, çimene bakmanın

Artık yaylaya çıkmanın

Gölova'da tam zamanı

Kırda yemlik toplamanın

Zambak, çiçek koklamanın

Beyaz mantar toplamanın

Gölova'da tam zamanı

Çarşı pazarda gezmenin

Peynir, yoğurt ve süzmenin

Dostlara mektup yazmanın

Gölova'da tam zamanı

Barajda balık tutmanın

Dağda davar otlatmanın

Gece bacada yatmanın

Gölova'da tam zamanı

SUSTUM SINAV DEYİNCE

*Çarpıyor kıpır kıpır
Kalbim sınav deyince.
Vücudumdan boşanır
Terim sınav deyince.*

*Gece uykumu böler,
Her an benimle gezer,
Sanki korkumu sezer,
Biri sınav deyince.*

*Okulda, evde, işte
Akşam beş, sabah üçte
Yedi ve otuz yaşta
Ürktüm sınav deyince.*

*Sanki beni yönetti
Hayatımı mahvetti
Gözlerimi köreltti
Sustum sınav deyince.*

*Halilim işte bu yazın
Gölova'da tam zamanı
Peleş dereye nevrüzün
Kabak tepede yarpuzun*

BİRSEL ALVER-YAZICI

1981'de Sivas'ın Gölova ilçesinde doğdu. Vahdettin ve Birnaz Alver'in kızıdır. İstanbul Çamlıca Kız Lisesi'nden mezun oldu. Evli ve iki çocuk annesidir.

Serbest vezinle şiirler yazmaktadır.

GIDIŞ

*Gidişin bardaktan boşalıştı
Kafamda iki bulut ağırlarken
Kelimeler ıslaktı
Şimdi dördüncü cemre kalbime düşer
Eğer Eylül gittiyse
Başka kime sancım var denir ki?*

*Kuşlarla konuşmayı bilmem
Papatyadan taç yapmayı
Ekim ağlasın değme*

*Şimdi ağaç otoyola sapıyor
Dalsa arka mahallenin kaderi...*

ANASON MEVSİMİ

*Zamanı ayaklarıma hizmetçi veriyorum
Gözlerimin yeşili ormanda kayboluyor
Kafamın benden taşındığını söylemeye gerek mi var?*

*Gözlerin güneşe benziyor sevgili
Baksan kendine, kirazın düşer olgunluktan*

*Büyüme bir düş bende
Çocukluğumdan beri aynı gördüğüm
Yaşlanmayı ıslanmak bilirim
O yüzden yüzüm damarlı bir yol
Önce oradan çürüğüm*

*BABAM ... hep anason mevsimi
Yaşasa eriyen mum...
Kirazı mor
Tepesi kar*

AKRA KÜLTÜR SANAT VE EDEBİYAT DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Akra Kültür Sanat ve Edebiyat dergisi, hakemli bir dergi olup dört ayda bir yayımlanır.
2. Dergimizde yayımlanan yazıların her türlü (düşünsel, ilmî, hukukî vb.) sorumlulukları yazarlarına aittir.
3. Dergimizde tarihî, felsefî, dinî, edebî ve her türlü sosyal içerikli yazılar yayımlanır.
4. Dergimizdeki yazılar iki bölüm hâlinde yayımlanır:
  - a. Hakemsiz yazılar (1. Bölüm)
  - b. Hakemli yazılar (2. Bölüm)Ayrıca ikinci bölümden sonra gerekli durumlarda il veya ilçe dosyası eklenir. Yazı kurulundan geçen hakemsiz yazılar, kitap tanıtımları, il ve ilçe dosyaları hakemlere gönderilmez. Bu tür hakemsiz yazıları yayın kurulu değerlendirir.
5. Gönderilen yazılarda yazı sahibinin görev yaptığı kurum, akademik unvanı, adı-soyadı, açık adresi, telefon numarası ve elektronik posta adresleri bulunmalıdır.
6. Hakemli yazılarda Türkçe, İngilizce özet ve anahtar kelimeler bulunmalıdır. Hakemsiz yazılarda, kitap tanıtım yazılarında, il ve ilçe dosyalarında bu şart aranmaz.
7. Sübjektif yönü ağır basan ve toplumumuzun mukaddes değerlerini aşağılayıcı yazılar dergimizde yayımlanmaz.
8. Gönderilen yazılarda yazım birliğin sağlanması amacıyla Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır, ayrıca jargon ve gereksiz teknik dilden kaçınılmalıdır.
9. Yazılarda görülen yazım hatalarına yazı kurulu tarafından kısmen müdahale edilir. Ancak, belirgin hataların düzeltilmesi durumunda yazarına gerekli bilgi verilir.
10. Yayın kurulunca uygun görülen yazılar iki hakeme gönderilir. İki hakemden olumlu rapor alan yazılar yayım listesine alınır. Raporların biri olumlu, biri olumsuz olması durumunda yazı, üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin vereceği rapora göre hareket edilir.
11. Hakemlere gönderilen yazılar hakemler tarafında bir ayın içinde değerlendirilip yayın kuruluna göndeririler.
12. Düzeltme raporu alan yazılar, raporla birlikte yazarına gönderilir. Rapor doğrultusunda hareket edilmemesi durumunda yazılar değerlendirmeye alınmaz.
13. Hakemli yazılara telif ücreti ödenmez.
14. Resimler sıra ile numaralandırılmalıdır. Gerekli görüldüğü takdirde resimlerin altına gerekli açıklamalar yapılmalıdır.

Gönderilen yazılarda uyulması gereken kurallar:

1. Gönderilen yazılar 11 punto ve *Times New Roman* karakterinde, sağa ve sola yaslanmış olarak düzenlenmelidir.
2. Dip notlar *Times New Roman* karakterli ve 9 punto olup ya sayfa altında veya yazının sonunda sıra numarasına göre düzenlenmelidir.

3. Yazarın adı yazı başlığının altında olmalı ve akademik unvanı (*) yıldız karakterli dip not olarak verilmelidir.

4. Hangi kaynaklardan yararlandıysa “KAYNAKÇA” başlığı adı altında ve yazar adı başa gelecek şekilde yazının sonunda verilmelidir.

5. Kaynaklar yazı içinde gösteriliyorsa yazarın adı ve yayının yılı sayfa sayılarıyla birlikte parantez içinde ‘Tanpınar’ın (2006: 202-228) da belirttiği gibi’ şeklinde gösterilmelidir.

6. Başka eserlerden alınan alıntılar tırnak içine alınmalı ve alındığı sayfa veya sayfalar bibliyografik künyede belirtilmelidir. Bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınların yılları (2014a), (2014b) şeklinde gösterilmelidir.

7. Dip notlarda kullanılacak kaynakçalarda künyeler şu şekilde olmalıdır:

a. Telif kitaplarda, yazar adı ve soyadı, kitap adı, baskı sayısı, basıldığı kurum, basım yeri, basım yılı ve sayfa numarası şeklinde bir sıra izlenerek verilmelidir.

ör: Orhan Okay, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, 3. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 49.

b. Çeviri kitaplarda yazar adı ve soyadı, kitap adı, çevirenin adı, baskı sayısı, basıldığı kurum, basım yeri, basım yılı ve sayfa numarası şeklinde bir sıra izlenerek verilmelidir.

ör: Şebüsteri, *Gülşeni Raz*, (çev. Abdülbaki Gölpinarlı), 1.bs., Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1985, s. 13.

c. Kısaltmalarda TDK Yazım Kılavuzu (2012) esas alınmalıdır.

ör:

Adı geçen eser:	age.	
Adı geçen makale:	agm.	
Bakınız:	bk.	
Baskı veya basım:	bs.	
Cilt:		c.
Çeviren veya çevirenler:	çev.	
Hazırlayan veya hazırlayanlar:	haz.	
İsa’dan Önce:	İÖ	
İsa’dan Sonra:	İS	
Milattan Önce:	MÖ	
Milattan Sonra:	MS	
Sayfa:		s.
Sayı:		S
Türkçe;	T.	
Türkiye Cumhuriyeti:	T.C.	

